

BÖLCSELET

VII. KÖTET:
ERKÖLCSBÖLCSELET

IRTA:
HUSZÁR GYÖZÖ

SZERZŐ KIADÁSA, 1941.

KORDA R. T. BIZOMÁNYA, BUDAPEST, VIII., MIKSZÁTH KÁLMÁN-TÉR 4.

BÖLCSELET

**VII. KÖTET:
ERKÖLCSBÖLCSELET**

**IRTA:
HUSZÁR GYÖZÖ**

SZERZŐ KIADÁSA, 1941.

KORDA R. T. BIZOMÁNYA, BUDAPEST, VIII., MIKSZÁTH KÁLMÁN-TÉR 4.

NIHIL OBSTAT. DR. PAULUS BURKUS CENSOR DEPUTATUS. —
2723/1940. IMPRIMATUR. WESPRIMII DIE 1. JUNII A. D. 1940.
+ JULIUS M. P. EPISCOPUS.

Előszó.

Eddigi fejtegetéseinkben átkutattuk az egész világmindenséget a legkisebb porszemtől a végtelen fölségű Istenig. Megismertük a világ mostani lényeit; visszalapoztunk a mindenség életében s megtaláltuk mindennek a kezdetét és a kezdet okát; sőt a jövőbe is bepillantottunk s megismertük a véget és a célt. Így ismerjük az összes lényeket természetükben, természetük működésében, közbeeső és első okukban, közbeeső és végső céljukban. Minden lényt ismerünk már az emberi ész által való megismerhetősége szerint, csak egyetlenegy lényt nem ismerünk még teljesen és ez az ember. Az emberből is sokat ismerünk már: testének fölépítését, tenyésző életét, érzéki életét, csak szellemi életét nem ismerjük még teljesen. A szellemi élet az értelmi és akarati élet. Az értelmi életet egészen ismerjük, mert ismerjük az értelmet természetében és céljában a lélektanból s a cél elérésére való működésében a logikából és a megismeréstanból. Az akaratot is ismerjük természetében és céljában a lélektanból, de nem ismerjük, hogy az akarat miképen érheti el célját. Az értelemről tudjuk, hogy célja az igazságok s végül a legfőbb igazság megismerése s ezt a lélektanból tudjuk. Az értelemről azt is tudjuk, hogy biztos igazságok birtokába juthat s ezt a megismeréstan mondja meg s tudjuk róla, hogy miképen juthat biztos igazságok birtokába; ezt pedig a logika mondja meg. Ezzel szemben az akaratról még csak azt tudjuk, hogy célja a részleges javakon át a végtelen jó birtoklása; azonban nem tudjuk, hogy miképen juthat a részleges javakon át a végtelen jó birtokába. Ez a könyv erről tárgyal.

A bölcsesség a legmagasabb igazságokhoz való alkalmazkodás. Ez a bölcsesség lényege szerint s ez az akarathoz tartozik. Azonban az akarat vak, nem megismerő tehetség. Az akarat csak akkor képes valamihez alkalmazkodni és valami után törekedni, ha azt előbb az ész megismeri a szükséges eszközökkel együtt és kíváncsúsággal az akarat elé állítja. Az eddigi könyvekből ismerjük az akarat célját: a részleges javakon át a végtelen jó birtokába kell jutnia; de nem ismerjük a részleges javakat és felhasználási módjukat, amelyekhez és amelyeken át az akarat ténylegesen a végtelen jó birtokába juthat. És ez az emberre nézve a legfontosabb, mert így nemcsak hogy eléri végső célját, hanem földi boldogságát is megalapozza. Ahogyan törekszenek az

egyes emberek végső céljuk felé, olyan az egyes emberek földi élete is, olyan a társadalom képe is és olyanok a szociális viszonyok is. Nemcsak az egyes emberek életének a súlypontja van a végső célban, t. i. az Istenben, hanem a társadalmak életének is a súlypontja. A társadalmak egyes emberekből állanak. Ha tehát az egyes emberek beállítottsága a végső cél felé nem megfelelő, akkor az egyes emberekből álló társadalmak berendezkedése sem megfelelő. Ennek következménye azután a szociális bajok, a társadalmi igazságtalanságok, a nyomor, az elégedetlenség, a mozgolódás, a forrongás, a zendülés és végül a társadalmi felfordulás. A szociális kérdés elsősorban nem gazdasági kérdés, hanem világnézeti kérdés.

Tehát végtelen fontosságú ismerni, hogy az egyes embernek miképpen kell törekednie végső célja felé. Es ezt fogjuk most tárgyalni erkölcsbölcselet címen. Ezzel záródik a bölcselet.

Mint eddigi könyveinkben, úgy az erkölcsbölcseletben is csak annyit adunk, amennyit a most életbe kerülő papnak, tanárnak és tanítónak tudnia kell, hogy ezen az alapon tudását tovább tökéletesítse.

SZERZŐ.

Az erkölcsbölcsélet fogalma.

Az erkölcsbölcsélet a bölcséletnek a harmadik része s az a tudomány, amely az ember erkölcsi cselekedeteivel foglalkozik.

Az ember sokféleképen tevékenykedik. E tevékenységek alatt általában azt értjük, ami az embertől mint hatóoktól származik. Így az ember tevékenysége a gondolkodás, az akarás, az érzés, valamint a tenyésző életműködések is, mint pl. a vérkeringés, a lélekzés stb. Ez a legáltalánosabb értelemben vett tevékenység. Szorosabb értelemben csak azt értjük az ember tevékenysége alatt, amit az ember mint ember végez, tehát amiről az embernek tudata is van. Ide tartozik az érzéki és szellemi (gondolkodás és akarás) élet. Az ember itt a földön minden más lénytől szelleme által különbözik s ezért az ember tevékenységei alatt főképen a szellemi tevékenységeket értjük, a gondolkodást és akarást. A jelen esetben az ember szellemi tevékenységei közül csak az akarat tényeit fogjuk vizsgálni, mert csak ezek tartoznak az erkölcsbölcsülethez. Az akarat tényeit *cselekedeteknek* nevezzük. Tehát *az erkölcsbölcsélet tárgya az akarat tényei.* Ez az erkölcsbölcsélet *anyagi tárgya.*

Az erkölcsbölcsélet nem magukban vizsgálja a cselekedeteket, tehát nem mivoltuk szerint, hanem ama szempontból, vajjon mikor jók erkölcsileg, vagyis mikor felelnek meg a helyes rendnek. Helyesnek azt mondjuk, ami megfelel céljának vagy általánosabban: ami megfelel zsinórmértékének. Tehát *az erkölcsbölcsület ama szempontból vizsgálja a cselekedeteket, vajjon erkölcsileg jók-e, megfelelnek-e zsinórmértéküknek.* Ez az erkölcsbölcsület *alaki tárgya.* Mivel pedig erkölcsileg jó csakis szabad cselekedet lehet, azért *az erkölcsbölcsület tárgya az ember szabad cselekedetei.*

Az erkölcsbölcsület az ember szabad cselekedeteivel foglalkozik ama szempontból, hogy milyeneknek kell lenniök s mind ezt alapjaikra vezeti vissza. Ezért *az erkölcsbölcsület tudomány.* *Az erkölcsbölcsület tulajdonképeni forrása, amelyből merit, a természetes ész; mindazáltal a tapasztalatot és a történelmet sem veti meg, sőt e kettő értékes szolgálatokat tesz neki, mert megmondja, hogy melyek azok az alaptételek, amelyek az emberiség-nél mindenhol és mindenkor megvoltak, érvényben voltak. Ez-*

által a tapasztalat és a történelem segíti az erkölcsbölcseletet, hogy fölfedezhesse a változhatatlan elveket.

Az erkölcsbölcseletnek a tárgya szintén a lény, de nem a gondolati ideális lény, mint a logikának, nem is a valóban létező lény magában véve, mint a metafizikának, hanem a valóban létező lény az akarathoz való viszonyában s ekkor is nem a valóban létező lényeket vizsgálja, hanem az akaratot a valóban létező lényekhez való viszonyában erkölcsi szempontból. Az erkölcsbölcselet nemcsak ebben különbözik a bölcselet másik két részétől, hanem másban is. U. i. a logikának és a metafizikának a tárgya valami megadott dolog, amelyet az értelemnek a megismerés által csak föl kell vennie, míg az erkölcsbölcselet nem azt vizsgálja, hogy milyen a szabad cselekedet, hanem azt, hogy *milyennek kell lennie a szabad cselekedetnek*, hogy erkölcsileg jó legyen. Az erkölcsbölcseletben is az értelem dolgozik, mint a logikában és a metafizikában, de már nem pusztán azért, hogy megismerjen, hanem főképen azért, hogy a megismerés által az akarat szolgálatába állhasson, az akaratnak megmutathassa a cselekvés helyes útját és módját. Ezért az *erkölcsbölcselet gyakorlati tudomány*.

Az erkölcsbölcselettel rokon tudomány az *erkölcssteológia*; de míg az erkölcsbölcselet csak a természetes észre támaszkodik, addig az erkölcssteológia fő megismerési forrása a természetfölötti kinyilatkoztatás.

Az erkölcsbölcselet felosztása.

Az erkölcsbölcseletet két részre osztjuk: *általános erkölcsbölcseletre* és *különös (specialis) erkölcsbölcseletre*. E felosztásnak a következő alapja van. Az ember mindig meghatározott viszonyok és meghatározott körülmények között cselekszik. Hogy megállapíthassuk a meghatározott körülmények között végbemenő meghatározott cselekedetek jóságát és helyességét, mindenekelőtt amaz általános elveket kell ismernünk, amelyek mindenegyes meghatározott helyzetre és cselekedetre vonatkoznak. Tehát először az általános elveket állítjuk fel, s ezzel az *általános erkölcsbölcselet* foglalkozik. Az általános erkölcsbölcselet az általános fogalmakból és az általános elvekből vezeti le a maga általános igazságait. Azután az általános erkölcsbölcselet igazságait az ember különböző helyzeteire vonatkoztatjuk, s ezzel a *különös (specialis) erkölcsbölcselet* foglalkozik.

Van az erkölcsbölcseletnek egy harmadik része is, az ú. n. *jogbölcselet*. Mi azonban ezzel itt nem foglalkozunk s azért az erkölcsbölcseletet csak két részre osztjuk.

ELSŐ RÉSZ.

Általános erkölcsbölcselet.

Az általános erkölcsbölcselet fogalma.

1. *Az általános erkölcsbölcselet amaz általános elveket állítja fel, amelyek minden erkölcsileg jó cselekedetre vonatkoznak, bármilyen helyzetben is legyen az ember. Az erkölcsbölcselet ezeket az általános erkölcsi igazságokat az alapfogalmakból és az alapelvekből vezeti le.*

Hogy az ember cselekedeteit jól megítélhessük, azért mindenekelőtt ismernünk kell az erkölcsileg jó cselekedet előfeltételét. Amikor ezt már ismerjük, azután megvizsgáljuk az erkölcsileg jót magában véve, azután okaiban és végül hatásaiban. Tehát az általános erkölcsbölcseletet négy szakaszra osztjuk. Az első szakasz az erkölcsileg jó szükséges előfeltételét, a második az erkölcsileg jót, a harmadik az erkölcsi jót okaiban és a negyedik szakasz az erkölcsi jót hatásaiban tárgyalja.

ELSŐ SZAKASZ.

Az erkölcsileg jó szükséges előfeltétele.

Mi határozza meg a cselekedeteket?

2. Minden emberi cselekedet elgondolás és végrehajtás. Előbb van az elgondolás és ez az értelemhez tartozik; ezt követi a végrehajtás, t. i. az elgondoltnak a megvalósítása s ez az akarat dolga. Minden akarat megmozdulás valamely gondolatra irányul és ha valamely gondolatot megvalósítani törekszünk, az akaratnak kell megvalósítania.¹

Tehát minden akarat megmozdulás a megismerés után ébred föl. A megismerés előtt az akarat teljesen határozatlan, mert nem tudja, hogy mely irányban fejtsse ki tevékenységét. Ha valamit megismerek s azt az ész mint kíváncsiasat és elerendőt állítja az akarat elé, akkor akaratomban fölébred a szándék s azután az elhatározás, hogy azt a kíváncsiasat bírjam vagy megvalósítsam. És ha egy második, harmadik, negyedik, . . . dolgot ismerek meg s ezt is az ész kíváncsiasként állítja akaratom elé, akkor egy második, harmadik, negyedik, . . . szándék és elhatározás ébred föl bennem, hogy azt a kíváncsiasat bírjam vagy megvalósítsam.

¹ „Quod est in intellectu, non producitur nisi mediante voluntate, voluntas enim est executrix intellectus.” (Aquinói Szent Tamás: De potentia Dei, qu. 3, a. 15.)

És így tovább. Tehát az akarat mindaddig határozatlan, vagyis nem tudja, hogy mely irányban működék, míg nem áll eléje egy meghatározott valami mint kívánatos, amelyet elérnie kell. És ha ez a meghatározott valami az akarat elé áll, akkor megszűnik az akarat határozatlansága, azt a valamit szándékozik bírni és megvalósítani és szándéka az elhatározáson át cselekedetekben bontakozik ki.

Ez a meghatározott valami célja az akaratnak, mert a működés nem önmagáért van, hanem mindig valamely cél megvalósítására szolgál.¹ És mert az akaratot ez a cél emeli ki határozatlanságából és teszi meghatározottá, vagyis meghatározza működésének az irányát, azért **minden akarati ténynek a meghatározója az ő célja.**² Azonban a cselekedetek az akarat tényei, következésképp **a cselekedeteket is céljuk határozza meg.**

3. Az ember sok cselekedetet visz véghez s ezek egymásból folynak, egymásután következnek. E sok cselekedetet egységes ember viszi véghez, tehát egységes céljuk is van. E cél nem lehet más, mint az ember célja, hiszen az ember akar velük valamit. Az embernek sok célja van; bármit is akar elérni, előbb más dolgokat kell elérnie. Azonban e sok cél mind közbeeső cél a legfőbb és végső célhoz viszonyítva. Mivel pedig az ember minden célját, mind a közbeesőket, mind a végső célt cselekedeteivel éri el, azért a cselekedeteknek a közbeeső célokon át a végső céljuk az ember végső célja és rendeltetése. Tehát **a cselekedetek az ember végső célja után igazodnak; vagyis az ember cselekedeteit erkölcsi oldalukról csak akkor ítéelhetjük meg, ha ismerjük az ember végső célját és rendeltetését.**³ Ezért az erkölcsbölcselet legelső kérdése ez: mi az ember végső célja és rendeltetése?

Az ember végső céljának és rendeltetésének a meghatározásánál amaz igazságból indulunk ki, hogy az ember, mint minden más lény is, a végtelenül hatalmas és végtelenül bölcs Istennek a teremtménye. Ezt az igazságot a természetfölötti kinyilatkoztatás teljes világosságba helyezte ugyan, mindazáltal a természetes ész világánál csupán bölcséleti úton is teljes bizonyossággal meghatározható, amint ezt a metafizikának istentana (theodicea) meg is teszi. Hogy néhányan mégis tagadják az Isten létét, ez nem bizonyítja a metafizikai érvek elégtelenségét, hanem bizonyítja azt, hogy az ész az akarat befolyása alatt tusakodik az igazság ellen. Nem az ész tagadja az Isten létét; ez kénytelen elismerni, hogy

¹ „Manifestum est, quod omnes actiones, quae procedunt ab aliqua potentia, causantur ab ea secundum rationem sui objecti. Objectum enim voluntatis est finis et bonum. Unde oportet, quod omnes actiones humanae propter finem sint. (Aquinói Szent Tamás; Summa theologica. 1^a 2^{ae}, qu. 1, a. 1.)

² Actus voluntarii speciem recipiunt a fine, qui est voluntatis obiectum.” (Ugyanott 2^a 2^{ae}, qu. 4, a. 3.)

³ Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 1, a. 4.

van, hanem sokszor és soknál a bűnös szív szeretné, ha nem volna, mert fél: fél Tőle mint ítélő Bírótól. Mondá az esztelen szívében, hogy nincs Isten. **Az Isten léte teljes bizonyosságú, annyira, hogy a logikailag megalapozott meggyőződéses istentagadás lehetetlen.**

Tehát hogy a kérdésre: mi az ember végső célja és rendeltetése, feleletet adhassunk, az Isten létét, az embernek teremtményi voltát bebizonyítottunk vesszük.

Mi a teremtmények végső célja?

4. E kérdésre már megfeleltünk a theodiceában, mégis fontossága miatt röviden megismételjük.

Amikor az Isten megteremtette a világot, ezt, mert értelmes lény, cél nélkül nem tette. Tehát az Isten a teremtmények elé valamely célt tűzött ki és ez a cél a teremtés célja is. És mi lehet-e cél?

a) Az Isten a végtelen tökéletesség s ezért lehetetlen, hogy valamely kívülre lévő dologtól függjön. Ha volna dolog, amelynek végső célja nem az Isten lenne, akkor mindenesetre ez a dolog független lenne Tőle. Ekkor az Isten egyes dolgokat nem magáért, hanem másvalamiért hozott létre, vagyis a teremtésre egy más dolog indította volna. Így az Isten nem volna független e másvalamitól; ez pedig lehetetlen. Tehát **a teremtmények végső célja az Isten.**

b) Ha az Isten nem végső célja a teremtetett dolgoknak, akkor nem föltétlen és korlátlan úr, mert egyes dolgok, amelyeknél a végső cél nem az Istenben van, nem volnának hatalma alatt, hiszen minden annyiban van valakinek hatalma alatt, amennyiben érte van. Így az Isten nem volna végtelen tökéletesség. Mivel pedig ez ellentmondás, azért **a teremtmények végső célja az Isten.**

c) Az Isten végtelen tökéletesség s ezért nincs tökéletesség, amely Belőle hiányoznék. Azonban a végtelen tökéletességhez nemcsak az tartozik, hogy mindennek a kezdete Benne legyen, hanem az is, hogy minden dolognak a végső célja is Ő legyen. Tehát **a teremtmények végső célja az Isten.**

5. Az Isten megteremtette a világot s a benne lévő összes lényeket. De mi az a jó, amit az Isten teremtményeivel elérni akart?

Ez a jó csak kétféle lehet: a) vagy a saját hasznára teremtetett mindeneket, hogy eszközei legyenek fenntartásának és tökéletesedésének; b) vagy a saját külső dicsőségére és dicsőítésére.

Az Isten végtelen tökéletesség, tehát senkire és semmire nem szorul, hogy magát fenntartsa és tökéletes legyen, következésképp a dolgok nem az Isten javára vannak. Mégis az Isten magáért hozta létre a dolgokat s ezért a cél nem lehetett más, mint a saját dicsősége és dicsőítése. E dicsőítés minden dolgok

végző célja. Tehát **a teremtmények célja az Isten dicsőítése.**

Az Isten végtelen tökéletesség s ezért végtelen szeretettel szereti végtelen lényét s minden jót kíván magának. De az Isten önmagában nem lehet tökéletesebb, mint amennyire tökéletes, hanem végtelen tökéletességeit csak kisugározhatja. **Az Isten megteremtette a lényeket, hogy nyom és kép szerint tükrözzék vissza az Ő végtelen lényét és így hirdessék az Ő dicsőségét.**

Miképen dicsőítik a teremtmények az Istent?

6. A teremtmények célja az Isten dicsőítése. Hogy miképen dicsőítik a teremtmények az Istent, erre a dicsőítés fogalma ad feleletet.

Dicsőíteni annyit tesz, mint valakit nagyra becsülni, őt elismerni és neki hódolni. Erre azonban csak értelmes lény képes, mert az Istent csak értelmes lény képes megismerni, az értelem nélkül való sohasem. De van a dicsőítésnek tágabb értelme is és erre az értelem nélkül való lények is képesek. Ebben az értelemben minden teremtmény dicsőíti az Istent, mert szépségükkel, jóságukkal és tökéletességeikkel bizonyosságot tesznek az Isten végtelen bölcsesége és hatalma mellett s ezáltal közelebbi alapját adják annak, hogy az ember is dicsőíthesse az Istent.

7. Az értelem nélkül való lények egyenkint is hirdetik az Isten dicsőségét; de hirdetik még rendezett és összhangzatos működésük által is. Aki a mindenség gépezetébe elfogulatlan szemmel tekint bele, az kénytelen beismerni, hogy benne a legnagyobb törvényszerűség és célratörékvés van. Az értelem nélküli lények öntudatlanul működnek és mégis összműködésük a legrendezettebb. E rendezett együttes működés hangosan hirdeti az értelmes lényeknek a láthatatlan Isten mindenhatóságát és végtelen bölcsességét. Ég és föld hirdetik az Isten dicsőségét.

Tehát **az értelem nélkül való lények célja az, hogy az értelmes lényeknek, t. i. az embernek hirdessék az Isten dicsőségét.** És szavuk annyira hangos, hogy a logikailag megalapozott meggyőződéses istentagadás lehetetlen.

8. Minden lény célja az Isten dicsőítése, tehát az emberé is. Az ember is hirdeti az Isten dicsőségét és dicsőíti az Istent. De az ember már nemcsak a tágabb értelemben dicsőíti az Istent, hanem szorosabb értelemben is, vagyis megismeréssel, szeretettel és hódolattal is. Mindegyik lény képességei mértéke szerint dicsőíti az Istent, tehát az embernek is képességei mértéke szerint kell dicsőítenie az Istent. És mert az ember értelemmel és szabadakaráttal van felruházva, az értelem képessége pedig a megismerés s a szabadakaraté a szeretet és hódolat, azért ennek megfelelően fogja dicsőíteni az Istent.

Az értelem nélkül való világ úgy dicsőíti az Istent, hogy az

embert az Isten ismeretére és szeretetére rávezeti s azután az ember hódol az Istennek. Így az ember a közvetítője az értelem nélküli világ dicsőítésének s az embernek e közvetítést el kell fogadnia, vagyis kötelessége felhasználni az értelem nélkül való világot az Isten megismerésénél, hogy iránta való szeretetre emelkedjék és Neki hódoljon.

Tehát az ember végső célja az Isten dicsőítése, vagyis az Isten megismerése, szeretete, a Neki való hódolat és szolgálat.

A teremtés másodlagos célja.

9. Minden teremtménynek legfőbb és legmagasabb célja, tehát a teremtesnek elsődleges célja az Isten dicsőítése képességeinek mértéke szerint. Az Isten a maga dicsőítésére teremtette a világot s ezzel összekötötte teremtményeinek a javát is. Minden lénynek legfőbb java abban áll, hogy azzá legyen, aminek az Isten gondolata szerint lennie kell s ezért részesült az Isten tökéletességeiben, szépségében és jóságában. Így azután **a teremtmények java elválaszthatatlan az Isten dicsőítésétől.** Bár a teremtmények a teremtésben sok jó birtokába jutottak, mégis **a teremtmények java a legfőbb célnak, az Isten dicsőítésének van alárendelve.**

10. Noha az Isten kivétel nélkül minden teremtményének a javát akarja, mégis **az értelem nélkül való lények java alá van rendelve az értelmes lény, tehát az ember javának.** Amint az Isten a célja az összes teremtményeknek, éppúgy **az ember is a közelebbi célja az egész értelem nélküli világnak.** Mi okból?

a) Az alacsonyabb a magasabbért van. Mivel pedig a látható világ koronája az ember, azért minden lény az ember szolgálatára van rendelve.

b) A teremtesnek a legmagasabb célja az volt, hogy az Isten jóságát és tökéletességeit kinyilatkoztassa. De kinek? Magamagának? Erre nem volt szüksége, hiszen Ő a legtökéletesebben ismeri önmagát. Az értelem nélkül való lényeknek? Ezek nem ismerhetik meg Őt, mert megismerő tehetségük nincsen. Tehát az Isten itt a látható világon csakis az embernek akarta kinyilatkoztatni jóságát és tökéletességeit, mert az ember már képes ennek a megismerésére. Különben is az érzéki világnak csak úgy van értelme és jelentősége, ha az emberért van, hogy őt az Isten megismerésére és szeretetére vezesse, az Isten iránt való hódolatra készítse s az ember felhasználhassa tökéletesedésénél.

c) Az ember szükségletei is azt mondják, hogy az érzéki világ érte van. Az embernek minden tekintetben az érzéki világra van szüksége, hogy életét fenntarthassa és tevékenységét kifejtthesse. Szüksége van az élet fenntartásánál, hiszen onnan kapja táplálékát; szüksége van egyéni és társadalmi élete fenntartásánál; szüksége

van szellemének kifejlesztésénél, hiszen onnan meríti a lény, a rend, a jószág, a szépség, a mozgás, az ok, az erő stb. fogalmait, hogy azután a legfőbb igazsághoz, az Istenhez emelkedjék. És tényleg úgy is viselkedik az ember itt a földön, mint úr, akinek minden más lény alárendelve van.

Tehát **a teremtésnek a másodlagos célja az ember java.**

A boldogság fogalma.

11. Az Isten mindeneke a maga dicsőítésére teremtett, következésképp az embernek is a legfőbb célja az Isten dicsőítése. Az Isten dicsőítése egyúttal a teremtmények javával van összekötve; az embernél is. Az értelemnélküli lényeknél ez a jó az, hogy fajukat fenntartsák és az ember hasznára legyenek. Nem így van ez az embernél. Az embernek is van másodlagos célja; de ez a cél már nincs másnak alárendelve, hanem a jó egészen az övé. Ez a jó a *boldogság*. Amint itt a földön egyedül az ember képes az Isten dicsőítésére a tulajdonképeni értelemben, mert értelemmel és szabadakaratú felruházott lény, éppen úgy itt a földön csakis az ember képes a boldogságra. Az értelemnélküli lények még a legtávolabbról sem ismerik a boldogságot.

12. Mi a boldogság?

Mindenki boldogság alatt azt az állapotot érti, amelyben mentes minden rossztól és minden jó birtokában van. Tehát a boldogságot a következőképpen határozhatjuk meg: *a boldogság az értelmes vágyak tökéletes kielégítésének állapota.*¹

A boldogsághoz négy dolog szükséges: a) minden rossz távolléte, mert nem vagyunk boldogok, ha valamely rossz alatt szenvedünk; b) a természetünknek megfelelő minden jó birtoka, mert ez feltételezi minden rossz távollétét, hiszen ha valamely jó, amely természetünknek megfelel, hiányzik, akkor valamely rossz alatt szenvedünk; c) ez állapotnak folytonos tartama, mert ha félnünk kell, hogy a javak közül az egyiket vagy másikat elveszíthetjük, akkor a félelem rossz, hiszen hatása alatt szenvedünk; d) ez állapotnak tudata, mert nem vagyunk boldogok, ha nem tudjuk, hogy boldogok vagyunk.

Ez a boldogság a *tökéletes boldogság*. Ha a boldogsághoz valamely feltétel hiányzik, akkor *tökéletlen*. A következőkben csak a tökéletes boldogságról lesz szó, mert csak ez az igazi boldogság s az ember ez után vágyik.

13. A boldogság tulajdonképen azonos az ember tökéletességével, ha azt folytonos állapotnak tekintjük, mert a boldog ember a természetének megfelelő minden erkölcsi és szellemi

¹ „Sub nomine beatitudinis intelligitur nisi bonum perfectum intellectualis naturae, cuius est suam sufficientiam cognoscere in bono quod habet.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 1^a, qu. 26, a. 1.)

jó birtokában van és e javak az ember tökéletességeit képezik. Ez okból a boldogságot így is lehet meghatározni: *a boldogság minden jó birtoka és minden rossz távolléte.*¹ Ha az ember eléri boldogságát, amely minden boldogtalanságot kizár, és semmi kívánnivaló sem marad hátra, akkor az ember a természetének megfelelő legmagasabb tökéletesség birtokába jutott. Ez okból Szent Tamás még így is adja a boldogság meghatározását: *a boldogság az értelmes természet legmagasabb tökéletessége.*²

14. Megkülönböztetünk *természetes és természetfölötti boldogságot.*

a) *Természetes boldogság* az, amely az ember természetes erőinek és szükségleteinek megfelel.

b) A természetfölötti kinyilatkoztatás szerint az ember az Isten ingyenes jóságából magasabb boldogságra van hivatva, mint amely őt természeténél fogva megilleti. Ez a *természetfölötti boldogság.*³ A természetfölötti boldogság magátólértelmezően magában foglalja a természetes boldogságot is.

A következőkben boldogság alatt a természetes boldogságot értjük, mert a bölcslethez csak a természetes ész erejével vizsgálódunk.

Az ember a tökéletes boldogságra van teremtve.

15. Amikor itt arról beszélünk, hogy az ember a tökéletes boldogságra van teremtve, akkor még eltekintünk a boldogság tárgyától, hanem a boldogságot csak általában vesszük.

Az embert természeti hajlama űzi, hogy tökéletes boldogsága után törjön. Minden lényben van bizonyos hajlam, amely természetének megfelel, hogy természetének megfelelően fejlődjék. Megvan ez a szervetlen világban és még inkább az élő lényekben, amelyek magukat fenntartani és tökéletesedni iparkodnak. Ez a hajlam tulajdonképpen a lények természete, amennyiben öntudatlanul törekszenek a megfelelő célra. Az Isten közreműködésével minden teremtménynek részt kell vennie az Isten által kigondolt terv végrehajtásában. Hogy ezt a teremtmények megtehesék, azért az Isten minden teremtménybe a teremtmény természetének és céljának megfelelő hajlamot helyezett és ezzel az Isten által előírt világterv megvalósításában résztvesznek.

Így van az emberben is bizonyos hajlam, hogy tökéletesen boldog legyen, vagy ami ugyanaz: tökéletes legyen a neki meg-

¹ „Beatitudo, cum sit perfectum et sufficiens bonum, omne malum excludit, et omne desiderium implet.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 5, a. 3.)

² „Nomine beatitudinis intelligitur ultima perfectio rationalis seu intellectualis naturae.” (Ugyanott. 1^a, qu. 62, a. 1.)

³ „Ultima perfectio rationalis seu intellectualis naturae est duplex. Una quidem, quam potest assequi virtute suae naturae; et haec quodammodo beatitudo vel felicitas dicitur . . . Sed supra hanc felicitatem est alia felicitas, quam in futuro expectamus, qua videbimus Deum sicuti est. Quod quidem est supra cuiuslibet intellectus creati naturam.” (Ugyanott.)

felelő természet szerint. De van-e az emberben ilyen természeti hajlam a tökéletes boldogság után?

16. a) Hogy van az emberben ily természeti hajlam vagy ösztön, azt bizonyítja mindenekelőtt az embernek a két legfőbb tehetsége: értelme és akarata.

Az értelem és akarat tárgya után törekszik. Ez a tárgy az értelem részéről az igaz, az akarat részéről a jó mint ilyen, vagyis nem valamely részleges igaz és részleges jó, hanem az igaz és jó általában, egyetemességében. Mindig több és több igazságra vágyik az értelem, mindig több és több jóra törekszik az akarat; és csak akkor érnek célhoz és nyugodnak meg, ha minden igazságot és minden jóságot bírnak. Mivel pedig ez a tökéletes boldogság, azért **az emberben megvan a természeti ösztön a tökéletes boldogság után.** (Lásd még a lélektanban.)

b) És mit mond a tapasztalat? A tapasztalat azt mondja, hogy minden ember törekszik a tökéletes boldogság után. Az emberek különböző utakon és módokon keresik boldogságukat: egyik így, a másik úgy; azonban nincs ember, aki ne ez után törekednék. Még azok is a tökéletes boldogság után törnek, akik eszük tévedése folytán rossz irányban keresik azt. Hogy az emberek mindnyájan törekeshetnek a tökéletes boldogság után, azt bizonyítja, hogy **van az emberben természeti ösztön a tökéletes boldogság után.**

Ezt vallották Aristotelestől kezdve az összes bölcselek is, csakhogy egyesek eszük tévedése folytán a tökéletes boldogság igazi tárgyát nem ott keresték, ahol keresniök kellett volna.

17. Ha tehát az emberben megvan a természeti ösztön a tökéletes boldogság után, akkor a boldogság el is érhető az ember részéről. A természetes váagnak tárgya is van, nem lehet az üresség.¹ Ha a tökéletes boldogság nem volna elérhető, akkor volna az emberi természetben oly törekvés is, amely sohasem érné el célját, az ember természetétől hajtva elérhetetlen után törekednék.

Tehát **az emberben van természeti ösztön a tökéletes boldogság után s ez a boldogság elérhető.** Ebből következik, hogy **kell lennie olyan jónak is, amely az embernek a tökéletes boldogság után való vágyát tökéletesen kielégíti.**

Mi az ember boldogsága?

18. Az ember a tökéletes boldogság után vágyik; ez a boldogság elérhető, következésképp tárgya is van. E tárgy meghatározásánál az a legelső kérdés, hogy mi után ismerhetjük meg ezt a tárgyat: az ember teste után-e avagy lelke után?

a) Az ember testből és lélekből álló szubsztanciás egész,

¹ „Naturale desiderium non potest esse inanē.” (Ugyanott. 1^a, qu. 75, a. 6.)

amelyben a lélek a fajkialakító elem, vagyis a lélek teszi az embert emberré. Ebből következik, hogy az ember tökéletes boldogságának a tárgya, tehát az ember legmagasabb tökéletessége nem a test, hanem a lélek után igazodik; a lélek igényei és követelései mondják meg, hogy mi az ember tökéletes boldogságának a tárgya.

b) Az embernek különböző tehetségei vannak: érzékiek és szellemiek. A tehetségek harmonikusan működnek, mert oda lenne az emberi természet egysége, ha egymástól függetlenek lennének; mégpedig az alacsonyabbrendűek vannak a magasabbrendűért, vagyis az érzékiek vannak a szellemiekért. Más szavakkal: az érzéki tehetségek célja a szellemi tehetségek, mert az érzéki tehetségek eszközei a szellemnek, hogy az értelem és az akarat tevékenységét kifejthesse.¹ Az értelem és akarat pedig a lélek tehetségei.

Tehát az ember tökéletes boldogságának a tárgya a lélekkel, vagyis a szellemi tehetségekkel van adva.

19. A boldogság minden jó birtoka és minden rossz távolléte. Ennek megfelelően a tökéletes boldogság tárgyának a következő tulajdonságokkal kell bírnia.

a) A jó önmagáért legyen kíváncsi, mert ha nem, akkor csupán eszköz egy magasabb jó eléréséhez, tehát nem a legmagasabb jó s ezért azt embert nem is boldogíthatja.

b) A jó elveszithetetlen legyen, mert különben félnünk kell, hogy elveszithető s ahol félelem van, ott nincs boldogság. Továbbá a jó megtartása gondot se okozzon, mert ahol gond van, ott nincs tökéletes boldogság.

c) A jó minden rossztól megszabadítson, mert ahol rossz van, ott nincs tökéletes boldogság.

d) A jó tökéletesen kielégítse a boldogság után való vágyakozásunkat, mert ha nem, akkor nem is boldogít, mert még tovább vágyakozunk.

e) A jót minden ember elérhesse, mert ha nem, akkor nem minden embernek a tökéletes boldogsága, következésképp egy embernek sem a legfőbb java.

20. Lássuk ezután, hogy teremtetett javak képezhetik-e az ember legfőbb boldogságát. Hogy a véges javakban nincs boldogság, azt *Szent Tamás* így fejt ki:² A boldogság nem állhat a természeti dolgok gazdagságában (ételben, italban, ruhában, földbirtokban), mert ezek csak arra valók, hogy az emberi életet fenntartsák s ezért csak közbeeső célok, tehát csak eszközök magasabb javakhoz; nem állhat mesterséges dolgok gazdagságában (pl. pénzben), mert velük a természetes dolgokat kell megsze-

¹ „Esse hominis consistit in anima et in corpore; et quamvis esse corporis dependeat ab anima, esse tamen humanae animae non dependet a corpore, ipsumque corpus est propter animam, sicut materia propter formam, et instrumenta propter motorem, ut per ea suas actiones exercent.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 2. a. 5.)

² Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 2 és 3.

reznünk; nem állhat tiszteletben, mert a tisztelet csak jele vagy bizonyítéka a kitűnőségnek, de nem maga a kitűnőség; nem állhat a hírben és dicsőségben, mert ez már föltételezi, azonban nem okozza a boldogságot; nem állhat hatalomban, mert ez jóra is, rosszra is használható; nem állhat testi javakban, mert a test s ami hozzátartozik, egy magasabbnak, t. i. a léleknek a javáért van; nem állhat gyönyörben, mert ez a boldogságnak a velejárója s nem oka; nem állhat a lélek javaiban, mert a lélek vágyakozik a boldogság után, tehát magasabbat akar, mint ami ő és tulajdon-ságai; nem állhat valamely véges jóban, mert az akarat tárgya az egyetemes jó s ezért véges jó, mert ez részleges jó, nem elégítheti ki.

A tapasztalat bizonyossága szerint nincs véges jó, amely az ember boldogságvágyát kielégíthetné. A véges javak nem olyan természetűek, hogy vágyainkat kielégíthetnék úgy, hogy tovább ne vágyódjunk. Eltekintve attól, hogy vannak egyes és mindenki által nagyon kívánatos javak, amelyeket egy ember sem érhet el, mint pl. a betegségtől, a fáradalomtól, a haláltól való mentességét, a véges javak, ha fáradalmak és nehézségek árán megszereztük azokat, nem sokáig elégítenek ki, hanem több után vagy más javak után vágyakozunk. Ha pedig bekövetkezik az öregség vagy közeledik a halál, akkor látjuk be igazán, hogy a véges javak mennyire hiábavalók.

Tehát a földi javak sem egyenkint, sem összességükben nem alkotják a tökéletes boldogságot.

21. Ha a teremtetett javak nem boldogítanak s boldogságunknak van tárgya, akkor ez csak az Isten lehet, a teremtetlen jó. Tehát **az ember boldogsága az Istenben van.** Ezt az igazságot az ember szellemi tehetségeiből is megkapjuk.

a) Az emberi értelem célja az igazság megismerése, az igazság pedig az értelem megegyezősége a megismert dologgal. Amikor mi a dolgok igazságát megismerjük, akkor tulajdonképpen az isteni értelem s a dolgok közötti megegyezőséget ismerjük meg. Így tulajdonképpen azokat az eszméket iparkodunk megismerni, amelyek az Istenben vannak s amelyek szerint a teremtés műve végbe ment. Azonban ezek az eszmék az isteni lényegről vannak véve s ezért az összes teremtetett dolgok az isteni lényeg utánzatai. Ebből következik, hogy mindegyik igazság megismerésével az isteni lényeg iparkodunk megismerni. Értelmünk tárgya nem ez vagy az a különös lény, hanem a lény mint olyan s ezért az értelem csak akkor nyugszik meg, ha minden lényt és minden igazságot tökéletesen megismerhet. És hol van minden igazság egyesítve? Csak az Istenben, aki a legfőbb igazság, minden igazság forrása és alapja. **Csak az Isten képes értelmünknek a tökéletes igazság felé való vágyódását kielégíteni.**

b) Az emberi akarat tárgya a jó; az akarat az egyetemes jó hatalma alatt áll. Ez az egyetemes jó nem lehet teremtetett jó, mert minden teremtetett lény csak közlött s így részleges jóssággal

bír, tehát nem minden jó birtoka és nem minden rossz távolléte. Ezért az egyetemes jó csak az Isten. Tehát **az ember boldogsága az akarat részéről az Isten mint a legfőbb jószág.**

Összefoglalva: **az ember boldogsága az Isten mint a legfőbb igazság és mint a legfőbb jószág.**¹

22. Még egy kérdés vár megoldásra: mikor éri el az ember boldogságát: földi életében-e vagy halála után?

a) Az értelem az Isten tökéletes megismerése után törekszik. Márpedig itt a földön még az is, aki a természetfölötti kinyilatkoztatást elfogadja, csak a legszükségesebbet tudja az Istenről. És mit szólunk ama sok tévedésről, amelynek tanúi vagyunk az ókor bölcselőitől kezdve napjaink vallástalanságáig?! Még a legtudósabb ember is keveset tud az Istenről; hát még a nagy tömeg?! Ez a kevés tudás nem elégíti ki értelmünket.

Ha most a látható világot vesszük tekintetbe, itt is azt vesszük észre, hogy még a legtudósabb ember ismerete is csak részletismeret. Az, aki felületes tudásával nem kérkedik, hanem a dolgok mélyére akar tekinteni, kénytelen bevallani, hogy mindenütt hézagosak az ő ismeretei, mindenütt oly talányok előtt áll, amelyeket nem képes megoldani. Mennyi betegség ismeretlen az orvosok előtt! És mennyi a probléma a többi tudományban is!

b) Az akarat is úgy van, mint az értelem. Szeretet és gyűlölet, fájdalom és öröm, harag és irigység felváltva kerítik hatalmukba az akaratot. A háborúság, ellenségeskedés, szeretatlenség mind azt bizonyítja, hogy itt a földön messze van az akarat a tökéletes boldogságtól. És a statisztika mindenegyes betűje szinte ordítva bizonyítja, hogy mily sok támadásnak van kitéve az ember még földi boldogságában is.

c) Az ember nem képes itt a földön minden rosszat elkerülni, de összes vágyait sem képes kielégíteni. Még a megszerzett javakat is csak nagy küzdelem árán képes megtartani. Itt a földön semmi sem állandó, minden változik. És ezt nemcsak környezetünkön vesszük észre, hanem magunkon is. Alighogy megszületünk, már itt a vég, itt a halál. És mi van bölcsőnk és koporsónk között? Csak küzdés, szenvedés, verejtékezés. Ez pedig nem boldogság.

Tehát az ember nem lehet itt a földön tökéletesen boldog. Mivel pedig az ember a tökéletes boldogság után vágyik s ezt itt a földön nem érheti el, azért **az ember boldogságát csak halála után a másvilágon érheti el.**

¹ „Impossibile est beatitudinem hominis esse in aliquo-bono creato. Beatitudo enim est bonum perfectum, quod totaliter quietat appetitum . . . Obiectum autem voluntatis, quae est appetitus humanus, est universale bonum, sicut obiectum intellectus est universale verum. Ex quo patet, quod nihil potest quietare voluntatem hominis nisi bonum universale; quod non invenitur in aliquo creato, sed solum in Deo.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 2, a. 8.)

Ellenvetések.

23. *Kant* azt állította, hogy a tökéletes boldogság az erkölcs-törvényekkel való megegyezésben áll. Mivel pedig az ember ezt a megegyezést tökéletesen sohasem tudja megvalósítani, azért a tökéletes boldogság elérhetetlen neki. Az ember csak közeledhet boldogságához végtelenbe nyúló haladással, de mind-örökre elérhetetlen. Ezért fogadta el *Kant* a lélek halhatatlanságát a gyakorlati ész posztulátumaként, amelyet azonban — szerte — bebizonyítani nem tudunk.

Felelet. *Kant* szerint az ember ismeri boldogsága tárgyát, törekszik is utána, csak nem érheti el. Így volna az emberben vágy, amelynek tárgya örökre elérhetetlen. Ez ellentmondás. Különben is a *Kant* által értelmezett boldogság inkább *Tantalus* kínja, mert az elérhetetlen után törekszünk. Tehát **Kant tanítása elvetendő**, amint a bölcselek tényleg már el is vetették.

24. Sokkal fontosabb az evolúcionizmus, szocializmus és kommunizmus tanítása, nem ugyan súlya miatt, hanem azért, mert nagy tömegeket hódított meg. Ez irányzatok szerint másvilág nincs, a halállal megsemmisül az ember s ezért a legfőbb jó a folytonosan előrehaladó kultúra s az emberiség földi java és jóléte. E felfogás hívei nem győzik eleget magasztalni a szocialista és kommunista boldogságot s ábrándokban ringatják magukat. Így beszélnek: Az egyes ember teljesen beleolvad a közösségbe, úgyhogy megszűnnek az egyes emberek kívánságai, vágyai s mindenki csak a közösségért tesz-vesz, lelkesedik. Megszűnik a rendőrség, nem lesz börtön, nem lesznek törvények; az emberiség kultúrájában soha nem remélt magasságba emelkedik, lerázza az anyag jármát, az anyag kezes bárányként engedelmeskedik neki. Ez lesz a földi paradicsom; csak ekkor fog az ember igazán ésszerűen élni, mert most csak baromként tengődik és vergődik. E földi paradicsomban a különböző javak oly bőségben lesznek, hogy mindenki annyit meríthet belőlük, amennyit akar, a nélkül, hogy ezáltal más károsodnék. Azonban — teszi hozzá a kommunizmus — e földi paradicsomot a mai nemzedék nem fogja megélni, de a következő sem, hanem a messze jövőben talán a tizedik, esetleg a huszadik. Addig a nemzedékeknek egymásután vérben, könnyben, verejtékben, fájdalomban el kell pusztulniuk, a nélkül, hogy a boldogságból csak valamit is ízlelnének.

Felelet. E felfogást most részletesen nem bíráljuk, mert később hosszasan lesz róla szó. Csak néhány megjegyzést teszünk.

a) E felfogás az emberiséget teszi meg a maga végső céljának. Tehát tagadja az Istent és a másvilágot.

b) E felfogás lealacsonyítja az emberi méltóságot, mert csupán eszközzé teszi meg az emberiség érdekében.

c) A kultúra bámulatosan fejlődik napjainkban s mégis mennyi a szegénység, szenvedés és nyomorúság.

d) És mi lesz az erényességgel? Ez is megsemmisül az ember

halálával? Ez lehetetlen. Ha pedig nem lehetetlen, akkor senki sem fogja kötelességét teljesíteni, mert nincs miért. Így felfordul az egész szocialista-kommunista rend, hogy a régi rendnek adjon helyet.

Tehát **az evolúcionizmus, a szocializmus, a kommunizmus elvetendő.**

A földi élet célja.

25. Az ember végső célja az örök boldogság. Az örök boldogság nem érhető el itt a földön, a föld nem a boldogság hazája. Mi tehát a földi élet célja?

A *naturalisták* és az *ateisták* tagadják, hogy volna a földi életnek célja. Ők *Schopenhauerral* azt mondják a földi élet céljának: megismerni, hogy jobb volna nem lenni. Természetes, hogy az, aki tagadja az Isten létét és nem fogadja el, hogy az embert egy végtelenül bölcs Isten helyezte a földre, nem találja meg a földi élet célját, a földi életet céltalannak és értelemnélkülinek fogja mondani.

26. Mi az emberi élet célja itt a földön?

Az embernek egy természete van s ezért csak egyetlenegy végső célja van. Mivel pedig a természet nem más, mint a dolog lényege, ha mint a tevékenységek elvét fogjuk fel, amelyek által célja felé tör, azért az ember mindenegytes tevékenységének a végső célra kell irányulnia. Ezt másképen így fejezzük ki: **a földi élet célja az örök életre való előkészület.** Itt a földön az Isten dicsőítése által készülünk a tökéletes boldogságra s a másvilágon az Isten dicsőítésében fog állani tökéletes boldogságunk. Tehát a halál az elválasztó vonal: a halálon innen van az előkészület a boldogságra az Isten dicsőítése által, a halálon túl pedig van az előkészület jutalma, az Isten dicsőítésében a tökéletes boldogság.

27. Hogy miben áll az előkészület az örök boldogságra, illetőleg miben áll az Isten dicsőítése itt a földön, ezt tulajdonképpen az egész erkölcsbölcsélet tárgyalja, mert ez tárgya az erkölcsbölcséletnek. Tehát ezt csak a továbbiakban fejtegethetjük. Azonban már most is emlegetjük, hogy **az örök boldogságra való előkészület módja az erényesség,** mert csak az erényességgel szerezhetjük meg azt a szükséges készséget, hogy az Isten dicsőítésében halálunkig állhatatosak legyünk.

28. Az ember meghal, lelke megkezdí örök életét, mert a test nélkül is van élete, a test pedig a földbe tér. A halálban a testből és lélekből álló szubsztanciás egész mintegy kettészakad, a lélek tovább él, a test pedig atomjaira bomlik szét. Tehát a halál után a lélek teste nélkül él. És meddig? Avagy lesz idő, amikor a lélek újra egyesül testével?

A természetfölötti kinyilatkoztatásból teljes bizonyossággal tudjuk, hogy a test egykor feltámad, egyesül a lélekkel és szintén

részt fog venni a tökéletes boldogságban. De hogy ez a természetes rendben is megtörténne, azt bizonyítani nem tudjuk. A halál annyira borzalmasan összeroncsolja a testet, hogy feltámadására a természetes ész világánál nem találunk bizonyító érveket. Mindazáltal vannak valószínűségi szempontok a test feltámadása mellett, úgyhogy a test feltámadását határozottan tagadni nem lehet, bár határozottan állítani sem lehet.

A test feltámadását határozottan tagadnunk nem lehet, mert a testnek a lélekkel való egyesülése lényege az embernek s ezért méltányos, hogy a test is résztvegyen a tökéletes boldogságban. Ezzel szemben határozottan állítanunk nem lehet a test feltámadását, mert a test csak eszköze a léleknek s ha a lélek elérte célját, akkor a test is betöltötte feladatát, tehát többet nem várhat. Továbbá a test csak akadály lehet a tökéletes boldogságnál s ezért ha a test is résztvenne a tökéletes boldogságban, akkor a test teljes átalakulására van szükség. És hogy az Isten a természetes rendben is úgy alakítaná át a testet, mint a természetfölöttiben, azt határozottan bizonyítani nem vagyunk képesek.

Van még egy figyelemreméltó szempont, amely valószínűvé teszi a test feltámadását. Ez a következő: A léleknek vannak tehetségei. E tehetségek tevékenységei közül az értelem és az akarat tevékenységeit a lélek a testi szervezettől függetlenül végzi. Azonban vannak a léleknek oly tehetségei is, amelyek tevékenységüket csak a testi szervezettel együtt végezhetik. Ezek az érzéklő élet tevékenységei. Ha nincs testi szervezet, akkor a léleknek megvannak az érzéklő élet tevékenységeihez szükséges tehetségek, de e tehetségek testi szervezet hiányában nem fejthetik ki tevékenységeiket. És mert semmi sem tökéletes természete szerint, ami nem fejtheti ki tevékenységeit, azért a lélek a test nélkül nem tökéletes természete szerint.¹ Így a lélek az ember halála után a test nélkül oly tehetségek birtokában is van, amelyeket semmiképen sem működtethet s ez bizonyos tökéletlenség, amely a tökéletes boldogságra is árnyat vet talán. Ezért talán azt is mondhatjuk, hogy a lélek vágyakozik teste után a másvilágon s tökéletesen csak akkor lesz boldog, amikor testével újra egyesül. Ezzel szemben mondhatjuk azt is, hogy a lélekben az érzéklő élet tehetségei csupán eszközei az értelemnek és az akaratnak s

¹ „Nulla pars habet perfectionem naturae separata a toto. Unde anima, cum sit pars humanae naturae, non habet perfectionem suae naturae nisi in unione ad corpus; quod patet ex hoc quod in virtute ipsius animae est quod fluant ab ea quaedam potentiae quae non sunt actus organorum corporalium, secundum quod excedit corporis proportionem; et iterum quod fluant ab ea potentiae quae sunt actus organorum, inquantum potest contingi a materia corporali. Non est autem aliquid perfectum in sua natura nisi actu explicari possit quod in eo virtute continetur, unde anima, licet possit esse et intelligere a corpore separata, tamen non habet perfectionem suae naturae, cum est separata a corpore.” (Aquinói Szent Tamás: De spiritualibus creaturis, quaestio unica, a. 2, ad 5.)

ha a szellemi tehetségek elérték céljukat, az érzéki tehetségek is betöltötték feladatukat, tehát elérték céljukat is.

Összegezve: A test feltámadása határozottan nem állítható, de határozottan nem is tagadható, azonban a természetfölötti kinyilatkoztatásból teljes bizonyosságú igazságként ismerjük.

MÁSODIK SZAKASZ.

Az erkölcsi jó.

29. Az előzőkből tudjuk, hogy az ember célja és rendeltetése az Isten dicsőítése, aminek jutalma az örök boldogság mint másodlagos cél. Ezt a célt az ember földi életén át éri el és szintén az Isten dicsőítése által. Mivel a célt már ismerjük, ismernünk kell az eszközöket is az Isten dicsőítéséhez, hogy halálunk után ténylegesen az örök boldogság részesei lehessünk. Boldogságunk az Isten, az abszolút jó s Őt csak a részleges javakon át érhetjük el. Ezért a részleges javakat kell ismernünk, mégpedig erkölcsi oldalukról. Ez okból a következőkben az erkölcsi jóról lesz szó.

A következetesség miatt e szakaszt két fejezetre osztjuk. Az első fejezetben az erkölcsi jót tárgyi oldaláról vizsgáljuk, a második fejezetben pedig alanyi oldaláról.

ELSŐ FEJEZET.

Az erkölcsi jó tárgyi oldaláról.

Melyek az emberi cselekedetek?

30. Az ember értelemmel és szabadakarattal felruházott lény, ez különbözteti meg az embert itt a földön lényegesen minden más lénytől. Az ember mindenekelőtt értelmes, eszes lény, vagyis eszes állat s ezért az eszeség az emberben a fajalakító elem, azaz az embert eszeségre, értelmességre teszi emberré. Az értelmesség természetes következménye a szabadakat, mert az akarat alanya ugyan a szabadságnak, de oka az ész, hiszen az akarat csak azért tud különböző irányokban működni, mert az észnek a jóról különböző ismeretei lehetnek.¹ A cselekedetek

¹ „Radix libertatis est voluntas sicut subjectum, sed sicut causa es ratio; ex hoc enim voluntas libere potest ad diversa ferri, quia ratio potest habere diversas conceptiones boni.” (Aquinoi Szent Tamás: Summa theologiae 1^a 2^{ae}, qu. 17, a. 1, ad 2.)

az akarat tényei s az akarat föltételezi az értelmet. Ezek után azt kell mondanunk, hogy **emberi cselekedeteknek csak azokat a cselekedeteket nevezzük, amelyek az ész által vezetett szabadakaratból származnak.**¹ Ha tehát nem így áll elő valamely cselekedet, akkor az nem emberi, bár ember hajtotta végre, mert nem felel meg az ember jellegzetességének: értelmességének és szabadakaratúságának. Pl. az álomban elkövetett cselekedetek nem emberi cselekedetek, a csecsemő rúgdalódzása és kapálódzása nem emberi cselekedet, a részeg ember tettei szintén nem emberi cselekedetek.

Az erkölcsbölcselet csak az emberi cselekedetekkel foglalkozik.

31. Ha a cselekedet emberi, akkor beszámíthatónak mondjuk. A *beszámíthatóság* a cselekvésnek az a tulajdonsága, amely-nél fogva a cselekvést a cselekvőnek lehet és kell tulajdonítanunk, úgyhogy ő e cselekvésnek szerzője és ura.² A beszámíthatósághoz nem elégséges csupán az, hogy meg tudjuk fontolni tetteinket, hanem a szabad önelhatározás is szükséges. Sőt ez utóbbi a lényeges, mert az elégséges megfontolás csak előfeltétel. Ezért mondja Aquinói Szent Tamás: „akkor mondjuk, hogy valamely cselekedet a véghezvivőé, ha hatalmában van, hogy fölötte uralma legyen”.³

A beszámíthatóság első kelléke, hogy az ember helyzetének és állapotának megfelelő összes ismeretek birtokában legyen, mert e nélkül a megfelelő cselekvésre képtelen. Ez ismereteket nevelés és tanulás által szerezzük meg. Ezen ismeretek alapja, hogy a jó és rossz között tudjunk különbséget tenni. A jó és rossz fogalma az erkölcsi élet alapfogalmai, amelyekből közvetlen belátással kapjuk: a jót tennünk s a rosszat kerülnünk kell.⁴

¹ „Actiones, quae ab homine aguntur, illae solae proprie dicuntur humanae, quae sunt propriae hominis, inquantum est homo. Differt autem homo ab aliis irrationalibus creaturis in hoc quod est suorum actuum dominus. Unde illae solae actiones vocantur proprie humanae, quarum homo est dominus. Est autem homo dominus suorum actuum per rationem et voluntatem . . . Illae ergo actiones proprie humanae dicuntur, quae ex voluntate deliberata procedunt. Si quae autem aliae actiones homini convenient, possunt dici quidem hominis actiones, sed non proprie humanae, cum non sint hominis, inquantum est homo.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 1, a. 1.)

² „Inputabilitas est proprietas actionis, vi cuius haec potest ac debet alicui tamquam proprio suo auctori ac domino tribui.” (T. Meyer: Institutiones iuris naturalis.² 1906. 173. oldal.)

³ Aquinói Szent Tamás: Summa theologica. 1^a 2^{ae}, qu. 21, a. 2.)

⁴ „Illud, quod primo cadit in apprehensione, est ens, cuius intellectus includitur in omnibus, quaecumque quis apprehendit. Et ideo primum principium indemonstrabile est, quod non est simul affirmare et negare, quod fundatur supra rationem entis et non entis; et super hoc principio omnia alia fundantur. Sicut autem ens, est primum, quod cadit in apprehensione simpliciter, ita bonum est primum, quod cadit in apprehensione practicae rationis . . . Et ideo primum principium in ratione practica est, quod fundatur supra rationem boni, quae est: bonum est, quod omnia appetunt. Hoc est ergo primum praeceptum legis, quod bonum est faciendum et prosequendum, et malum

32. A beszámíthatóság lényege a szabad önelhatározás. Ezt a szabad önelhatározást egyes körülmények akadályozhatják, korlátozhatják, sőt lehetetlenné is tehetik. Lássunk közülük néhányat!

a) *Kényszer*. Az erőszak abban áll, hogy külső ok erőszakol ránk valamely cselekedetet. Pl. nem akarunk valamit aláírni, de fizikai erőszak kényszerít az aláírásra. Az ilyen cselekedet részünkről sem jó, sem rossz, mert nem emberi cselekedet. Ha azonban az akarat megszűnik ellenállni az erőszaknak, akkor a cselekedet legalább is közvetve akart cselekedet, tehát büntetésre vagy jutalomra méltó.

Az akaratot mint akaratot kényszeríteni nem lehet. Az ellentmondás, hogy az akarat olyasmit akarjon, amit nem akar. Még az Isten sem tudja kényszeríteni az akaratot, bár mindenhatóságában tudja úgy intézni a dolgokat, hogy az akarat a kívánt irányban működjék.¹

b) *Tudatlanság*. A tudatlanság abban áll, hogy híjával vagyunk a szükséges ismereteknek. A tudatlanság *megelőző* vagy *kísérő*. Megelőző a tudatlanság, ha tényleg megelőzi a cselekedetet. Pl. a vadász azt gondolva, hogy nyúlra lő és embert talál. Ha azonban a vadász így ellenségét lövi le és megölte volna őt akkor is, ha tudja, hogy ellensége van ott, akkor kísérő tudatlansággal van dolgunk.

A tudatlanság *legyőzhető* vagy *legyőzhetetlen* a szerint, amint fizikailag és erkölcsileg véve a nehézségeket a szükséges ismeretek megszerezhetők vagy sem. A legyőzhetetlen tudatlanságból származó cselekedet sohasem vétkes; azonban a legyőzhető tudatlanságból származó cselekedet, ha állapotbeli és társadalmi kötelességeinkre vonatkozik, többé-kevésbé mindig vétkes.

c) *Félelem*. A félelem az érzéki vágyó tehetségben föllépő izgalom egy valószínűleg bekövetkező rossz miatt. A félelem mindig nem jelenlévő, de minket fenyegető rosszra irányul. A félelemnek különböző fokozatai vannak, sőt oly nagy is lehet, hogy az ember eszméletét veszti.

A félelem lehet *megelőző* és *kísérő* a szerint, hogy a cselekvés előtt keletkezett-e vagy a cselekvéssel együtt.

A félelem csökkenti az akarat szabadságát, mert egész figyelmünk a rossz nagyságára van irányozva s ez az akaratot erejében bénítja. Mindazáltal az, aki félelmében olyant visz véghez, ami természeténél fogva rossz, pl. hamisan esküszik, gyilkol, vétkezik a cselekedet nagysága szerint, bár nem oly súlyosan, mint az, aki szabadon és félelem nélkül követi el a rosszakat.

33. Még megemlékezünk röviden a felelősségről is. Amint

vitandum; et super hoc fundantur omnia alia praecepta legis naturae. (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 94, a. 2.)

¹ „Deus potest immutare voluntatem de necessitate, non tamen potest eam cogere.” (Aquinói Szent Tamás: De veritate, qu. 22, a. 8.)

valamely cselekedet szabad, tehát önelhatározásból áll elő és mint okot fogjuk fel, akkor beszámítható s ha beszámítható, akkor előáll a felelősség kérdése is.

Ha a cselekedetet más személyekhez való viszonyában is tekintjük, akkor *felelősséget* kapunk. Mivel az ember állandóan viszonyban van másokkal és főképen az Istennel, azért állandóan és mindenegyes cselekedetéért felelős. De legyen erről ennyi elég, mert még lesz róla szó.

Az erkölcsösség fogalma.

34. Hogy mi az erkölcs, azt mindenki tudja; egyszerű rámutatással mindenki megérti. Nincs is ember, aki egyes cselekedeteket nem tartana jóknak, másokat meg rosszaknak. Igaz, hogy egyes cselekedetek megítélésében többször tévednek az emberek: a jót rossznak, a rosszat jónak mondják; azonban még ez a tévedés is azt bizonyítja, hogy mindenki különböztet jó és rossz között, bár sokszor tévesen. A jó és rossz fogalma az erkölcsi élet alapfogalmai, amelyekből közvetlen belátással kapjuk, hogy a jót tennünk s a rosszat kerülnünk kell. Ez az erkölcsi élet alapítélete. Így az erkölcs az összes cselekedeteket átfogja s alapja a jó és rossz közötti különbségtevés. A mondottakból következik, hogy **az erkölcs fogalma alapfogalom**, tehát meghatározását nem adhatjuk, csak körülírással fejezhetjük ki.

35. Az erkölcs fogalma alapfogalom, mégis megmagyarázása nehézségekkel jár és különbözőképen is magyarázzák. Így némelyek azt mondják, hogy az erkölcs szokás. Ez azonban hamis, mert a szokás az akaratnak bizonyos készsége valamely irányban való működésre s ezért nem fogja át az összes cselekedeteket, csak a megszokottakat. Mások azt mondják, hogy az erkölcs tartós hajlamból származó ugyanazon cselekedeteknek gyakrabbi megismétlése.¹ Ez a meghatározás is az erkölcsöt szokással magyarázza.

Az erkölcsösség nem valami különböző dolog a szabadakaratától, hanem meghatározott mód, amint az ész és az akarat a cselekedetet létrehozza, mert az emberi cselekedet az ész által vezetett akarat ténye. Tehát kettő szükséges az erkölcsös cselekedethez: a) hogy az ész a cselekedetet megismerje és megítélje az erkölcsszabályokhoz való vonatkozásában és b) hogy az akarat szabadon határozza el magát a cselekedet végrehajtására. Így **az erkölcsösség a cselekvés függősége a szabadakaratától és az erkölcsszabályokat szem előtt tartó éstől.**² Ha a cselekedet meg-

¹ „Mos duo significat; quandoque enim significat consuetudinem . . . quandoque vero significat inclinationem quandam naturalem, vel quasi naturalem ad aliquid agendum. (Aquinói Szent Tamás: Summa theologica. 1^a 2^{ae}, qu. 58, a. 1.) Ezt Szent Tamás sem tartja erkölcsnek, mert hozzáteszi: „unde et etiam brutorum animalium dicuntur aliqui mores”.

² „Dicuntur aliqui actus humani vel morales, secundum quod sunt a ratione.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 18, a. 5.)

felel az erkölcsszabályoknak és szabadakaratból származik, akkor *erkölcsileg jó*; és ha a szabadakaratból származó cselekedet nem felel meg az erkölcsszabályoknak, akkor *erkölcsileg rossz*.¹

36. A mondottakból nevezetes következtetéseket vonhatunk le.

a) **Csupán az akaratot illeti meg közvetlenül az „erkölcsös” jelző.** Egyedül az akarat szabad; az ember többi képességét csak annyiban mondjuk szabadnak, amennyiben az akarat szabadságában résztvesznek és általa a cselekvésre ösztönöztetnek. Ezért a többi képesség csak annyiban erkölcsös, amennyiben az akarattól függ. Így az olvasás, írás, járás, beszéd, figyelem, gondolkodás stb. csak annyiban erkölcsös, amennyiben az akarattól függ. Ha tehát az akarat valamely oknál fogva nem szabadon határozza el magát a cselekvés véghezvitelére, akkor a cselekedet nem tartozik az erkölcs birodalmába.

b) Az erkölcs lényegesen egyedi, személyi, vagyis **az erkölcs tulajdonképeni és közvetlen hordozója az egyes ember és nem a társadalom.** Ebből pedig következik, hogy *szociális erkölcs* és más hasonló nincs. Az államnak s más társadalomnak mint ilyennek nincs értelme és nincs akarata; ezért mint ilyen sem jót, sem rosszat nem tehet. Csakis az egyes ember képes erkölcsileg cselekedni és nemcsak személyes, hanem társadalmi viszonyaiban is.

c) Hasonlóképen nincs *összértelem, közakarat, közélet* a tulajdonképeni értelemben. Ezzel csak az egyes értelemek, akaratok és életek összességét akarhatjuk kifejezni, amennyiben kölcsönösen föltételezik és befolyásolják egymást. Így az *összerkölcs* vagy *közerkölcs* sem fejezhet ki mást, mint az egyedi erkölcsök összességét, amennyiben kölcsönösen függnek egymástól. Az egyes ember erkölcsi magatartását ezerféle módon befolyásolják mások; mégis **az erkölcsiségnek hordozója az egyes ember,** mert csakis az egyes embernek van értelme és szabadakarata.

37. Az erkölcsiség kizárólagos tulajdonsága az észszerű és szabadakaratnak. Azonban az „erkölcsi” jelzőt átvitt értelemben is használjuk. Így beszélünk erkölcsi törvényekről, erkölcsi érenyekről, erkölcsi kötelességről, erkölcsi eszmékről, erkölcsi alapelvekről stb. Ekkor az erkölcsiséget átvitt értelemben használjuk mindarról, ami az erkölcsi cselekedetekkel viszonyban és vonatkozásban van. Ily értelemben az erkölcsileg nevezett dolgokat két osztályba sorozhatjuk:

a) Az első osztályba azok tartoznak, amelyek lényük szerint fizikaiak ugyan, mindazonáltal erkölcsieknek mondjuk azokat, mert az erkölcsi cselekedetekkel szoros vonatkozásban vannak. Így pl. a készség valami fizikai bennünk, mert gyakorlat által szerezzük meg, mégis némely készséget erkölcsinek mondunk, mert meghatározott erkölcsi cselekedetekre képesítenek.

¹ V. Cathrein: Moralphilosophie. I.⁵ 1911. 156. oldal.

b) A második osztályba azok tartoznak, amelyek egész lényük szerint nem fizikaiak, hanem csak vonatkozások és viszonyok, amelyeket gondolkodásunk mint szükségességeket fog fel. Ilyen pl. a kötelezettség. Ezt valamely szerződés vagy parancs állandó hatásának fogjuk fel.

38. Ama dolgoknak összessége, amelyeket erkölcsösöknek mondunk akár a tulajdonképeni, akár átvitt értelemben, *erkölcsi rendet* képeznek, amennyiben összefüggő egészet, egy rendszert alkotnak. Az erkölcsi rend középpontja az erkölcsi cselekedetek és körük csoportosulnak az átvitt értelemben erkölcsinek nevezett dolgok. Ez utóbbiak vagy befolyásolják az akaratot vagy függnék az akaratától. Tehát **az erkölcsi rend az akarat észszerű és szabad cselekedetei és a velük összefüggésben lévő átvitt értelemben erkölcsinek mondott dolgok.**

Ellenvetések.

39. Erkölcsösnek azt a cselekedetet nevezzük, amely az ész által vezetett akaratból származik és ennek alapja a jó és rossz között lévő lényeges különbség. Vannak egyesek, akik a jó és a rossz között a különbséget nem tartják lényegesnek, hanem csak esetlegesnek mondják. Ezt az irányt *erkölcsi pozitívizmusnak* nevezzük. Az erkölcsi pozitívizmus szerint nincs változatlan jó és változatlan rossz, hanem az, hogy mit tartunk jónak vagy rossznak, csak esetlegesség, alá van vetve a változékonyságnak, mert függ az egyes korok és népek felfogásától, a kultúra fejlődésétől, sőt többször egyes hatalmas emberektől is. Az erkölcsi pozitívizmus szerint az erkölcsi jó és erkölcsi rossz fogalma nem állandó, sőt egyes tényezők, mint: a gazdasági helyzet, a kultúra fejlődése meg is fordíthatják az erkölcsi értékeléseket: ami most jó, az később rossz lehet és amit most rossznak mondanak, később már jó lehet.

Az erkölcsi pozitívizmusnak két fajtáját különböztethetjük meg a szerint, hogy a jó és a rossz között lévő esetleges különbséget mely okból származtatja. Az első a jó és rossz közötti különbséget az emberiség különböző viselkedéséből és különböző szervezkedéseiből akarja levezetni. Ennél az iránynál nincs változatlan jó és rossz, tehát az erkölcsbölcseletnek sincs tárgya; cselekedeteink jó vagy rossz volta kérdéses, kétséges. Ez okból ezt az irányt *erkölcsi kételkedésnek (moralskepticismus)* nevezzük. Mások *anthroponom erkölcsi pozitívizmusnak* mondják, mert az erkölcsi jót és rosszat az emberi akarat önkényétől teszik függővé. — A második a jó és rossz közötti különbséget az Isten szabad elhatározásából származtatja s ezért az *isteni akarat erkölcsi pozitívizmusának (theonom moralpositivismus)* nevezzük. Lássuk ezeket egyenkint!

a) Az erkölcsi kételkedés.¹

40. Az erkölcsi kételkedés már az ókori bölcsek között is el volt terjedve. Így pl. *Archelaus* az tanította, hogy a jó és rossz között lévő különbségnek az alapja nem a dolgokban van, hanem az emberi tettelekben. Ezt tanította *Aristippus* is, a *szofizmus* is (*Protagoras*, *Gorgias*), a későbbi *akadémikusok* és *kételkedők* (*Karneodes*, *Pyrrho*, *Sextus Empirikus*). A legdurvábban a *cyrenei Theodoros* fejezte ki magát: a házasságtörés, lopás, istentelenség nem természetük szerint rossz, hanem csak az általános vélemény szerint, amelyet az ostobákra rátukmáltak, hogy féken tartsák őket.

Az újabb bölcselek közül az erkölcsi kételkedést rendszeresen próbálja tárgyalni *Th. Hobbes* (1588—1679). Szerinte az, ami az egyik embernek jó, az a másiknak rossz lehet és megfordítva s ezért nincs oly általános mérték, amelynek segítségével megkülönböztethetnők a jót a rossztól. Ilyen mértéket először az állam törvényei adnak s ezért az állam törvényein nyugszik a jó és rossz közötti különbség. Ezt mondja *Rousseau* is.

B. Mandeville (1670—1733) azt mondja, hogy a jó és a rossz közötti különbség a hatalmasok kitalálása. Ők találták ki a tiszteletet, a szégyent stb. s azután csellel és hízélgéssel elhitették a tömegekkel az erényes élet szükséges voltát. *Ch. Fr. de Saint-Lambert* (1717—1803) is azt mondja, hogy a nyilvános közvélemény más társadalmi befolyásokkal együtt adott az erkölcsi törvényeknek érvényt.

Hogy *Comte Agoston pozitivizmusa* az erkölcsi kételkedés alapján áll, az természetes. A pozitivizmus erkölcsbölcseletét *Taine* és *Littre* fejtette ki. *Littre* szerint az embernek két eredeti szükséglete van: az önfenntartás és a faj fenntartása. Az elsőből keletkeztek lassú fejlődés folytán a személyi, a másodikból a társadalmi hajlamok és e kettőnek a harcából az erkölcsi élet.

Hasonló nyomokon járnak a leszármazás elméletének a hívei is, akik az embert állatból származtatják s azt mondják, hogy az egész erkölcsi rend lassú fejlődés folytán az állati ösztönből származott. Itt a főképviselek: *Herbert Spencer*, *E. Laas* és főképen *Häckel Ernő*.

Paulsen is tagadja az általánosan érvényes erkölcs létét. Szerinte minden társadalmi állásnak és osztálynak, sőt minden egyes embernek megvan a maga erkölcs. Ugyanígy gondolkodik *Fr. Jodl* is. *Gumplovicz* pedig visszatér *Hobbes*hez és *Rousseau*hoz s a mindenkor állami rendet mondja erkölcsnek. *A. Menger* szerint erkölcsi az, ami megfelel a szociális viszonyoknak s erkölcs-telen az, ami nem felel meg nekik.

E tekintetben a legszélsőségesebbek *M. Stirner* és *Fr.*

¹ V. Cathrein: *Moralphilosophie*. I.^o 1911. 161. és következő oldalai.

Nietzsche. Ők már az erkölcsi nihilizmus képviselői. Nietzsche új erkölcsöt hirdetett az ú. n. szellemi arisztokraták részére, az Übermenschek részére. Szerinte a szellemi kiválóak nincsenek alávetve semmiféle erkölcsi törvénynek, ők a maguk céljai s miattuk vagy érettük rabszolgákká kell tenni a nem Übermenscheket. A nép csak arra való, hogy néhány Übermenschet kitermeljen magából s azután ezekért elpusztuljon. Ez már az emberi örület határa. És Nietzsche-nek az volt a tragikus sorsa, hogy bár istenítette az Übermenscheket, ő maga mint Untermensch az örültek házában fejezte be életét.

Ide kell számítanunk a szocializmust is, különösen *Marx, Fr. Engels, Bebel* stb. képviselőiben. A szocializmus alaptétele az ú. n. anyagelvű történelmi felfogás, amely szerint nincsenek változhatatlan erkölcsi és vallási eszmék, hanem a mindenkori gazdasági viszonyok képezik alapját a politikai, erkölcsi, vallási és bölcséleti eszméknek.

41. Lássuk ezután, hogy a föntebbi vélemények megállanak-e az ész ítélőszéke előtt.

Tagadhatatlan tény az, hogy az emberek egyes erkölcsi jóknál különbözőképpen vélekednek; az is tagadhatatlan, hogy vannak népek, amelyek az erkölcsi téren valamit jogosnak tartanak s ezt egy másik nép tiltja. Mégis bármilyen nagy a véleménykülönbség egyes népeknél vagy egyes embereknél meghatározott erkölcsi esetekben, vannak bizonyos általános erkölcsi törvények, amelyek minden népnél, minden helyen és minden időben ugyanazok s amelyekből az összes pozitív törvények és előírások levezethetők következetes gondolkodással. Ezek az erkölcsösség alaptételei, mint: rosszat nem szabad tennünk, értelmesen kell cselekednünk, jogtalanságot nem szabad elkövetnünk stb. Ilyenek még az ezen alaptételekből folyó közvetlen következtetések is, amelyek a tizparancsolatban vannak meg.

Továbbá az is tagadhatatlan, hogy az erkölcsiség megismerése fejlődhet, sőt fejlődik is. Vannak bizonyos alaptételek, amelyek az emberiség közös javát képezik. Hogy azután a legmagasabb alaptételekből az összes következtetéseket lehozzuk az erkölcsi téren, az más kérdés és itt van fejlődés. Az alaptételekből az erkölcsösségre vonatkozó összes állítmányokat nem ismerjük meg rögtön, hanem csak lassan-lassan, idők folyamán. E fejlődés nem azt jelenti, hogy az erkölcsösség igazságainak birtokállománya a maga egészében vagy részeiben megváltozhatna. E fejlődést úgy kell értenünk, hogy az erkölcsösség lényegében hallgatagon lévő igazságok csak lassan lesznek kifejezetten ismeretesek az emberiség előtt. Az erkölcsbölcsélet fejlődése nem változása az erkölcsi igazságoknak. Ha mindezt szem előtt tartjuk, akkor az emberiség erkölcsi tudatának az egységét nem nehéz bebizonyítani.

Mindenekelőtt tagadhatatlan tény az, hogy kivétel nélkül minden ember különbséget tesz jó és rossz között. Az lehetséges, hogy egyes emberek meghatározott esetekben rosszul ítélnék: a

jót rossznak mondják és megfordítva; mégis különböztetnek jó és rossz között: a jót dicsérik, a rosszat gáncsolják. Ezzel azonban elismerik azt is, hogy a jót tennünk és a rosszat kerülnünk kell. Beszéljünk bárkivel, ha nyelvét értjük és értelmi felfogó képességéhez mértén leereszkedünk hozzá, rögtön észrevesszük, hogy az erkölcsösség közös tulajdonunk; nem nemzeti, hanem nemzetközi, sőt nemzetfölötti, általánosan emberi. Ezt tapasztaljuk nemcsak a művelt népeknél, hanem még az utolsó természetnél is. A mai népismeret ezt annyira kétségtelenné teszi, hogy az, aki egy általános erkölcsöt komolyan tagadna, csak nevetségessé válnék. Hogy mindenütt társadalmi életet találunk, bármilyen kezdetleges is ez némely helyen, ez csattanósan bizonyítja az erkölcs általánosságát.

Hogy az emberiség erkölcsi tudata általános, azt a történelem és a népismeret meggyőzően bizonyítja. És nem szabad azt gondolnunk, hogy a jó és rossz közötti különbség agyafúrt emberek kitalálása vagy az embereknek egyes hatalmasok ravaszsága folytán való önkényes berendezkedése. A bölcséletnek alaptétele, hogy általános jelenségnek általános oka van. Ha tehát a jó és rossz közötti különbségtevés általános, akkor ennek csak általános oka lehet s ez az ok magában a természetben fekszik. Az emberi természet minden embernél ugyanolyan s azért az ember viselkedésére vonatkozó előírások is a helyi és korbeli különbségek dacára alapjukban ugyanolyanok.

És nemcsak a legáltalánosabb erkölcsi alapelvek közösek az emberiségnél, hanem az alapelvekből levont következtetések közül sok általánosan ismeretes. Így pl. a szülőket tisztelnünk kell, az ártatlannak a megölése rossz, a bátorság dicséretreméltó, a hála szintén, a gyermekeket szeretnünk kell stb.

Hogy az erkölcsi követelmények egyes meghatározott esetekben nagyon különbözök, ez nem szünteti meg az erkölcs általánosságát. A gyakorlati ész következtetve jár el, amikor az általános törvényeket meghatározott esetekre alkalmazza s így tudja meg, hogy meghatározott esetekben mit kíván az erkölcsösség. Az erkölcs mindenekelőtt nem a meghatározott esetek követelményeiben áll, hanem az általános tételekben. Hogy szüleinket tiszteljük, az általános parancs és e formájában minden helytől és minden időtől független. Hogy azonban meghatározott esetekben: személy, kor stb. szerint mit kíván tőlünk e parancs, itt már lehetnek eltérések.

A mondottakból következik, hogy **az erkölcsi kételkedés (moralskepticismus) elvetendő.**

42. Lássunk még néhány következtetést az erkölcsi kételkedésből.

a) Ha a jó és rossz közötti különbség csak önkényunktől függ, akkor nincs jó és rossz. Így a lopás, gyilkosság, hazaárulás stb. erkölcsös is lehet. Ez pedig elfogadhatatlan.

b) Emberi törvény csak ama feltétellel lehetséges, hogy van

helytől és időtől független szabály, amely a jónak és rossznak állandó zsinórmértéke s amelyhez az emberi törvénynek alkalmazkodnia kell. Aki ezt tagadja, az kénytelen jogosnak elismerni a legrosszabb és a legerkölcstelenebb emberi törvényt is. Sőt jogosnak kell elismernie a rajta elkövetett sérelmeket is.

c) Ha a jó és rossz közötti különbség akár egyesek, akár közöletek önkényétől függ, akkor az erkölcsbölcseletnek nincs tárgya.

d) Az erkölcsi kételkedők is hallgatagon beismerik, hogy sok alaptétel általánosan érvényes az emberekre nézve. Így pl. amikor az ókor egyes népeinek a cselekedeteit bírálják, őket vadságról és romlottságról vádolják. Ezzel beismerik, hogy sok erkölcsi tétel nem függ önkényüinktől, hanem általánosan érvényes. Így ez az irányzat ellentmondásban van önmagával.

Tehát az erkölcsi kételkedés (moralskepticismus) mindenképen elvetendő.

b) Az isteni akarat erkölcsi pozitívizmusa.

43. A második csoport azt mondja, hogy a jó és rossz közötti különbség az Isten akaratától függ. Tehát a gyilkosság, hamis eskü azért rossz, mert az Isten így határozta meg.

Ennek az iránynak első jelentékenyebb képviselője Occam Vilmos volt. A XVII. és XVIII. században sok követője volt ennek az iránynak és különösen a protestáns erkölcsbölcselek között volt sokáig uralkodó. Descartes is ez irányhoz tartozik, mert a dolgok lényegeinek az alapját az Isten szabadakaratába helyezte s ezért a jó és rossz közötti különbséget is az Isten szabadakaratának tulajdonította. Őt követte azután Pufendorf Sámuel és mások.

44. Ez az irányzat abból a téves felfogásból indult ki, hogy a dolgok lényegeinek utolsó alapja az Isten szabadakaratában van. Ez pedig nem igaz, és ezt a metafizikában mutattuk ki. Hogy a kör kerek, az nem függ Isten szabadakaratától.

Igaz, hogy vannak egyes cselekedetek, amelyek azért rosszak, mert a jogos felsőbbség tiltja. Pl. vasárnapon a szolgai munka rossz cselekedet, mert a jogos felsőbbség, t. i. az Egyház tiltja. Így az Isten is tilthat oly dolgot, ami természeténél fogva nem erkölcsi rossz. Mindazáltal sok olyan cselekedet van, amely minden pozitív parancstól vagy tilalomtól függetlenül jó, illetőleg rossz. Pl. az Isten iránt való szeretet, az Isten iránt való gyűlölet. Az első magában véve jó s ezért az Isten szükségképpen akarja; a másik pedig magában véve rossz s ezért az Isten szükségképpen nem akarja. Itt a kettő között a különbség az erkölcsi jelleg szerint lényeges és nem függ az Isten akaratától.

Ha a jó és rossz közötti különbség csak az Isten akaratától függ, akkor az Istennek ezt ki kell nyilatkoztatnia. Az Isten adott is kinyilatkoztatást. Hogyan tartsák meg az erkölcsi rendet azok, akik nem ismerik a kinyilatkoztatást? Különbö is nincs minden

erkölcsi jó és erkölcsi rossz a kinyilatkoztatásban részletesen felsorolva.

Ez az irányzat túlságosan rosszul értelmezi az isteni szabadságot; szabadnak mondja az isteni akaratot ott is, ahol természeténél fogva nem lehet szabad, hanem szükségképen kell meg egyeznie örök zsinórmértékével.¹ Tehát **ez az irányzat is elvetendő.**

45. Az újabb írók azt állítják (*Wundt, Spencer, Ziller*), hogy az isteni akarat erkölcsi pozitivizmusa már régen otthonos a katolikus bölcselek és teológusok között. Ez azonban nem áll és pusztá ráfogás, hogy a katolikusokat tekintélyérvként használhassák tarthatatlan nézeteik mellett. A skolasztikának általánosan elfogadott tétele volt: sok cselekedet nem azért rossz, mert tiltva van, hanem azért van tiltva, mert rossz. Ezt vallotta már *Aquinói Szent Tamás is*,² *Szent Ágoston* is és őket követik mások.

Mi az erkölcsi zsinórmérték?

46. Már tudjuk, hogy mi az erkölcsösség s ezt kaptuk: erkölcsös a cselekedet, ha az ész által vezetett akaratból származik. Tudjuk azt is, hogy vannak dolgok, amelyek magukban véve jók (pl. az Isten iránt való szeretet); vannak dolgok, amelyek magukban véve rosszak (pl. az Isten iránt való gyűlölet); és van még kevés dolog, amely a jogos felsőbbiség észszerű akarata miatt jó és nem a dolog természeténél fogva (pl. vasárnapon a szolgai munkától való tartózkodás). Ha az ész által vezetett akarat a jót választja, akkor *erkölcsileg jó cselekedetet* kaptunk, és ha a rosszat választja, akkor *erkölcsileg rossz cselekedetet* kapunk. Tehát az erkölcsösség nemfogalom, amelynek két legközelebbi fajfogalma van: az erkölcsileg jó és az erkölcsileg rossz.

Ezek után az a kérdés: hogyan tudjuk meg, hogy valamely cselekedetünk erkölcsileg jó-e vagy rossz. Más szavakkal: melyik az a jel vagy jegy, amely által a jó a rossztól megkülönböztethető? Ezt a jelet vagy jegyet az *erkölcsösség zsinórmértékének* nevezzük. Ha tehát az erkölcsös cselekedet az erkölcsösség zsinórmértékének megfelel, akkor *erkölcsileg jó* és ha nem felel meg, akkor *erkölcsileg rossz*.

47. Hány ilyen zsinórmérték van? Hogy e kérdésre megfelelhessünk, előbb más kérdésre kell megfelelnünk. Némelyek a cselekedeteket jó, rossz és közömbös cselekedetekre osztják. Vannak-e közömbös cselekedetek?

¹ „Voluntas non habet rationem primae regulae, sed est regula recta (vagyis regula quae regitur); dirigitur enim per rationem et intellectum, non solum in nobis, sed in Deo . . . Dicere, quod ex simplici voluntate dependeat iustitia, est dicere, quod divina voluntas non procedat secundum ordinem sapientiae, quod est blasphemum.” (Aquinói Szent Tamás: De veritate, qu. 23. a. 6.) — Lásd még: Summa theologica. 1^a, qu. 21, a. 1. ad 2.)

² Summa theologica. 1^a 2^{ae}, qu. 100, a. 8.

Az embernek van végső célja s minden cselekedetének a végső célra kell irányulnia. Ha a végső célra irányul, bár közvetve is a megfelelőség szerint, akkor jó; és ha nincs jól beigazítva a végső célra, akkor rosszul van beigazítva, tehát rossz.¹ Ebből következik, hogy **közömbös cselekedetek nincsenek.**

Tehát az erkölcsösség nemfogalmát csak két fajfogalomra osztjuk: jó és rossz cselekedetekre. Ez az egyetlen kéttagú osztás csak egységes alapon és csak egységes szempontból lehetséges, annál is inkább, mert a jó és rossz ellentmondó fogalmak, középső tag nincs a jó és a rossz között. Mivel pedig ez az egyetlen osztás a zsinórmérték szerint történik, azért **az erkölcsösségnek csak egyetleneg zsinórmértéke van.**

48. És mi ez a zsinórmérték?

Jó az, ami után mindenek vágyódnak. Ezért a legelső erkölcsi alapelv: a jót tennünk, a rosszat pedig kerülnünk kell; és ezen alapszik minden más erkölcsi igazság; vagyis az első erkölcsi alapelv azt parancsolja nekünk, hogy mindazt tegyük, illetőleg kerüljük, amit eszünk ránk nézve jónak, illetőleg rossznak fog fel. Mivel pedig a jó cél természetével bír (lásd a metafizikában), a rossz pedig ennek az ellenkezője, azért mindazt, amire az ember természeténél fogva törekszik, az ész jónak fogja fel s követendőnek és elrendendőnek mondja, az ellenkezőt pedig rossznak fogja fel s kerülendőnek mondja. Ebből következik, hogy **az erkölcsösség zsinórmértéke az értelmes emberi természet.**² Tehát mindent az emberi természethez viszonyítunk: ha valami megfelel az értelmes természetnek, az erkölcsileg jó és ami nem felel meg, az erkölcsileg rossz.

49. Hogy az erkölcsösség zsinórmértéke az ember értelmes természete, az nagyon világos. U. i. minden lény természete szerint működik, tehát az embernek is természete szerint kell működnie. Az erkölcsösség az ész által vezetett akarat cselekvései: tehát az emberi természet cselekvései s ezért annyiban jók vagy rosszak, amennyiben ennek a természetnek megfelelnek vagy sem. Továbbá mindenkinek a cselekedeteit az ő természete szerint ítéljük meg. Így más cselekedeteket várunk a gyermektől, másokat a férfitől és másokat az asszonytól. Ha ezt általánosítjuk, akkor

¹ „Cum rationis sit ordinare, actus a ratione deliberativa procedens si non sit ad debitum finem ordinatus, ex hoc ipso repugnat rationi, et habet rationem mali.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 18, a. 9.)

² „Bonum est, quod omnia appetunt. Hoc est enim primum praeceptum legis, quod bonum est faciendum et prosequendum, et malum vitandum; et super hoc fundantur omnia alia praecepta legis naturae, ut scilicet omnia illa facienda vel vitanda pertineant ad praecepta legis naturae, quae ratio practica naturaliter apprehendit esse bona humana. Quia vero bonum habet rationem finis, malum autem rationem contrarii, inde est, quod omnia illa, ad quae homo habet naturalem inclinationem, ratio naturaliter apprehendit ut bona, et per consequens ut opere prosequenda, et contraria eorum ut mala et vitanda. Secundum igitur ordinem inclinationum naturalium est ordo praeceptorum legis naturae.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 94, a. 2.)

azt kell mondanunk, hogy magaviseletünknek, tehát **az erkölcsösségnek is a zsinórmértéke értelmes emberi természetünk.**

50. Amikor azt mondjuk, hogy az ember értelmes természete az erkölcsösség zsinórmértéke, ezt nem úgy értjük, mintha az embernek csak a szellemi része tenné ki a zsinórmértéket s ennél fogva csak ennek a tevékenységei volnának jók. Az alatt az egész emberi természetet értjük, a testet a lélekkel, az érzéki és szellemi képességekkel, röviden: az ember minden részével. Az értelem az ember minden tevékenységét megítéli, hogy mi jó és mi rossz. Tehát érzéki szükségleteinknek is eleget tehetünk, de mindig úgy, hogy a test folytonosan alárendeltje legyen a léleknek.

Hogy az erkölcsi zsinórmérték teljes fogalmát bírjuk, azért az emberi természetet nemcsak magában kell tekintenünk, hanem a világban elfoglalt helyzete szerint is, vagyis viszonyaiban is, mint: az észnélküli dolgokhoz való viszonyában és embertársaihoz való viszonyában és főképen az Istenhez való viszonyában. Így a következő igazságokat kapjuk.

a) Az értelemnélküli természet az emberért van, hogy erőit kifejthesse céljai érdekében. Tehát az embernek sohasem szabad az észnélküli lényeket célnak tekintenie s ezért pl. a mértékletlenség, a kapzsiság és más hasonlók rossz.

b) Az ember természete szerint társas lény s azért az, ami a társas együttélést előmozdítja jó, ami pedig akadályozza, az rossz.

c) Az ember nem magáért van a földön, hanem az Istenért. Ezért az, ami az Istenhez vezet az embert, jó, ami pedig Tőle eltávolítja, az rossz.

51. *Aquinói Szent Tamás* így foglalja össze az embernek előbb említett kötelességeit: Az ember mindenekelőtt oly javak után törekszik, amelyekre minden más lény is törekszik, t. i. önfenntartására s ezért az életének fenntartásához szükségeseket megszerezni iparkodik, az ártalmasokat pedig kerüli. Továbbá az ember arra is törekszik, ami az érzéki lényekkel közös, t. i. fájának fenntartására s ezért gyermekeinek fölnevelésére is. Végül az ember olyan után is törekszik, ami itt a földön csak az ő sajátossága. Így törekszik az igazságokat birtokába venni, főképen pedig a legfőbb igazságnak, az Istennek a birtokába jutni; és törekszik a társadalomban bizonyos helyet elfoglalni. Ez okból keresi az ide szükséges javakat, az akadályokat pedig kerüli s a nehézségeket legyőzni iparkodik.¹

¹ Inest enim primo inclinatio homini ad bonum secundum naturam, in qua communicat cum omnibus substantiis, prout scilicet quaelibet substantia appetit conservationem sui esse secundum suam naturam; et secundum hanc inclinationem pertinent ad legem naturalem ea per quae vita hominis conservatur, et contrarium impeditur. Secundo inest homini inclinatio ad aliqua magis specialia secundum naturam, in qua communicat cum caeteris animalibus; et secundum hoc dicuntur ea esse de lege naturali, quae, natura omnia animalia docuit, ut est commixtio maris et feminae, et educatio liberorum, et similia.

52. Ezek után mondhatjuk, hogy erkölcsileg jó az, ami az ember értelmes természetének megfelel magában véve és más lényekhez való viszonyában. Mivel értelmes emberi természetünk magában véve és más lényekhez való viszonyában minden emberre nézve és minden helyen és minden időben a lényegben ugyanaz, azért általános erkölcsi alaptételeket állíthatunk fel, amelyek absztrakt felfogásunkban mindig és mindenütt ugyanazok maradnak, és mégis konkrét és meghatározott alkalmazásokhoz vezetnek, amelyek idő és hely szerint már változhatnak.

Foglaljuk össze a mondottakat: **az erkölcsösség zsinórmértéke az értelmes emberi természet magában véve és viszonyaiban az észnélküli lényekhez, az ember-társakhoz, főképen pedig az Istenhez.**

53. Hogy az erkölcsösség zsinórmértéke az értelmes emberi természet, ez a hagyományos és egyedül helyes felfogás. Minden józan és értelmes gondolkodású ember a bölcsélet ismerete nélkül is e zsinórmértékhez szabja cselekedeteit. Mégis *Aristoteles* volt az első, aki ezt az igazságot így kifejezetten is tanította. Őt követték a katolikus bölcselők, különösen *Aquinói Szent Tamás*, aki *Aristoteles* tanítását jobban megalapozta, kimélyítette és hiányait pótolta. Szent Tamás után a katolikus bölcselők mindnyájan az értelmes emberi természetet mondják az erkölcsösség zsinórmértékének; sőt már mások is kezdenek a skolasztikához közeledni, mint pl. *Trendelenburg* vagy nálunk a boldogult *Pauler Ákos*, mert belátják, hogy a tomista gondolkodás egyenlő a természetes gondolkodással.

Következmények.

54. Minden dolog jó magában, mert minden, ami van, jó. Az akarat vágyó tehetség, tehát a rajta kívül lévő dolgokkal egye-sülni törekszik. Azonban az akarat nem úgy törekszik a dolgok után, amint magukban véve jók, hanem úgy, amint az emberi természetnek megfelelők. Ez természetes, mert semmi sem törekszik azután, ami kárára és romlására van, hanem csak arra, ami neki megfelel.¹ Így azután **az erkölcsi jó mindig viszonylagos jó, vagyis a magában véve jó csak akkor erkölcsi jó is, ha az emberi természetnek megfelel.**² Ha tehát a

Tertio modo inest homini inclinatio ad bonum secundum naturam rationis, quae est sibi propria, sicut homo habet naturalem inclinationem ad hoc quae veritatem cognoscat de Deo, et ad hoc, quod in societate vivat; et secundum hoc ad legem naturalem pertinent ea, quae ad huiusmodi inclinationem spectant, utpote quod homo ignorantiam vitet, quod alios non offendat, cum quibus debet conversari, et caetera huiusmodi, quae ad hoc spectant." (Ugyanott.)

¹ „Nihil inclinatur nisi in aliquid simile et conveniens." (Ugyanott. 1a 2ae, qu. 8. a. 1) — És még számos helyen.

² „Sicut unumquodque habet naturalem consonantiam vel aptitudinem ad id, quod sibi convenit, quae est amor naturalis: ita ad id, quod est repugnans et corruptivum, habet dissonantiam naturalem, quae est odium naturale . . .

magában véve jó nincs viszonyban az emberi cselekedettel és nem felel meg az emberi természetnek, akkor mint tárgya az emberi cselekvésnek nem jó, vagyis rossz.¹

55. Az akaratnak az a természete, hogy az ész vezetése alatt szabadon cselekedjék. Ez az alanyi jóság. Ha az akarat így cselekszik, akkor magában véve jó és erkölcsös, csak azt nem tudjuk, vajjon erkölcsileg jó-e avagy rossz. Mivel az akarat törekvés, vagyis rajta kívül más dolgokkal egyesülni akar, azért az erkölcsi jósághoz nem elégséges csak az akarat alanyi jósága, hanem tárgyának az emberi természethez viszonyított jósága is szükséges. Így ha az ész által vezetett akarat szabadon jó tárgyra irányul, akkor az akarás ténye jó; és ha az ész által vezetett akarat szabadon rossz tárgyra irányul, akkor az akarás ténye rossz. Tehát **az akarás jóságát a tárgy jósága határozza meg.**

56. Az akarat csak az értelem után képes működni s ezért mindig előbb az értelemnek kell megítélnie, hogy mi jó és mi rossz. Az értelem nem ítél vakon, hanem tárgyi alapokból indul ki. Ez a tárgyi alap az ember értelmes természete. Az akarás jósága a tárgytól függ; azonban a tárgyat az ész állítja az akarat elé s ezért az ész ítél az értelmes természetnek megfelelően. Így mondhatjuk azt is, hogy **az erkölcsösség zsinórmértéke az értelem** s ez az ember természetéhez viszonyítva ítéli meg a dolgokat.

Más felfogások az erkölcsi zsinórmértékről.

57. Az erkölcsösség zsinórmértéke az értelmes emberi természet magábanvéve és viszonyaiban. Ez az egyedül helyes felfogás, csak ezen az alapon építhető fel az erkölcsi rend. Mégis vannak egyesek, akik mást mondanak az erkölcsösség zsinórmértékének. Lássunk közülük néhányat! Itt csak a jellegzetesebb irányzatokat soroljuk fel, tehát két-két szélsőséget kiegyenlíteni akaró irányzatokról hallgatunk, mert amint hamisságot tanítanak a szélsőségek, úgy a kiegyenlítő irányzatok is hamisak. A kiegyenlítő irányzatok a szélsőségekből vesznek át valamit s ezért tulajdonképpen éppen olyan szélsőségek, tehát hamisak is, mint maguk a szélsőségek.

a) Eudémonizmus.

58. Az *eudémonizmus* az az erkölcsbölcseleti irányzat, amely a földi boldogulást mondja az erkölcsi zsinórmértéknek. Az, ami

Sicut autem omne conveniens, inquantum huiusmodi, habet rationem boni, ita omne repugnans, inquantum huiusmodi, habet rationem mali." (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 29, a. 1.)

¹ „Licet res exteriores sint in seipsis bonae, tamen non semper habent debitam proportionem ad hanc vel illam actionem; et ideo inquantum considerantur ut objecta talium actionum, non habent rationem boni." (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 18, a. 2, ad 1.)

a földi boldogulást előmozdítja, erkölcsileg jó, az ellenkező pedig erkölcsileg rossz. Ennek a rendszernek két alakja van.

a) Az első az *egyéni eudémonizmus* és ez az egyes ember földi boldogulásában látja az erkölcsösség zsinórmértékét. Ennek ismét két alakja van: α) a *haszonelviség (utilitarizmus)* és ez a hasznosban látja az erkölcsi jót; β) az *élvezetelviség (hedonizmus)* és ez az érzéki élvezetek minél teljesebb kielégítését mondja földi boldogságnak.

b) A második a *társadalmi eudémonizmus* és ez a közjólétet mondja az erkölcsösség zsinórmértékének, hogy minél több ember elérhesse földi boldogulását. Ez még más nevek alatt is szerepel, mint: *szociális utilitarizmus, altruizmus*.

59. Az egyéni eudémonizmusnak már a régi görögök között is voltak hívei. Pl. *Aristippus* a pillanatnyi élvezetek kielégítését mondogta az erkölcsösség zsinórmértékének; azonban az ilyen felfogást még a pogány görögök is nagyon alacsonynak tartották. Az újabb korban az ú. n. felvilágosodottak kezdték hangoztatni az egyéni boldogulást mint zsinórmértéket. Pl. *Helvetius* († 1771) azt tanította, hogy az embernek két alapösztöne van: menekülés a fájdalomtól és az élvezetek keresése; e kettőből származott az önszeretet, az önérdek, amely minden cselekedetünknek a meghatározója. *La Mettrie*, Helvetius kortársa, azt tanította, hogy az embernek szabad magát megölnie, ha már a földi gyönyörök élvezetére képtelenné vált.

Az egyéni eudémonizmusnak van egy másik iránya is, amely a jól felfogott önérdekkel takarózik. Ennek első képviselője *Demokritos*, aki azt tanította, hogy minden ember a maga célja s ezért az egyéniség zsinórmértéke az egyéni jólét. Ami megfelel jól felfogott önérdekünknek, az jó, ami pedig nem felel meg, az rossz. Ennek az iránynak a legfőbb képviselője *Epikuros* görög bölcselő s róla is nevezték el ezt az irányt *epikurizmusnak*. Epikuros szerint az ember célja a lehető legmagasabb élvezetvágy s ezalatt mind az érzéki, mind a szellemi élvezetek értendők, bár — mondja Epikuros — a szellemi élvezetek alapja az érzéki élvezetek, mert a szellemi élvezetek abban állanak, hogy visszaemlékezünk az érzéki élvezetekre. Epikurosra nemcsak a görögök és főképen a rómaiak között voltak követői, hanem az újabb időkben is. Leglelkesebb követője *Bentham Jeremiás* (1748—1832), aki a régi idők legnagyobb bölcselőjét látta Epikurosban, mert szerinte ő fedezte fel az erkölcs igazi forrását.

60. A társadalmi eudémonizmus legkorábbi képviselője *R. Cumberland* volt. Őt követte *Pufendorf*. Pufendorf az isteni akaratba helyezte a jó és rossz közötti különbséget, mégis azt tanította, hogy minden cselekedetünk jó vagy rossz volta a társadalmi jóléttel való megegyezőségtől, illetőleg nem megegyezőségtől függ. Ez irányzatot rendszerbe próbálta foglalni *Shaftesbury*. Szerinte az emberben háromféle hajlam van: önmagunk jólétére irányuló, a társadalmi jólétre irányuló és egy harmadik, amely az első

kettő ellen van. E harmadik mindig rossz. Az önmagunk jólétére irányuló hajlam majd jó, majd rossz a szerint, hogy a társadalmi jólétre irányuló hajlammal megegyezik-e vagy sem. A társadalmi jólétre irányuló hajlamok mind jók. Ha tehát ezek uralkodók bennünk, akkor erényesek vagyunk. *Comte Ágoston* is a társadalmi eudémonizmus híve, mert legfőbb elve: vivre pour autrui = másért élni.

A társadalmi eudémonizmusnak a legtöbb híve Németországban volt: *G. Fechner, H. Lotze, Bencke, R. v. Ihering, Fr. Überweg, Laas* stb. Ők különböző fogalmazásokban, de kevés tartalmi eltéréssel ugyanazt tanítják: az emberi cselekedetek zsinórmértéke a társadalmi élet. Sőt *Baumann Gyula* „természettudományos” alapon akarja megmagyarázni a társadalmi eudémonizmust. Így: A szervetlen világ arra tanít bennünket, hogy van a világtól különböző matematikai-mechanikai értelem, Ez az Isten. Az Isten öröktől fogva gondolva megteremtette a világot, fenn is tartja, de maga nem végtelen és szükségből teremtett. Az ember az Isten képmása az ő tudományos képességei által, amelyekkel a világot hatalmába keríti. A természettudományok mai fejlettsége alapján erkölcsileg jó az, hogy az ember a saját és mások jólétén dolgozik a természettudományok előírása szerint. Ezután következik a lélekvándorlók tana. Ennyiből áll a természettudományos magyarázat.

Végül még megjegyezzük, hogy a *szocializmus* és *ikertestvére, a kommunizmus* is a társadalmi eudémonizmust tanítja és természetes, hogy szintén természettudományos alapon.

61. Mindenekelőtt megjegyezzük, hogy *Helvetius, la Mettrie* és *Epikuros* egyéni eudémonizmusa annyira alacsony gondolkodást árul el, hogy attól a jobblelkű pogányok is visszariadnak. Tehát **az egyéni eudémonizmus elvetendő.**

Továbbá a boldogulás, jólét, haszon, élvezet egészen más fogalmak, mint az erkölcsösség fogalma. Az erkölcs nem alkuszik, előírásai szigorúak: ezt tenned kell, azt nem szabad tenned; és nem törődik, hogy jár-e a nyomában boldogulás, jólét, haszon vagy élvezet. „Erkölcs és hasznosság, élvezés között konkrét ellentét van, amelyet a társadalmi fejlődés sem tud áthidalni; mintha t. i. ami eleinte csak gyönyörködtető vagy hasznos volt, hosszú nemzedéksorok után erkölcsössé vált volna, és mint ilyen szembe is kerülhetett volna a hasznnal, illetve az élvezetessel; a sötétséget sem lehet fokozással, illetve fejlesztéssel világossággá változtatni. Itt csak új létmozzanat hozzáadása, új létrend elismerése segít.”¹

Ha az egyéni haszon és boldogulás tesz valamit jóvá vagy rosszra, akkor ez csak alanyi véleményen alapulhat; ezért mindig cselekedet majd jó, majd rossz az egyes ember véleménye szerint. (Az eladónak minden olcsó, a vevőnek minden drága.)

¹ Schütz Antal: Bölcsélet. 1927. 180. oldal.

Igy a jó és a rossz között lévő lényeges különbség eltűnik. — Ugyanígy vagyunk, ha a hasznosat és a boldogulást a társadalommal hozzuk vonatkozásba. Ki fogja ezt megítélni? Az egyes emberek nem, mert mindegyiknek más és más a véleménye. Csak a társadalom ítélheti meg. A társadalomnak ezt az ítéletét vagy törvény vagy a nyilvános vélemény által fogjuk megismerni. Mivel pedig mind a kettő változhat, sőt változik is, azért ismét eltűnik a jó és a rossz közötti lényeges különbség.

Az egyéni eudémonizmus nem egyéb, mint önzés; az önzés pedig nem erkölcs, hanem az erkölcs tagadása. Továbbá az ember csak tehetségei révén alkot társadalmakat. Miért? Azért, hogy erőit kifejthesse, tehetségeit érvényesíthesse. E tehetségek az emberhez mint személyhez tartoznak s nem mint társadalmi lényhez, mert az ember csakis a személyéhez tartozó tehetségek működtetésével mutatja meg, hogy társadalmi lény is. Tehát mindaz a jó, amelyet az ember tehetségeivel megszerez vagy végrehajt, valami módon elsősorban az emberre mint személyre vonatkozik és csak másodsorban mint társadalmi lényre.¹ Az embert bizonyos, a természettől adott hiányok és szükségletek kényszerítik társadalmi életre. Tehát az ember azért alkot társadalmakat, hogy a természettől adott hiányai dacára is személyi céljait megvalósíthassa. „Az embernek vannak veleszületett, elidegeníthetetlen jogai, önálló, minden társadalomtól független és tisztán önrendelkezésére bízott célja és éppen ezért önálló léte és állása a világegyetemben. Ezt a célt azonban magára hagyva nem érheti el és létét meg nem tarthatja: az ember természeténél fogva rá van utalva a társadalomra s így abszolút, független léte alapozza meg relatív, vagyis embertársaihoz való viszonyából származó létformáját.”² A mondottakból következik, hogy az ember minden cselekedetének a zsinórmértéke olyan valami, ami az embert emberré is teszi, társadalmi lénné is teszi. Ez pedig a lényeg, illetőleg a természet, ha a lényeget mint a működések okfejtét vesszük. Tehát a cselekedetek zsinórmértéke az emberi természet. És mert a cselekedetek az erkölcsösség megnyilatkozásai, azért **az erkölcsösség zsinórmértéke az értelmes emberi természet.** Ebből következik, hogy **az eudémonizmus minden alakjában elvetendő.**

b) Az evolúcionizmus.

62. Az *evolúcionizmus* is az eudémonizmusnak egyik faja és a kultúra fejlődésében látja az ember végső célját és az erkölcs

¹ „Az ember természeténél fogva elsősorban egyén, és mint ilyen feladatoknak, tevékenységeknek és felelőségeknek önálló alanya; de lényegesen a közösség számára is van alkotva; sem léte, sem fennmaradása, sem emberhez méltó kifejtőzése nem lehetséges, ha nem kapcsolódik bele szervesen a közösségbe.” (Schütz Antal: Bölcsélet. 1927. 207. oldal.)

² Horváth Sándor: Állameszme és a népek önrendelkezési joga. 1918. 26. oldal.

legmagasabb zsinórmértékét. Ezt *kultúreudémonizmusnak* is nevezik, mert a civilizáció, tudomány és művészet előrehaladását és folytonos munkálását mondja az erkölcsösség zsinórmértékének. Ez irányzat képviselői: *Schleiermacher, Hegel, H. Ahrens*, stb. Különös felfogása van *Hartmann Edének*. Ő a pesszimizmus alapján így beszél: A világon sok a kín, fájdalom és gyötrelem s ezért a világ megsemmisítendő. E megsemmisítés egyúttal a világ megváltása. A világmegváltást azonban csak akkor érjük el, ha mindenki a kultúra fejlődését fogja tartani legmagasabb céljának, mert ekkor a tapasztalat szerint mindig nagyobb és nagyobb tömegek esnek a nyomorba, míg végül az általános nyomor közepette kiváltódik az emberből a negatív boldogság után való vágy vagy a szenvedéstől való megszabadulás az önmegsemmisülés által. Tehát Hartmann szerint annál erkölcsösebb az ember, minél jobban tudja felhasználni a kultúra vívmányait a nyomor terjesztésénél és fokozásánál. Hartmann kezét foghat Nietzschevel. — Ez irányzathoz tartozik *W. Wundt* és *A. Dorner* is. Mind a ketten panteisztikus alapon akarják megmagyarázni, hogy az erkölcsösség zsinórmértéke a kultúra kifejlesztése.

63. A kultúra kifejlesztése nem lehet az erkölcsösség zsinórmértéke, mert nem az ember van a kultúráért, hanem a kultúra az emberért. Így a kultúra sohasem lehet céljellegű, hanem csak eszközjellegű, az eszköznek a meghatározója pedig az ő célja.

A civilizáció a társadalomnak azon alakja, amely a tagoknak céljuk elérését legkönnyebbé teszi.¹ A civilizáció a társadalmi együttélést akarja lehetővé tenni és minél tökéletesebbé tenni, tehát szabályoznia kell az embereknek egymáshoz való viszonyát. Ezért a civilizáció alapja nem lehet más, mint ami máris szabályozza az embereknek egymáshoz való viszonyát s ezt a civilizáció csak tételekbe foglalja. Tehát a civilizáció a vallási és állami törvényeken, az erkölcsön, a jogon és a szociális renden nyugszik.² Ebből következik, hogy **a civilizáció nem lehet az erkölcsösség zsinórmértéke**, hanem csak az lehet, amihez a civilizáció is alkalmazkodik, hogy szabályozhasson, vagyis megalkothassa az állami törvényeket, a jogrendet és a szociális rendet.

64. Az emberek tömörülnek, hogy könnyebben és biztosabban boldogulhassanak s ezért a működési tereket felosztják egymás között. Ama sok működési teret, amelyen az emberi szellem működését kifejti, és amely működést a munka javakkal jutalmaz, *kultúrának* nevezzük.

A kultúrában megkülönböztetünk a) *anyag* kultúrát, amely az anyagnak minél tökéletesebb kihasználását célozza földi boldogulásunkban és ide tartozik az ipar, a földművelés, a bányászat,

¹ Godefroid Kurth: A modern civilizáció kezdetei. Fordította: Michel Károly. 1928. 9. oldal.

² O. Willmann: Didaktik als Bildungslehre.⁴ 1909. 66. oldal. — Schütz Antal: Isten a történelemben.² 1934. 141. és következő oldalai.

a kereskedelem, a közlekedés, stb.; *szellemi kultúrát*, amely az anyagnak minél tökéletesebb kihasználásában főképpen az Isten dicsőítésére s az ember mindkét boldogságára van tekintettel. Ide tartozik a hit, a vallás, az erkölcs, a tudomány, a művészet, a nevelés, a munka, stb.¹ A szellemi kultúra nagyon közel áll a civilizációhoz, mert eszközöket ad neki arra, hogy a békés és rendezett társadalmi együttélést lehetségessé tegye és szabályozza. Sőt talán mondhatjuk, hogy a civilizáció nem más, mint maga a szellemi kultúra, amikor intézkedéseivel berendezéseket és életformákat létesít a társadalmi együttélés szabályozása végett.

Az anyagi kultúra csakis a szellemi kultúrával állhat fenn, ha az egyes ember és a társadalom hasznára akar lenni. A magas anyagi kultúra egymagában csak kárral jár, mert hízeleg az emberi önzésnek, amikor az anyagot élvezeteink és kényelmünk szolgálatába állította; az önzés pedig nincs tekintettel másokra, hanem keresztülgázol embertársain is, ha érdekei úgy kívánják. Az anyagi kultúra egymagában megrontja az egyes embert s rajta keresztül az államot és a társadalmat, mert nincs benne semmi magasabb, ami az önzésnek és a szenvedélynek gátat emelhetne, sőt előmozdítja az anyagi élvezeteket, mert egyedüli törekvése az anyagot élvezeteinkben és kényelmünkben minél jobban kihasználni.² Az anyagi kultúránál az ember is csak anyag, az egyesek önzésének és kapzsiságának a tárgya. Minél magasabb az anyagi kultúra, annál veszedelmesebb, ha nincs korlátozója és fékezője. A pusztá anyagi kultúra csak kizsákmányolni tud és ennek következménye a társadalmi osztályok harca egymás ellen. Így keletkezett a mai kor rákfenéje, a szocializmus és ikertestvére, a kommunizmus is.

Az anyagi kultúra csak akkor áldásos, ha a szellemi kultúrával kötjük össze, amely a vallást,³ a hitet, az erkölcsöt, a tudományt, a munkát hangoztatja s ezáltal eszközt ad a civilizációnak, hogy a társadalmi együttélést lehetségessé tegye és tökéletesítse, az önzést korlátozza, a különböző érdekeket szabályozza és nemcsak megfelelő törvények által, hanem főképpen a lelkiismeret szava által és végül a kultúrát legfőbb célunknak alárendelje.

Tehát a civilizáció szabályozója az anyagi kultúrának a szellemi kultúra által és segítségével. Így a kultúra nem szabályozó, nem szabály és mérték, következésképp **a kultúra nem zsinórmértéke az erkölcsségnek**. Ebből azután következik, hogy

¹ O. Willmann: Didaktik als Bildungslehre.⁴ 1909, 66. és következő oldalak.

² „Ha a kultúra mozgalma nem ismer magasabb célt az emberi jólétnél, akkor üres fantóm, önmagában való ellentmondás.” (Eugen—Schöpfung: Az élet értéke és értelme.² 1928, 46. oldal.)

³ „A vallás . . . mint az emberi szellem igénye és követelménye mindig tényezője marad a kultúrának.” (Kecskés Pál: A keresztény társadalomelmélet alapelvei. 1938, 153. oldal.) „Ce développement humain n'est pas seulement matériel, mais aussi et principalement moral, il va de soi que par conséquent l'élément religieux y (t. i. a kultúrában és civilizációban) joue un rôle principal.” (J. Maritain: Religion et culture.² 1930, 20. oldal.)

az evolúcionizmus, vagyis a kultúreudémonizmus elvetendő.

c) Az érzelmi erkölcs.

65. Vannak egyesek, akik az erkölcsösségben tisztán alanyi zsinórmértéket fogadnak el és ezt az érzelmességbe helyezik. Ezért nevezzük ezt az irányt *érzelmi erkölcsösségnek*. Így némelyek azt mondják, hogy van bennünk egy sajátos külön érzék, az ú. n. *erkölcsi érzék*, amely minden összehasonlítás nélkül vagy a hasznosra és a célra való minden vonatkoztatás nélkül megmondja nekünk, hogy erkölcsileg mi jó és mi rossz. Ezért *intuicionizmusnak* is nevezik. Mások a *részvétet*, ismét mások a *szánalmat* mondják az erkölcsösség zsinórmértékének. Végül itt az utolsó csoport az *erkölcsi izlésbe* helyezi az erkölcsösség zsinórmértékét.

66. Az erkölcsi érzéket már az angol Shaftesbury is hirdette és őt mások követték, így pl. *Jacobi Frigyes Henrik*, aki azt vallotta magáról, hogy ő értelme szerint pogány, de szíve szerint keresztény. A legújabb időkben *Schuppe Vilmos* és *Döring A.* próbálta kimutatni az erkölcsi érzék létét és zsinórmérték-voltát. Végül *E. Fuchs* a kedélybe helyezi az erkölcsösség zsinórmértékét, de nála a kedély erkölcsi érzéket jelent.

Hogy az erkölcsösség zsinórmértéke a részvét, e felfogásnak főképviselője *Smith Ádám*. Így fejt ki tanítását: Az emberrel vele születik a mások örömeiben és fájdalmaiban való részvétel érzete. Ha a másiknak a viselkedését helyeseljük, akkor viselkedése jó volt, ha nem helyeseljük, akkor rossz volt. Tehát mi pártatlan bírálói vagyunk más viselkedésének. Ugyanígy önmagunkat is pártatlanul kell megítélnünk. Ez okból az erkölcsi zsinórmérték: úgy cselekedj, hogy a pártatlan bíráló rokonszenvezzen veled.

Schopenhauer a szánalmat mondja az erkölcsösség zsinórmértékének, mert csak az tudja letörni az önzést úgy, hogy mindig csak másnak, még az állatoknak is a javát kívánjuk.

Az erkölcsi izlésnek első hangoztatója *Herbart* volt. Tanítása: akarásunk jósága független a tárgytól, amelyre az akarás irányul, hanem egyedül az akarástól függ; az akarást csupán az erkölcsi izlésítéletek határozzák meg, amelyek egyszerű akaratviszonyok és ezek adják mind az egyes embernek, mind a társadalomnak a jó és rossz zsinórmértékét. *Herbart*ot követte tanítványa, *T. Ziller*, aki szintén azt hangoztatta, hogy az akarat jósága független tárgyától.

67. A lélektan azt mondja, hogy **erkölcsi érzék nincs**. U. i. az erkölcsi érzéknek az volna a feladata, hogy a cselekedetek erkölcsi jellegét megítélje; márpedig az ítélet lényegesen az értelemhez tartozik és nem belénk képzelt erkölcsi érzékhez.

Éppen így nem lehet az erkölcsösség zsinórmértéke a részvét vagy szánalom, mert ezek erények, következésképp már föltételezik az erkölcsösséget. Ha pedig érzelemnek mondjuk a rész-

vétet és szánalmat, akkor székhelyük az érzéki vágyó tehetségben van. És mert az érzéki életnek nincs erkölcsössége, amint az állatnak sincs, azért **a részvét és a szánalom sem így, sem úgy nem lehet az erkölcsösség zsinórmértéke.**

Végül az erkölcsi ízlés híveinek az a tanítása, hogy az akarat jósaága független a vágyódás tárgyától, teljesen hamis, amint ezt az 55. §. bizonyítja. Tehát **az erkölcsi ízlés mint zsinórmérték, elvetendő.**

Összegezve: **az érzelmi erkölcs elvetendő.**

d) A formalizmus.

68. Vannak egyesek, akik elítélnék minden erkölcsöt, amely boldogulásért, haszonért, élvezetért, társadalmi jólétért vagy más célokért van. Ők azt mondják, hogy jól kell cselekednünk, mert kell. Ez az *imperativus categoricus*. Mi cselekszünk minden melléktétekintet nélkül, csak azért, hogy a kötelességtudatnak eleget tegyünk. Cselekedj törvényszerűen, ez ennek az irányzatnak az erkölcsi zsinórmértéke. Ha tehát az egyetemes törvény iránti tiszteletből cselekszünk, bármi is legyen cselekvésünk tartalma vagy tárgya, akkor jó, különben rossz. Ez okból ezt az irányzatot *formalizmusnak* nevezzük, mert eltekint a vágyódás tárgyától és csupán azt mondja az erkölcsösség zsinórmértékének, hogy miképpen ismertük meg az egyetemes erkölcsi törvényt, amelyhez minden melléktétekintet nélkül alkalmazkodnunk kell. És mert ekkor az ember erkölcsi vonatkozásban csupán a saját eszére hagyatkozik, azért *autonomizmusnak* is nevezzük.

69. Ennek az irányznak első képviselői a *stoikusok* voltak. Szerintük az erkölcsi zsinórmérték forrása az értelem, amennyiben az erkölcsi téren a természet általános törvényeit kimondja. Az erkölcs az erényesség, de nem valamely célért, hanem pusztán az erényességért. Ha tehát erényesek vagyunk pusztán az erényesség kedvéért, akkor erkölcsileg jók vagyunk.

Ezt az irányzatot különös részletességgel dolgozta ki *Kant*. Tanítása a következő: Az ember a maga célja, magasabb cél nincs, ő öncél. Ezért az embernek cselekvéseit öncéloknak kell tekintenie, ha erkölcsileg jól akar cselekedni. Az ember akkor cselekszik erkölcsileg jól, ha a törvényeknek megfelelően cselekszik. E törvény imperativus, de nem föltételes, hanem imperativus categoricus. Ez így beszél: ezt kell tenned, mert ez a törvény. Ha tehát az ember valamely jóért cselekszik és nem pusztán a törvény iránt való tiszteletből, akkor erkölcsileg rosszul cselekszik. Ez a törvény elvonatkozik minden céltól és tárgytól, minden tartalomtól és pusztán a formális jellege van meg. Az erkölcsösség zsinórmértéke: úgy cselekedj, hogy cselekvésed általános törvény elve legyen.

Ide kell soroznunk azokat is, akik a következetességet, a

jellem vagy a személyiség egységét mondják az erkölcsösség zsinórmértékének. Így pl. *Natorp*.

70. A formalizmus téves. U. i. vannak cselekedetek, amelyek már tartalmuknál fogva jók vagy rosszak; árulás-hűség, gyilkosság-életmentés. Tehát nem pusztán a formális szempont adja meg a cselekedetek erkölcsi jóságát. Továbbá ha a cselekedetek tárgyától és tartalmától eltekintünk, akkor sohasem tudjuk megmondani, hogy mely cselekedetek váljanak egyetemes törvényekké. Minden konkrét és meghatározott cselekedet tárgyra irányul, tárgy nélküli konkrét cselekedetek nincsenek. Ha tehát nincs a cselekedeteknek tárgyük és ez lehetetlen, vagy a cselekedeteket tárgy nélkül kell gondolnunk és ez is lehetetlen, akkor lehetetlen meghatározni azt is, hogy mikor jó vagy rossz a cselekedet. Így vagyunk a kötelességtudattal is. Minden kötelesség tárgyra irányul s ezért tárgy hiányában kötelesség sincs. Tárgy nélkül kötelességet teljesíteni annyit tesz, mint semmit sem tenni, vagyis a semmittevés volna az imperativus categoricus.

A mondottakból következik, hogy **a formalizmus minden alakjában elvetendő.**

Mi az erkölcsösség távolabbi és végső zsinórmértéke?

71. Az erkölcsösség zsinórmértéke az értelmes emberi természet. Azonban ez csak a közelebbi zsinórmérték és nem a végső, mert az ember nem önmagától van itt a földön, hanem az Isten akaratából. Tehát másvalaki határozta meg, hogy az embernek értelmes természete szerint kell cselekednie, ha erkölcsileg jól akar cselekedni. Ez a másvalaki az Isten, az ember teremője. Lássuk ezt kifejtve!

Mindeneket az Isten teremtett, tehát az embert is. Minden dolog az isteni értelemben öröktől fogva mint eszme van jelen és az Isten akaratával ezen eszmék szerint állította létbe a dolgokat. Így az Isten az embert is az értelmében öröktől jelenlévő egyik eszme szerint teremtette. (Lásd a theodiceában.) Ezek az eszmék az isteni lényegről vannak véve, mint a lényeg külső utánezatai. Így tehát az ember az isteni lényegnek bizonyos tökéletességi fokozat szerint való külső utánezata. Ha tehát az emberi természet eszmeileg előlétezik az isteni értelemben, akkor nem mint elkülönített természet létezik ott, hanem összes vonatkozásaival együtt, amelyek vele járnak. Ezért az Isten az ember megteremtésével megadta neki mindazt, ami az emberi természethez tartozik. Erre kötelezte az Istent az ő végtelen bölcsesége s ezért **az emberi cselekedeteknek a legmagasabb zsinórmértéke az Isten végtelen bölcsesége.**¹ Azonban ez a

¹ „Deus operatur in rebus naturalibus dupliciter: primo instituens ipsas naturas; secundo providens unicuique rei id, quod competit suae naturae. Et quia ratio justitiae debitum requirit, ideo, cum ipsas creaturas institui non sit aliquo modo debitum, sed voluntarium, prima operatio non habet rationem

végtelen bölcsesség az isteni értelemben előlétező eszmék szerint adott meg minden szükségeset az embernek s az isteni értelemben azonos az isteni bölcsességgel, következésképp **az emberi cselekedetek legmagasabb zsinórmértéke az isteni értelem.** Végül az isteni értelem az isteni lényegről vette eszméit s ezért **az erkölcsösség legmagasabb zsinórmértéke az isteni lényeg.** Összefoglalva: **az erkölcsösség legmagasabb zsinórmértéke az Isten.**

72. Az Isten megteremtette az embert az isteni lényegről vett s az isteni értelemben előlétező eszmék szerint. Az Isten akarásával teremtette az embert, következésképp akarja, hogy az ember erkölcsi viselkedése egyezzen az isteni eszmén át az isteni lényeggel. Ha tehát az ember erkölcsi cselekedetei megegyezőségben vannak az isteni lényeggel, akkor megegyezőségben vannak az isteni akarattal is és megfordítva: ha megegyezőségben vannak az isteni akarattal, akkor megegyezőségben vannak az isteni lényeggel is. Ezért mondhatjuk, hogy **az emberi akarat jósága az isteni akarattal való megegyezőségtől függ.**¹ Ha tehát ez a megegyezés megvan, akkor az akarat jó, s ha nincs meg, akkor az akarat rossz. Így az emberi cselekedeteknek azt kell célozniuk, hogy az isteni akarattal megegyezőségben legyenek. Más szavakkal: **az ember akkor cselekszik erkölcsösen, ha az isteni akarat szerint cselekszik.** Amint megismerésünkkel az Isten gondolatait olvassuk, éppen úgy akarásunkkal az Isten akarátát kell követnünk.² A mondottakból következik, hogy **az erkölcsi jó cél természetével bír.**

73. Ha valamely jóra törekszünk s ez a jó nem végső célunk, akkor csak közbeeső célunk lehet, hogy vele mint eszközzel egy magasabb jót érhessünk el. Ha ez a magasabb jó sem végső célunk, akkor ismét vele mint eszközzel egy még magasabb jó után törekszünk. És így tovább. Mivel pedig mindent másért nem lehet tennünk, mert a mindenén kívül nincs más, azért végül oly célhoz érünk, amely csak önmagáért kívánatos.³ Ez azután a mi végső célunk, mert maga után nem hagy kívánni valót. Ez az abszolút jó, az Isten, a mi végső célunk. Tehát **az erkölcsösség**

justitiae, sed dependet ex simplici voluntate divina... Sed in secunda operatione invenitur ratio debiti non ex parte agentis, cum Deus nulli sit debitor, sed ex parte recipientis: debitum enim est unicuique rei naturali, ut habeat ea, quae exigat sua natura, tam in essentialibus, quam in accidentalibus. Hoc autem debitum ex divina sapientia dependet; inquantum scilicet res naturalis, debet esse talis, quod imitetur propriam ideam, quae est in mente divina: et per hunc modum invenitur ipsa, divina sapientia prima regula justitiae naturalis." (Aquinói Szent Tamás: De veritate, qu. 23, a. 6, ad 3.)

¹ „Ad hoc, quod voluntas hominis sit bona, requiritur, quod conformetur voluntati divinae." (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 1a 2ae, qu. 19, a. 9.)

² „Conformatur scientia hominis scientiae divinae, inquantum cognoscit verum, et actio hominis actioni divinae, inquantum est agentis conveniens." (Ugyanott. 1a 2ae, qu. 19, a. 9, ad 1.)

³ Ugyanott. 1a 2ae, qu. 1, a. 4 és 5.)

végső célja az Isten. Más szavakkal: az erkölcsösséggel végső célunk felé törekszünk, hogy az Isten dicsőítése által tökéletes és örök boldogságunkat elérhessük.

Összegezzük a mondottakat: Az erkölcsösség közelebbi zsinórmértéke az értelmes emberi természet, végső alapja pedig az Isten. Értelmes emberi természetünkkel megismerjük az Istent mint végső célunkat és örök boldogságunkat; és ugyancsak értelmes természetünkkel törekszünk az Isten után mint végső célunk és örök boldogságunk után.

MÁSODIK FEJEZET.

Az erkölcsi jó alanyi oldaláról.

74. Eddig szó volt az erkölcsi jó tárgyi oldaláról, és megismertük, hogy mely tárgyak jók vagy rosszak. Ezután az erkölcsi jót csak alanyi oldaláról fogjuk vizsgálni és ekkor a tárgyat mindig föltételezzük.

Az alanyi vagy formális jóság csak a szabad cselekedeteket illeti meg. Ezért először az emberi cselekedetek alanyi jóságát fogjuk vizsgálni. Azonban a cselekedetek által bizonyos készségekre, t. i. erényekre tehet szert az ember s ezért az erényekről is fogunk tárgyalni.

I.

Az emberi cselekedetek alanyi jósága.

A külső cselekedetek alanyi jósága.

75. Minden cselekedetet két részre oszthatunk: a) az akarás tényére, amely magában az akarásban van, és b) más képességek és tehetségek működésére, amelyek az akarat hatalma és befolyása alatt jönnek létre. Ez utóbbiakat *külső cselekedeteknek* nevezzük. Ide tartozik az értelem működése, a figyelem működése, a szenvedélyek kitörése, az érzékek működése, a test tagjainak a mozgása stb. A vérkeringés, a máj működése és más hasonlóak nem külső cselekedetek, mert az akarat hatalmán és befolyásán kívül esnek. Az akarás tényén kívül az embernek csupán ama működéseit nevezzük külső cselekedeteknek, amelyek az akarat hatalma és befolyása alatt vannak. Ami nincs az akarat hatalma és befolyása alatt, az nem tartozik az akarat élethez.

76. A külső cselekedetek tárgyi jósága vagy rosszasága¹ független az akarattól. A külső cselekedetek magukban véve nem szabad cselekedetek s ezért jóságuk vagy rosszaságuk megadott, amit az értelemnek csak felfognia kell. Emberi cselekedeteknek, tehát erkölcsi cselekedeteknek is csak azokat a cselekedeteket nevezzük, amelyek az akarat hatalma és befolyása alatt keletkeznek s ezért teljesen az akarat számlájára irandók. Ez okból **a külső cselekedetek alanyi jósága teljesen az akarattól függ.** Tehát a külső cselekedetek erkölcsi jellegüket az akarattól kapják és a szerint jók vagy rosszak, amint jó vagy rossz akarattól származnak. Ha tehát olvasok és ezt jó akarattal teszem, hogy másnak valamit megmagyarázhassak, akkor az olvasás erkölcsileg jó cselekedet; ha pedig engedelmeskedem, de rossz akarattal teszem ezt, akkor engedelmességem erkölcsileg semmit sem ér.

77. A mondottakból következik, hogy a belső akarási tény a hozzá tartozó külső működésekkel csak egy cselekedetet alkot, bár az akarási tény a külső működésektől fizikailag különbözik. Az így keletkezett cselekedeteknek lelke mindig az akarat, az akarattól nyerik erkölcsi jellegüket.² Ez okból **az erkölcsi érték az Isten után teljesen az embertől függ** és ezt semmiféle külső erőszak nem tudja lerombolni. Megrabolhatják az embert az akarat külső megnyilatkozásának minden külső föltételétől, de szabadakarását nem tudják elvenni, tehát erkölcsi értékétől sem tudják megfosztani, mert ez csak a jó akarásban van.³

Az akarat jósága.

78. Az alanyi (formalis) jóság székhelye az akarat, és a külső cselekedetét csak azért mondjuk jónak, mert az akarás tényével

¹ Aquinói Szent Tamás a külső cselekedetek rosszaságát így fejti ki; azonban ez a külső cselekedetek jóságára is vonatkozik: „Actus exterior dupliciter considerari potest: uno modo secundum quod est in apprehensione secundum suam rationem; alio modo secundum quod est in operis executione. Si ergo consideratur actus secundum se malus, puta furtum vel homicidium, prout est in apprehensione secundum suam rationem, sic primordialiter in ipso invenitur ratio mali, quia non est vestitus debitis circumstantiis; et ex hoc ipso, quod est actus malus, id est privatus debito modo, specie et ordine, habet rationem peccati. Sic enim in se consideratus comparatur ad voluntatem ut objectum, prout est volitus. Sicut autem actus sunt praevisi potentiis, ita et objecta actibus: unde primordialiter invenitur ratio mali et peccati in actu exteriori sic considerato, quam in actu voluntatis; sed ratio culpaee et moralis mali completur secundum quod accedit actus voluntatis; et sic complete malum culpaee est in actu voluntatis; sed si accipiatur actus peccati secundum quod est in executione operis, sic primordialiter et per prius est culpa in voluntate. Ideo autem diximus per prius esse malum in actu exteriori, quam in voluntate, si actus exterior in apprehensione consideretur: e converso autem si consideretur in executione operis: quia actus exterior comparatur ad actum voluntatis ut objectum quod habet rationem finis. Finis autem est posterior in esse, sed prior in intentione.” (De malo, qu. 2, a. 3.)

² Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}, qu. 20, a. 6.

³ Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 20, a. 4.

egyetlen egy cselekedetet alkot, amely egységben az akarás jósága adja meg a külső működés erkölcsi jellegét. Ezután az a kérdés, hogy mitől függ a jóakarat.

A jóakarat három dologtól függ: a tárgytól, a céltól és a körülményektől. Lássuk ezeket egyenkint!

a) A jóakarat függ mindenekelőtt a tárgytól. Itt a tárgynál nem azt fogjuk keresni, hogy mi teszi azt jóvá. Erről már volt szó. Itt azt fogjuk vizsgálni, hogy mit tulajdoníthatunk a tárgynak olyasmit, ami az akarat alanyi jóságához valamit hozzáad.

Ha azt kérdezzük, hogy ez az akarási tény miért a felebaráti szeretet ténye, a második miért az engedelmesség ténye, a harmadik miért az igazságosság ténye, és így tovább, akkor azt a feleletet fogjuk kapni, hogy azért, mert az akarások ilyen és ilyen tárgyak felé irányulnak. Ha a templomban imádkozom, akkor nem mondhatom, hogy a Dunából egy életet mentettem ki. Amilyen tárgyra irányul akarásom, olyan az akarási tény. Ezt így fejezzük ki: **az akarási tény faji jellegét tárgytól kapja.**¹

b) A jóakarat függ a céltól is. Minden akaratí tényben a célnak mozgató oksági jellege van, mert a cél az, amely végett az akarat mind magát, mind a hatalma alatt lévő tehetségeket működésre határozza meg. Tehát a cél minden akaratí tényt okilag és alakilag közvetlenül befolyásol. E szerint **a cél is meghatározza az akarási tény faji jellegét.** Tehát az akarási tény kettőtől kapja a faji jellegét, t. i. tárgytól és céljától: mert a cél, amely első mozgató az erkölcsi téren, tárgya az akaratnak. Az akarat által mozgatótt tehetség pedig a maga tárgya után törekszik, és ez a tárgy az akaratí ténynek legközelebbi tárgya s az akaratí tényben az akarás és külső megnyilatkozása által összetett egységes cselekedetnek a céljára mutat.²

Bár a jóakarat függ a céltól is, mindazáltal nem szabad azt gondolnunk, hogy a jó cél a rossz cselekedetet is jóvá teszi. Ha az akarat tárgya természeténél fogva rossz dolog, akkor a cselekedetet még a legfőnségesebb cél sem teszi jóvá. Az akarat rossz, ha a rosszat még olyan jó cél érdekében is teszi; de rossz az akarat akkor is, ha a jót a rossz szolgálatába állítja.³ Ezt így fejezzük ki: **a cél nem szentesíti az eszközöket.**

¹ „Voluntas bona et mala sunt actus differentes secundum speciem. Differentia autem speciei in actibus est secundum objecta.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}, qu. 19, a. 1.) Lásd még ugyanitt a 2. articulust.

² „Actus moralis ex duobus speciem sortitur, scilicet ex objecto et ex fine: nam finis est objectum voluntatis, quae est primum movens in moralibus actibus. Potentia autem a voluntate mota habet suum objectum, quod est proximum objectum voluntarii actus, et se habet in actu voluntatis ad finem, sicut materiale ad formam.” (Ugyarott. 2^a 2^{ae}, qu. 110, a. 1.)

³ „Malum contingit ex singularibus defectibus, bonum autem ex tota et integra causa. Unde, sive voluntas sit eius quod est secundum se malum sub ratione boni, sive sit boni sub ratione mali, semper voluntas erit mala; sed ad hoc, quod sit voluntas bona, requiritur, quod sit boni sub ratione boni, id est, quod velit bonum et propter bonum.” (Ugyarott. 1^a 2^{ae}, qu. 19, a. 7, ad 3.)

c) **A jóakarát függ még a körülményektől is.** Körülmények alatt értjük azokat az esetleges meghatározottságokat, amelyek az akarat jóságát ugyanazon faj keretén belül módosíthatják. Tehát a cselekedet végrehajtásának az útját-módját is ismernünk kell, hogy a jóakaratot teljesen meghatározhassuk.¹ E körülmények a következők: ki cselekszik, mit cselekszik, hol cselekszik, kivel vagy mivel cselekszik, miképen cselekszik, mikor cselekszik, mi végett cselekszik.² Lássuk ezeket egyenkint!

Az első körülmény az, hogy milyen társadalmi állást foglal el a cselekvő, milyen hivatásban van, röviden: milyen viszonyban van másokkal. Pl. más az, hogy gazdag ember ad a kéregetőnek két fillért és más az, ha szegény ember ad ugyanannak a kéregetőnek két fillért.

A második körülmény az, hogy mely tárgyra irányul a cselekvés. Pl. más az, ha az éhezőnek enni adunk és más az, ha barátunkat, vendégeinket kínáljuk meg.

A harmadik körülmény az, hogy hol megy végbe a cselekvés. Pl. más az, ha otthon imádkozom és más az, ha az utcán a járó-kelők szemeláttára veszem le a kalapomat, ha az Úrangyalára csendítenek.

A negyedik körülmény az, hogy mivel vagy kinek a segítségével cselekszem. Pl. más az, hogy a szülő gyermekeivel megy a templomba és más az, ha cselédségével is.

Az ötödik körülmény, hogy miképen cselekszem. Pl. más az, hogy ülve végzem el az esti imát és más az, hogy térdenállva.

A hatodik körülmény az, hogy mikor cselekszem. Pl. más az, hogy nappal végzek szentségimádást és más az, ha éjjel végzem.

A hetedik körülmény, hogy mi végett cselekszem. Pl. más az, hogy szülőimért imádkozom és más az, hogy ellenségeimért imádkozom.

Az akarat rosszasága.

79. A rosszaság a jóságnak az ellentmondása. Itt nem a tárgyi rosszaságról lesz szó, mert erről már beszéltünk. Itt csupán arról lesz szó, hogy az ember alanyilag mi által lesz rossz.

A rossz valamely szükséges jónak a hiánya vagy valamely szükséges tökéletességben fogyatkozás. Tehát az *akarás tényének az alanyi rosszasága abban áll, hogy oly tulajdonság vagy tökéletesség hiányzik belőle, amely szükséges ahhoz, hogy az akarás megfeleljen az ember értelmes természetének.* A cselekvés akkor felel meg az ember értelmes természetének, ha e termé-

¹ Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 1a 2ae, qu. 7, a. 2.

² „Considerandum est in actibus: quis fecit, quibus auxiliis vel instrumentis fecerit, ubi fecerit, cur fecerit, quomodo fecerit, et quando fecerit.” (Ugyanott. 1a 2ae, qu. 7, a. 3.)

szetnek megfelelő tulajdonságokkal és tökéletességekkel bír. Ha tehát itt hiányok és fogyatkozások vannak, akkor az emberi cselekvés rossz.¹

80. Itt önkénytelenül is az a kérdés vetődik föl, mi könnyebb: jónak-e avagy rossznak lenni?

Az erkölcsi jóhoz törekvés és tevékenység szükséges, hogy a közbeeső célokon át végső célunkat és rendeltetésünket elérhessük. Tehát a pusztá nem cselekvés nem lehet erkölcsi jó, mert a jóhoz az erők kifejtése szükséges. Így a rosszhoz elégséges, hogy valamit ne tegyünk, vagy valamit elhagyjunk.² Ha tehát valami erkölcsi jót megismerünk és ezt tennünk kell s mégsem tesszük, akkor rosszat követünk el. A mondottakból következik, hogy a jó végrehajtásához több kívántatik, mint a rosszhoz,³ s ezért könnyebb rossznak lenni, mint jónak.

II.

Az erények.

Az erény fogalma.

81. Az ember célja és rendeltetése az, hogy az Istent dicsőítse s ezáltal halála után örökre boldog legyen. Az örök boldogság annyira erős vágya az embernek, hogy nem tud tőle szabadulni, hanem minden életmegnyilvánulásában e vágy hatalma alatt áll. Még azok is, akik elkarhoznak, az örök boldogságot keresték, csakhogya rossz úton, mert eszük tévedése miatt az örök jót ideiglenes javakkal cserélték föl.

Az embernek egy másik vágya is van s ez az, hogy már itt a földön is boldog akar lenni. Azonban ezt nem mint célt akarja, hanem mint eszközt, mert a földi boldogságnak csak eszköz jellege van. Ezért az embernek a földi életet úgy kell berendeznie és leélnie, hogy másvilági boldogságát megnyerhesse.

Az örök boldogság mindenkinél ugyanaz és mindenkit ugyanaz az út vezet oda. A földi boldogsághoz vezető út is mindenkinél ugyanaz, mert az, aki örök üdvössége felé komolyan és állhatatosan törekszik, boldog már itt a földön is, bár szenvedések, megaláztatások érhetik az embert; azonban a földi boldogság életformái egyeseknél már különbözők lehetnek.

¹ „Omnis actio, in quantum habet aliquid de esse, in tantum habet de bonitate. In quantum vero deficit ei aliquid de plenitudine essendi, quae debetur actioni humanae, in tantum deficit a bonitate, et sic dicitur mala.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}, qu. 18, a. 1.)

² „Si causa vel occasio omittendi subiaceat voluntati, omissio habet rationem peccati.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 71, a. 5.) Lásd még az egész articulust.

³ „Plura requiruntur ad bonum, quam ad malum.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 71, a. 5, ad 1.)

A földi élet minden járulékával egyetemben csupán előkészület az örök üdvösséghez s ezért mind a két boldogsághoz az út: az Istent megismerni, Őt szeretni, Neki szolgálni, vagyis állandóan és következetesen a jót tenni az Istenért. A boldogsághoz nem elégséges, hogy csak néha tegyünk jót, hanem a jót állandóan és megszokás nélkül kell gyakorolnunk, mert így kívánja ezt az ember értelmes természete. E végből a jó gyakorlásához készségre van szükségünk, hogy e készség hatása alatt, ha t. i. engedelmeskedünk a készségnek, állandóan tegyük a jót.

82. E készségre szükség van. U. i. az akarat képes a tökéletesedésre, azonban e tökéletesedéshez erőfeszítés szükséges. De az emberi természet irtózik az erőfeszítéstől és még inkább irtózik az állandó erőfeszítéstől. Ha tehát az ember ura akar lenni önmagának, akkor ide nem elégséges csak egyszeri nekibuzdulás, hanem állandó erőfeszítés kell. Ezt az állandó erőfeszítést megkönnyíti, sőt teljesen könnyűvé, valamint kedvessé is teszi az, hogy az akarat megszerzi az ehhez szükséges készséget. És e készség megszerezhető. U. i. az akarat tevékenysége nem enyészik el véglegesen, amint a működés megszűnt, hanem az akaratban maradt belőle valami. Ha ugyanezt a cselekvést még egyszer végrehajtjuk, akkor a már megmaradthoz ismét járul valami, ami az akarat tevékenységéből a működés megszűnése után megmarad. Ha e cselekedetet többször és sokszor ismétljük, akkor ez ismétléssel készséggé növekszik, úgyhogy az akarat bizonyos irányú cselekedet véghezvitelére könnyűséget szerez és e készség az erőfeszítéstől idegenkedő embert örömmel tölti el. E készség **erény**. Tehát **az erény az akaratban van.**¹

83. Mi tehát az erény?

Az embernek olyan célja van, amelyért működnie kell, különben sohasem éri el. Ezért az emberben kell lennie oly képességnek is, amely e működésre van rendelve, mert a cél és az eléréséhez szükséges képesség összetartozik, egymástól elválaszthatatlan. E képesség az akarat. Ha most az akaratot arra tesszük képessé, hogy végső céljára való tekintettel működjék, akkor az akaratnak e képességét erénynek mondjuk. Tehát az erény az akaratnak mint képességnek a tökéletessége s ezért cselekvő képesség. Más szavakkal: *az erény az a lelki készség, amely a jó életre képesít s amelynek befolyása alatt senki sem cselekedhet rosszat*, ha t. i. e befolyásnak engedelmeskedik. Már a pogány bölcs is belátta, hogy mily szép az erény, amikor ezt mondotta: „Ha az ember megláthatná az erényt fonságos valóságában és szemlélhetné, ez csodálatosan elragadná őt és megszeretné azt”. Ugyanígy vannak elragadtatva az erény szépségétől az újabkori bölcselők is, amikor azt mondják, hogy cselekedeteink célja az

¹ „Subiectum vero habitus, qui simpliciter dicitur virtus, non potest esse nisi voluntas vel aliqua potentia, secundum quod est mota a voluntate.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}, qu. 56, a. 3.)

erényesség, vagyis jól kell cselekednünk, de csupán az erény kedvéért.

Igaz, hogy az erény nagyon szép és fontos; mindazonáltal nem bír végső cél jellegével, hanem csak eszköz még magasabb jó eléréséhez.

Mely tehetség az erények hordozója?

84. Az ember fejlődése az időnek van alávetve; élete nem egyéb, mint a pillanatok szakadatlan láncolata. És mégis az embernek állandóan kell működnie, állandóan végső céljának megfelelően kell cselekednie. De hogyan tegye azt, amikor tudvalévő, hogy inkább a tétlenség felé hajlik s ha működik is, mennyire ingatag. Ezért a tehetségeknek arra van szükségük, hogy könnyebbé és biztosabbá tegyék nekik sajátos működésüket. Más szavakkal: **a tehetségeket készségre kell hoznunk.** A készség (habitus) állandó minőség bizonyos működések könnyebb és biztosabb elvégzésére.¹ E készséget az érzéki-szellemi ember úgy szerezheti meg, hogy a jó gyakorlására bensőleg és állandóan disponáltatik, hogy a jót gyorsan, örömmel és megszakítás nélkül gyakorolja.²

85. Azonban a készség szigorúan véve csak az értelmet és csak az akaratot illeti meg.³ Csak az a tehetség képes készségre, vagyis a neki sajátos működések könnyűségének a megszerzésére, amely természettől fogva nem egy bizonyos tevékenységre van meghatározva, hanem különböző módon és különböző irányokban lehet tevékeny, mert az, ami természet szerint csak egy bizonyos tevékenységre van rendelve, fizikai szükségességgel működik, amint

¹ Mercier: *Metaphysique générale ou ontologie.*⁷ 1923, 346. oldal.

² „Homo quemadmodum universim ad perfecte et efficaciter operandum praeter facultates naturales insuper habitibus indiget, iisque ipso naturae beneficio sponte instruitur, ita ad operandum perfecte in genere moralitatis virtutes ei necessariae sunt, eo magis, quo plura et maiora obstacula in hac via superanda habet. Hanc enim operandi perfectionem homo sensitivo rationalis non assequitur, nisi ad honestatem interne et permanenter ita disponatur, ut eam exerceat prompte, delectabiliter et constanter id quod moralibus habitibus efficitur.” (Th. Meyer: *Institutiones iuris naturalis.*² 1906, I. 298. oldal.) — Aquinói Szent Tamás pedig ezt mondja: „Habitibus virtutum ad tria indigemus. Primo, ut sit uniformitas in sua operatione; ea enim, quae ex sola operatione dependent, facile mutantur, nisi secundum aliquam inclinationem habitualement fuerint stabilita. Secundo, ut operatio perfecta in promptu habeatur, nisi enim potentia rationalis per habitum aliquo modo inclinatur ad unum, oportebit semper, cum necesse fuerit operari, praecedere inquisitionem de operatione; sicut patet de eo, qui vult considerare nondum habens scientiae habitum, et qui vult secundum virtutem agere habitu virtutis carens . . . Tercio, ut delectabiliter perfecta operatio compleatur; quod quidem fit per habitum; qui cum sit per modum cuiusdam naturae operationem sibi propriam quasi naturalem reddit, et per consequens delectabilem. Nam convenientia est delectationis causa.” (De virtutibus in communi. a. 1.)

³ „En vigueur des terme, la nature inmatérielle et ses puissances inmatérielles, l'intelligence et la volonté sont seuls le sujet d'habitudes.” (Mercier: *Metaphysique générale ou ontologie.*⁷ 1923, 343. oldal.)

a működésre van mód és alkalom; már pedig ott, ahol fizikai szükségesség van, nem beszélhetünk készségről vagy könnyűségről. Olyan tehetség az emberben, amely különböző irányú tevékenységekre képes, tehát nincs kötve fizikai szükségességgel csak egy irányhoz s ezért készségre képes csak kettő van, t. i. a szellemi tehetségek: az értelem¹ és az akarat.² Tehát **az ember tehetségei közül csak az értelem és az akarat képes készségre.** Ebből következik, hogy **az erények hordozói csak az értelem és az akarat.** Ebben a könyvben főképen az akarat erényeiről van szó.

86. Mindazonáltal közvetve az érzéki tehetségekről is mondhatjuk, hogy készségre tesznek szert, mert a megelégsített testnek a tehetségei; vagyis az érzéki tehetségeknek megfelelő tevékenységeket elsősorban a lélek végzi, t. i. a test által (a halottnak nincsenek érzéki tehetségei) és csak másodsorban a test. Mivel pedig hasonló tevékenységekből hasonló készségek származnak, azért az érzéki tehetségek működései elsősorban a lélekben vannak és csak másodsorban a testben. E készség által a testi szervezethez kötött tehetségek hajlandóbbak lesznek, hogy a szellemi tehetségek működéseinek engedelmeskedjenek.³

Az erény szükségessége.

87. Az akarat szabad, tehát nincs kötve csak egy cselekvési irányhoz, hanem sok irányban működhet; azonban működése ingadozással és tévedéssel van összekötve, bár nem szükségszerűen.

¹ „Intellectus possibilis est subiectum habitus. Illi enim competit esse subiectum habitus, quod est in potentia ad multa; et hoc maxime competit intellectui possibili.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologica. 1^a 2^{ae}, qu. 50, a. 4, ad 1.)

² „Omnis potentia, quae diversimodi potest ordinari ad agendum, indiget habitu, quo bene disponatur ad suum actum. Voluntas autem, cum sit potentia rationalis, diversimode potest ad agendum ordinari; et ideo oportet in voluntatem aliquem habitum ponere, quo bene disponatur ad suum actum.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 50, a. 5.)

³ „Habitualis dispositio requiritur, ubi subiectum est in potentia ad multa. Operationes vero, quae sunt ab anima per corpus, principaliter quidem sunt ipsius animae, secundario vero ipsius corporis. Habitus autem proportionantur operationibus: unde ex similibus actibus similes habitus causantur, ut dicitur. Et ideo dispositiones ad tales operationes principaliter sunt in anima; in corpore vero possunt esse secundario, inquantum scilicet corpus disponitur et habilitatur ad prompte deservendum operationibus animae.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 50, a. 1.) — Ugyanezt mondja Szent Tamásra támaszkodva Mercier is: „L'habitude n'appartient que sujets inmatériels; à eux s'applique l'adage populaire: l'habitude est une seconde nature. Eux seuls, en effet, sont capables d'exercer leur intelligence, leur volonté, et par une suite indirecte, leurs facultés sensitives, cognitives et appetitives, en des directions différentes, soit dans le sens de leur fin naturelles, soit dans un sens opposé: l'intelligence peut s'attacher au vrai ou au faux, la volonté, se rendre librement vertueuse ou vicieuse, les facultés inférieures, sous la direction de l'intelligence et l'empire de la volonté se prêter bien ou mal au service des facultés supérieures”. (Metaphysique générale ou ontologie.⁷ 1923, 348. oldal.)

Az ember végső célja pedig azt követeli, hogy az akaratot bizonyos működési irányhoz kössük, ebben az irányban megtartsuk, tehát ebben az irányban állhatatossá tegyük. De hogyan tegyük mindezt pl. a nevelésben az akarat szabadságának a megsértése nélkül? Úgy, hogy az akaratot szoktatás által készségessé tesszük arra, hogy a jót állandóan tegye. E készséget erénynek nevezzük.¹ Tehát **az erény szükséges.**

88. Az akarat működését az ész tevékenysége előzi meg, mert az akarat csak akkor törekedhet valami után, ha az ész azt kíváncsként eléje állítja. Az észnek is szüksége van az erényekre. U. i. hogy jól ítéljünk abban, ami a végső célra vonatkozik, s életünk berendezése és leélése értelmes természetünknek megfelelő legyen, oda az is szükséges, hogy megszüntessük azt az akadályt, amelyet az ész helyes ítéletei elé a szenvedélyek gördítenek. Ezt pedig csak az erényekkel szüntethetjük meg, mert az akarat az erények által kapja meg azt az erőt, amellyel a szenvedélyeket megfékezheti; a megfékezett szenvedélyek már nem befolyásolják az ész ítéleteiben.² Tehát **az ész is megköveteli az akarat részéről az erényeket.**

89. Az erény szerzett készség s mert szerzett, azért a születésünk által nyert öröklött diszpozíciókat, elnyomhatjuk vele, javíthatjuk, vagyis lassan megszüntethetjük. U. i. az öröklés folytán nyert káros diszpozíciók testi szervhez vannak kötve (lásd a lélektanban) s mint ilyenek semmit sem szoknak meg, de nem is szoknak el semmitől. Ha e diszpozíciók valamely hatás alatt működésbe mennek át, működnek addig, míg a hatás tart. Ha tehát a működtető hatásokat megakadályozzuk, akkor az öröklött diszpozíciók nem működnek, nem tevékenykednek. E hatásokat pedig azzal fogjuk megakadályozni, hogy az akaratot készségessé tesszük, vagyis erényessé tesszük. Az akarattal megszerezhetjük az erény készségét s e készség hatása alatt az öröklött káros hajlamok, bár megvannak bennünk, nem működnek, vagyis az öröklött hajlamok ellenére is a jót tesszük. Tehát **az erények szükségese.**

¹ „Virtus nominat quamdam potentiae perfectionem. Uniuscuiusque enim perfectio praecipue consideratur in ordine ad suum finem; finis autem potentiae actus est, unde potentia dicitur esse perfecta, secundum quod determinatur ad suum actum. Sunt autem quaedam potentiae, quae secundum seipsos sunt determinatae ad suos actus, sicut potentiae naturales activae; et ideo huiusmodi potentiae naturales secundum seipsos dicuntur virtutes. Potentiae autem naturales, quae sunt proprie hominis, non sunt determinatae ad unum, sed se habent indeterminate ad multa; determinantur autem ad actus per habitus . . . et ideo virtutes humanae habitus sunt.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}, qu. 55, a. 1.)

² Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 58, a. 4.

Az erények megszerzése.

90. Az erény nem születik velünk, hanem csak a tehetségek, amelyekkel az erényeket megszerezhetjük.¹ Tehát az erények nincsenek meg bennünk mint tökéletességek; de alapjuk bennünk van, amivel megszerezhetők.² És ha az erényt már bírjuk, még ekkor sem cselekedet, hanem a jó cselekedet alapjául szolgáló oly lelki készség, amely az észet arra indítja, hogy mindig csak az igazság után kutasson s így az akaratnak a helyes utat mutassa a működés megkezdésénél, folytatásánál és befejezésénél, az akaratot pedig arra ösztönzi, hogy mindig csak a jót tegye. Tehát mindenekelőtt az erkölcsi igazságokat kell ismernünk. Továbbá az akarat szabad. És hogy az akarat választása jó legyen, ahhoz szükséges, hogy ismét az ész jól fogja fel mindazt, ami a célhoz tartozik. Ez ítéletek és következtetések által történik.³ Így megismerjük a javakat, amelyek után törekednünk szabad és megismerjük az eszközöket, az eszközök alkalmazásmódját, valamint a körülményeket, hogy a cselekedet tökéletes összhangban lehessen az értelmes természetén át az Isten akaratával. Más szavakkal: **az erényeket ismernünk kell.**

Az akarat megköveteli az ész munkáját; azonban az ész is megköveteli az akarat részéről az erényeket, hogy az erényesség hatása alatt könnyebben és jobban fogja fel az igazságokat s a szenvedélyek ne befolyásolják ítéleteiben.⁴

91. Azután szoknia kell az akaratnak. Az erények megszerzéséhez a szokás múlhatatlanul szükséges. U. i. egy akaratí tény által nem tudjuk megszerezni az erényt. Az akaratnak nem olyan a működése, mint az értelemnek, amely valamely igazság elfogadásánál megelégszik egy bizonyítékkal is, mert már így is világosan áll előtte az igazság. Az akaratnak nem elégséges egy cselekedet ahhoz, hogy erényre tegyen szert, hanem sok cselekedetre van szüksége. E sok cselekedet közül az első bizonyos diszpozíciót szerez az akaratban és a második, amely az első által létesített diszpozícióra támaszkodik, még jobban disponálja

¹ Aquinói Szent Tamás: De virtutibus in communi, a. 8.

² „Virtutes in nobis sunt a natura secundum aptitudinem et inchoationem, non autem secundum perfectionem.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}, qu. 63, a. 1.)

³ Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 58, a. 4.

⁴ „Nulla virtus moralis potest sine prudentia haberi, et quod proprium virtutis moralis est facere electionem rectam, cum sit habitus electivus. Ad rectam autem electionem non solum sufficit inclinatio in debitum finem, quod est directe per habitum virtutis moralis: sed etiam quod aliquis directe eligat ea, quae sunt ad finem, quod fit per prudentiam, quae est consiliativa, et iudicativa, et praeceptiva eorum, quae sunt ad finem. Similiter etiam prudentia non potest haberi, nisi habeantur virtutes morales, cum prudentia sit recta ratio agibilium, quae sicut ex principiis procedit ex finibus agibilium, ad quos aliquis recte se habet per virtutes morales. Unde sicut scientia speculativa non potest haberi sine intellectu principiorum, ita nec prudentia sine virtutibus moralibus.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 65, a. 1.)

az akaratot, a harmadik még jobban és így tovább, míg végül az ember megszokja az erény gyakorlását.¹ Tehát **a szokás elemi követelménye az erényességnek**, mert az erény készség s e készséget szokás nélkül megszerezni nem lehet.²

92. Az erényesség azt célozza, hogy az erkölcsi igazságokat a gyakorlatba átvigyük. Mivel pedig erkölcsösség csak vallás mellett lehetséges és az erkölcsi igazságok végeredményben a vallás igazságainak a következményei, azért **az ember csak vallás által lehet igazán erényes**. U. i. csak akkor vagyunk erényesek, ha észszerűen élünk. Azonban észszerűen csak akkor élünk, ha elismerjük Istentől való függésünket s e függésünknek megfelelően az Istennek kijáró tiszteletünket és hódolatunkat az ember értelmes természetének megfelelően belsőleg és külsőleg nyilvánítjuk.³ A boldogság s az erény között bizonyos viszony van, amelynek a titka s a titok kulcsa az Istenben van.

93. Az erények lényegesen az értelemben és főképen az akaratban vannak. De levezetett módon az érzéki vágyó tehetségbe is helyezhetjük, mert az akaratnak a választása kiterjeszkedik az utóhatásra is addig, míg az érzéki vágyó tehetségben a szenvedély mint érzelem fel nem ébred.⁴ (Lásd a lélektanban.) Tehát **az eré-**

¹ „Habitūs naturales actibus acquiruntur atque acquisiti vocantur. Potentia enim operativa, ut agat, prius patitur seu determinatur ad agendum aut a seipsa — id quod contigit in potentiis, quae movent seipsas, in intellectu qui movet seipsum ex principiis in conclusiones, in voluntate quae movet seipsam a volitione finis ad ea quae sunt ad finem — aut ab alia potentia, cui subordinatur, ut appetitus sensitivus et intellectus moventur a voluntate. Ex qua passione in potentia relinquitur determinatio aliqua, quae est dispositio ad habitum seu inchoatio eius quae repetitis actibus ad habitum perfectura perducitur. Quodsi unico actu motivum seu activum potest totaliter vincere passivum, iam unico actu habitus effici potest, sicut unica propositio per se nota convincit intellectum ad assentiendum firmiter conclusioni; quo causatur habitus scientiae. Sed ratio, quae est principium activum movens appetitum, non potest totaliter vincere appetitivam potentiam in uno actu, eo quod appetitiva potentia se habet diversimode et ad multa, quae ratio humana unico actu seu unico iudicio practico simul complecti non potest. Quare habitus morales nonnisi repetitis actibus acquiruntur.” (J. Gredt: Elementa philosophiae Aristotelico-Thomisticae.² II. 1912, 344. oldal.)

² „Il est hors de doute que la volonté se nourisse et se fortifie de ses propres actes, et acquière, en se fortifiant, une réelle maîtrise sur les sens.” (Gillet: L'éducation du couer. 10 ezer. 1910, 202. oldal.)

³ „Sed quemadmodum operatio moralis, ut perfecta sit, virtute fulciri debet, ita virtus ipsa, ut genuina sit, religione informetur necesse est. Et sane virtute praediti non sumus, nisi ad conformiter vivendum ordini rationali, quae naturae nostrae complete sumptae respondet, habitualiter disponamur; hoc autem dispositione ille profecto cavet, qui non ita mente comparatus est, ut toto corde et animo suam a Deo dependentiam in omnibus profiteatur et prosequatur, ac proinde, qui Deum non religiose colat. In divino enim obsequio et cultu religio universim consistit.” (Th. Meyer: Institutiones iuris naturalis.² 1906, I. 299. oldal.)

⁴ „Virtutes sunt quidem in irascibili quantum ad eorum derivationem; sed secundum originem et inchoationem sunt in ratione et in voluntate, quia principalis actus virtutis moralis est electio, quae est actus appetitus rationalis; sed ista electio per quamdam applicationem terminatur ad passiones irascibiles

nyességnél az érzelmeknek is van szerepük. Az erényességet az érzelmek segíthetik, sőt segítik is, amennyiben az érzelmek az akarat támogatói.¹ Mindazonáltal az érzelmeknek nem szabad túlságos szerepet adnunk az erényeknél, mert az értelem ítélő képességét elhomályosíthatják s az igazság világossága helyett az esetlegességnek adnak teret. E megjegyzés a nevelőknek szól. Az erény lényege nem az érzelemben, hanem az akaratban van; az érzelem csak segítője és támogatója az akaratnak az erényesség megszerzésében s ezért csak annyi jelentősége van, mint a támogatónak.

Hogyan osztjuk fel az erényeket?

94. Az erény készség. A készségre főképen és elsősorban a szellemi tehetségek képesek és csak másodsorban az érzékiek. Erről már volt szó. Mivel csak két szellemi tehetség van az embernek, t. i. értelem és akarata, azért az erényeket az értelem és az akarat szerint osztjuk fel. Vannak tehát *értelmi erények* és vannak *akarat* vagy *erkölcsi erények*.²

a) Az értelmi erények: α) a *bölcsesség*, és ez abban áll, hogy a megismerhető dolgok legmagasabb alapjait ismerjük természetes eszünk szerint; β) a *tudomány*, és ez abban áll, hogy összefüggő következtetésekkel ismerjük meg a dolgokat; γ) az *alapelvek megismerésére való készség*, és ezek az alapelvek közvetlenül világosak.³

b) Már régi időtől fogva az erkölcsi erényeket négy csoportba osztják: α) *okosság*, β) *igazságosság*, γ) *mértékletesség* és δ) *erősség*. Így már Cicero is.⁴ Ezeket az erényeket *sarkalatos erényeknek* is nevezzük.

Mivel az erkölcsbölcselet tárgya az akarat, azért a következőkben csak a sarkalatos erényeket részletezzük.

et concupiscibiles secundum temperantiam et fortitudinem." (Aquinói Szent Tamás: De virtutibus cardinalibus, a. 4, ad 13.)

¹ „Si passiones simpliciter nominemus omnes motus appetitus sensitivi, sic ad perfectionem humani boni pertinet, quod etiam ipsae passiones sint moderatae per rationem (passio per rationem moderata = érzelem). Cum enim bonum hominis consistat in ratione sicut in radice, tanto istud bonum erit perfectius, quanto ad plura, quae homini conveniunt, derivari potest. Unde nullus dubitat, quin ad perfectionem moralis boni pertineat, quod actus exteriorum membrorum per rationis regulam dirigantur. Unde cum appetitus sensitivus possit obedire rationi, ad perfectionem moralis sive humani boni pertinet, quod etiam ipsae passiones animae sint regulatae per rationem. Sicut igitur melius est . . . quod homo ad bonum moveatur non solum secundum voluntatem, sed etiam secundum appetitum sensitivum." (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}, qu. 24, a. 3.)

² Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 58, a. 2 és 3.

³ Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 57, a. 2.

⁴ Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 61, a. 2.

a) Az okosság.

95. Az okosság az értelem erénye, amely által az egyes eseteket jól megítéljük, amint azt az erkölcsi rend megköveteli. Tehát az okosságban az erkölcsi törvényeket az egyes esetekre alkalmazzuk, mégpedig szigorúan ragaszkodva az erkölcsi zsinórmértékhez. Mivel pedig az egyes esetek helyes megítélése megköveteli, hogy az akarat az így kapott ítélethez igazodjék, azért az okosság nemcsak az értelemről kíván készséget, hanem az akarattól is, hogy a megítélt jót tegye. Ez az oka annak, hogy az okosság az erkölcsi erények közé tartozik¹ s mi is az erkölcsi erények között tárgyaljuk. Az okosság tulajdonképeni székhelye az értelem, mégpedig a gyakorlati értelem; de mert az egyes cselekvéseket irányítja, tehát föltételezi az akarat készségét a jó véghezvitelére, azért erkölcsi erény.²

96. Az okosság erénye nagyon szükséges. Az embernek végső céljának megfelelően kell élnie, vagyis földi életét jól kell leélnie. Azonban a jó élethez a jól-működés szükséges, mert így töltjük ki életünket azzal, ami a végső cél elérésénél szükséges, és így rendezzük be életünket a végső célnak megfelelően. A jól-működéshez pedig nem elégséges csupán az általános erkölcstörvények ismerete, mert az ember nem általánosan cselekszik, hanem meghatározott cselekedeteket visz véghez és ezeket is meghatározott körülmények között. Ezért az általános erkölcstörvényeket az egyes cselekedetekre kell alkalmaznunk, vagyis az egyes cselekedeteket meg kell ítélnünk. A meghatározott cselekedetek megítélése pedig az okosság feladata.³

Továbbá okosság nélkül nincs erkölcsi erény, mert az erkölcsi erény a választás készsége, t. i. hogy a jót tegyük. Márpedig

¹ „Ad prudentiam pertinet applicatio rectae rationis ad opus, quod non fit sine appetitu recto. Et ideo prudentia non solum habet rationem virtutis, quam habent aliae virtutes intellectuales, sed etiam habet rationem virtutis, quam habent aliae virtutes morales, quibus etiam connumeratur.” (Ugyanott. 2^a 2^{ae}, qu. 47, a. 4.)

² „Prudentia secundum essentiam suam est intellectualis virtus; sed secundum materiam convenit cum virtutibus moralibus; est enim recta ratio agibilibus, et secundum hoc virtutibus moralibus connumeratur.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 58, a. 3, ad 1.)

³ „Prudentia est virtus maxime necessaria ad vitam humanam. Bene enim vivere consistit in bene operari. Ad hoc autem, quod aliquis bene operatur, non solum requiritur, quid faciat, sed etiam quomodo faciat; ut scilicet secundum electionem rectam operatur, non solum ex impetu aut passione. Cum autem electio sit eorum, quae sunt ad finem, rectitudo electionis duo requiritur, scilicet debitum finem et id, quod convenienter ordinatur ad debitum finem. Ad debitum autem finem homo convenienter disponitur per virtutem, quae perficit partem animae appetitivam, cuius obiectum est bonum et finis. Ad id autem, quod convenienter in finem debitum ordinatur, oportet, quod homo recte disponatur per habitum rationis; quia consiliari et eligere (quae sunt eorum, quae sunt ad finem) sunt actus rationis. Et ideo necesse est in ratione esse aliquam virtutem intellectualem, per quam perficiatur ratio ad hoc, quod convenienter se habeat ad ea, quae sunt ad finem, et haec virtus est prudentia.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 57, a. 5.)

hogy a választás jó legyen, oda kettő szükséges: a) a célnak megfelelő szándék, hogy az ész által jónak tartott dolgot hajlandók legyünk keresztülvetni és b), hogy az ember jól fogja fel azokat, amik a célhoz tartoznak; ez pedig csak az ítélő ész által történik. Ezért **az okosság szükséges az erkölcsi erényeknél.**¹

b) Az igazságosság.

97. *Az igazságosság erénye arra kötelez minket, hogy mindenkinek adjuk meg a magáét.* Amit nem akarsz, hogy neked cselekedjenek, te se cselekedd azt másnak. Az igazságosság, mert azt célozza, hogy mindenkinek adjuk meg a magáét, az összes erények között a legszebb.²

Ha az igazságosság fogalmát a legtágabb értelemben vesszük, akkor az összes erényeket magában foglalja, mert az, aki minden vonatkozásban mindenkinek megadja a magáét, az minden erényt gyakorol. Itt azonban az igazságosság fogalmát a szűkebb, tehát a tulajdonképeni értelemben vesszük, hogy a többi sarkalatos erénytől megkülönböztessük. Így *az igazságosság az az erény, amely az embernek minden más értelmes lényhez való viszonyát rendezi és arra ösztönöz, hogy minden értelmes lénynek adjuk meg azt, amivel tartozunk neki.* Az igazságosság sohasem vonatkozik az önmagunkhoz való viszonyra, hanem mindig csak a másokhoz való viszonyunkat szabályozza.

98. Az ember nemcsak személy, hanem lényegesen társadalmi lény is. Így az igazságosságot két fajfogalomra osztjuk.

a) Az első az *egyetemes igazságosság*, amely az egyes embernek a közösséggel való jogviszonyát rendezi s arra bírja az egyes embert, hogy a közösség terheiben erejéhez mérten részt vegyen és mindazt teljesítse, ami a közjólétéhez tartozik. Mivel az egyetemes igazságosság az egyes embereknek a közösségben való jogviszonyát szabályozza s ezt csak a közösség jogos vezetői tehetik meg tételes törvényekkel, ezért ezt az igazságot *törvényes igazságosságnak* is nevezzük.³

b) A második a *különleges* vagy *részleges igazságosság* (*iustitia particularis*), amely az egyes embereknek más egyes emberekhez való viszonyát rendezi és szabályozza.

A különleges igazságosság ismét kétféle lehet.

a) Az első a *kiegyenlítő* vagy *kölcsönösségi igazságosság* (*iustitia commutativa*), amely szerint a társadalom tagjai csak azt adják meg egymásnak, ami őket a szigorú jog alapján megilleti. Pl. az, aki 100 pengővel adós egy másinak, 100 pengőt ad vissza; ha többet ad, az már nem tartozik a kiegyenlítő igazsá-

¹ Ugyanott. 1a 2ae, qu. 58, a. 4.

² Ugyanott. 2a 2ae, qu. 59, a. 12.

³ „Iustitia legalis est quaedam specialis virtus secundum suam essentiam, secundum quod respicit commune bonum ut proprium objectum.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 2a 2ae, qu. 58, a. 6.)

gossághoz, hanem a *bőkezűséghez*. A kiegyenlítő igazságosság az abszolút egyenlőség alapján áll, ahol a tartozás és követelés egyenlővel fejezhető ki.

β) A második az *osztó igazságosság (iustitia distributiva)*, amely szerint mindenki méltósága és érdeme szerint kap a közös javakból. Tehát az osztó igazságosság nem áll az abszolút egyenlőség alapján, mert két ember közül az egyik ugyanazon munkáért többet, a másik kevesebbet kaphat érdeme és más körülmények alapján.

Tehát háromféle igazságosság van: törvényes, kiegyenlítő és osztó igazságosság. E háromféle igazságosság az igazságosság nemébe tartozik, mert mindegyik megfelel ama követelménynek, hogy mindenkinek adjuk meg a magáét.

99. Az igazságosság fogalma alá más erények is tartoznak. Néhányat közülük megemlítünk.

a) Az *igazságszeretet*. Az igazságszeretet abban áll, hogy gondolkodásunk egyezik a tárgyi renddel. Ily értelemben az igazságszeretet nem tartozik az igazságossághoz, mert nem rendezi másokhoz való viszonyunkat. Ha azonban az igazságszeretetet oly értelemben vesszük, hogy gondolkodásunk egyezik az erkölcsi renddel, akkor már tartozhat az igazságosság fogalma alá, mert ösztönöz bennünket arra, hogy mindenkinek adjuk meg a magáét. Az igazságszeretethez tartozik: *α)* az *igazmondás*, és ez abban áll, hogy gondolkodásunk egyezik szavainkkal; *β)* a *hűség*, és ez abban áll, hogy cselekedeteink egyeznek szavainkkal, tehát ígéreteinket megtartjuk.

b) A *hála*. A hála abban áll, hogy a vett jótéteményekről jó szívvel megemlékezünk s alkalomadtán valami módon viszonozni iparkodunk.

c) A *bőkezűség*. A bőkezűség abban áll, hogy könnyen adunk másoknak javainkból, de mindig az ész által felállított korlátok között.

d) A *méltányosság*. A méltányosság abban áll, hogy a javak osztogatásában nem állunk a szigorú igazságosság alapján, hanem az okosságtól vezérelve más körülményeket is tekintetbe veszünk.

e) A *felebaráti szeretet*, az *Isten iránt való szeretet*, a *hazaszeretet*. Ezekről az erényekről később bővebben lesz szó.

c) A mértékletesség.

100. A *mértékletesség az az erény, amely arra ösztönöz minket, hogy érzéki élvezeteinkben az ész által meghatározott korlátok között maradjunk*. A mértékletesség erénye csak a testre vonatkozik, mégis nélkülözhetetlen erény, mert az embernek teste is van, és főképen azért, mert a lelki életet a test részéről éri a legtöbb és a legnehezebb támadás.

Az érzéki élvezetek magukban véve nem rosszak, tehát megengedettek, csak nem mindenkor és nem minden korlát nél-

kül. A mértékletesség erénye pedig éppen arra tesz minket képessé, hogy érzéki élvezeteinkben a megfelelő korlátok között maradjunk. Ezzel egészségünknek és emberi méltóságunknak is tartozunk.

101. A mértékletességnek három fajtát különböztetjük meg.

a) *Mértékletesség az ételben*, és ez abban áll, hogy az ételből csak akkor és csak annyit veszünk magunkhoz, amikor s amennyi testünk fenntartásához szükséges.

b) *Mértékletesség az italban*, és ez abban áll, hogy a szeszes italok élvezetében mértéket tartunk.

c) *Tisztaság (castitas)*, és ez abban áll, hogy a nemi ösztönön uralkodunk. A tisztaság erényének az őrzője a *szeméreméretet*, és ez abban áll, hogy mindattól tartózkodunk, ami a nemi ösztönt izgatja.

102. A mértékletességnek rokon erényei is vannak. Néhányat megemlítünk.

a) *Az önuralom*. Az önuralom abban áll, hogy szenvedélyeinken uralkodunk, tehát nem engedjük, hogy kitörjenek.

b) *Az alázatosság*. Az alázatosság abban áll, hogy nem akarunk többnek látszani, mint amik valóban vagyunk. Ennek azután különböző fokozatai vannak.

c) *A szelídség*. A szelídség abban áll, hogy haragunkat elfojtjuk és a bosszút az ész által felállított korlátok közé szorítjuk.

d) *A kegyesség*. A kegyesség abban áll, hogy a szigorú igazságosság szerinti büntetést az ész követelményeinek megfelelően mérsékeljük.

e) *A szerénység*. A szerénység abban áll, hogy külső viselkedésünket az ész követelményei szerint szabályozzuk. Fő megnyilatkozása az *illemesség* és az *udvariasság*.

d) Az erősség.

103. *Az erősség az az erény, amely arra képesít minket, hogy az erkölcsös élet útjában lévő nehézségekkel megküzdjünk s az esetleges rosszakat elszenvedjük.* Az erősség leginkább a halálveszedelemben mutatkozik meg. Aki minden veszedelmet bátran kiáll, de a halálveszedelemben nem mutatkozik erősnek, az nem erős, mert a halál úgy jelenik meg az ember előtt, mint a legnagyobb földi rossz. Annak, aki életét eszes természetének megfelelően rendezi be és éli le, nem kell rettegnie a haláltól.

Az erősségnek rokon erényei is vannak.

a) *Az önbizalom*. Az önbizalom abban áll, hogy bízunk magunkban a közeledő veszedelmeknél.

b) *A bátorság*. A bátorság majdnem egyjelentésű az erősséggel.

c) *A nagylelkűség*. A nagylelkűség abban áll, hogy szívesen áldozunk javainkból nemes célokra.

d) *A türelem*. A türelem abban áll, hogy a szenvedéseket panasz és zokszó nélkül elviseljük.

e) Az *állhatatosság*. Az állhatatosság abban áll, hogy a jóban mindvégig kitartunk.

HARMADIK SZAKASZ.

Az erkölcsi jó okaiban.

104. Eddigi fejtegetéseinkből ismerjük az erkölcsösség előfeltételét, ismerjük az erkölcsi jót alanyi és tárgyi oldaláról. Tudjuk, hogy az embernek értelmes természetének megfelelően kell cselekednie s ekkor az Isten akaratának is megfelelően cselekszik. Azonban még nem ismerjük az erkölcsi jót okaiban. Ez okból szólnunk kell a természetes erkölcstörvényről; mégpedig az első fejezetben a természetes erkölcstörvényről lesz szó, a másodikban a törvénnyel együtt járó kötelességről, a harmadikban a természet-törvény szentesítéséről, a negyedikben a természet-törvény tulajdonságairól, az ötödikben a pozitív törvényről.

ELSŐ FEJEZET.

A természetes erkölcstörvény.

A törvény fogalma.

105. Azok, akik társadalomban élnek, hosszas magyarázat nélkül is tudják, hogy mi a törvény; mintegy egyszeri rámutatással is megismerik, hogy mit kell érteniök törvény alatt; mégis a törvény meghatározása már nem ennyire egyszerű. Hát mi a törvény?

Az ember természeténél fogva társas lény; s mert ez a természet eszes természet, azért a társadalomba tömörült embereket, vagyis a társadalmat az ember értelmes természete szerint kell kormányozni. Akik a társadalmat vezetik, azok is emberek, tehát nekik is az ember értelmes természete szerint kell cselekedniök. Tehát bármilyen rendelkezés is jön ki a felsőbbbségtől, ez a rendelkezés mind a kormányzók, mind a kormányzottak részéről az ember értelmes természetéhez fog igazodni. És mert a felsőbbbségnek ez a rendelkezése törvény, azért **a törvény minden-esetre az ész rendelkezése, rendelete.**

Az emberek társadalmakat alkotnak, hogy így ériék el céljaikat. A társadalomalkotással egyesek megbízást kapnak arra, hogy a társadalomba tömörülőket vezessék céljaik felé. Ezek az egyesek mint megbízottak, tehát mint felsőbbbség, törvények által vezetik az összességet, hogy az összességben mindenki elérhesse

céljait. Tehát **a törvény attól származik, aki a társadalmat vezeti, aki a társadalom jólétéről, vagyis a közjólétéről gondoskodni tartozik.**

Az emberek nem azért alkotnak társadalmakat, hogy csak egyesek boldoguljanak, hanem hogy mindenki boldoguljon. Tehát **a törvény a közösség javát, az ú. n. közjólétet köteles szem előtt tartani.**

Végül a törvény nem kötelezheti azokat, akiknek hozatott, ha nem jut tudomásukra, mert az ember értelmes és szabad lény s ezért csak akkor működhet valamely szabály szerint, ha tud a szabályról. Tehát **a törvény kihirdetése is szükséges.**

Ezek után már megadhatjuk a törvény meghatározását, csak a mondottakat összefoglalnunk kell. Tehát **a törvény az észnek kihirdetett rendelkezése a közjólétért attól, aki a közösségről gondoskodni tartozik.**¹

106. A mondottakból a következő következtetéseket kapjuk.

a) A törvény az ész uralma. Benne a gyakorlati ész valaminek a végrehajtását írja elő s ezt azután az akarat kíséri, hogy cselekvési erőt adjon neki. Ahol az ész parancsol, ott mindenütt törvényesség, igazságosság és szabadság van; ahol pedig csak az akarat parancsol, ott törvénytelenység, igazságtalanság és zsarnokság van. Ezért **a törvénynek az az alapeszméje, hogy az ésszel összhangban legyen,** az akarat pedig csak végrehajtja azt, amiben az ész rendelkezik; vagyis az akarat csak segítségére van az észnek, hogy szolgáljon neki.

b) **A törvény az ész rendelete a közjólétért.** Ha a törvény ezt szem elöl téveszti és csak a magánjóra irányul, akkor megszűnik törvény lenni és zsarnokság lesz belőle. Ekkor a törvény már nem az ész rendelete, hanem a törvény tagadása és elfajulása.²

107. A törvény fogalma a tulajdonképeni értelemben csak értelmes lények szabad cselekedeteire vonatkozik. Többször azonban azt a zsinórmértéket is törvénynek nevezzük, amely szerint bármely lény működik.³ Így az észnélküli, sőt az élettelen lényeknek is vannak törvényeik s ezeket *természeti törvényeknek* nevezzük. Ilyen pl. a szabad esés törvénye, a gravitáció törvénye, a fény törvénye stb. Ezek a tulajdonképeni értelemben nem törvények, hanem csak absztrakt tudományos formák; mindazáltal e formák nem önkényesek, mert alapjuk a dolgokban van. **A törvény a tulajdonképeni értelemben gyakorlati zsinór-**

¹ „(Lex est) rationis ordinatio ad bonum commune, et ab eo, qui curam communitatis habet, promulgata.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}, qu. 90, a. 4.)

² „Lex tyrannica, cum non sit secundum rationem, non est simpliciter lex, sed magis est quaedam perversitas legis.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 99, a. 1.)

³ „Lex (latissime) quaedam regula est et mensura actuum, secundum quam inducitur aliquis ad agendum, vel ab agendo retrahitur.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 90, a. 1.)

mérték, amely szerint az értelmes és szabad lénynek kell cselekednie, s e zsinórmérték befolyásolja is az embert. Ezzel szemben az ú. n. természeti törvények semmit sem befolyásolnak, csupán azt mondják ki, hogy valamely dolog meghatározott föltételek mellett hogyan működik.

Hogyan osztjuk fel a törvényeket?

108. A törvény a gyakorlati szabályoktól abban különbözik, hogy kötelez minket, míg a szabály nem. A törvény így beszél: ezt *kell tenned*, azt pedig *nem szabad tenned*. A gyakorlati szabály pedig így beszél: *ha* ezt vagy azt jól akarsz megcsinálni, *akkor* tartsd meg a szabályait. Pl. Ha jól akarsz gondolkodni, akkor tartsd meg a gondolkodás szabályait; ha szép képet akarsz festeni, akkor tartsd meg a festés szabályait.

Tehát a törvény mindig kötelez. A kötelezés ereje szerint megkülönböztetünk *parancsoló, tiltó, megengedő és büntető törvényeket*.¹

a) A *parancsoló törvény (lex praeceptiva sive affirmativa)* az a törvény, amely előírja, hogy egy meghatározott cselekedetet véghez vigyünk. **A parancsoló törvények mindig, de nem mindenkorra köteleznek.** (Leges praeceptivae obligant semper, sed non pro semper.) Ez azt jelenti, hogy a parancsoló törvény kötelez minket ugyan, de nem minden pillanatban, hanem csak meghatározott időben.

b) A *tiltó törvény (lex prohibitiva sive negativa)* az a törvény, amely előírja, hogy egy meghatározott cselekedetet elhagyjunk. **A tiltó törvények mindig és mindenkorra köteleznek minket.** (Lex negativae obligant semper et pro semper.) Ez azt jelenti, hogy nincs pillanat, amelyben a tiltott cselekedet megengedett volna.

c) A *megengedő törvény (lex permissiva)* az a törvény, amely egy meghatározott cselekedetet megenged, de elhagyását is megengedi. Ha tehát valaki ilyen cselekedetet végrehajt, mindenki köteles azt megengedettnek mondani.

d) Végül a *büntető törvény (lex poenalis)* az a törvény, amely lelkiismeretben csak arra kötelez, hogy a föllebbvaló bíró által az előírás megszegéseért járó büntetést el kell szenvednünk. Ilyen a legtöbb kihágási törvény.

109. A megismerési mód szerint megkülönböztetünk *természetes és pozitív törvényeket*.

a) *Természetes törvényeknek* azokat a törvényeket nevezzük, amelyeket az ész természetes világánál ismerünk meg. Ezeket még *természetes erkölcstörvényeknek* vagy *természettörvényeknek* is nevezzük. Ez utóbbi elnevezés az általánosabban használt elnevezés és a továbbiakban mi is ezt tartjuk meg.

¹ Ugyanott. 1a 2ae, qu. 92. a. 2.

b) A *pozitív törvények* azok a törvények, amelyeket valamely külső jel által, t. i. szó vagy írás által ismerünk meg.

A pozitív törvények ismét kétfélék: *írott és nem írott törvények* a szerint, amint le vannak írva, vagy csak szóhagyomány által lesznek ismeretesek.

110. A törvényhozó szerint megkülönböztetünk *isteni és emberi törvényeket*.

a) *Isteni törvényeknek* azokat a törvényeket nevezzük, amelyeket az Isten adott és amelyeket az Isten közvetlen meghatalmazása alapján emberek hoznak.

b) *Emberi törvényeknek* azokat a törvényeket nevezzük, amelyeket emberek hoznak.

Az emberi törvények ismét kétfélék: *egyházi és állami törvények* a szerint, amint az Egyház vagy az állam hozza azokat.

111. Végül a tartam szerint megkülönböztetünk *örök és ideiglenes törvényeket*. Az örök törvény alapja és forrása mind az ideiglenes, mind a természettörvényeknek. Minderről alább lesz szó.

Az örök törvény.

112. Mindeneket az Isten teremtett, de nem vakon, hanem egy végtelenül bölcs terv szerint, amely öröktől fogva lebegett az Isten előtt s amely szerint minden teremtett lénybe bizonyos tevékenységet, képességet lehelt, amely által a legfőbb célnak elérésére törekszik. Ezt az Isten előtt öröktől fogva lebegő végtelenül bölcs világtervet, amely szerint az Isten az összes dolgokat rendezi és céljuk felé irányítja, *örök törvénynek* nevezzük.

A törvény legáltalánosabb jegyében az ész rendelete a működéseknek a célra való irányításában van. Azonban mindeneket az Isten teremtett és rendez s ezért a törvény a legáltalánosabban az Istenben van meg. És mert az Isten örök, azért az Istenben lévő törvény, amely szerint mindeneket rendez és a célra irányít, szintén örök, vagyis *örök törvény*.¹

113. Bár az örök törvény fogalmát a keresztény bölcselet, nevezetesen *Szent Ágoston* és különösen *Aquinói Szent Tamás* adta meg először, mégis nem szabad azt gondolnunk, hogy a pogány ókor nem ismerte. Pl. *Zeno* azt mondja, hogy a világot rendező törvények az isteni észből vannak. *Pindarus* ismer egy

¹ „Nihil est aliud lex quam dictamen practicae rationis in principe, qui gubernat aliquam communitatem perfectam. Manifestum est autem, supposito quod mundus divina providentia regatur, quod tota communitas universi gubernatur ratione divina. Et ideo ipsa ratio gubernationis rerum in Deo sicut in principe universitatis existens legis habet rationem. Et quia divina ratio nihil concipit ex tempore, sed habet aeternum conceptum, inde est, quod huiusmodi legem oportet dicere aeternam . . . Sic igitur aeternus divinae legis conceptus habet rationem legis aeternae, secundum quod a Deo ordinatur ad gubernationem rerum ab ipso praecognitarum” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 91, a. 1 corpus és ad 1.)

világon uralkodó törvényt. *Kleanthes* Zeust mondja a természet legfőbb kormányzójának, és ő ezt törvényeivel eszközli. *Heraklitos* azt mondja, hogy minden emberi törvény az isteni törvényből táplálkozik. A rómaiaknál *Cicero* nyíltan hangoztatja, hogy minden emberi törvény fölött van egy örök törvény, amely mindeneket kormányoz, és ez az örök törvény az Isten. Így tanított *Seneca* is. Tehát az örök törvény nem keresztény tanítás, hanem a józanul gondolkodó természetes ész megismerési körébe esik.

114. Az Istenben öröktől fogva előre léteznek az összes teremtmények eszmetípusai. (Lásd a theodiceában.) Ebből következik, hogy az Isten végtelen értelmében előre létezik az is, ami a teremtmények összes mozgásainak, működéseinek és tevékenységeinek rendjére és legfőbb intézésére vonatkozik. **Az örök törvény tehát nem egyéb, mint az isteni bölcsesség,** amely szabályozza az összes teremtmények működéseit, tevékenységeit és azokat céljukhoz vezeti.¹ Így az örök törvény annyira általános, hogy nemcsak az eszes lényeket, vagyis az erkölcsi rendet fogja át, hanem a fizikai rendet is, és nemcsak a természetes rendet, hanem a természetfölötti rendet is, feltéve, hogy van ilyen.

115. Itt még megjegyezzük, hogy az örök törvényt nem szabad összetévesztenünk az isteni gondviseléssel. Az isteni gondviselést nem mondhatjuk örök törvénynek, hanem csak olyan valaminek, ami az örök törvényt követi. Az örök törvény nem az isteni gondviselés, hanem az isteni gondviselésnek mintegy elve. Ezért az örök törvénynek kell tulajdonítanunk az isteni gondviselést, mint a bizonyítás minden eredményét a bebizonyíthatatlan elveknek.²

116. A törvény lényeges kelléke, hogy kihirdetve is legyen; kihirdetés nélkül nincs törvény. Hát ki van-e hirdetve az örök törvény?

Az Isten természetes eszünk világánál is megismerhető és megismerhető nemcsak mint mindeneknek teremtője, hanem mint mindeneknek a fenntartója és célrairányítója is. Az Isten népies

¹ „(Deus) est gubernator omnium actuum et motionum, quae inveniuntur in singulis creaturis. Unde, sicut ratio divinae sapientiae, in quantum per eam cuncta sunt creata rationem habet artis, vel exemplaris, vel ideae; ita ratio divinae sapientiae moventis omnia ad debitum finem obtinet rationem legis. Et secundum hoc lex aeterna nihil aliud est quam ratio divinae sapientiae, secundum quod est directiva omnium actuum et motionum.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 93, a. 1.)

² „Providentia in Deo proprie non nominat legem aeternam, sed aliquid ad legem aeternam consequens: lex enim aeterna est considerata in Deo, sicut accipiuntur in nobis principia operabilium naturaliter nota, ex quibus procedimus in consiliando et eligendo: quod est prudentiae, sive providentiae; unde hoc modo se habet lex intellectus nostri ad prudentiam sicut principium in demonstratione. Et similiter etiam in Deo lex aeterna non est providentia, sed providentiae quasi principium; unde et convenienter legi aeternae attribuitur actus providentiae, sicut et omnis effectus demonstrationis principiis indemonstrabilibus attribuitur.” (Aquinói Szent Tamás: De veritate, qu. 5, a. 1, ad 6.)

fogalma (lásd a theodiceában) éppen arra vonatkozik, hogy az Isten mindenről gondoskodik és mindent a legbölcsbben irányít a cél felé. Legalább is az Isten népies fogalmát minden ember megismerheti (lásd a theodiceában) s ezért a logikailag megalapozott meggyőződéses istentagadás lehetetlen. Mivel pedig az örök törvény nem egyéb, mint az Isten végtelen bölcsesége, azért **az Isten megismerésével az örök törvény létét is megismerjük.** Ebből következik, hogy az **örök törvény ki van hirdetve.** Amint az ég és föld és minden teremtmény hirdeti az Isten dicsőségét, éppen úgy az ég és föld és minden teremtmény hirdeti az örök törvény létét is. Ez a kihirdetés az Isten részéről örök, mert Ő öröktől fogva ismeri; azonban a teremtmény részéről nem örök, mert a teremtmény nincs öröktől fogva.¹

Az ember az örök törvényt nemcsak létében ismeri, hanem eredményeiben is, bár nem tökéletesen, és ismeri főképen az igazság közvetítő ismeretében, amely mintegy kisugárzása a változhatatlan igazsággal azonosuló örök törvénynek.² Mivel pedig nincs ember, aki nem bírna az igazságnak legalább is némi ismeretével, mert legalább is ismeri a természettörvény első elveit, azért minden ember ismeri némileg az örök törvényt. Tehát **az örök törvény ki van hirdetve.**

A természettörvény.

117. Az Isten által a teremtményekbe fektetett belső tevékenységi vagy cselekvő elv, amely által a teremtmények az Isten által öröktől fogva elgondolt törvény szerint az Isten által öröktől fogva kitűzött cél felé indíttatnak, nem más, mint a teremtmények természete hajlamaikkal, ösztöneikkel, erőikkel, képességeikkel, tehetségeikkel. A teremtmények tehát természetük által vesznek részt az örök törvény megvalósításában, mégpedig annál tökéletesebb módon, minél tökéletesebb a dolog természete. Itt a földön a legtökéletesebb lény az ember, aki már nem pusztán vak erővel és öntudatlan ösztönökkel mozgattatik, hogy az örök törvény megvalósításában részt vegyen, hanem értelme és szabadakarata által is. Az Isten értelemmel és szabadakarattal ruházta fel az embert, hogy azután értelmes természetének megfelelően szabadon vegyen részt az örök törvény megvalósításában. Az embernek az örök törvény megvalósításában való részvételét *természetes erkölcstörvénynek* vagy rövidebben; *természettörvénynek* nevezzük. Tehát *a természettörvény nem más, mint az Isten által termé-*

¹ „Lex aeterna habet promulgationem ex parte Dei promulgantis, quia et Verbum divinum est aeternum (scilicet in Deo immanenter ab aeterno prolatum) . . . Sed ex parte creaturae audientis aut inspicientis non potest esse promulgatio aeterna.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}, qu. 91, a. 1, ad 2.)

² „Omnis cognitio veritatis est quaedam irradiatio et participatio legis aeternae, quae est veritas incommutabilis.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 93, a. 2.)

*szetünk szerint velünk közölt megismerés, hogy az értelmes természetünknek megfelelő rendet tevékenységünkben és cselekvéseinkben megtartsuk.*¹

118. Az örök törvény fogalmából következik, hogy minden törvénynek alapja az örök törvény. Amelyik törvény nincs összhangban az örök törvénnyel s több-kevesebb közvetlenséggel nem belőle ered, az nem érdemli meg a törvény nevet. Az Isten a legfőbb igazság, minden igazságnak alapja és forrása, következésképp az Isten az élő és lényeges törvényszerűség. Ebből egyúttal az is következik, hogy az Isten a forrása minden erkölcsi szabályszerűségnek és jogrendnek. Ezért ha az ember akár mint egyes személy, akár mint a társadalomban valamely felsőbbség hibázik, az örök törvényhez kell menekülnie, hogy javítson.² Azonban a legtöbb esetben képtelenek vagyunk cselekedeteinket vagy az emberi törvényeket az örök törvénnyel közvetlenül vonatkozásba hozni, mert az örök törvény önmagában nem ismeretes. Ezért szükséges és ezért van a természettörvény, amely tulajdonképpen nem más, mint **az örök törvény lenyomata az emberi természetben.**³

119. Ezek után a természettörvényt úgy kell felfognunk, mint az örök törvénynek időben történt külső kihirdetését az emberi természetben és az emberi természetért; nem mintha valamit kívülről hozzáadna, hanem úgy, hogy az emberi természet a saját tényeihez való természetes hajlandóságánál fogva hirdetője az örök törvénynek. Ebből következik, hogy bennünk az ész és akarat minden működését abból vezetjük le, ami természetünk szerint van. Mert minden következtetés a természetszerűen megismert alapelvekből folyik, és bármely célra irányuló vágyódás a végső célra irányuló természetes vágyból származik. Ezért azután kell, hogy **célirányos cselekedeteinknek első irányítója a természettörvény legyen.**⁴

120. Az eddig mondottak azt bizonyítják, hogy természet-törvény van. Vannak még más bizonyítékok is a természettörvény létezése mellett.

¹ V. Cathrein: *Moralphilosophie.* I. 1911, 380. oldal; — É. Gilson: *L'esprit de la philosophie médiévale.* II. 1932, 119—138. oldal.

² „Lumen rationis, quod in nobis est, intantum potest nobis ostendere bona, et nostram voluntatem regulare, inquantum est lumen vultus tui (Dei), id est, a vultu tuo (Deo) derivatum. Unde manifestum est, quod multo magis dependet bonitas voluntatis humanae a lege aeterna quam a ratione humana; et ubi deficit humana ratio, oportet ad rationem aeternam recurrere.” (Aquinói Szent Tamás: *Summa theologiae.* 1^a 2^{ae}, qu. 19, a. 4.)

³ „(Lex naturalis) nihil aliud est quam impressio divini luminis in nobis. Unde patet, quod lex naturalis nihil aliud est quam participatio legis aeternae in rationali creatura.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 91, a. 2.)

⁴ „Omnis operatio rationis et voluntatis derivatur in nobis ab eo, quod est secundum naturam. Nam omnis ratiocinatio derivatur a principiis naturaliter notis; et omnis appetitus eorum, quae sunt ad finem, derivatur a naturali appetitu ultimi finis; et sic etiam oportet, quod prima directio actuum nostrorum ad finem fiat per legem naturalem.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 91, a. 2, ad 2.)

a) Az összes népek minden helyen és minden időben azt vallották és vallják, hogy a pozitív törvényeken felül még más törvények is vannak, amelyek mindenkit köteleznek tekintet nélkül valamely pozitív törvényre, és hogy a pozitív törvényeknek e más törvényekre kell támaszkodniok, hogy törvények lehessenek.¹ Azt is tapasztaljuk, hogy minden ember a saját cselekedeteinek s a törvényhozók törvényeiknek a jóságát és igazságosságát bizonyítani iparkodnak. E bizonyítások végül oly igazságokra támaszkodnak, amelyek már nem pozitív törvények, hanem egészen általános igazságok, amelyek bizonyításra már nem szorulnak, tehát alapigazságok. És ezek az alapigazságok a természet-törvények.

b) Ha mi megismerjük, hogy valamely cselekedet jó, akkor a tudat tanúsága szerint azt is megismerjük, hogy kötelezve vagyunk ama jócselekedet végrehajtására. És ha megismerjük, hogy valamely cselekedet rossz, akkor ugyancsak a tudat tanúsága szerint azt is megismerjük, hogy azt a cselekedetet nem szabad végrehajtanunk. Honnan van ez a kötelezettség? Tudatunk tanúsága szerint e kötelezettség nem tőlünk származik; de egy másik embertől sem, a pozitív törvénytől sem. Hát honnan? Mi kötelezve érezzük magunkat arra, hogy valamely cselekedetet végrehajtsunk vagy elhagyjunk, ha meggyőződünk a cselekedet jóságáról, illetőleg rosszaságáról. És e kötelezettség oly erős, hogy nem tudunk tőle szabadulni még akkor sem, ha ellenállunk neki. Vannak emberek, akik e kötelezettség hatása alatt a legnagyobb kínokat szenvedik el és szívesen meghalnak (vértanúk); vannak, akik bűnt követve el lelkiismeretfurdalást éreznek, búskomorak lesznek s végül jelentkeznek, mert bűnhődni akarnak; sőt minden egyes jócselekedet örömmel tölt el minket, mert kötelezettségünknek megfeleltünk, a rossz cselekedet után pedig bánatot érzünk és szomorkodunk, mert kötelezettségünknek nem tettünk eleget. E kötelezettség csálhatatlanul bizonyítja, hogy fölöttünk van egy hatalom, amely az erkölcstörvényekkel vezet és kormányoz minket. Ez a hatalom az Isten, az erkölcstörvények pedig a természet-törvények.

Tehát **természettörvény van.**

¹ Lásd Szent Pál apostolnak a rómaiakhoz írt levelét: 2, 14. 15.

MÁSODIK FEJEZET.

A kötelesség.**A kötelesség fogalma.**

121. Amikor a természettörvényeket megismerjük, akkor egyúttal bizonyos kötelezettséget is érzünk, sőt sokszor akarunkunk ellenére, hogy a természettörvényeknek megfelelően cselekedjünk és szerintük éljünk. E kötelezettséget *kötelességnek* nevezzük.

A kötelességben kötelezettség is van. Honnan származik ez a kötelezettség?

Az ember szabadakaratú lény, vagyis nemcsak vak ösztönök vezetik őt, hanem megfontolás és mérlegelés alapján szabadon határozza el magát erre vagy arra. Ez okból az ember csak kétféleképpen kötelezhető valamire.

a) Először *külső erőszak* által. Ez abban áll, hogy az ember elé valamely meghatározott jót állítunk s mondjuk: ha ezt a jót el akarod érni, akkor így és így kell cselekedned. Mivel a kötelesség az akarat dolga s az akarat kívülről nem kényszeríthető, azért a külső erőszak által való kötelezettség nem tartozik a kötelesség fogalmához.

b) A második föltételes szükségességben áll és a megismerésből származik: meghatározott jó eléréséhez meghatározott módon való cselekvés szükséges.¹ A kötelességben ez a kötelezettség van meg, mert ez felel meg az ember értelmes természetének.

Tehát a kötelesség meghatározása ez: *a kötelesség törvény által megalapozott erkölcsi kötelezettség valamely cselekedet végrehajtására vagy elhagyására.*

122. A kötelességben valami szükségeset veszünk észre, amely szerint valamit meg kell tennünk. E szükségesség nem metafizikai szükségesség, mint pl. a körnél az egyenletes görbületség; de nem is fizikai szükségesség, mint pl. a hő által a test kitágulása. Ez erkölcsi szükségesség (121/b). U. i. csak szabad cselekedetekre lehetünk kötelezve, csak szabad cselekedeteknek lehet bizonyos zsinórmértékhez alkalmazkodniok. A szükségesség, amely a kötelességben van, nem az alanytól származik, aki a cselekedetet végrehajtja, mint a metafizikai szükségesség, hanem kívülről jön s nem megsérthetetlen, mint a fizikai szükségesség,

¹ „Duplex est necessitas; una coactionis; et haec, quia repugnat voluntati, tollit rationem meriti. Alia autem est necessitas ex obligatione praecepti, sive ex necessitate finis, quando scilicet aliquis non potest consequi finem virtutis, nisi hoc faciat; et talis necessitas non excludit rationem meriti, inquantum aliquis hoc, quod sic est necessarium, voluntarie agit.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologica. 2^a 2^{ae}, qu. 58, a. 3, ad 2.) — Lásd ezt részletesebben: De veritate, qu. 17, a. 3.

következőleg erkölcsi szükségesség. Tehát a **kötelesség erkölcsi szükségesség.**

De ki kötelezhet minket, szabadlényeket, bizonyos cselekedetekre? Nem más, mint az, aki nekünk létet adott, nekünk végső célt jelölt ki s ennek megfelelően a természetes erkölcstörvényekben megadta azt a zsinórmértéket, amelyhez mindenegyes cselekedetünkben alkalmazkodnunk kell. „A kötelességben mindig megvan az utalás egy kötelező valóságos és hatalmas akaratra; ez a kötelezés a kötelezettségnek mint ilyennek a lényege. Ez az akarat csak a végtelen isteni akarat lehet”,¹ mert „a szabadakaratot csak akarat, mégpedig csak abszolút akarat kötheti”.² Tehát a kötelesség elszakíthatatlan viszonyban van az erkölcsi renddel s rajta keresztül az Istennel, vagyis **a kötelesség végső alapja az Isten.**

123. A kötelesség mindenkor teljesítendő. Csak két eset van, amikor a kötelesség nem kötelez.

a) Nem kötelez a kötelesség nagyon nehéz helyzetben vagy rendkívüli szükségben. (Szükség törvényt bont = *necessitas frangit legem*.) Azonban a nagy szükség csak a pozitív és parancsoló kötelesség alól ad fölmentést. Ha tiltó kötelességről van szó, akkor ez alól még a legnagyobb szükség sem adhat fölmentést, mert rosszat elkövetnünk sohasem szabad; inkább meghalni.

b) A második az ú. n. *epikia*. Ha nyomós okok alapján ésszerűen feltehető, hogy valamely törvény adott esetben nem kötelez, bár az adott eset magában véve a törvény alá esik, akkor ítéletünk alapján szabad a törvény ellen cselekednünk. Ha örült kezében kést látunk, akkor szabad tőle a kést elvonnunk, bár a kés az örült tulajdona, nehogy valakiben kárt tegyen; és az elvett kést nem adjuk neki vissza.

A kötelesség felosztása.

124. A kötelességeket különböző alapokon osztályozhatjuk.

a) Vannak *természetes és pozitív kötelességek*. A *természetes kötelességek* azok, amelyek természetes törvényből származnak; a *pozitív kötelességek* pedig azok, amelyek pozitív törvényből származnak. Mindkétféle törvény lehet *parancsoló* vagy *tiltó* a szerint, amint valamely cselekedet végrehajtását követelik, vagy valamely cselekedet elhagyását írják elő.

b) Vannak *eredeti és levezetett kötelességek*. *Eredeti* az a természetes kötelesség, amely az embernek valamely természetes viszonyában van közvetlenül megalapozva. Ezeket *abszolút kötelességeknek* is nevezzük. Ha pedig a természetes vonatkozásban valamely esetleges eset történik és kell cselekednünk, akkor *levezetett kötelességet* kapunk. Ez utóbbit *föltételes kötelességnek* is nevezzük.

¹ Brandenstein Béla: A cselekvés elméletéről. 1929, 54. oldal.

² Schütz Antal: A bölcsélet. 1927, 185. oldal.

c) Vannak *jogi és tisztán erkölcsi kötelességek*. Jogi kötelességek azok, amelyek valamely jogból származnak s ezeket *kikényszeríthető kötelességeknek* is nevezzük. A többi *tisztán erkölcsi kötelesség*.

d) A kötelességeket rang szerint is osztályozhatjuk.

Megtörténhet, hogy adott esetben két kötelességet is kell teljesítenünk úgy, hogyha az egyiket teljesítjük, akkor a másikat nem teljesíthetjük. Ez a *kötelességek összeütközése*. Melyiket teljesítjük akkor? Az általános szabály az, hogy a magasabbat. Még pedig: a) ha természetes és pozitív kötelesség kerül összeütközésbe, akkor a természetes kötelesség a magasabb; b) ha két oly kötelesség kerül összeütközésbe, amelyek közül az egyiket pozitív isteni törvény s a másikat pozitív emberi törvény ír elő, akkor a pozitív isteni törvény által előírt kötelesség a magasabbik; c) ha összeütközésbe kerül egy parancsoló és egy tiltó kötelesség, akkor a tiltó kötelesség a magasabbik; d) ha összeütközésbe kerül egy jogi s egy tisztán erkölcsi kötelesség, akkor a jogi kötelesség a magasabbik; e) ha összeütközésbe kerül két oly kötelesség, amelyre különböző rangú előjárók köteleznek, akkor a magasabbik előjáró által előírt kötelesség a magasabbik.

Ellenvetések.

125. A kötelesség végső alapja az Isten. Ezzel szemben *Kant* is elismeri az erkölcs törvényeknek föltétlenül kötelező voltát, de — mondja ő — e törvények nem kívülről álló törvényhozónak akarati megnyilvánulásai, hanem végső alapjuk a mi gyakorlati eszünkben van. U. i. értelmünkben van bizonyos aprioris erkölcsi forma, az ú. n. *imperativus categoricus*, amelyet csak tényként kell elfogadnunk, mert máshonnan levezetni nem tudjuk. Ez az *imperativus categoricus* parancsolja a törvények megtartását minden melléktekintet nélkül. És mert ez az *imperativus categoricus* értelmünknek aprioris erkölcsi formája, azért értelmünk a törvényhozó, következőleg idegen tekintélynek nincs alávetve. Így *Kant* az *autonómizmus* híve.

Felelet. Mindenekelőtt senki sem lehet a maga törvényhozója. Törvény felsőbbtség nélkül, amelynek akaratunk alá van vetve, elgondolhatatlan. A törvényhozó viszonylagos fogalom, amely felsőbbtséget és alárendeltet követel. *Kant* szerint a mi értelmünk a felsőbbtség és ennek a felsőbbtségnek ugyanaz az értelem az alárendeltje; vagyis *Kant* ugyanazon időben és ugyanazon vonatkozásban állít és tagad. Tehát *Kant* ellentmondást tanít.

Továbbá autonóm ember nincs, ez fából vaskarika. Az ember nem maga adta magának a létet s ezért nem lehet autonóm az életcélok kitűzésében és megvalósításában.

És mi az az *imperativus categoricus*? *Kant* nem tudja ennek magyarázatát adni; tehát akkor hogyan tudja ezt megmagyarázni más, ha feltalálója sem tudja?! Az *imperativus categoricus* csak

menedékszó Kantnál, amelynek Kant tanításában a hangzáson kívül semmiféle tárgyi jelentősége nincs.

Tehát **Kant tanítása elvetendő.**¹

126. A *pozitivizmus* így keletkezteti a kötelességet. Voltak a társadalomban kimagasló emberek, akik szép szóval vagy csellel rákényszerítették akarataikat másokra. Így az emberek bizonyos szabályok szerint kezdtek cselekedni s e szabályok hosszú-hosszú fejlődése után erkölcsi törvények lettek s a hozzájuk való alkalmazkodás szintén hosszú-hosszú fejlődés után kötelességgé fejlődött.

Felelet. Ez a magyarázat úgy hangzik, mint mikor valakinek ezt mondják: nesze semmi, fogd meg jól. Csodálatos, hogy a pozitivizmus egyetlenegy természettörvényről sem tudja kimutatni a fejlődési menetet s a hatalmasokat sem tudja megnevezni, akiknek csalafintaságai ma már erkölcsi törvények. Ez az irányzat az evolúcionizmusból táplálkozik; és mert az evolúcionizmus elvetendő, azért **a pozitivizmus is elvetendő.**

HARMADIK FEJEZET.

A természettörvény szentesítése.

A szentesítés fogalma.

127. A természettörvény kötelez. Ha e kötelességünknek megfelelünk, akkor a törvény megtartásához kötött célt elérjük, vagyis elérjük végső célunkat és rendeltetésünket, a tökéletes boldogságot; ha pedig a természettörvény által előírt kötelességeket nem teljesítjük, akkor nem érjük el végső célunkat és nem leszünk boldogok. Minden törvénnyel valamely jó van összekötve. Ha a törvényt teljesítjük, akkor a vele összekötött jót elérjük; és ha a törvényt nem teljesítjük, akkor a vele összekötött jót nem érjük el, hanem ellenkezőjét, a rosszat kapjuk. A jót *jutalomnak* és a rosszat *büntetésnek* nevezzük. E jutalmat és büntetést a törvény *szentesítésének* nevezzük. Tehát *a természettörvény megtartásával járó jutalmat és a természettörvény meg nem tartásával járó büntetést a természettörvény szentesítésének* nevezzük. A jutalomnak oly nagynak kell lennie, hogy a természettörvény megtartásával járó összes nehézségeket, bajokat és esetleges szenvedéseket messze-messze felülmúlja úgy, hogy a jutalomként kifizetett jó teljesen és tökéletesen elégséges indíték legyen arra, hogy a természettörvényeket még a legnagyobb szenvedések árán is megtartsuk. Így a jutalomnak a földi élet összes

¹ „La morale de Kant n'est peut-être qu'une morale chrétienne sans la métaphysique chrétienne qui la justifie, le débris, encore imposant mais ruineux, d'un temple dont on a sapé les fondements.” (É. Gilson: L'esprit de la philosophie médiévale. 1932, 138. oldal)

javait messze felül kell múlnia. Hasonlóképpen a büntetésnek oly nagyra kell lennie, hogy a természettörvény meg nem tartásával szerzett összes előnyöket és jókat messze-messze felülmúlja úgy, hogy a büntetésként kitűzött rossz elégséges indíték legyen arra, hogy minket a természettörvények megszegésétől visszaretentessen. Így a büntetésnek a földi élet minden rosszát messze felül kell múlnia.

128. A szentesítés *természetes és pozitív*. A szentesítés *természetes*, ha csak a törvény megtartásával vagy meg nem tartásával járó természetes következményekben áll. Pl. a kisgyermek késsel játszik és megvágja magát. Ekkor a megvágás természetes büntetése annak, hogy nem lett volna szabad késsel játszania. A *pozitív szentesítés* ama jutalomban, illetőleg büntetésben áll, amely nem természetes következménye a törvény megtartásának, illetőleg meg nem tartásának, hanem a törvényhozó szabadakaratától függ.

A szentesítés *tökéletes és tökéletlen* is lehet a szerint, amint a jutalom és büntetés tökéletes vagy tökéletlen.

129. A szentesítés és kötelesség együttjáró fogalmak, mindazonáltal nem cserélendők föl egymással. A kötelesség bizonyos szükségesség, t. i. erkölcsi szükségesség, hogy bizonyos cselekedet végrehajtsunk vagy elhagyjunk s csak azután következik a jutalom vagy a büntetés. Tehát **a szentesítés már föltételezi a kötelességet**. A szentesítés hozzájárul a törvényhez azért, hogy ha a kötelességben lévő erkölcsi szükségesség nem eléggé erős, hogy az embert a törvény megtartására bírja, akkor legalább a jutalom után való vágy és a büntetéstől való félelem tegye meg ezt.

Szükséges-e a természettörvény szentesítése?

130. A természettörvény isteni törvény. Tehát az Istennek arról is kell gondoskodnia, hogy törvényei az egész vonalon és minden embernél érvényesülhessenek. Micsoda törvényhozó volna az, aki törvényeket ad s azután nem törődik azzal, hogy megtartják-e törvényeit vagy sem. Így teljesen fölösleges a törvény. A törvény és szentesítés együttjáró fogalmak, hogy ha a kötelességben lévő erkölcsi szükségesség nem elég ösztönző a törvény megtartására, akkor a jutalom és büntetés ösztönözze erre.

Az ember szabadakaratú lény. A fizikai kényszer s az anyagi szükségesség megszüntetné az akarat szabadságát. Mivel pedig az embernek szabadon kell résztvennie az örök törvény megvalósításában a természettörvények megtartása által, azért másképpen nem is ösztönözhető a törvények megtartására, mint úgy, hogy az Isten jót és rosszat állít elébe jutalomként, illetőleg büntetésként. Tehát **a természettörvény szentesítése szükséges**.

131. Az ember célja és rendeltetése az, hogy az Isten

dicsőítése által örök és tökéletes boldogságát megnyerhesse. Ezt a célt az Isten állította az ember elé s azért az Isten akarja is, hogy az ember tökéletesen boldog legyen. A tökéletes boldogsághoz csak egyetlenegy út vezet s ez a természettörvények megtartása. Így a boldogság a természettörvények megtartásának a jutalma. Ha tehát valaki nem tartja meg a természettörvényeket, akkor nem is éri el a boldogságát, hanem az ellenkezőt, a boldogtalanságot. E boldogtalanság a természettörvények meg nem tartásának büntetése. Ez nagyon természetes. Az biztos igazság, hogy az ember célja a boldogság s az is biztos igazság, hogy az ember boldogságát csak a természettörvények megtartása által éri el. Így a természettörvény az egyik oldalról szentesítve van. De ezzel a másik oldalról is szentesítve van, mert az ellenkezőnek ellenkező fog megfelelni, vagyis a természettörvények meg nem tartását a boldogtalanság követi. Tehát **a természettörvény szentesítve van.**

132. És ez a szentesítés tökéletes. U. i. a természettörvény megtartásának a jutalma a tökéletes boldogság, vagyis minden jó birtoka és minden rossz távolléte, mert ez az ember végső célja s e végső célhoz csak egyetlenegy út vezet: a természettörvények megtartása. Ebből pedig következik, hogy a természettörvények meg nem tartásának a büntetése a tökéletes boldogtalanság, vagyis minden rossz birtoka és minden jó távolléte. Minden jó birtoka és minden rossz távolléte, továbbá minden rossz birtoka és minden jó távolléte — tökéletes szentesítés, mert az elsőben csak jó van minden rossz kizárásával, a másodikban pedig csak rossz van minden jó kizárásával. És mind a kettő örökké tart, mert ha a boldogság nem tartana örökké, akkor félelmet, tehát rosszat is foglalna magában s ezért nem volna tökéletes boldogság; ha pedig a boldogtalanság nem tartana örökké, akkor reményt, tehát jót is foglalna magában, hogy egyszer megszűnik s ezért nem volna tökéletes boldogtalanság. Tehát **a természettörvények szentesítése tökéletes.** A mondottakból következik, hogy **nincs észszerűbb valami, mint a jó mellett kitartani még a legnagyobb szenvedések árán is; és nincs észszerűtlenebb valami, mint rosszat elkövetni.**

133. Hogy a természettörvények szentesítése tökéletes, ezt az igazságot némileg más úton is lehozhatjuk.

Minden értelmes lényre nézve a legnagyobb boldogság, hogy végső célját elérte; és mert végső célját érte el, amelyen túl már nincs cél, azért az elért boldogság tökéletes is, örök is. És megfordítva: minden értelmes lényre nézve a legnagyobb boldogtalanság, hogy végső célját elvesztette; és mert végső célját vesztette el, azért mindent elveszített, tehát boldogtalansága tökéletes is, örök is. Mármost a tökéletes boldogsághoz az egyedüli út a természetes erkölcstörvények megtartása, következésképpen a tökéletes boldogtalansághoz is csak egy út vezet, t. i. a természettörvények

megnemtartása. Mivel pedig a tökéletes boldogság és a tökéletes boldogtalanság tökéletes szentesítése a természettörvényeknek, azért **a természettörvények szentesítése tökéletes**. Ez már abból is következik, hogy a végtelenül tökéletes Isten csak tökéletes munkát végezhet.

134. Még ez a kérdés vár megoldásra: nem lealacsonyítása-e az az erkölcsi rendnek, hogy az Isten jutalommal és büntetéssel támogatja megtartását?

E kérdésben a hangsúly tulajdonképpen a büntetésen van, mert mindenki természetesnek tartja, hogy a jócselekedet jutalomban részesüljön; azonban a büntetéstől mindenki fél. Az Istennek az a szándéka, hogy mindenki az Ő iránta való szeretetből és kötelességből teljesítse a természettörvények parancsait, mert ezek az Ő parancsai. És vannak emberek, bár nagyon kevesen, akik ilyen indítekből cselekesznek; azonban az emberiség zöme annyira ingatag, hogy az Istennek hathatósabb eszközökről is kellett gondoskodni, mint a kötelességben lévő erkölcsi szükségesség, hogy az emberek a természettörvény útján megmaradjanak.

Lássuk e kérdést másik oldaláról! Az embernek természetes célja a tökéletes boldogság és hozzá a természettörvények megtartása természetes út, hiszen a természettörvény értelmes természetünk szükséglete. Ha tehát értelmes természetünk ellenére rendezzük be és éljük le életünket, vagyis a természettörvényeket nem tartjuk meg, akkor természetes célunkat, a tökéletes boldogságot nem érjük el, hanem az ellenkezőt kapjuk, a tökéletes boldogtalanságot, mert ellenkezőnek ellenkező a természetes következménye. Így a tökéletes boldogság és a tökéletes boldogtalanság természetes következménye a természettörvény megtartásának, illetőleg meg nem tartásának; és mert természetes, azért **a jutalom és büntetés, amellyel az Isten a természettörvényeket szentesíti, nem lealacsonyítása az erkölcsi rendnek**.

A mondottakból egyúttal az is következik, hogy **a természettörvény szentesítése nemcsak tökéletes, hanem természetes is**.

Hol szentesítették tökéletesen a természettörvényt: a földi életben-e avagy a másvilágon?

135. A természettörvény tökéletesen van szentesítve s e tökéletes szentesítés a tökéletes boldogságban s a tökéletes boldogtalanságban áll. Ha most körülnézünk itt a földön, akkor azt tapasztaljuk, hogy a földön sehol sem található fel a tökéletes boldogság. A sok könny és vér, amely az emberiség élete folyamán elfolyt; a sok sóhaj, panasz és zokszó, amely minduntalan fel-feltör az emberek kebléből, hangosan bizonyítja, hogy minden ember boldog akar lenni s mégis e föld nem a boldogság hazája. Nagyon gyakori eset az, hogy éppen a jók, az erényes emberek

szenvednek itt a földön s a hitványak és jellemtelenek fényben, hatalomban, dicsőségben sütkéreznek. Gyakori eset az, hogy az ész és jellem, az igazságosság és kiválóság háttérbe szorul, üldözésnek van kitéve; ezzel szemben a meghunyászkodás és hízélgés, a tehetségtelenség és jogtalan erőszak jólétnek örvend s a hatalmi polcokon terpeszkedik. A föld nem a tökéletes boldogság hazája. — Itt a földön tökéletes boldogtalanság sincs. Bármilyen mélyre süllyed valaki, bármennyire furdalja és marcangolja lelkiismerete, ez még sem tökéletes boldogtalanság, mert megvan a lehetősége annak, hogy életét megjavítsa. Nagyon gyakori eset az, hogy éppen a rossznak van jó dolguk itt a földön: a csalárdok, a hamisak, az igazságtalanok, a lelkiismeretlenek, a jellemtelenek, a kötelességmulasztók stb. élvezik a földi javakat, sőt vannak korszakok, amikor a bűn az erény szemébe kacag. Itt a földön nincs tökéletes boldogság, nincs tökéletes boldogtalanság s ezért **a természettörvény tökéletes szentesítése csak halálunk után a másvilágon következik be.** A másvilágon teljesen kiegyenlítődik az a rengeteg igazságtalanság és méltánytalanság, aminek itt a földön tanúi vagyunk. Ez lelkesíti a jókat s ad erőt nekik, hogy sokszor szinte lehetetlen helyzeteikben is kitartsanak a jó mellett. De a rosszakat is ez ejtse gondolkodóba. Egyszer, kinél később, kinél korábban, elkövetkezik a pillanat, amelyben számot kell adnia minden gondolatáról és minden szaváról, minden cselekedetéről és minden kötelességmulasztásáról s a számadás után következik a legigazságosabb jutalom vagy a legigazságosabb büntetés és mind a kettő mindörökre megmásíthatatlan.

Bár itt a földön a természettörvénynek nincs tökéletes szentesítése, hiszen a földi élet csak előkészület a tökéletes boldogságra s ha ezt nem érjük el, a tökéletes boldogtalanságra, mégis van részleges szentesítése. Így a jóknál: a lelkiismeret helyeslése, a megelégedettség, a vidámság és derűlttség, az erkölcsös élet nyomában járó lelki béke, önmegbecsülés, az emberek részéről tisztelet, testi-lelki egészség, társadalmi rend és egyensúly stb.; a rosszaknál pedig: lelkiismeretfurdalás, bűntudat, elégedetlenség, az emberek megítélése, az erkölcstelen és észszerűtlen élet nyomában járó betegségek és nehézségek, a társadalmi egyensúly megbomlása stb.

136. A másvilági boldogság tökéletes és örök, de a másvilági büntetés is tökéletes és örök. Örök büntetés; kemény szó, mondják néhányan, nem a jók, hanem azok, akik szeretik sokszor semmibe venni a természettörvény parancsait. Azt mondják, hogy az örök büntetés nem egyeztethető össze az Isten végtelen jóságával. Lássuk, igazuk van-e?

Az, aki a természettörvények parancsait megszegi, a végtelen fölségű Istent bántotta meg, tehát a sértés végtelen, mert végtelen lényre vonatkozik. Végtelen sértésnek észszerűen végtelen büntetés felel meg. Mármost az ember elkárhozottságában is csak véges lény marad, tehát a büntetés intenzitásában nem lehet végtelen,

hanem csak extenzitásban, vagyis mindörökké tart. Tehát **egészen természetes, hogy a másvilági büntetés mindörökké tart.** A halállal az előkészület ideje lejárt s ahová dült a fa, ott marad örökké. Itt nem segít a gyáva sopánkodás, még kevesebbet segít az igazságoknak esztelen csűrés-csavarása; itt csak a férfias helytállás segít a természettörvények mellett.

NEGYEDIK FEJEZET.

A természettörvény tulajdonságairól.

137. Eddig megismertük a természettörvényt mivoltában, kötelezettségében és szentesítésében. Hátra van még, hogy tulajdonságaiban is megismerjük. A természettörvénynek három tulajdonsága van: *egysége, egyetemessége és változatlansága*. Lássuk ezeket egyenkint.

a) A természettörvény egysége.

138. Az erkölcsi igazságok, vagyis a természettörvény parancsai nagyon sokfélék; pl. az Istent tisztelnünk, szülőinket szeretnünk kell, nem szabad lopnunk stb. És minél jobban fejtegetjük e törvényeket, minél inkább alkalmazzuk egyes konkrét és meghatározott esetekre, annál több és több parancsot kapunk, az erkölcsztörvények annál inkább szétágazók. Kérdés, hogy ez az ezer meg ezer erkölcsi parancs, még az egymástól legtávolabb állók is hány töből fakad, hány elvre vezethető vissza?

Az összes erkölcsi parancsokat az akaratnak kell teljesítenie.

Az akarat csak akkor képes működni, ha előbb az értelem valamit megismer s azt kíváncsként állítja az akarat elé. Amikor erkölcsi igazságok jelennek meg szellemünkben, pl. az Istent tisztelnünk kell, szülőinket szeretnünk kell, a jót tennünk és a rosszat kerülnünk kell, amit nem akarsz magadnak, te se tedd azt másnak, — akkor értelmünk észreveszi ezen erkölcsi igazságok szükségességét és változhatatlanságát, de észreveszi azt is, hogy ezek az akarathoz szólnak; az akarat pedig a megismerés hatása alatt kötelezettséget érez arra, hogy a megismert erkölcsi parancsokat elfogadja és teljesítse. Az értelem észreveszi az erkölcsi igazságokban az alany és állítmány között (az alany mindig az ember) a szükséges viszonyt, az akarat pedig kötelezettséget érez elfogadásukra és teljesítésükre. Tehát minden erkölcsi igazság először az észszel van viszonyban s ha az ész már megismerte, azután az akarattal is. Ezért az akarat akkor cselekszik jól, ha az ész jónak ítéli a cselekedetet; és az akarat akkor cselekszik rosszul, ha az ész ellenére cselekszik. Így az összes erkölcsi törvények, még az egymástól legtávolabb állók is, mindenekelőtt az

ésszel vannak viszonyban, az észnek kell azokat megítélnie. És mi szerint? Mely végső alapra vezeti vissza az ész az erkölcsi ítéleteket? Minden erkölcsi igazságban vagy a jó vagy a rossz fogalma van meg, vagyis a jó és rossz fogalma az egész erkölcsi rend alapfogalmai. És mert az erkölcsi rendet az akaratnak kell megvalósítania s az akaratnak a sajátja a tevés, cselekvés, azért az egész erkölcsi rendnek, tehát **az összes természettörvényeknek is alaptörvénye: a jót tennünk és a rosszat kerülnünk kell.**¹ Erre az egy alaptörvényre támaszkodik és belőle származik valamennyi erkölcsi törvény, bármily messze is álljanak egymástól. Más szavakkal: **a természettörvény egységes.**

139. Lássuk a mondottakat egy példán!²

Ha pl. ezt kérdezem: szabad-e embertársunktól titkon valami tulajdonát elvonnunk? akkor a felelet: nem szabad, mert ez lopás és a természettörvény tiltja: ne lopj! Tovább kérdezem: miért van tiltva a lopás? A felelet: mert az embereknek rendezett együttélése lehetetlen lenne, ha bárki a másét ellophatná; u. i. a természettörvény azt követeli, hogy mindazt kerüljük, ami a rendezett együttéléssel összeegyeztethetetlen. Tovább kérdezem: miért parancsolja a természettörvény, hogy mindazt kerüljük, ami az együttéléssel összeegyeztethetetlen? Felelet: mert ez az ember természetével ellenkezik, mivel az ember lényegesen társadalmi lény; vagyis rossz az és a természettörvény követeli, hogy a rosszat kerüljük. Még tovább kérdezem: miért kell a jót tennünk és a rosszat kerülnünk? E kérdésre már általánosabb erkölcsi törvénnyel felelni nem tudunk. Van e kérdésre is felelet, t. i. ez az Isten akarat; azonban ez a föltett kérdésnek metafizikai megalapozása s nem erkölcsi törvény. Így végigmehetünk az összes erkölcsi törvényeken s végül a következő feleletet kapjuk: az erkölcstörvényeket, illetőleg a természettörvényeket meg kell tartanunk, mert a jót tennünk s a rosszat kerülnünk kell. Tehát **a természettörvény egységes.**

140. A legfelsőbb erkölcsi parancs: a jót tennünk kell és a rosszat kerülnünk kell; az erkölcsösség zsinórmértéke pedig: értelmes emberi természetünk. Mi különbség van e kettő között?

E kettő között az a különbség, hogy csak az első parancs, míg a második csak azt mondja meg, hogy miképen ismerjük a jót és miképen ismerjük meg a rosszat.

¹ „Bonum est primum, quod cadit in apprehensione practicae rationis. Et ideo primum principium in ratione practica est, quod fundatur supra rationem boni, quae est: bonum est, quod omnia appetunt. Hoc est ergo primum praeceptum legis, quod bonum est faciendum et prosequendum, et malum vitandum; et super hoc fundantur omnia alia praecepta legis naturae, ut scilicet omnia illa facienda vel vitanda pertineant ad praecepta legis naturae, quae ratio-practica naturaliter apprehendit esse bona humana.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}, qu. 94, a. 2.)

² V. Cathrein: Moralphilosophie.³ I. 1911, 440. oldal.

A mondottakból következik, hogy **ez az erkölcsi törvény: tedd a jót és kerüld a rosszat, — az erkölcsbölcséletnek a legmagasabb reduktív elve**, mert erre minden erkölcsi parancsot visszavezethetünk. Azonban **ez az erkölcsi törvény: tedd a jót és kerüld a rosszat, — az erkölcsbölcséletnek a legmagasabb deduktív elve is**, mert belőle levezethetünk minden erkölcsi parancsot, ha a dolgokat még az értelmes emberi természethez viszonyítjuk, hogy megismerjük, mi a jó és mi a rossz.

b) A természettörvény egyetemessége.

141. Amit a természettörvény szentesítéséről mondottunk (130—134), az egyúttal azt bizonyítja, hogy a természettörvény minden embernek, minden időnek és minden helynek szól. És ez nagyon természetes. Az ember természete mint teremtoi fajfogalom mindenütt azonos, következőleg ugyanazok ennek az eszes természetnek a létföltételei is. Ezért a természettörvény minden nemzedéknek szól, minden helytől és minden időtől független; vagyis **a természettörvény egyetemes.**

142. A természettörvény minden embernek, minden helynek és minden időnek szól. Minden törvény csak akkor kötelez, ha eléggé ki van hirdetve s ez a kihirdetés a természettörvénytől természetes eszünk által történik. Tehát ez a kérdés: megismerhető-e a természettörvény? Ekkor az embert úgy vesszük, amint van, tehát társadalomban: szülőktől, tanítóktól, embertársaitól körülvéve. A társadalmon kívül álló ember nincs, ez lélektani lehetetlenség.

Hogy föltett kérdésünkre megfelelhesünk, legcélszerűbb lesz a népiskolai gyermeket venni tekintetbe, mert ha ő megismerheti a természettörvényeket, akkor minden más ember is, aki már eszének birtokában van. (Így jártunk el a theodiceában is, amikor azt kérdeztük, hogy megismerhető-e az Isten.) Tehát föltett kérdésünk így módosul: képes-e a népiskolai gyermek megismerni a természettörvényeket?

143. A természettörvény értelmes természetünk követelménye. Ez az értelmes természet minden embernél, tehát a gyermeknél is ugyanolyan s ezért minden józan eszű ember, tehát a gyermek is képes megismerni a természettörvényeket viszonyainak és helyzetének megfelelően, következőleg hozzá alkalmazkodni is képes. Természetes, hogy ebben a gyermek idegen segítségre is szorul; de éppen erre való a szülői ház, főképen pedig a népiskola mint a családi nevelés tökéletesítője, hogy a gyermeket a természettörvényre megtanítsa. A gyermeket születése után nem hagyjuk elpusztulni, hanem, mert tehetetlenül jelenik meg a világon, gondozásba vesszük s a gyermek idegen segítségével, t. i. neveléssel az összes természettörvényeket, amelyekre szüksége van, megismerheti.

Továbbá a gyermek is cselekszik, következőleg valamely zsinórmértékhez alkalmazkodva kell cselekednie. És ha a gyermek adott esetben nem tudja, hogy mit és hogyan cselekedjék, akkor a szülők és a népiskola útbaigazítása szerint fog cselekedni. Tehát a gyermek engedelmeskedik. Ez az engedelmesség szintén a természettörvények között van. Ezen engedelmességnél fogva a gyermek lassan-lassan megtanulja, hogy helyzetének megfelelően mit és hogyan kell tennie, vagyis megismeri a természettörvényeket.

Hogy a gyermek képes megismerni a természettörvényeket, tehát a népiskola is képes azokat megértetni, azt perdöntően bizonyítja a tapasztalat. Társadalmunkban a legtöbb ember csak népiskolát végzett s mégis a természettörvényeknek megfelelően él, és sokszor lelkiismeretesebb megtartásukban, mint a magasabb iskolát végzett ember.

A természettörvény értelmes természetünk szükséglete. Ezt még a népiskolai gyermek is megismerheti s amint korban növekedik, tehetségeiben pedig fejlődik, tökéletesebben és tökéletesebben ismeri meg azokat úgyannyira, hogy akkor, amikor a népiskolát elhagyja, már csak nevelői felügyeletre s némi útbaigazításra van szükség, hogy a természettörvények szerint éljen is, míg végül önálló lesz bennük.

Tehát a népiskolai gyermek képes megismerni a természet-törvényeket. Ebből következik, hogy **az eszének használatára jutott ember megismerheti a természettörvényeket, vagyis a természettörvények eléggé ki vannak hirdetve.**

Lássuk e kérdést roppant fontossága miatt még részletesebben. Hogy ezt rendszeresebben tárgyalhassuk, azért a természet-törvényeket négy csoportba osztjuk.

a) Első csoport.

144. Az első csoportba azok a természettörvények tartoznak, amelyek különös és meghatározott tárgyra még nem vonatkoznak, hanem az ember magaviseletét csak általánosságban szabályozzák. Így pl. a jót tennünk, a rosszat kerülnünk kell; amit nem akarsz, hogy neked cselekedjenek, te se cselekedd azt másnak stb. Ezek és más hasonló természettörvények mind ismeretesekek a gyermek előtt már az iskolabajárás előtt és ezeket magától ismeri meg a gyermek minden külső segítség nélkül, mert alapigazságok. (Lásd a megismeréstanban.)

145. A gyermek már iskolabajárás előtt tud különbséget tenni jó és rossz között s ebből rögtön megalkotja ezt a legáltalánosabb természettörvényt: a jót tennünk s a rosszat kerülnünk kell. Amikor a gyermek ezt az általános törvényt megalkotja, egyúttal rögtön tudatára jön annak, hogy ő gondolkodik, vagyis ő értelmes természet s ebből megalkotja az erkölcsi zsinórmértéket, t. i. úgy kell cselekednie, amint esze (gondolkodása) mondja; más

szavakkal: értelmes természetének megfelelően kell cselekednie. A gyermek szülőivel és másokkal érintkezésben van; s amint megalkotta a legáltalánosabb természettörvényt és megismerte az erkölcsösség zsinórmértékét, csekély tapasztalata alapján is már megalkotja a következő természettörvényt: amit nem akarsz, hogy neked cselekedjenek, te se cselekedd azt másnak. Így haladhatnánk tovább.

146. Így a gyermek megalkotja az összes legáltalánosabb természettörvényeket, mégpedig segítség nélkül, mert ezek önmagukban világosak, tehát bizonyításra nem szorulnak, sőt nem is bizonyíthatók. Amint különbséget tesz jó és rossz között, továbbá ráeszmél arra, hogy ő is gondolkodik, s végül másokkal érintkezésbe jut, máris ítél s a legáltalánosabb természettörvények ismereteseek lesznek előtte segítség nélkül. Ebben még a nevelés sem segíti a piciny gyermeket. Sőt lehetetlen lenne a nevelés, ha a törvényeket a gyermek nem magamagától ismerné meg, mert a nevelésnek valamiből kiindulnia kell s ha a gyermek semmit sem ismerne, a nevelés semmiből sem indulhatna ki, tehát lehetetlen is lenne a nevelés.¹ **A gyermek a legáltalánosabb erkölcstörvényeket segítség nélkül ismeri meg, és pedig eléggé korán: 2—5 éves kora között mind ismeri azokat.**

147. Mindazáltal a törvények általános voltáról nem tud a kisgyermek, bár minden erkölcsi ítéletnél ténylegesen használja azokat, ténylegesen rájuk támaszkodik. Hogy e törvények általános voltát is ismerje, arra való az iskola a népiskolától fölfelé, hogy ezt megmagyarázza. Ez a megmagyarázás már a népiskola első osztályában kezdődik s a későbbi osztályokban, valamint a szülői házban és a magasabb iskolákban folytatódik. Ekkor az erkölcstörvények kifejtésénél gyakran mutatunk alapjukra, az általános természettörvényekre.

β) Második csoport.

148. A második csoportba azok a természettörvények tartoznak, amelyek az előbbiekből közvetlenül folynak, vagy némi oktatás mellett hamar megismerhetők s az Istenhez, szülőinkhez, embertársainkhoz és önmagunkhoz való viszonyra vonatkoznak. Ilyen pl. az Istent tisztelnünk kell, szülőinket szeretnünk kell, mindenkinek adjuk meg a magáét, mindenben mértéket kell tartanunk, stb.

149. A szülők iránt való szeretetet mintegy az anyatejjel szívja magába a gyermek. Amikor a gyermek tudatára jön annak, hogy ez anyja, az pedig apja, szabatosabban: amikor a gyermek igazolja maga előtt szülőinek a nevelési jogát, máris szereti őket s e szeretettel lépi át az iskola küszöbét.² Így azután a nevelésnek

¹ Lásd: Huszár Győző: Neveléstan a philosophia perennis alapján. I. és II. kötet. 1933—1934.

² Lásd e kérdést részletesen ugyanott az I. kötetben.

és az iskolának e szeretetet nem szükséges fölkeltetni a gyermekben, hiszen a gyermek már bírja azt a tulajdonképeni nevelés előtt, mert addig nem is kezdhető meg a tulajdonképeni nevelés; azonban szükséges fejlesztenünk, tudatosabbá tennünk és meg kell magyaráznunk, hogy a szeretetnek egyes konkrét esetekben miképpen kell megnyilatkoznia. Amikor a gyermek igazolja szülőinek a nevelési jogát, akkor megismeri a következő természettörvényeket: a szülőket tisztelnünk kell, a szülőknek engedelmeskednünk kell. Ezt azután a szülői ház, de különösen az iskola tovább és jobban kifejti.

150. Amikor a gyermek szülőin kívül másokkal is érintkezésbe kerül, csekély tapasztalata alapján is megismeri ezt a természettörvényt: amit nem akarsz, hogy neked cselekedjenek, te se cselekedd azt másoknak; és belőle rögtön lehozva a következő következményt: mindenkinek add meg a magáét. A gyermek a törvényeket magától ismeri meg; sőt belőlük következtetve másokat is megismer a családban folyó élet folytán, mint: a testvéreket szeretnie kell, az öregeket tisztelnie kell, s a családi nevelés folytán még megismeri e törvényeknek következményét is. A további nevelés és az iskola feladata ezeket jobban kifejteni, megmagyarázni s főképpen a hozzájuk való alkalmazkodást szokássá tenni. Éppen így magától ismeri meg a gyermek ezt a természettörvényt is: mindenben mértéket kell tartania. Ezt is a további nevelés és az iskola jobban kifejti és megmagyarázza.

151. Szülőinkhez, embertársainkhoz és önmagunkhoz való viszonyunk közvetlenül világos az ember előtt s azért az ezen viszonyból folyó általános (második csoportba tartozó) természettörvényeket magától ismeri meg a gyermek. Nem így vagyunk az Istenhez való viszonyunkkal, mert e viszonyt nem ismerhetjük meg közvetlenül tapasztalat útján, mint a szüleinkhez, embertársainkhoz és önmagunkhoz való viszonyt; de az Istenhez való viszonyunk az első elvek között sincs, amelyek közvetlenül világosak, hanem tanításra van szükségünk és magunknak is gondolkodnunk kell, hogy az Istent megismerhessük a következményekkel együtt. Azonban ez a megismerés nem nehéz, sőt a gyermek részéről is könnyű. A gyermek jó házinevelés mellett még a népiskolábalépés előtt a családban ismeri meg az Istent és bármennyire homályosan is, rögtön megalkotja ezt az erkölcsi ítéletet: az Istent tisztelnünk kell. Így a 6 éven aluli gyermek is értelmének felfogó képességéhez mértén megismeri az Istent s ezzel együtt megismeri azt is, hogy az Istent tisztelnie kell. Ezt bizonyítja a tapasztalat is.

Tehát **ennek a természettörvénynek: az Istent tisztelnünk kell, a megismerése már a nevelés eredménye, természetes, hogy a gyermek cselekvő közreműködésével.** A törvényt a családi nevelés ismerteti meg a gyermekkel s egyes következményeit is lehozza; mindazáltal teljes kifejtése az iskolára marad. Az iskola a népiskolától kezdve a magasabb iskolákon át az Isten tiszteletének a törvényét teljesen kifejti s a

család közreműködésével az Isten tiszteletében állhatatossá és tudatosabbá teszi az embert.

152. Ha azután föltételezzük, hogy a család vallástalan s az iskola is vallásnélküli, akkor az Isten tiszteletének törvénye ismeretlen lehet ugyan az ember előtt gyermekkorában, talán ifjúkorában is, de mégsem lesz ismeretlen később. U. i. a vallástalan család s a vallásnélküli iskola is fejlesztheti, sőt fejleszti is az észet, bár csak részlegesen. És bár ez a részlegesen felvilágosított ész az emberre legfontosabb kérdésekben, amelyek földi boldogságának alapjára és örök üdvösségére vonatkoznak, sötétségben bolyong, mégis fölmerül előtte az Isten eszméje, mert erre kényszeríti őt a belső világa, a társadalom óriási többségének a felfogása, a küzdés és szenvedés, de a halálveszedelem mindenestre. Ekkor feltámad a lelkiismeret is és figyelmezteti az embert az Isten tiszteletének a kötelességére. **Lehetetlen is, hogy valakinek logikailag megalapozott állandó meggyőződése legyen az istentagadás.** „Hisz csak a természetünk hozományául adott oksági gondolkodást kell alkalmaznunk egy olyan tárgyra, amelynek megelézésére embervoltunk számos mozzanata sarkall és igazít. Isten a maga számára alkotott; akármely művének akármilyen könnyed érintésére megreppen lelkünknek valamely húrja: az örök bírót féli, ügyefogyottságunk a Mindenható irgalmas segítőt áhítja, igazság-érzékünk a tapasztalati élet igazságtalanságainak tapasztalatfölötti kiigazítását követeli és í. t.”¹ Tehát egyszer föleszmél mindegyik vallástalan ember s az Isten jogát követeli.

153. Amikor a gyermek a népiskolába kerül, viszonyba lép a tanítóval is. A gyermek, a tanítvány és a tanító közötti viszonyt többnyire az iskolabábelépés előtt ismeri meg, hiszen bátyjai, nénei, egyes pajtásai már iskolába járnak és szülei is beszéltek neki már az iskoláról, a tanítóról s a kellő útbaigazításokkal látták el. A gyermek tehát már ismeri a tanítvány és a tanító között lévő viszonyt s belőle rögtön levonja a következtetést is: a tanítót tisztelnie kell. Ha pedig nem ismeri a tanítvány és a tanító között lévő viszonyt az iskolabábelépés előtt, akkor megismeri mindjárt az első napon, amikor szülője az iskolába vezeti őt s igazolja előtte a tanítót mint nevelői tekintélyt. Ekkor rögtön megismeri a tanító-tisztelet kötelességét is.

Amikor a gyermek a népiskolába lép, már az első napokban más természettörvényeket is megismer segítség nélkül. Ilyenek: neki tanulnia kell; neki szorgalmasnak kell lennie; az iskolai rendet meg kell tartania; iskolás pajtásait barátainak kell tekintenie; stb. Ezeket megismeri a gyermek helyzeténél fogva.

γ) Harmadik csoport.

154. A harmadik csoportba azok a természettörvények tartoznak, amelyek az első két csoportbeli természettörvényekből

¹ Schütz Antal: Dogmatika. I. 1923, 127—128. oldal.

folynak és már meghatározott cselekvésekre vonatkoznak. Ide tartoznak az Isten *tízparancsolata* néven ismeretes természettörvények a negyedik parancsolat kivételével (tiszteld atyádat és anyádat), mert ez általánosságánál fogva a második csoportba tartozik.

155. E törvényeket már a nevelés ismerteti meg az emberrel, mert ezek már nem közvetlenül világosak, hanem csak logikai nyilvánvalósággal állanak elénk, t. i. következtetések zárótételei. Mindazáltal vannak e törvények között olyanok is, amelyeket még a népiskolábajárás előtt kell ismernie a gyermeknek, mert a családnak is kötelessége nevelni, tehát egyes meghatározott cselekedetekenél és cselekvéssorozatoknál a cselekvés útját és módját is meg kell mutatnia. Ilyenek: ne lopj; ne hazudj; a vásárnapot megszenteld; ne csúfolódj; a szegényeket segítsd stb. A gyermek még a népiskolábajárás előtt azért is megismerhet a harmadik csoportba tartozó törvények közül néhányat, mert az önfenntartás szükségletéből folynak s a társas együttélés követelően parancsolja. Ilyenek: a magad és másnak a testében kárt ne tégy; ne veszekedj; ne verekedj; stb.

156. Bár az ember e törvények közül némelyiket megismeri a családi nevelés által még a népiskolábajárás előtt, mégis a további következményeket, vagyis a belőlük lehozható további következtetéseket a társadalom mostani fejlettségében nem a családi nevelés által ismeri meg, hanem a népiskola s a magasabb iskolák munkája által. Az iskola munkája tulajdonképpen ott kezdődik, hogy a tízparancsolatot jól megmagyarázza és fejtegetse, mert a tanítványnak tudnia kell, hogy meghatározott cselekedetekenél mit szabad és mit nem szabad és miképpen kell cselekednie, hogy a természettörvényeknek megfelelően élhessen. A tízparancsolat jól megértve és hozzá alkalmazkodva alapja az egyes ember boldogságának itt a földön s a másvilágon és alapja a társadalmi együttélésnek, következésképpen a közjólétnek is. A jellemképzés alapja a tízparancsolat, s a társadalmakat és az államokat is a mai nyomorúságból csak a tízparancsolathoz való visszatérés fogja megmenteni és fölemelni.¹ **Tehát a nevelésnek és főképen az iskolának elsődrendű kötelessége a tízparancsolat megértetése és megtartatása.**

¹ „Wir haben weder wahre Bildung noch wahren Charakter mehr, denn beides beginnt mit den zehn Geboten, und weder Literatur noch Pädagogik noch Nationalökonomie kann eine Kultur retten, die diese Grundlage nicht mehr versteht, und die nicht ahnt, wie unendlich viel mehr lebendige Weisheit und Wissenschaft von Mensch und Natur hinter jenen einfachsten und erhabensten Weisungen steckt, als hinter all den Schlagworten des modernen Götzendienstes.“ (Foerster: Christus und das menschliche Leben. 21—30 ezer. 1923. 82. oldal.)

d) Negyedik csoport.

157. A negyedik csoportba azok a természettörvények tartoznak, amelyeket az előbbiekből levezetésekkel és következtetésekkel kapunk s bonyolultabb konkrét viszonyokra és nehezebb meghatározott esetekre vonatkoznak. Ilyenek: minden magánbosszú tilos, a haragtartás tilos, az aggokat el kell tartanunk stb.¹

Ezeknek a törvényeknek a megismertetése a mai társadalmi viszonyok között egészen az iskola feladata. Azonban a népiskola és a középfokú iskola az összes különös viszonyokat és konkrét eseteket nem veheti mind boncolás alá, hiszen számuk beláthatatlan, sőt ez a szám szaporodik is a társadalom fejlődésével és bonyolultságával. Itt úgy segít magán az iskola, hogy a természettörvényeket a tanítvány egyes cselekedeteire és körülményeire vonatkoztatja és vonatkoztatja még későbbi korában előforduló egyes körülményekre. Ezáltal a tanítvány megtanul az erkölcsi téren ítélni, úgyannyira, hogy később, ha oly viszonyok és körülmények közé kerül, amelyekről nem hallott, biztosan eligazodik cselekedeteiben, mert a természettörvényeket ismeri, ítélni pedig megtanult. Ha pedig oly rendkívüli körülmények közé kerül az ember, hogy nem tudja megmondani a helyes cselekvés mikéntjét, akkor többnyire tanácsot kér másoktól (nálunk katolikusoknál erre legalkalmasabb a pap), hogy így találja meg a cselekvés helyes módját és mikéntjét.

c) A természettörvény változatlansága.

158. a) A természettörvények parancsok, de igazságok is. Mivel pedig az igazság változhatatlan, azért a természettörvény is változatlan.

b) Amint az igazságok rendjében az emberi értelem vagy ész az Isten végtelen értelmének utánzata, az Isten értelmi világosságának mintegy visszfénye, éppen úgy az erkölcsi rendben a természettörvény az isteni ész lenyomata, az örök törvény kifolyása, amely által az ember a természetével egyező cselekedetekre indíttatik s megkülönbözteti az erkölcsi jót az erkölcsi rossztól.² E lenyomat vagy kisugárzás az örök törvényt mintegy átülteti az ember természetébe. Mivel pedig az örök törvény azonosul az Isten végtelen bölcseségével s az Isten végtelen bölcsesége változatlan, azért **a természettörvény is változatlan.**

c) A természettörvény az embernek van szánva; és mert az ember lényegében változatlan, azért **a természettörvény is változatlan.**

¹ Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}, qu. 100, a. 1.

² „In ipsa (creatura naturali) participatur ratio aeterna, per quam habet naturalem inclinationem ad debitum actum et finem; . . . quasi lumen rationis, naturalis quo discernimus, quid sit bonum et quid malum, quod pertinet ad naturalem legem, nihil aliud sit quam impressio divini luminis in nobis.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}, qu. 91, a. 2.)

Tehát **a természettörvény változatlan, belőle egy szemernyi sem vehető el.** Mindazáltal akkor, amikor az egyes természettörvényeket meghatározott esetekre, konkrét viszonyokra és körülményekre alkalmazzuk, akkor az esetek, viszonyok és körülmények szerint módosulhatnak. Ez azonban csak módosulás, nem pedig változás; a természettörvény tartalmában változatlan.¹ A természettörvény annyira változatlan, hogy még az Isten sem változtathatja meg s nem adhat alóla felmentést, mert arra kötelez minket, hogy a jót tegyük s a rosszat kerüljük; tehát nem engedheti meg az ellenkezőt, különben ellentmondásba kerülne önmagával.²

ÖTÖDIK FEJEZET.

A pozitív törvény.

Szükséges-e a pozitív törvény?

159. *Pozitív törvényeknek* azokat a törvényeket nevezzük, amelyeket a törvényhozó tételekbe foglal s teljesen meghatározott kifejezettséggel állít elénk, hogy hozzájuk alkalmazkodjunk. Ez okból a törvényeket *tételes törvényeknek* is nevezzük. E törvények tételekbe (paragraphus) foglalják magunktartásának egyes szabályait s nekünk csak tudomásul kell vennünk azokat. A törvényhozók, akik ilyen törvényeket adnak: az Isten az ő kinyilatkoztatott törvényeivel, az Egyház és az állam.

160. A természettörvény első elveiben, vagyis az első csoportbeli természettörvények és a második csoportbeli természet-törvények közül egyesek annyira világosak, hogy azokat lehetetlen kitérőlni az emberek szívéből. Azonban ez már nincs így a

¹ „Lex naturalis potest intelligi mutari dupliciter: uno modo per hoc, quod aliquid ei addatur; et sic nihil prohibet legem naturalem mutari; multa enim supra legem naturalem supperaddita sunt ad humanam vitam utilia tam per legem divinam, quam etiam per leges humanas. Alio modo potest intelligi mutatio legis naturalis per modum subtractionis; ut scilicet aliquid desinat esse de lege naturali, quod prius fuit secundum legem naturalem; et sic, quantum ad prima principia legis naturae, lex naturae est omnino immutabilis; quantum autem ad secunda praecepta, quae diximus esse quasi quasdam proprias conclusiones propinquas primis principiis, sic lex naturalis non immutatur, quin ut in pluribus sit rectum semper, quod lex naturalis habet; potest tamen mutari (módosulni) et in aliquo particulari et in paucioribus propter aliquas speciales causas impediens observantiam talium praeceptorum.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 94, a. 5.)

² „Deus fidelis permanet, negare seipsum non potest. Negaret autem seipsum, si ordinem suae justitiae auferret, cum ipsa sit sua justitia. Et ideo in hoc Deus dispensare non potest, ut homini liceat non ordinate se habere ad Deum vel non subdi ordini justitiae eius, etiam in his secundum quae homines ad invicem ordinantur.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 100, a. 8, ad 2.)

levezetett természettörvényekkel, vagyis a második és harmadik csoportbeli erkölcstörvényekkel. A levezetett természettörvények csak logikai bizonyosságot adnak s ezt az emberi értelem gyakorlati tévedései, a szenvedélyek, a természetellenes bűnök s megrögzött bűnök elhomályosíthatják.¹ Ezért lehetséges, sőt a tapasztalat bizonyossága szerint nagyon könnyen lehetséges, hogy a természettörvény levezetett parancsai kitörültsessenek az ember szívéből. Így azután kell lennie valakinek az emberi társadalomban, aki pozitív törvényekkel gondoskodik arról, hogy a természettörvény parancsaitól való eltérés megakadályoztassék. Tehát **a pozitív törvény szükségese.**

Továbbá a természettörvény csak általános elveket ad, nem terjeszkedik ki mindenegyes részletre és gyakorlati alkalmazásra. Márpedig a társadalmi berendezkedés és békés együttélés okvetlenül szükségessé teszi, hogy a társadalomban legyen oly erő, amely az embereket a természettörvénnyel összhangzó működésre sarkallja s amely a társadalom tagjai között a szükséges kölcsönös viszonyokat meghatározza. Ez az erő a büntetés félelme s a jutalom reménye által szentesített pozitív törvény. Tehát **a pozitív törvény szükségese.**

Végül ha nem volnának pozitív törvények, akkor sok-sok és számtalan emberről kellene gondoskodnunk, hogy helyettesítsék a pozitív törvényeket azzal, hogy folytonosan és állandóan figyelmeztetik az embereket a természettörvények megtartására. Honnan vegyük ezt a sok-sok és számtalan embert, akiknek a legtöbb esetben hirtelen kellene ítélniök és még mindig kérdéses maradna, hogy hallgatnának-e rájuk az emberek. Ennél sokkal célszerűbb és megfelelőbb érett megfontolás után hozni a törvényeket. Nagyon nyomósítja az érvet az is, hogy a törvényhozó nemcsak a jelent nézi át, hanem a jövőbe is tekint és általánosságra is törekszik s ezért kevésbbé van kitéve a szenvedélyek káros hatásának törvényhozó ítéleteiben, mint a sok-sok és számtalan ember közül bármelyik, akinek adott esetben és hirtelen kell ítélnie.² Tehát **a pozitív törvény szükségese.**

¹ „Quantum vero ad alia praecepta secundaria, potest lex naturalis deleri de cordibus hominum, vel propter malas persuasiones (eo modo quo etiam in speculativis errores contingunt circa conclusiones necessarias), vel etiam propter pravas consuetudines et habitus corruptos, sicut apud quosdam non reputabantur latrocinia peccata, vel etiam vitia contra naturam.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 94, a. 6.)

² „Melius est omnia ordinari lege, quam dimittere iudicium arbitrio; et hoc propter tria. Primo quidem quia facilius est invenire paucos sapientes, qui sufficient ad rectas leges ponendas, quam multos, qui requirerentur ad recte iudicandum de singulis. Secundo quia illi, qui leges ponunt, ex multo tempore considerant, quid lege ferendum sit; sed iudicia de singularibus factis fiunt ex casibus subito exortis. Facilius autem ex multis consideratis potest homo videre, quid rectum sit, quam solum ex aliquo uno facto. Tertio quia legislatores iudicant in universali et de futuris; sed homines iudiciis praesidentes iudicant de praesentibus, ad quae afficiuntur amore vel odio, aut aliqua cupiditate; et sic eorum depravatur iudicium. Quia ergo iustitia animata iudicis non invenitur

161. A pozitív törvény célja a közjólét, amint ezt már a törvény fogalmának megalkotásánál mondtuk. Amint a törvény eltekint a közjólétől és csak kevesek jóléte kezd lenni vagy csak egyesek magánérdekét mozdítja elő, akkor csak kicsúfolása a törvénynek s a törvényhozó visszaél hatalmával.

162. A törvényhozónak törvényeinek meghozásában úgy kell vennie az embereket, amint vannak, tehát számba kell vennie az emberek tökéletlenségeit és foggyatkozásait s magasabb tökéletességet nem kívánhat tőlük, mint az átlagosat, amelyet kevés jóakarattal minden ember elérhet. Ezért a pozitív törvény nem fogja tiltani mindazokat a rosszakat, amelyekből az erényes emberek tartózkodnak, hanem csak azokat, amelyekből minden ember megóvhatja magát. Főképen tiltani fogja azt, ami a társadalmi együttélést megnehezíti vagy lehetetlenné teszi, mint rablás, fosztogatás, gyilkosság stb.¹ Ha a pozitív törvény nem venné tekintetbe az emberek gyöngeségeit és foggyatkozásait, hanem a legmagasabb tökéletesség volna a zsinórmértéke, akkor olyasmit kívánna, amire csak kevesen szoktak eljutni. Így a gyöngék megvetnék a törvényeket, mert megtartásukra nem éreznének magukban elégséges erőt s még rosszabbak lennének.²

Továbbá az emberi pozitív törvény csak olyasmiket tilthat, amik az ítéletének alá vannak vetve, tehát amik külsőleg is megnyilatkoznak. Tehát a pozitív törvény hatalmán kívül vannak az ember rejtett és benső tényei: a gondolatok, a vágyak, a kívánságok. Idáig csak az isteni törvény ér el.³

Végül a pozitív törvény parancsolóan előírja mindazt, ami a társadalom tagjainak egymáshoz való viszonyára vonatkozik s a társadalomban a békés és rendezett együttélést, valamint a társadalom nyugodt fejlődését biztosítja.

in multis, et quia flexibilis est, ideo necessarium fuit, in quibuscumque est possibile, legem determinare quid iudicandum sit, et paucissimo arbitrio hominum committere." (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 95, a. 1, ad 2.)

¹ „Et ideo lege humana non prohibentur omnia vitia, a quibus virtuosus abstinere, sed solum graviora, a quibus possibile est maiorem partem multitudinis abstinere, et praecipue quae sunt in nocumentum aliorum, sine quorum prohibitione societas humana conservari non posset; sicut prohibentur lege humana homicidia, furta et huiusmodi." (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 96, a. 2.)

² „Imperfecti huiusmodi praecepta ferre non volentes in deteriora mala prorumperent, . . . idest praecepta contemnuntur, et homines ex contemptu ad peiora mala prorumpunt." (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 96, a. 2, ad 2.)

³ „De his potest homo legem facere, de quibus potest iudicare. Iudicium autem hominis esse non potest de interioribus actibus, qui latent, sed solum de exterioribus motibus, qui apparent; et tamen ad perfectionem virtutis requiritur, quod in utrisque actibus homo rectus existat. Et ideo lex humana non potuit cohibere et ordinare sufficienter interiores actus, sed necessarium fuit, quod ad hoc superveniret lex divina." (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 91, a. 4.)

Milyen viszony van a pozitív törvény és a természettörvény között?

163. Minden cselekedetünknek zsinórmértéke értelmes emberi természetünk, akár kormányozottak, akár kormányzók, vagyis törvényhozók vagyunk. Tehát a törvényhozónak törvényei meghozatalában az ember értelmes természetéhez kell alkalmazkodnia. Azonban az ember értelmes természete zsinórmértéke annak, hogy megismerjük a természettörvények parancsait, következésképp a törvényhozó törvényeivel az ember értelmes természetén át a természettörvény parancsait foglalja tételekbe. Pl. ez természettörvény: ne lopj! Mármost hogy a lopást milyen büntetés illeti meg, arról a természettörvény hallgat. Ezt az összes körülmények latbavetésével a pozitív törvény fogja meghatározni. Tehát **minden pozitív törvény a természettörvényből származik**; és ha nem, akkor már nem is törvény.¹ Ezek után **a pozitív törvény tulajdonképpen nem más, mint a társadalomra alkalmazott természettörvények tételekbe foglalása, kiegészítése.**

164. A természettörvény az örök törvénynek a lenyomata, a kisugárzása az emberi természetben. Mivel pedig a pozitív törvény a természettörvényből származik, azért **a pozitív törvény végeredményben az örök törvényből veszi eredetét.**²

A mondottakból következik, hogy **az igazságos pozitív törvény a természettörvényből meríti erejét s végeredményben legfőbb és végső szentesítése az örök törvényben van; innen van az az ereje, hogy lelkiismeretben kötelez.**³ U. i. a törvényhozónak engedelmeskednünk kell, ez természettörvény, mert a jogos felsőbbségnek engedelmeskednünk kell és a természettörvény az örök törvénynek a kisugárzása az emberi természetben.

A törvényhozó törvényeinek a meghozatalában, valamint az egyes ember a törvényeknek való engedelmességében a legtöbb esetben nem látja és nem vallja kifejezetten, hogy ő most tulajdonképpen az Isten akaratát teljesíti. Mindkét fél közvetlenül csak azt látja és vallja, hogy eszes természetének megtelelően cselekszik; azonban gondolkodással hamarosan rájön mindenki, hogy mindkét esetben az Isten akaratát teljesítjük.

¹ „Omnis lex humanitas posita intantum habet de ratione legis, inquantum a lege naturae derivatur. Si vero in aliquo a lege naturali discordet, iam non erit lex, sed legis corruptio.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 95. a. 2.)

² Lex humana intantum habet rationem legis, inquantum est secundum rationem rectam; et secundum hoc manifestum est, quod a lege aeterna derivatur.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 93. a. 3, ad 2.)

³ „Leges positae humanitus vel sunt justae, vel injustae. Si quidem justae sint, habent vim obligandi in foro conscientiae a lege aeterna, a qua derivantur.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 96, a. 4.)

165. Minden pozitív törvény a természeti törvényből származik. És hogyan? Kétféle módon.

a) A pozitív törvényt következtetéssel hozzuk le a természet-törvényből, mert a természettörvénnyel való összefüggésénél fogva ez lehetséges és ekkor a pozitív törvény logikai folyománya a természettörvénynek. Máskor a pozitív törvény meghatározza a természettörvény határozatlan rendelkezéseit, mintegy részletezi a természettörvény általános parancsait. Pl. a természettörvény tiltja a lopást s e tiltással egyúttal azt is mondja, hogy büntetés jár utána; azonban a büntetés nagyságáról nem szól. Ekkor a pozitív törvény meghatározza a büntetést és részletezi is a büntetés nagyságát a lopás nagysága szerint.¹

b) Nem mindig vagyunk képesek meghatározni a pozitív törvényt az előbbi módon. Vannak dolgok, amelyeket a pozitív törvénynek parancsolnia vagy tiltania kell és nem tudjuk megmondani, hogy az a parancsolt vagy tiltott dolog a természet-törvény szerint is nyíltan parancsolt vagy tiltott dolog-e. Ekkor csak arra vigyázzunk, hogy az a pozitív törvény ne legyen ellentmondásban a természettörvény parancsaival. Ekkor is ez a pozitív törvény a természettörvényre támaszkodik, mert a természettörvény az örök törvénynek a megnyilatkozása az emberben s az nem lehet jogos törvény, ami a természettörvény közvetítésével az örök törvénnyel ellentétben van.

A pozitív törvény tulajdonságai.

166. A pozitív törvénynek a következő tulajdonságai vannak.

a) Mindenekelőtt a törvénynek jogos törvényhozótól kell származnia.

b) A törvény nem ellenkezhetséges magasabb törvénnyel, tehát nem lehet ellentétben a természettörvénnyel és az Isten kinyilatkoztatott törvényeivel s ezeket nem is helyezheti hatályon kívül.

c) A törvénynek az általános közjólétet kell céloznia. Erről már volt szó. Ez okból eleget kell tennie az osztó és kiegyenlítő igazságosságnak. Pl. a terheket nem szabad önkényesen elosztani.

d) Vannak jogok, amelyek nem az államtól származnak, hanem a természetjogok. A törvények nem ellenkezhetségesek a természetjogokkal, sőt védeniök kell azokat.

167. Mit csináljunk akkor, ha az állam törvényeivel jogtalant parancsol? Itt a szabály a következő.

¹ „Sciendum est, quod a lege naturali dupliciter potest aliquid derivari uno modo sicut conclusiones ex principiis, alio modo sicut determinationes quaedam aliquorum communium . . . Derivantur ergo quaedam a principiis communibus legis naturae per modum conclusionum; sicut hoc quod est non esse occidendum, ut conclusio quaedam derivari potest ab eo quod est nulli esse faciendum malum; quaedam vero per modum determinationis; sicut lex naturae habet, quod ille, qui peccat, puniatur; sed quod tali poena, vel tali puniatur, hoc est quaedam determinatio legis naturae. Utraque igitur inveniuntur in lege humana posita.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 95, a. 2.)

Ha az állam bűnös dolgot parancsol, akkor semmiképpen sem szabad engedelmeskednünk, mert a bűnt nem szabad elkövetnünk. Inkább kell engedelmeskednünk az Istennek, mint az embereknek. Ha azonban a törvény csak azért jogtalan, mert pl. a törvényhozó hatáskörét átlépte, akkor bizonyos körülményektől eltekintve szabad, sőt néha kell is engedelmeskednünk az ilyen törvénynek, mert ez is természet törvény: az előírásnak eleget kell tennünk, ha elhagyása súlyosabb hátránnyal járna ránk nézve vagy a közösség részére. De ennek részletes kifejtése nem ide tartozik.

Változatlan-e a pozitív törvény?

168. A pozitív törvény a természet törvényből származik vagy rá támaszkodik. A természet törvény változhatatlan, tehát a pozitív törvényben is kell lennie bizonyos változatlanságnak. U. i. a természet törvénynek sok olyan tilalma van, amelyek nélkül nem állhat fenn társadalom. Így pl. a természet törvény tiltja a gyilkosságot, a rablást, a házasságtörést. Ha a pozitív törvény tényleg a közjólétet célozza, akkor a természet törvénynek e tilalmai át kell vennie.

Az átvételnek a következő oka van. A természet törvénynek a szentesítése itt a földön tökéletlen, legfőljebb a lelkiismeretfurdalásban nyilatkozik meg s ez nagyon sok embernél nem elégséges szentesítés. Ezért a pozitív törvénynek kell gondoskodnia arról, hogy a természet törvényből okvetlenül átveendő parancsok és tilalmak, amelyek nélkül emberi társadalom nem állhat fenn, hathatósabb szentesítésben részesüljenek. És mert a természet törvény parancsai és tilalmai változhatlanok, azért a pozitív törvényben is van némi változatlanság.

169. Mégis a pozitív törvény jellegzetessége a változóság. U. i. a törvény célja a közjólét előmozdítása és általánosítása. Ha tehát a tudomány haladása folytán a kultúra és civilizáció emelkedik, a társadalom jobban és jobban tagozódik, tehát állandóan újabb és újabb viszonyok szabályozása szükséges, akkor a pozitív törvénynek is a megváltozott viszonyokhoz kell alkalmazkodnia. A földrajzi viszonyok is befolyásolják a társadalom alakulását és fejlődését, következésképp szintén hatással vannak a pozitív törvény változására. És tényleg azt tapasztaljuk, hogy a különböző népeknél, a különböző országokban és a különböző korokban a társadalmi együttélést szabályozó törvények mások és mások, folytonosan fejlődnek, állandóan változnak. A pozitív törvények csak akkor lehetnének változatlanok, ha az egész emberiség egyidejűleg a kultúra és civilizáció legmagasabb fokán állna; de még akkor sem volna változatlan abban az értelemben, mint a természet törvények, mert mindig volna a társadalomban

valami, ami tökéletesíthető. Tehát **a pozitív törvények jellegzetessége a változóság.**¹

NEGYEDIK SZAKASZ.

Az erkölcsi jó hatásaiban.

170. Az erkölcsi követelmények arra valók, hogy az ember öntevékenységgel megvalósítsa azokat. E megvalósítás bizonyos hatásokban nyilvánkozik meg. E hatások: a lelkiismeret szava s az érdem, illetőleg az érdemtelenség. Ez okból ezt a szakaszt két fejezetre osztjuk. Az első fejezetben a lelkiismeretről lesz szó, a másodikban pedig az érdemről.

ELSŐ FEJEZET.

A lelkiismeret.

A lelkiismeretről általában.

171. A lelkiismeret nem külön képessége az embernek, hanem az ész tevékenysége,² bizonyos irányú gyakorlati alkalmazása, egy következtetés zárótétele. *A lelkiismeret által az ész az egyes erkölcstörvényeket gyakorlatilag alkalmazza az egyes csele-*

¹ Szent Tamás így fejt ki a pozitív törvény változóságának a szükségét: „Lex humana est quoddam dictamen rationis, quo diriguntur humani actus: et secundum hoc duplex causa potest esse, quod lex humana iure mutetur: una quidem ex parte rationis; alia vero ex parte hominum, quorum actus lege regulantur. Ex parte quidem rationis, quia humanae rationi naturale esse videtur, ut gradatim ab imperfecto ad perfectum perveniat. Unde videmus in scientiis speculativis, quod qui primo philosophati sunt, quaedam imperfecta tradiderunt, quae postmodum per posteriores sunt tradita magis perfecte. Ita etiam et in operabilibus; nam primi, qui intenderunt invenire aliquid utile communitati hominum, non volentes omnia ex seipsis considerare, instituerunt quaedam imperfecta in multis deficientia, quae posteriores mutaverunt, instituentes aliqua, quae in paucioribus deficere possunt a communi utilitate. Ex parte vero hominum, quorum actus lege regulantur, lex recte mutari potest propter mutationem conditionum hominum, quibus secundum diversas eorum conditiones diversa expediunt . . . Ratio humana mutabilis est et imperfecta; et ideo eius lex mutabilis est. Et praeterea lex naturalis continet quaedam universalia praecepta, quae semper manent; lex vero posita ab homine continet praecepta quaedam particularia secundum diversos casus, qui emergunt.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 97, a. 1. és ad 1.)

² „Conscientia si proprie sumatur, potentia non est, sed actus, quo scientiam nostram ad ea, quae agimus, applicamus; quam applicationem sequitur vel testificatio, vel ligatio, vel excusatio.” (Ugyanott. 1^a, qu. 79, a. 13.)

*kedetekre.*¹ A lelkiismeret lényegesen azonos a gyakorlati ésszel, amikor ez erkölcsi dolgokról konkrétan ítél.² A lelkiismeret az ész működése, mégpedig ítélet, mert azt mondja, hogy valamely cselekedet jó-e vagy rossz. Innen van az, hogy a lelkiismeretet bírónak is nevezzük.

A lelkiismeret ítélet, mindenkor valamely következtetésnek a zárótétele.³ E következtetésben valamely általános erkölcsi tétel a főtétel, az adott eset a középtétel és a lelkiismeret szava a zárótétel. Pl.

Csak igazat szabad szólni; (főtétel)

ha most a föltett kérdésre nem felelek, akkor megtagadom az igazságot; (középtétel)

tehát most szólnom kell; (zárótétel).

A lelkiismeret három dolgot föltételez: a) mindenekelőtt föltételezi a cél ismeretét, amelyet el kell érünk; b) azután föltételezi önmagunk alapos ismeretét és c) végül föltételezi az erkölcs-törvények pontos ismeretét.⁴

172. Bár a lelkiismeret az ész működése, mindazáltal az akarat hajlandóságát is magában foglalja, amennyiben arra is kötelez, hogy a megismert jót tegyünk, a megismert rosszat pedig kerüljük. A lelkiismeret csak a gyakorlati igazságokkal foglalkozik s ezért mozgásba hozza az érzelmeket is. Gondoljunk azokra a heves küzdelmekre, amelyek az egyes cselekedeteket megelőzik és követik.

A lelkiismeret tehát két jegyet foglal magában: a) az erkölcsi cselekedetek értékének az ismeretét s ez ítéletekben nyilatkozik meg, következőleg az ész tevékenysége; b) kötelezettséget az erkölcs-törvények megtartására s ez az akarathoz tartozik. A lelkiismeret nemcsak ismer és tud, hanem követeli is, hogy a cselekedetek az erkölcs-törvényeknek megfelelők legyenek.

173. A lelkiismeret háromféleképpen működik: a) tanúskodik, hogy valamit tettünk vagy nem tettünk (testificatio); b) kötelez, hogy valamit tegyünk vagy ne tegyünk (ligatio); c) végül a megtett cselekedetet helyesli vagy miatta vádol (excusatio).⁵

A lelkiismeret nem beszél föltételes, de még kijelentő monda-

¹ „Conscientia nihil aliud est, quam applicatio scientiae ad aliquem specialem actum.” (Aquinói Szent Tamás: De veritate. qu. 17, a. 2.)

² „Das Gewissen ist wesentlich identisch mit der praktischen Vernunft, die von Natur aus die Anlage zum sittlichen Denken besitzt und dem Erwachen des Denkens wirkliche Urteile über das Gute und Böse fällt.” (J. Mausbach: Die katholische Moral und ihre Gegner.⁵ 1921, 128. oldal) — Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae 1^a, qu. 79, a. 12 és 13.

³ „Ratio practica utitur quodam syllogismo in operabilibus.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}, qu. 90, a. 1, ad. 2.) — „Conscientia perficitur quasi quodam syllogismo particulari.” (De veritate. qu. 17, a. 2.)

⁴ Gillet: L'éducation de la conscience. 8 ezer 1913, 11. oldal.

⁵ Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 1^a, qu. 79, a. 13.

tokban sem, hanem parancsol, tehát parancsoló módot használ és kötelez a cselekedet véghezvitelére vagy abbahagyására.¹

174. A lelkiismeret velünk születik, de kifejlesztése már a nevelés feladata. Amikor a kisgyermek a jó és rossz között már tud különbséget tenni s ebből néhány általános ítéletet megalkot, akkor a lelkiismeret is fölébred és megkezdí működését. A lelkiismeretet nem a nevelés kelti föl, hanem maga a gyermek, a nevelés pedig csak kifejleszti. A nevelésnek az a feladata, hogy a lelkiismeretet kifejlessze, éberré, érzékennyé és minél biztosabbá tegye.

Megelőző és követő lelkiismeret.

175. A lelkiismeret tárgya a cselekedetek, mégpedig az elmult és a jövő cselekedetek. E szerint megkülönböztetünk *követő és megelőző lelkiismeretet*. A *követő lelkiismeret* az elmult cselekedeteket dicséri vagy rosszalja, vagyis megítéli a cselekedeteket az erkölcsi törvények szerint. Ezért *birói lelkiismeretnek* is mondjuk. — A *megelőző lelkiismeret* a jövő cselekedetekre vonatkozik s azt mondja meg, hogy mit és miképen kell cselekednünk. Ezért *vezető, kormányzó vagy kötelező lelkiismeretnek* is nevezzük.

Vannak jelenlévő cselekedetek is; azonban a lelkiismerettel kapcsolatban csak elmult és jövő cselekedetek vannak, mert a lelkiismeret csak a cselekedet előtt és csak a cselekedet után hallatja szavát.

176. A *követő lelkiismeret* dicsér vagy fedd minket s e szerint is jó vagy rossz a cselekedet. Ha dicsér, nyugodtak vagyunk s azt szoktuk mondani, hogy *tiszta lelkiismeretünk* van.

A lelkiismeret szavának a hatása nemcsak az ítéletben nyilvánkozik meg, hanem folytatódik a vágyódásban is, sőt az érzelmvilágot is mozgásba hozza. Így ha állandóan jól cselekszünk, akkor a lelkiismeretnek állandó helyeslése miatt érzelmvilágunk bizonyos alaphangulatot nyer s ezt *nyugodt vagy derült kedélynek* mondjuk. Ha pedig rosszat teszünk, a lelkiismeret elítélő szava bizonyos nyugtalanságban nyilvánkozik meg s ezt *lelkiismeret-furdalásnak* nevezzük. Hogy mennyire kínzó lehet a lelkiismeret-furdalás, arról nemcsak a történelem értesít bennünket, hanem erre a mindennapi tapasztalat is sok példát mutat nekünk.

177. A *megelőző lelkiismeret* azt mondja meg nekünk, hogy mit és hogyan kell cselekednünk. A megelőző lelkiismeret kötelez bennünket és nemcsak arra, hogy mit tegyünk, hanem arra is,

¹ „Si tu veux obtenir tel résultat, il faut prendre tels moyens . . . Si tu veux! ce n'est pas encore la conscience. Elle est la conscience, quand d'un ordre souverain et sans réplique, elle dicte la conduite à tenir, absolument, résolument, sans conditions. Elle ne dit pas: si tu veux; mais: il faut le vouloir. Elle ne dit pas: il le faut pour obtenir tel résultat pratique; mais absolument: il le faut.” (A. Eymieu: Le gouvernement de soi-même. III²⁰, 1927, 105—106 oldal).

hogy miképen tegyük azt. Ha tehát jóhiszeműen lelkiismeretünk valami rosszat jónak mond s e jónak vélt rossz végrehajtására kötelez bennünket, akkor azt a rosszat végre is kell hajtanunk s cselekedetünk érdem szerint nem rossz, hanem jó. Ennek oka emberi mivoltunk gyöngesége és korlátoltsága. A jóhiszeműen biztos lelkiismeret szavát követnünk kell, mert alanyilag teljes bizonyossággal ezt tartjuk jónak.¹

A lelkiismeret az értelemnek az erkölcsi ítéletnél való állapota szerint lehet *biztos*, *valószínű* és *kétes lelkiismeret*. A lelkiismeret *biztos*, ha a tévedéstől való félelem nélkül kötelez minket valamire. A lelkiismeret *valószínű*, ha a lelkiismeret ítél ugyan, de csak bizonyos aggodalommal, hátha hamis az ítélete. A lelkiismeret *kétséges*, ha nem mer ítélni, mert nem találja az alapokat, amelyeken ítélhetne.²

A lelkiismeret tulajdonságai.

178. A lelkiismeretnél az a legfontosabb, hogy a lelkiismereti ítélet még a cselekvés előtt biztos és igaz legyen, vagyis **a lelkiismeret is biztos és igaz legyen**. Biztos azért, hogy az ember ne legyen kitéve annak, hogy végső céljától elforduljon, mert minden lelkiismereti ítélet szoros viszonyban van a végső cél elérésével. Igaz pedig azért, hogy a cselekvés erkölcsisége a tárgyi erkölcsi rendnek megfeleljen. A lelkiismeret biztos, ha a cselekvő minden kétség nélkül tudja, hogy konkrét cselekedete jó; igaz akkor, amikor a jónak ítélt konkrét cselekvés vagy cselekvésmód tényleg is jó.³ Ezért szükséges, hogy az ész jól ismerje az erkölcsi törvényeket, mert a lelkiismeret csak velük foglalkozik. Különösen abban kell gyakorlottaknak lennünk, hogy az erkölcsi igazságokat meghatározott körülmények között végbemenő konkrét cselekedeteinkre jól tudjuk alkalmazni. Mindazáltal nem szabad azt gondolnunk, hogy ezzel már lelkiismeretesek vagyunk. Ide más is szükséges és ez a fontosabb, t. i. hogy mindezt a gyakorlatba átvigyük, vagyis a lelkiismeret ítéletei szerint cselekedjünk és éljünk. A tudás csak ösztönzi az akaratot, de a cselekedetet nem viszi keresztül. A cselekedet végrehajtója az akarat. Ezért pl. Gillet — és nagyon helyesen — a lelkiismeret fejlesztését az akarat nevelésére vezeti vissza.⁴

179. **A lelkiismeret éber legyen**, vagyis az ember mindennek mindjárt az erkölcsi oldalát tekintse és vizsgálja. Minden

¹ „Conscientia erronea errans in his, quae sunt per se mala, dictat contraria legi Dei; sed tamen illa, quae dictat, dicit esse legem Dei et ideo transgressor illius conscientiae, transgressor efficitur legis Dei.” (Aquinói Szent Tamás; De veritate. qu. 17, a. 4, ad 3.)

² Ugyanott qu. 14, a. 1.

³ „Conscientiae dictamen nihil est aliud, quam perventio praecepti divini ad eum, qui conscientiam habet.” (Ugyanott. qu. 17, a. 4, ad 2.)

⁴ „Le problème de l'éducation de la conscience se ramène au problème de l'éducation de la volonté.” (L'éducation de la conscience. 8 ezer 1913, 150 oldal.)

cselekedet bizonyos viszonyban van az erkölcsi renddel és az erkölcsi renden át végső célunkkal. Ezért **a lelkiismeret nagyon érzékeny legyen** az erkölcsi renddel szemben, minden tettét hozza vonatkozásba végső céljával.

A lelkiismeret készséges is legyen, azaz megtegye az ember, amit jónak lát és kerülje, amit rossznak ismer.

A biztos lelkiismeret megszerzése.

180. A lelkiismeretet nagyon támogatja ítéleteiben a jó szokás, tehát az erények. U. i. a lelkiismeret konkrét cselekedetekkel foglalkozik s az ilyen ítéletekbe hiba is csúszhat bele. Lehet valamely lelkiismereti ítélet alányilag biztos, mégis a tárgyi rendet tekintve hamis. Márpedig nekünk arra kell törekednünk, hogy a részleges tennivalók alkalmával a lelkiismeret azt mondja jónak vagy rossznak, ami valóban jó, illetőleg valóban rossz. E végből a lelkiismeret ítélkezését meg kell könnyítenünk. Ezt azáltal érjük el, hogy a jó gyakorlásában készségre teszünk szert, vagyis erényességre törekszünk. E készség birtokában még a kétesebb és nehezebb esetekben is biztosan fogunk ítélni, mert már megszereztük a készséget. E készség birtokában a cselekedetek célirányosságot nyernek az egyes cselekedetek állandótlanságával szemben és ez a célirányosság nagyon megkönnyíti a lelkiismeret ítélkezését s az akarat választását. E készség megmenti az embert ama hosszas kutatástól is, amellyel valamely cselekedet erkölcsi jóságát kellene megítélnie. Így e készség mintegy helyettesíti azokat a középtételeket is, amelyeknek a segítségével az ész az általános tételtől a konkrét esetekre következtet. Tehát **a biztos lelkiismeret legelső föltétele az erényesség.**

181. A biztos lelkiismeret megszerzésének a legjobb módja a *lelkiismeretvizsgálat*, mert itt az ember minden cselekedetét megvizsgálja minden részében és *erősen fogadja*, hogy a hibákat kerülni fogja. Az emberiség a lelkiismeretvizsgálatot mindig szükségesnek tartotta a tökéletesedéshez. Pogányok és keresztények, akik tökéletesedni akartak, naponkint megvizsgálták lelkiismeretüket.¹ Tehát a lelkiismeretvizsgálat nem a szerzetesek találmánya, hanem a tökéletesedni akaró emberi természet szükséglete. Ha tökéletesedni és megjavítani akarjuk magunkat, akkor nagyon szükséges, hogy ismerjük hibáinkat, hogy így megtudjuk, mit kell magunkról nyesegetnünk. Márpedig ezt főképpen a lelkiismeretvizsgálat által ismerjük meg.

182. A lelkiismeretnél érzi az ember, hogy valami módon kell cselekednie; azonban érzi azt is, hogy más módon is cselekedhet. A lelkiismeret kötelez; de azt is tudjuk, hogy szabadok

¹ „Tous ceux, païens ou chrétiens, qui ont eu le souci sérieux à leur perfectionnement moral, avaient soin de faire chaque jour l'inventaire de leur âme.” (F. A. Vuillermet: Soyez des hommes.²⁶ 1928. 87. oldal.) A szerző ezután hivatkozik Pythagorasra, Senecara, Franklinra.

vagyunk. Mivel pedig a szükségesség és szabadság egymást kizárja, azért a szükségesség nem a cselekvő alanyban van. És ha a szükségesség nincs a cselekvő alanyban, akkor csak abban az alanyban lehet, amelynek megismerése által tudjuk, hogy ezt vagy azt, így vagy úgy kell cselekednünk. Ez az alany az Isten. A lelkiismeret tehát arra kötelez minket, hogy az erkölcsi renden át az Isten akaratához alkalmazkodjunk. Más szavakkal: **a lelkiismeret vallásosságot követel.**

183. Megtörténhet, ha valamely cselekedet végrehajtásáról vagy elhagyásáról van szó, hogy két vélemény van, amelyek közül az egyik a kötelezést, tehát a cselekedet végrehajtását mondja ki, a másik pedig a szabadság mellett szól, t. i. tehetjük is, nem is. Ha mindkét vélemény egyenlőképpen valószínű, tehát mind a kettő egyenlő erősségű alapokon nyugszik, akkor a kötelezést kimondó vélemény nem kötelez, mert mind a két véleménynek egyenlő fokú valószínűsége nagyon kétségesé teszi, vajjon kötelező törvénnyel állunk-e itt szemközt. Itt nincs bizonyosság s ezért **a kétséges törvény nem kötelez.** (Lex dubia non obligat.) Ez a *probabilismus* kérdése. Sőt a kötelezést kimondó vélemény akkor sem kötelez, ha valószínűbbnek látszik, mint a szabadság mellett szóló vélemény, mert ez is csak valószínűség és nem bizonyosság; márpedig minket csak biztos törvények köteleznek, kétségesek nem.

184. Őrizkedjünk az *aggályos lelkiismerettől*, mert ez félénkké és kicsinyhitűvé teszi az embert. Az embernek a legnagyobb ellensége az aggályos lelkiismeret, mert ennek sohasem tud eleget tenni, bármennyire is iparkodik. Az aggályoskodó maga-magát ijesztgeti s roppant megnehezíti életét, mert az erkölcsi rendet algebrai egyenletekkel akarja megoldani. Ez pedig lehetetlen.¹

Az aggályos lelkiismeretnek nincs más ellenszere, mint biztos lelkiismeretű legyen az ember.

Bármennyire is fontos valamely erkölcsi törvény, mégsem szabad rémüldöznünk tőle. Az aggályos lelkiismeretnek az oka többnyire a rémüldözés; ez pedig megzavarja az ész ítéleteiben. Valamely erkölcstörvény különösebb fontossága nem abban áll, hogy ijedezzünk és rémüldözzünk tőle, hanem abban, hogy különös fontosságának megfelelően különös buzgósággal igyekezzünk neki eleget tenni. Az ijedezés és rémüldözés megzavarja a gondolkodást, az akaratot pedig tétovázóvá teszi. Ezután lassan-

¹ „Les scrupuleux intellectuels ont perdu le sens de la vérité pratique. Ils croient qu'un acte moral s'analyse comme un théorème de géométrie, ou se décompose comme une formule chimique. Le besoin d'évidence hante leur esprit, et ce besoin ils le transportent dans la vie pratique. Persuadés qu'un pratique, ainsi qu'en théorie, deux et deux font toujours quatre, ils n'ont pas de repos qu'ils n'aient ramené leur moindres pensées et leur plus petites actions à tous leurs éléments constitutifs. Ils appliquent à leur examen de conscience les lois du calcul infinitésimal.” (Gillet: La virilité chrétienne. 8 ezer. 1913, 271. oldal.)

lassan bekövetkezik az aggodalom: hátha nem tett eleget az erkölcstörvénynek. Az ilyen szerencsétlent nehéz kigyógyítani aggályoskodásából.

A jellem.

185. Itt még röviden megemlékezünk a jellemről is.

A jellemet tágabb és szűkebb értelemben szokták venni. *Tágabb értelemben jellemnek* az embernek azt az uralkodó akarati irányát nevezzük, amely szerint bizonyos módon akar és cselekszik. Ez értelemben minden embernek van jelleme, még a rablógyilkosnak is. Az erkölcsbölcselet ezzel a jellemmel nem foglalkozik, mert amint az emberi gondolkodás és cselekvésmód nagyon sokféle, úgy ez a jellem is sokféle a legnagyobb elvetemültségtől a legnagyobb életszentségig.

Amikor az ember gondolkodásában és cselekedeteiben állandóan bizonyos alapelvek szerint jár el, amelyeket lelkiismerete helyesel s fölük semmi körülmények között sem tér el, kapjuk a szűkebb értelemben vett, vagyis a tulajdonképeni jellemet. Az erkölcsbölcseletnek ezzel a jellemmel van dolga.

186. **A jellemnek két fő tulajdonsága van: egység és állandóság.** Egység, mert mindig ugyanazt a célt tartja szem előtt; állandóság, mert tántoríthatatlanul halad célja felé. Tehát **a jellem főképen az akarat tulajdonsága.** Az erkölcsbölcselet ezzel a jellemmel foglalkozik, mert célja megmutatni, hogy az ember állandóan, következetesen és megalkuvás nélkül egy egységes cél, t. i. végső célja végett cselekedjék.

Ha az alapelvek, amelyeket a lelkiismeret is helyesel, jók, akkor a jellem is jó, ellenkező esetben pedig rossz.

187. A jellemben van minden bizalmunk. „Eddig az emberi haladás legfőbb tanújelét a technika szinte páratlan fejlettségében láttuk, de most kezdtem megérteni, hogy a kultúra és haladás fokmérője a jellem és hogy a legnagyobb egyéni kényelem, a közlekedési eszközök fejlettsége s a gépeknek szinte végtelenségig fokozott igénybevételével előállított piaci termények sem képesek többé segíteni az emberen, akinek a jelleme romlott, mint ahogy a pompás ruha is eltakarja a rákbetegséget, de meg nem gyógyítja.”¹ Akinek jellemét ismerjük, arról már előre megmondhatjuk, hogy adott esetben miképen fog cselekedni. A jellemes emberben megbízhatunk, mert azt, ami kötelesség, kedvvel teljesíti s ezért bárhová is állítjuk őt, még a legnehezebb körülmények között is megállja a helyét. Csak a jellemes ember ember.²

A jellemhez mindenekelőtt eszményekre van szükségünk, mert ezek adják a célt, mutatják az irányt s meghatározzák az

¹ Stoddard—Pálffy Erzsébet grófnő. 1926, 45. oldal.

² „Quiconque n'a pas de caractère, n'est pas un homme, c'est une chose.” (F. A. Vuillermet: *Soyer des hommes*.²⁶ 1928, 13. oldal.)

eszközöket. A legnagyobb jellemeket a kereszténység mutatja fel,¹ mert a legnemesebb eszményeket állítja az ember elé s a természetfölötti kegyelmekkel segíti az akaratot.

188. Hogy jellemesek lehessünk, annak eszközei már évszázadok óta meg vannak határozva. Mindenekelőtt szükségesek az erkölcsi törvények, azután a fegyelem és főképen a vallás.

A jellem kialakulásához mindenekelőtt cél szükséges, mert a jellem az akaraton fordul meg, az akaratot pedig a cél határozza meg. Ezt a célt a metafizika alapozza meg és a vallás állítja az ember elé.² Azután szükséges a lelkiismeretet a megfelelő irányba terelnünk s az észet arra a készségre hoznunk, hogy mindig csak az igazságot kutassa, az akaratot pedig arra a készségre, hogy mindig a jót cselekedje. Ez pedig nem más, mint az erényesség. Tehát az erényesség több, mint a jellemesség, amaz emezt is magában foglalja. Aki erényes, az jellemes is és aki jellemes akar lenni, annak előbb erényesnek kell lennie. Mondhatjuk ezt is: **a jellem az erényességnek a külső megnyilatkozása.**³ Ebből következik, hogy amint csak vallás mellett lehetséges erényesség, éppen úgy **csak vallás mellett lehetséges jellemesség.**⁴ Ezt a tapasztalat is bizonyítja. A tapasztalat azt mondja, hogy a vallástalan ember jellemtelen is és a jellemtelen ember vallástalan is vagy legalább is vallásközünyös. Ez nem csodálatos, mert a jellemesség szilárd elveket kíván, amelyekhez alkalmazkodni akar és kell is neki. Márpedig a vallástalanság, de már a vallásközünyösség sem ismer ilyeneket, mert a hasznossági elv és más hasonlók, amelyeket ezek hangoztatnak, a lehető legingadozóbbak, mert a rideg önzés és az anyagi érdekek kormányozzák s teljesen az egyes ember felfogásától függenek. Még a *Kant* által hangoztatott imperativus categoricus sem képes jellemeket nevelni, mert az imperativus categoricus nem más, mint agyrém, rögeszme, s rögeszmével nem lehet jellemeket nevelni, de lehet az örültek házait megtölteni.

¹ M. Meschler: *Leitgedanken katholischer Erziehung*.⁴⁵ 1919, 117. oldal.

² „Ein solches allumfassendes, unverrückbares Ziel bieten einzig Metaphysik und Religion, welche die Weltanschauung begründen.” (J. Hoffmann: *Handbuch der Jugendkunde und Jugenderziehung*.^{2, 3} 1922, 111. oldal.)

³ Ezért Gillet így határozza meg a jellemet: (Caractère est) l'ensemble des vertus humaines et divines intelligemment et surnaturellement groupées autour de l'axe volontaire.” (La virilité chrétienne. 8 ezer. 1913. 165. oldal.) — Lásd még: *L'éducation du caractère*. 17. ezer. 1921, 188. oldal.

⁴ „Wer auf Grund seiner eigenen sterblichen Hypothesen (t. i. vallás-nélküli alapon) Charaktere bilden will, der hat vom Wesen und Fundament der Erziehung noch keine Ahnung.” (Foerster: *Religion und Charakterbildung*. 7—12 ezer. 1925, 206. oldal.)

MÁSODIK FEJEZET.

Az érdem.

Az érdemről általában.

189. Az akarat tényeit cselekedeteknek nevezzük. Ha cselekedeteinket másokhoz való viszonyukban tekintjük, akiknek jót vagy rosszat okozhatnak, akkor a cselekedeteket érdemeseknek vagy érdemteleneknek mondjuk.¹ Az *érdem* abban a követelésben vagy igényben áll, amely a jutalomra bír, az *érdemteleniség* pedig a büntetés erkölcsi követelésében áll.

190. A *jutalom* valami jó s a *büntetés* valami rossz. Jutalom csak akkor jár valakinek, ha szabad elhatározásból történik a cselekvés és ez másnak hasznára van. Ennek megfelelően a másinak kötelessége a neki szerzett jót és hasznot más jóval kiegyenlíteni. Büntetés is csak akkor jár valakinek, ha szabad elhatározásból történik a cselekvés és ez másnak kárával jár. Mivel pedig társaságban élünk, azért a társadalmi együttélés törvényeinek megfelelően a büntetés kiszabása és végrehajtása a többség dolga.

191. Az érdem kétféle: vagy a kiegyenlítő igazságosság szerint részesül jutalomban, vagy az osztó igazságosság szerint. A kiegyenlítő igazságosság az egyenlőség elve szerint jutalmaz. Ide azonban szükséges kifejezett vagy legalább is hallgatólagos megegyezés. Az osztó igazságosság valamely viszony mértéke szerint jutalmaz. Akinek tehát kétszer annyi érdeme van, mint egy másinak, az kétszer akkora jutalomban részesül, mint a másik.

Amint az érdem kétféle, éppen úgy az érdemteleniség is. A kiegyenlítő igazságosság az egyenlőség elve szerint büntet, az osztó igazságosság pedig valamely viszony mértéke szerint.

192. Az ember nemcsak személy, hanem társadalmi lény is, valamely rendezett társadalomnak a tagja, és a társadalom éppen rendezettségénél fogva erkölcsi személynek veendő. Ha tehát valami jót teszünk, akkor cselekedetünk érdemes cselekedet az egyes embernél is, a társadalomnál is, amelynek tagjai vagyunk. Ha valaki meggyógyítja egy embernek a kezét, akkor az egész embernek is jót tett; és ha a kezét megsérti, akkor az egész embert is megsérti. Így van ez a társadalommal is, csakhogy a jótett érdemességében bizonyos sorrend van. Ha egyes személynek teszünk jót, akkor cselekedetünk érdemes elsősorban annál a személynél, akinek jót tettünk és csak másodsorban annál a társadalomnál, amelyhez a személy tartozik; hasonlóképen ha jót teszünk a közösség-

¹ „Actus bonus vel malus habet rationem laudabilis vel culpabilis secundum quod est in potestate voluntatis; rationem vero rectitudinis et peccati secundum ordinem ad finem; rationem vero meriti et demeriti secundum retributionem iustitiae ad alterum.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}, qu. 21, a. 3.)

nek, akkor cselekedetünk elsősorban érdemes a közösségnél és csak másodsorban az egyes tagoknál.¹ Így van ez az érdemtenségnél is.

193. Még ez a kérdés: megjutalmaz és büntet-e minket az Isten cselekedeteinkért, amikor tudvalévő, hogy az Isten javára vagy kárára nem tudunk cselekedni?

Hogy valamely cselekedetünk érdemes-e avagy érdemtlen, annak alapja az Isten előtt nem az, hogy hasznára vagy kárára vagyunk-e neki, mert mind a kettő lehetetlen. Az Isten azért teremtett, hogy minden tehetségeinek a mértéke szerint dicsőítse Őt. Tehát az embernek értelmes természetének megfelelően kell dicsőítenie az Istent. Ha tehát az ember ezt megteszi, vagyis az Isten által előírt és az Ő dicsőítését célzó rendet megtartja, akkor az Isten részéről az igazságosság követelménye, hogy az ember jutalomban részesüljön annál is inkább, mert a jutalom az ember természetének megfelelő végső cél. Ebből egyúttal következik, hogy az, aki nem tartja meg az Isten által előírt rendet, ellen-szegül az Isten akaratának, tehát megsérti az Istent s ezért büntetést érdemel. Tehát **az Isten minden jócselekedetünket jutalmazza, s ha megtagadjuk tőle a köteles szolgálatot, büntetni fog minket.**² Ez a jutalom és büntetés a természet-törvény szentesítése.

Az isteni büntetést úgy kell felfognunk, mint az erkölcsi rend visszahatását az erkölcsi rend megsértőjével szemben, vagy mint

¹ „Unusquisque in aliqua societate vivens est aliquo modo pars et membrum totius societatis. Quicumque ergo agit aliquid in bonum vel malum alicuius in societate existentis, hoc redundat in totam societatem; sicut qui laedit manum, per consequens laedit hominem. Cum ergo aliquis agit in bonum vel malum alterius singularis personae, cadit ibi dupliciter ratio meriti vel demeriti: uno modo secundum quod debetur ei retributio a singulari persona, quam juvat vel offendit; alio modo secundum quod debetur ei retributio a toto collegio. Quando vero aliquis ordinat actum suum directe in bonum vel malum totius collegii, debetur ei retributio primo quidem et principaliter a toto collegio, secundario vero ab omnibus collegii partibus. Cum vero aliquis agit, quod in bonum proprium vel malum vergit, etiam debetur ei retributio, inquantum etiam hoc vergit in commune, secundum quod ipse est pars collegii; licet non debeatur ei retributio, inquantum est bonum vel malum singularis personae, quae est eadem agentis, nisi forte a seipso, secundum quamdam similitudinem, prout est iustitia hominis ad seipsum.” (Ugyanott.)

² „Actus alicuius hominis habet rationem meriti vel demeriti, secundum quod ordinatur ad alterum vel ratione eius, vel ratione communitatis. Utraque autem modo actus nostri boni vel mali habent rationem meriti vel demeriti apud Deum. Ratione quidem ipsius, inquantum est ultimus hominis finis; est autem debitum ut ad finem ultimum omnes actus referantur, unde qui facit actum malum non referabilem in Deum, non servat honorem Dei, qui ultimo fini debetur. Ex parte vero totius communitatis universi, quia in qualibet communitate ille, qui regit communitatem, praecipue habet curam boni communis; unde ad eum pertinet retribuere pro his, quae bene vel male fiunt in communitate. Est autem Deus gubernator et rector totius universi, et specialiter rationalium creaturarum.” (Ugyanott 1^a 2^a e. qu. 21, a. 4.)

az erkölcsi rend sérthetetlenségének a megerősítését az akarat lázadozásával szemben. Így van ez az emberi büntetésnél is.¹

A bűn.

194. Az Isten végtelen szeretetből teremtette az embert, hogy boldogságában részesítse őt. Ez az embernek végső célja is. Az ember eléri célját, ha az Istent megismeri, őt szereti, neki szolgál, vagyis az Istennek a természetes ész által (az erkölcs-bölcsélet csak a természetes rendről beszél) megismerhető szent akaratát teljesíti. Az Isten akarata a természettörvényekben nyilatkozik meg. Azonban az ember szabadakaratú felruházott lény s ezért alávetheti magát a természettörvényeknek, de meg is szegheti azokat. Amikor az ember a természettörvényeket tudva és akarva áthágja, akkor bünt követ el. Tehát *a bűn a természettörvényeknek a megszegése*. Mivel pedig a természettörvény parancsai egyúttal az Isten parancsai, azért *a bűn az Isten parancsainak a megszegése tudva és akarva; vagy a bűn tudva és akarva az Isten akaratának való ellenszegülés*. Ez utóbbiak a szokásosabb meghatározások és a katekizmus is így tanítja.

195. Mivel az ember célját az Isten akaratának a teljesítése által éri el, azért örök és tökéletes boldogságától eltávolodik, ha parancsait áthágja. És nemcsak másvilági boldogságától távolodik el, hanem ideiglenes boldogságától is, mert a földi, tehát az ideiglenes boldogság lényege az erényesség; már pedig mindegyik bűn valamelyik erény ellen van, valamelyik erény ellen cselekszik.² Mivel pedig az erény, mert az embert jóvá teszi, az ember természetének megfelelő, azért **a bűn az ember természete ellen van**.³ Tehát **az embernek a legnagyobb ellensége a bűn**.

196. A bünt mindenáron kerülnünk kell, mert — különösen gyakorisága által — hajlamosít a rosszra; jobban mondva: mivel már is hajlamosak vagyunk a rosszra, még jobban hajlamosít rá; és ez a hajlam mindenesetre akadály a végső cél felé való törekvésben.⁴ A bűn rossz hatása elsősorban az akaratra vonatkozik; azonban a szellemi tehetségek kölcsönös hatásánál fogva az észre is kiterjed. Az észre rossz hatása abban nyilatkozik

¹ „In hominibus hoc ex naturali inclinatione invenitur, ut unusquisque deprimatur, qui contra ipsum insurgit. Manifestum est autem, quod quaecumque continentur sub aliquo ordine, sunt quodam modo unum in ordine ad principium ordinis: unde quicquid contra ordinem aliquem insurgit, consequens est, ut ab eo ordine et principe ordinis deprimatur.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 87, a. 1.)

² Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 71, a. 1.

³ „Homo in specie constituitur per animam rationalem. Et ideo id, quod est contra ordinem rationis, proprie est contra naturam hominis, inquantum est homo; quod autem est secundum rationem, est secundum naturam hominis, inquantum est homo . . . Unde virtus humana, quae hominem facit bonum, et opus ipsius bonum reddit, intantum est secundum naturam hominis, inquantum convenit rationi; vitium autem intantum est contra naturam hominis, inquantum est contra ordinem rationis.” (Ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 72, a. 2.)

⁴ Scheeben: Handbuch der katholischen Dogmatik. II. 1927, 541. oldal.

meg, hogy diszponálja az embert az erkölcstelenre és az erkölcsi-leg hamisra s gátolja, azaz indiszponálja az embert az erkölcsi téren a gyakorlati ítéletekre s mintegy elhomályosítja vagy gyöngíti az erkölcsi ítéleti erőt. Ezen kívül a bűnnek még erkölcsi hatása is van, t. i. az Isten büntetése. Tehát nagyon igaz az, hogy **az embernek a legnagyobb ellensége a bűn.**

197. **A bűn lényegesen a szabadakaratban van.**¹ Mindazáltal a bűn elkövetése nemcsak az akaraton fordul meg, hanem az értelemnek is van benne része. U. i. mielőtt az akarat a rosszba beleegyezik, előbb az értelem hamis ítéletet alkot s a rosszat mint jót állítja az akarat elé.

Bár a bűnben az értelemnek is van része, mégis nincs igaza *Sokratesnek* s a XVIII. századbeli felvilágosodásnak, amely irányzat azt mondotta, hogy a bűn a hiányos és téves ismereteken nyugszik s ezért az ész helyes felvilágosítása egyedül elégséges ahhoz, hogy az ember jó legyen.

Az érzékekben nincs bűn, hanem csak az akaratban. Mégis az érzékekbe is helyezhetjük a bűnt, amennyiben az érzék engedelmeskedhet az akaratnak és az értelemnek.²

A bűn felosztása.

198. Mindenekelőtt megkülönböztetünk *nagy* és *kis bűnt*.

Nagy bűnnek azt a bűnt nevezzük, amellyel fontos dologban, teljes megismeréssel és teljes beleegyezéssel bántjuk meg az Istent. A halálos bűn teljesen megszakítja a baráti szövetséget az Isten és az ember között, teljesen elfordítja az embert végső céljától. Ezért *súlyos bűnnek* is nevezzük. A súlyos bűnnel az Isten iránt megvetésünket mutatjuk ki, a végtelen jószág helyett a részleges javak felé fordulunk,³ s ezért elrabolja tőlünk az örök életet. Ez okból *halálos bűnnek* is nevezzük.

Kis bűnnek azt a bűnt nevezzük, amellyel kis dologban, vagy nem egészen tudva és akarva bántjuk meg az Istent. A kis bűnt *bocsánatos bűnnek* is nevezzük s ez elnevezésre a dogmatika adja meg a feleletet.

A nagy és kis bűn megkülönböztetésének az az oka, hogy nem tudjuk elfogadni, hogy az isteni akaratnak csak csekély megvetése is, különösen ha az nem egészen tudva és nem egészen akarva történik, teljesen megszakítsa a barátsági viszonyt az Isten és az ember között, teljesen elfordítson bennünket végső célunktól. Az Isten végtelenül szerető atya, ismeri gyarlóságainkat és

¹ „Peccatum essentialiter consistit in actu liberi arbitrii, quod est facultas voluntatis et rationis.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}, qu. 77, a. 6.)

² „Peccatum est in sensibilitate, secundum quod potest obedire rationi.” (Aquinói Szent Tamás: De malo. qu. 7, a. 6, ad 8.)

³ „Peccatum consistit in hoc, quod homo, contempto Deo, commutabilis bonis inhaeret.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 2^a 2^{ae}, qu. 104, a. 3.)

fogyatkozásainkat s ezért a nem egészen tudott és nem egészen akart ballépéseknél nem vonhatja meg tőlünk szeretetét teljesen.

199. Megkülönböztetünk *anyag*i és *alaki* (*formalis*) *bűnt*.

Anyagi bűnt akkor követünk el, ha tudatlanságból vagy nem szabadakaratból vétünk az Isten akarata ellen. Ekkor cselekedtünk ellentmondásban van ugyan az Isten parancsával, mégis nem számít parancsmegszegésnek, mert nem tudtunk a parancs megszegéséről, vagy nem akartuk megszegni. — Az *alaki bűn* tudatos és szándékos megsértése az Isten akaratának és ez a tulajdonképeni bűn.

Megkülönböztetünk még *cselekedetbeli* és *mulasztási bűnt* a szerint, amint valami rosszat elkövetünk, vagy a köteles jót nem tesszük.

Van még *belső* és *külső bűn* a szerint, amint gondolattal és szándékkal követjük el, vagy külsőleg is megnyilatkozik szavakban és cselekedetekben.

200. Végül megemlékezünk az ú. n. *bölcséleti bűnről* is.

A bűn a természettörvényeknek mint az Isten parancsainak a megszegése. Azonban — mondják néhányan — az, aki nem ismeri az Istent, a természettörvények megsértésével nem hágya át az Isten parancsait, mert nem tud az Istenről s ezért nem is követ el bűnt. Az ilyen ember vét a természettörvények mint az ész parancsai ellen s ezért rossz cselekedete csak az ész megsértése. Ezt nevezik ők *bölcséleti bűnnek*. Hát van-e bölcséleti bűn?

Az, aki még nem jutott eszének használatára s a természet-törvények ellen cselekszik, az nem vétkezik és bölcséleti bűnt sem követett el, éppen azért, mert még nem jutott el eszének a használatára. Aki pedig már eljutott eszének a használatára, az megismerheti az Istent (lásd a theodiceában), és mert megismerheti, azért köteles is megismerni. Ha tehát nem akarjuk megismerni az Istent, akkor az ész parancsa ellen cselekszünk, amely parancs így szól: **az Istent meg kell ismerned**. Ez okból az, aki tudatosan és készakaratosan nem akarja ismerni az Istent, nemcsak az ész ellen vét, hanem formálisan az Isten ellen is, következőleg a természettörvény minden megsértése valóságos bűn. Akik bölcséleti bűnről beszélnek, azok éppen azért, mert bölcséleti bűnről beszélnek, nagyon jól tudják, hogy Isten van, csak szeretnék, hogy ne legyen, hogy valóságos bűneiket a kitalált bölcséleti bűnnel mentegethessék. Tehát **bölcséleti bűn nincs**. A bölcséleti bűn éppen olyan agyrem vagy rögeszme, mint pl. *Kant* imperativus categoricusa.

A büntetés.

201. A büntetés valami rossz és akkor jár, amikor szabad akaratból történik a cselekvés és ez a cselekedet másnak a kárával jár. A jelen esetben csak a társadalmi többség által kirótt

büntetés céljáról lesz szó, mert itt különböző elméletekkel találkozunk.

a) Mindenekelőtt megemlítjük a *megtorló elméletet*. Ez abban áll, hogy a törvénysértő a törvény megsértéséért oly fokban bünhődik, amilyen fokban a törvényt megsértette. Ez az elmélet a cselekedetet úgy veszi, amint elkövetetett. Ez az elmélet sokáig uralkodott. *Abszolút büntetési* elméletnek is nevezik, mert ez elmélet szerint a büntetés célját magában hordja.

A büntetésnek megtorló elmélete helytelen. α) Ha a büntetés célját magában hordja, akkor kell, hogy itt a földön minden bűn büntetésben részesüljön. Márpedig tapasztalati tény az, hogy sok törvényt sértenek az emberek s itt a földön mégis elkerüljük a büntetést. Sőt a törvénysértést a legkevesebb esetben éri utól a földi igazságszolgáltatás. β) Ha a büntetés célját magában hordja, akkor minden bűnt kell büntetnünk. Azonban vannak gondolatban elkövetett bűnök is. Hát ezeket hogyan büntessük, hiszen az ember nem gondolatolvasó? Ez esetben annak az embernek, akinek joga van büntetni, az észben és a szívben kellene tudnia olvasni; s ez nyilvánvalóan nem igaz. Minden bűn nemcsak ember, hanem isteni törvényt is sért. Ha tehát minden bűn után már itt a földön teljes büntetés jár s ezt az emberek mérik ki, akkor az emberek által kimért büntetéssel az Isten is ki volna engesztelve. Ez pedig nyilvánvalóan nem igaz. Tehát **a megtorló büntetési elmélet elvetendő.**

b) A megtorló büntetéssel szemben minden más büntetési elméletet viszonylagosan (relatív) büntetési elméletnek neveznek, mert azt vallják, hogy a büntetés nem utolsó tagja a büntető eljárásnak, hanem megengesztelő határán túl is kell tekintenünk, t. i. egy magasabb célt is kell vele elérnünk. A relatív büntetési elmélethez többféle elmélet tartozik.

α) Első a *biztosítási elmélet*. Ez az elmélet a bűnöst különösen szabadságától fosztja meg, hogy a jövőben ne követhessen el rosszat. Ez az elmélet nem annyira abban látja a büntetés jelentőségét, hogy az egyes ember, t. i. a bűnös akaratára hasson, hanem inkább a társadalom összességére van tekintettel.

Mivel a társadalom az egyes emberért van, mert csak így érhető el a közjólét, azért a büntetésnek az egyes embert is tekintetbe kell vennie. Tehát **a biztosítási elmélet elvetendő.**

β) A második elmélet az *elrettető elmélet*. Ebben az elméletben kettőt kell megkülönböztetnünk; a) hogy a bűnöst visszatartsuk a rossztól, elrettentsük tőle; b) a nem bűnösökre nézve pedig hatásos példa legyen, hogy a rossztól tartózkodjanak.

Az, hogy a bűnöst elrettentsük a rossztól, minden büntetésben benne van, és ha a büntetés jogos, akkor máris magában hordja ezt a célt. Ami pedig azt illeti, hogy a büntetés elrettető példa legyen a nem bűnösökre, ez nem fogadható el amaz okból, mert az embert sohasem szabad eszköznek tekintenünk, hogy ez-

által mást esetleg megjavítsunk. Ez az emberi méltóság lealacsonyítása volna. Tehát **az elrettentő elmélet elvetendő.**

γ) A harmadik elmélet a *javitó elmélet*. Ez elmélet szerint a büntetésnek az a célja, hogy beláttassa a cselekedet rosszságát s a rosszat megújíttassa. Mindenesetre ez nagyon dicsérendő cél; mindazáltal vizsgáljuk meg, vajjon mondhatjuk-e, hogy a büntetés célja a javítás.

Ha a büntetés célja a javítás, akkor kell, hogy a megbüntetett ember meg is javuljon, különben a büntetés célját veszti s mert célját veszítette, fölösleges volt. És mit mond erre a tapasztalat? Azt mondja, hogy a bűnös a büntetés hatása alatt nem mindig javul meg, sőt elég gyakori eset az is, hogy rosszabb lett. Tehát **a javító elmélet elvetendő.**

δ) Ha a büntetésnek a célja nem lehet a megtorlás, nem lehet az elrettentés és nem lehet a javítás és nem lehet a biztosítás, akkor mi a célja? Más célja nem lehet, mint az, hogy a törvény szentesítve legyen, mert törvény és szentesítés együjtjáró fogalmak. Ennek már csak természetes következménye az, hogy a büntetésnek mellékcélja a javítás. Tehát **a büntetés főcélja a törvény szentesítése és mellékcélja a javítás.**

A kegyelem.

202. Bár a kegyelem tulajdonképen a dogmatika körébe tartozik, mégis keresztény bölcselő nem hagyhatja figyelmen kívül. Az érthető, hogy azok, akik nem ismerik a kegyelmet, erkölcs-bölcséletükben nem emlékeznek meg róla; azonban keresztény bölcselőnél, aki ismeri a kegyelmet, mert ismernie is kell, legalább is nem igazságos dolog hallgatni róla. Nem elég csak azt mondandunk, hogy az ember célja az Isten dicsőítése s a tökéletes boldogság; nem elég csak azt megmondanunk, hogy melyek a végső célunk és rendeltetésünk eléréséhez szükséges eszközök, hanem azt is kell tudnunk, vajjon az ember az isteni segítségtől függetlenül elérheti-e végső célját és rendeltetését.

203. A természetes ész világa mellett is megismerhetjük az Istent, mint végső célunkat s a természettörvényeket, mint végső célunk eléréséhez szükséges eszközöket. A történelem pedig azt mondja, hogy ez nem így volt a valóságban, mert a Jézus Krisztus előtti kor nem ismerte az igaz Istent s a természet-törvényeket is félreismerte. A történelem azt tanítja, hogy — bár képes az ember az Isten megismerésére és az erkölcsi rend megismerésére természetes eszével is — mégis hosszú-hosszú évezredek teltek el, amelyekben nemcsak hogy nem való-sította meg, amire természetes eszével rájöhet az erkölcsi téren, hanem jobban és jobban süllyedt. Ez az erkölcsi süllyedés és eltévelyedés később oly roppant mérveket öltött s oly gyalázatos-ságokká fajult, hogy még a legjobbak is lemondtak a reményről, hogy ez állapotokon ember segíthessen. Mindenki égre fordított

szemekkel fohászzkodott: harmatozzatok egek onnan felül . . . Mindenki felülről várta a segítséget.

204. Figyelmes vizsgálódás után olyan valamit veszünk észre az emberen, ami nagyon gondolkodóba ejt mindenkit és bárhogyan is törjük rajta a fejünket, természetes eszünkkel megmagyarázni nem tudjuk. Az ember természete más, mint amilyennek sokszor mutatkozik. Az ember természete az igazság keresése és a jó után való törekvés, mégis tévelyt tévelyre halmoz különösen oly kérdésekben, amelyek döntők örök üdvösségére nézve, s a bűnben és a pizsokban fetreng. Célunk az igazság keresése s az örök jó bírása, és ő, hányszor és hányszor fordulunk el tőle! Ó, hányszor és hányszor fojtjuk el lelkiismeretünk szavát; ó, hányszor és hányszor nyomjuk el erőszakosan természetünket s a tévelynek és a bűnnek hódolunk! Ó, mily sokszor cselekszünk jobb meggyőződésünk ellenére s nyitott szemmel rohanunk vesztünkbe! Nyomorult földi javakért és érdekekért, semmit sem jelentő előnyökért vagy a test aljas kívánságaiért feláldozunk tiszteletet és becsületet, feláldozzuk embertársaink jólétét és boldogságát, romlásba döntjük családunkat és gyermekeinket, megszakítjuk a legszentebb kötelekeket, megtagadjuk fajunkat és hazánkat, végül pedig örök boldogságunkat is kockára tesszük. Nem örület-e ez? Pillanatnyi előnyökért és örömekért képesek vagyunk a sötétbe ugrani; s ha nyakunkat szegjük, azután kesergünk, bánkódunk és fogadkozunk, s fogadkozásaink dacára már a legelső alkalommal is újra bukunk, újra vétkezünk. Életünk szakadatlan emelkedés és süllyedés, szakadatlan fény és árnyék, de jóval több van benne az árnyékból. Természetes eszünkkel teljesen megmagyarázhatatlan, hogy mi ennek az oka. Az egyes népek története aranykorról is beszél s ezt a messze multba helyezi. Hátha van ennek valami alapja?! De az egyes népek története bizonyos szerencsétlenségről is regél, amely az emberiséget valamikor érte volna. Hátha ennek is van valami alapja?! Az ész itt mélységesen hallgat, a tudomány itt teljesen tehetetlen. Mindkettő előtt teljesen érthetetlen, hogy az ember annyiszor cselekszik értelmes természetének ellenére, pedig a világ más lényeinel a természetnek megfelelő működésmódot tapasztalja.

Minderre bölcséleti úton, tehát észérvekkel megfelelni képtelenek vagyunk, e nehéz kérdést a tudomány a maga eszközeivel nem tudja megfejteti. Ha pedig forgatjuk a történelem lapjait, akkor itt sem találunk feleletet kérdéseinkre. Bármilyen szerencsétlenség is érte az emberiséget akár a természet által, akár az egyes emberek gonoszsága által; bármilyen magasra is tornyosodott egyes népeknél vagy egyes korszakokban a bűn és vétek; bármennyi könny és vér folyt, bármennyi elfojtott zokogás szaggatta és szaggatja az emberi kebleket, mindez nem fejt meg kérdéseinket, sőt kérdéseink még nagyobb kérdéssé válik, mert tudni szeretnők, hogy mi az oka e sok borzalomnak és szörnyűségnek. Vagy talán valami gonoszlélek nyúlt az ember sorsába, hogy őt

nagához rántsa a szerencsétlenségbe és boldogtalanságba? Nem tudjuk és nem tudjuk.

Itt az erkölcsbölcselet kiegészítésre szorul, de e kiegészítésre a maga erejéből képtelen. E kiegészítést a természetfölötti kinyilatkoztatás adja meg az *áteredő bűn* tanításával s ezt a dogmatika fejtegeti.

205. „Az ember tehetségei meg lévén gyöngítve a bűn által, képtelenek arra, hogy egymaguk visszahelyezzék az embert amaz eredeti állapotba, amelyben az Isten teremtetete; erősítésre van szükségük, hogy a világban is rendeltetéséhez segítsék. Szükséges, hogy az akaratot, bármily hathatósan tetelezzük azt fel, megelőzze, igazgassa, segítse egy fensőbb erő, mely közvetlen viszonyba hozza azt az ember örök és legfőbb rendeltetésével. Szóval az emberi természet vétkes és gyengült állapotában saját erejéből nem juthat az Isten, vagyis végcélja birtokába, sőt földi rendeltetésének sem tehet kellőleg eleget.”¹

„S ne mondja senki, hogy a kegyelem szükséges voltának és létezésének megállapítása s viszonyainak az ember tehetségeihez megjelölése kizárólag a teológia s a kinyilatkoztatás körébe tartozik. Igaz, hogy a teológia dolga szellőztetni s minden oldalról kifejteni e nagy sikamlós kérdéseket, de az is bizonyos, hogy minden oly keresztény erkölcsstan, mely teljesen el akarna vonatkozni ama kérdésektől, lényegesen tökéletlen erkölcsstan lenne.”² Tehát az erkölcsbölcselet lényegesen tökéletlen, ha legalábbis nem mutat rá a kegyelemre.

„Másképp a megfigyelés és benső tapasztalat nem mondanak-e nekünk valamit a korlátokról, melyek közé tehetségeink szorítva vannak? S ha továbbá megfigyeljük akaratunk benső változásait s főleg a nagy erkölcsi átalakulásokat, melyek az emberben nem ritkán mutatkoznak, nem lesz nehéz belátni, hogy a természetes és bölcseleti tért oda nem hagyva is találhatunk fontos jelenségeket, melyek a kegyelem, vagy egy, az ember akaratára befolyó fensőbb erő szükséges volta és létezése mellett szólnak.”³

„Annyi bizonyára tagadhatatlan, hogy ha öntudatunk bensejébe fürkésző tekintetet vetünk; ha figyelemmel kísérjük az erkölcsi tüneményeket; ha számba vesszük akaratunk gyakori s amily mélyreható, éppoly váratlan fordulatait, lehetetlen e tüneményekben fensőbb erő nyomait nem ismernünk fel, mely erő uralkodik akaratunk fölött, befolyásolja, átalakítja s intézi azt erkölcsi nyilvánulásaiban. Tapasztaljuk, hogy olykor a jóra való restség vesz azon egészen erőt, míg máskor bámulatos erélyt fejt ki azon akadályok legyőzésében, melyekkel kötelességeinek telje-

¹ Gonzalez—Michalek: Tanulmányok Aquinói Szent Tamás bölcseletéről. III. 1885. 400. oldal.

² Ugyanott. 400—401. oldal.

³ Ugyanott. 401. oldal.

sítésében találkozik; s míg néha mintegy elfáradva, kimerülve csekélyebb erőfeszítést igénylő dologra is gyengének érzi magát, máskor minden habozás s mintegy erőlködés és küzdelem nélkül visz véghez oly cselekményeket, melyek a hősiességgel határosak. Vajjon e gyökeres, hirtelen és mélyreható különbségek megfejtethetők-e tisztán természetes oldalról? Egymaga az akarat ki-magyarázhatja-e e különös változásokat? Nem! az akarat érzi, hogy oly erő hatalma alatt áll, mely nem benne található; s midőn engedelmeskedik ez idegen erőnek, úgy látszik, mintha valami viszonyos szenvedőlegességet érezne és tapasztalna magában. Az erkölcsi tünemények és átalakulások e megfoghatatlan egymásutánjában lehetetlen a beavatkozó isteni erő nyomait nem ismerni fel.¹

„És mit gondoljunk ama bámulatos változásokról, melyeket embertársainkon tapasztalunk s melyekről a történelem szól? Megfejtethetők-e csupán az emberi akarat erélyéből ama feltűnő átalakulások, melyeken keresztülvenve az ember egész természetében megváltozottanak tűnik elénk. Nem, az öntudat nem fogadhatja el az akaratnak csupán természetes erejét elég hathatós oknak arra, hogy a manicheus és szabados erkölcsű Agostonból a „Confessio“-k és „Soliloquium“-ok Agostonát csinálja! De nem is szükséges az Ágostonok, Szent Pálok, egyiptomi Máriák történelmi neveire hivatkoznunk; a társadalmi viszonyok bármily szűkre szabott körében forogjon az ember, mindenkinek van alkalma találkozni a szokások, erkölcsök, eszmék, sőt jellemek megváltozásának bámulatos példáival, mely változást olykor természetük szerint egészen jelentéktelen dolgok idézik elő, melyek bizonyára semmi arányban nem állanak az eredmények nagyságával.”²

Tehát **van fensőbb erő, amely akaratunkat irányítja s ez a kegyelem.** Ezt is természetes eszünkkel közelebbről meghatározni és kifejtetni nem tudjuk, csak a természetfölötti ki-nyilatkoztatás alapján. Tehát itt is lényeges kiegészítésre szorul az erkölcsbölcselet s ezt is a dogmatika végzi el. De ezzel a kérdéssel más kérdések is összefüggésben vannak, amelyek szintén a dogmatika tárgyai, Így azután a dogmatika koronája és betetőzése a bölcseletnek. Aki tehát a bölcselet hiányait és fogyatkozásait megfejtetni akarja, jártasnak kell lennie a dogmatikában is.

Ugyanott. 401—402. oldal.

² Ugyanott. 408—409. oldal.

MÁSODIK RÉSZ.

Különös erkölcsbölcselet.**A különös erkölcsbölcselet fogalma.**

206. Az általános erkölcsstanban megalapoztuk azt a pontot, amelyről az erkölcsi rend egész területe áttekinthető. Eddig mindig csak e magas ponton állottunk s innen tekintettünk szét, hogy általánosságban megismerhessük az erkölcsi rend egész terjedelmét. Eddig mindig madártávlatból néztük az erkölcsi rend egész mezejét. Most leszállunk e magas pontról s az erkölcsi rendben előforduló egyes dolgokat vesszük vizsgálat alá; bejárjuk az erkölcsi rend utcáit, tereit, sikátorait, minden zeg-zugot megvizsgálunk; vagyis azt fogjuk kutatni, hogy az erkölcsi rend részeit miképen kell megvalósítanunk; jobban mondva: miképen kell lépésről-lépésre végső célunk felé törekednünk. Az általános erkölcsstanban mindig az egész erkölcsi renddel foglalkoztunk, a részeket nem vettük tekintetbe, illetőleg csak annyiban, amennyiben az erkölcsi rendnek mint összetett egésznek részei is vannak. A különös erkölcsbölcseletben pedig a részeket vesszük tárgyalás alá és ekkor a dolog természete szerint szigorúan szem előtt tartjuk az ember végső célját: az Isten dicsőítését és a tökéletes boldogság megnyerését. Tehát *a különös erkölcsbölcselet az erkölcsbölcseletnek az a része, amely arra tanít minket, hogy miképen kell lépésenkint végső célunk felé törekednünk.*

207. A különös erkölcsbölcselet azt mutatja meg, hogy az általános erkölcsbölcselet igazságait miképen kell megvalósítanunk a gyakorlati életben. Ezért állandóan az ember végső céljára szegzett tekintettel a részeket vizsgálja; azt kutatja, hogy mely közbeeső célokkal és rajtuk keresztül miképen érheti el az ember végső célját. A különös erkölcsbölcselet nem arra ad útmutatást, hogy Péter vagy Pál, tehát egy meghatározott személy miképen törekedjék végső célja felé, hanem arra, hogy általában minden embernek mit kell tennie a végső cél elérése végett. Tehát a különös erkölcsbölcselet is általános törvényeket állít fel a részletekben s ezeket azután következtetésekkel Péter vagy Pál vagy más meghatározott személy a maga életére alkalmazza.

208. Az ember egyes lény s mert értelmes, azért személy is; de lényegesen társadalmi lény is: mind életének fenntartásában, mind kifejtésében lényegesen rá van utalva embertársaira. Ez okból az erkölcsbölcseletet két szakaszra osztjuk. Az első szakaszban az embernek mint személynek a kötelességeit fogjuk tárgyalni, a második szakaszban pedig az embernek mint társadalmi lénynek a kötelességeit fogjuk fejtegetni.

ELSŐ SZAKASZ.

Az embernek mint személynek a kötelességei.

209. Hogy meghatározhassuk az embernek mint személynek a kötelességeit az erkölcsi rend terén, azért az erkölcsi zsinórmértékhez folyamodunk, mert ez mondja meg, hogy kikkel szemben vannak kötelességeink. Az erkölcsi zsinórmérték az ember értelmes természete az Istenhez, önmagunkhoz, embertársainkhoz és az észnélküli lényekhez való viszonyában. Ha tehát e négyféle viszonyt kifejtjük, akkor megismerjük az ember kötelességeit az erkölcsi téren. Ez okból ezt a szakaszt négy fejezetre osztjuk. Az első fejezetben az ember és az Isten viszonyáról, a második fejezetben az embernek önmagához való viszonyáról, a harmadik fejezetben az embernek embertársaihoz való viszonyáról és a negyedik fejezetben az embernek az észnélküli lényekhez való viszonyáról lesz szó.

ELSŐ FEJEZET.

Az embernek az Istenhez való viszonya.

210. Az embernek az Istenhez való viszonyát *vallásnak* nevezzük. Ha tehát ismerni s azután teljesíteni is akarjuk az Isten iránt tartozó kötelességeinket, akkor tudnunk kell, hogy mit parancsol nekünk a vallás. Hogy ezt megtudhassuk, azért előbb a vallást általában kell ismernünk és csak azután részletezhetjük a vallás által előírt kötelességeket. Ezért ezt a fejezetet két alrészre osztjuk. Az első részben a vallásról általában lesz szó, a másodikban pedig a vallás által előírt kötelességekről.

I.

A vallásról általában.

A vallás fogalma.

211. Isten, teremtés, ember valóságok. Ember van, következésképp Isten is van s ezért a teremtés ténye valóság.¹ Az ember képes megismerni csupán természetes eszével is, mégpedig a

¹ „Ce fait: je suis, se ramène donc à celui-ci: Dieu est mon auteur.” (A. Eymieu: *Le gouvernement de soi-même*, 1927, III²⁰ 185. oldal.) Nagyon ajánlatos az elolvasásra e könyv, különösen a 180—199 oldalak.

bizonyossáig, hogy ő teremtmény, teremtője pedig az, akit mi Istennek nevezünk. Természetes eszünkkel képesek vagyunk megismerni, hogy a teremtés következtében az ember és az Isten között bizonyos viszony van: az Isten a mi föltétlen urunk, az Istennek föltétlen jogai vannak velünk szemben.¹ Ebből az emberre bizonyos kötelességek háramlanak, amelyeket az embernek el kell fogadnia. E kötelességek: az Istent megismerje, Neki tisztelettel és szeretettel, hódolattal és imádással tartozik. Vagy amint ezt a katekizmus első kérdése mondja: azért vagyunk a világon, hogy az Isten megismerjük, őt szeressük és neki szolgáljunk. Mindezt rövidebben így fejezzük ki: az embernek kötelessége az Istent dicsőíteni. Ha ezeket az ész által megismerhető kötelességeket az akarat elfogadja, de nemcsak elfogadja, hanem meg is valósítja, létre jön a *vallás*. Tehát a vallás nemcsak a természetfölötti rendben szükséglete az embernek, hanem a természetes rendben is az lett volna,² hiszen fogalmának a megalkotásánál sehol sem hivatkozunk a természetfölötti kinyilatkoztatásra, még burkoltan sem. A természetfölötti kinyilatkoztatás a természetes vallást, valamint gyakorlását csak tökéletesíti. És tényleg nem volt nép és nincs nép vallás nélkül;³ pedig voltak és még most is vannak népek, amelyek semmit sem tudtak és semmit sem tudnak a kinyilatkoztatásról.

212. A vallás az ész és az akarat dolga, mert eszünkkel kell megismernünk és akaratunkkal kell megvalósítanunk. Mindazáltal **a vallás lényege az akaratban van,**⁴ mert bármennyire is ismerjük az ember és az Isten között lévő viszonyt; bármennyire is tudjuk, mi a kötelességünk az Istennel szemben, ha a viszonyból folyó kötelességeket nem valósítjuk meg és a kötelességeket nem teljesíti akaratunk, vallást nem kapunk. A pusztá ismeret nem vallás; ha azonban a gyakorlati életben megvalósítjuk, már kapunk vallást. A vallás a gyakorlatban él. Tehát a vallás lényege az akaratban van és ehhez az ész megismerése csak szükséges és nélkülözhetetlen előfeltétel. Ezek után a vallás meghatározását így adhatjuk: *a vallás az ember és az Isten között lévő s a természetes ész által megismerhető viszonynak következményeivel együtt az akarat által való megvalósítása*. És mert ez tulajdonképpen az Isten dicsőítése, azért **a vallás az Isten**

¹ „Je suis, implique donc comme relation nécessaire, appelle comme conclusion inévitable ceci: les droits de Dieu sur moi.” (Ugyanott. 187. oldal).

² Aquinói Szent Tamás a vallásosságot az erkölcsi erények közé sorozza (Summa theologica. 2^a 2^{ae}, qu. 81, a. 5). Ezzel azt is mondja, hogy a vallás a természetes rendben is szükséglete lett volna az embernek.

³ „L’athéisme n’est nulle part qu’a l’état erratique. Partout et toujours la masse de population lui a échappé; nulle part, ni une des grandes races humaines ni même une division quelque peu importante de ces races n’est athée.” (A. Eymieu: Le gouvernement de soi-même. 1927, III²⁰, 205. oldal. 2. jegyzet) — Kúhár Flóris: Egyetemes vallástörténet. I. 1936, 11–14 oldal.

⁴ Ezért sorozza Szent Tamás a vallást az erkölcsi erények közé.

dicsőítésének a megvalósítása.¹ Aki vallási kötelességeit teljesíti, az *vallásos ember*, s ezt az állapotot *vallásosságnak* nevezzük.

Szükséges-e a vallás?

213. Az ember csak akkor éri el végső célját, ha az ember és az Isten között lévő viszonyból folyó összes következményeket, amelyek a természetes ész által megismerhetők, az akarat elfogadja és azután megvalósítja. De az ember nemcsak hogy ekkor éri el a célját, hanem ez a célja is. Más szavakkal: az embernek a célja vallási kötelességeinek a teljesítése, aminek jutalma az örök és tökéletes boldogság. Ha tehát az embernek kötelessége az Istent dicsőíteni és e dicsőítés megvalósítása vallás, akkor **a vallás szükséges**. Ebből egyúttal következik, hogy **az embernek a legtermészetesebb állapota a vallásosság**.

Ezt az igazságot más úton is megkaphatjuk. U. i. az erényesség akaratunknak tartós készsége és hajlama, hogy a jót állandóan tegyük és a rosszat állandóan kerüljük. Ha most minden jót, amely végső célunkra vonatkozik, állandóan és következetesen teszünk, akkor vallásosak vagyunk, mert az Istent dicsőítjük. És mert ekkor ama jókat is tesszük, amelyek önmagunkra és embertársainkra, vagy állapotbeli és hivatásbeli kötelességeinkre vonatkoznak, — hiszen e jó cselekedetek csak következményei a vallásos kötelességeknek, amennyiben éppen a vallás kötelez minket arra, hogy minden néven nevezendő kötelességeinket pontosan és lelkiismeretesen teljesítsük, mivel ez is az Isten dicsőítéséhez tartozik, — azért a minden téren való erényesség és a vallásosság a valóságban azonosul.² Tehát az igazán erényes ember az Isten iránt tartozó kötelességeknek eleget tesz. Mivel pedig az erényesség szükséges, azért **a vallás is szükséges**.

Ennek az igazságnak a legrövidebb és legcsattanósabb bizonyítása a következő. Isten van; de ember is van, következésképp vallás is van. És mert az embernek a végső célja szükségképpen az Isten és e cél csak vallás által érhető el, azért **a vallás szükséges**.

214. Vallás nélkül nem lehet egységes életfelfogást és világnézetet adnunk,³ mert végül mégis szükséges, hogy az összes erkölcsi jókat: a kötelességeket és erényeket összefoglaljuk és egy közös forrásból eredeztessük. Az ember mindennap száz meg száz cselekedetet hajt végre: vannak kötelességei önmagával

¹ „Religio est virtus, per quam homines Deo debitum cultum et reverentiam exhibent.” (Aquinói Szent Tamás Summa theologiae. 2^a 2^{ae}, qu. 81, a. 1).

² „Quamvis religiosi dici possint communiter omnes, qui Deum colunt, specialiter tamen religiosi dicuntur, qui totam vitam suam divino cultui dedicant.” (Úgyanott. 2^a 2^{ae}, qu. 81, a. 1, ad 5.)

³ Itt mindenkinek el kell olvasnia Prohászka Ottokár: Diadalmas világnézet⁶ (1935) című művét.

szemben, embertársaival szemben, hazájával szemben, egyházával szemben és az Istennel szemben. Az lehetetlen, hogy ezt a rengeteg sok cselekedetet csoportonként más és más elvek mint legmagasabb elvek tartsák össze, mert akkor oda lenne az emberi természet egysége s az ember felfoghatatlan és érthetetlen lenne. Kell, hogy a csoportonként összetartó cselekedeteket irányító elvek egy magasabb és legmagasabb elvben fussanak össze, vagyis az összes kötelességeket és erényeket egy közös forrásból eredeztessük. Tulajdonképpen ez készítette *Kantot* arra, hogy posztulatumként (követelmény) elfogadja az Isten létét és a lélek halhatatlanságát, mert tudta, hogy e nélkül az egész erkölcsi rend nemcsak üres, hanem lehetetlen is, hiszen ellentmondást foglal magában. Ha megpróbálnók az emberek közé bevinni, hogy nincs Isten, akkor az emberek rövid idő múlva mint vadállatok tépnék egymást. Sőt az ember Isten nélkül rosszabb a vadállatnál.¹ Tehát az Isten létét el kell fogadnunk s ezért el kell fogadnunk a vallást is. Ebből következik, hogy **a vallás szükséges.**

A vallás felosztása.

215. a) Ha a vallás az igaz Istennek a megfelelő dicsőítésére vonatkozik, akkor *igaz vallást* kapunk; és ha egy képzelt istenre vagy az igaz Istennek nem megfelelő dicsőítésére vonatkozik, akkor a vallás *hamis*. Természetes, hogy a következőkben csak az igaz vallással foglalkozunk,

b) Azt a vallás, amelyet pusztán eszünk természetes erejével ismerünk meg, *természetes vallásnak* mondjuk. Van azonban *természetfölötti vallás* is. Ez a természetes valláson épül föl s ezt kiegészíti és tökéletesíti. Amivel a természetfölötti vallás a természetet kiegészíti és tökéletesíti, azt már nem természetet eszünkkel ismerjük meg, hanem a természetfölötti kinyilatkoztatásból és a belőle vont következtetésekből tudjuk. Az így nyer igazságok eszünk természetes felfogó erejét felülmulják úgy, hogy amikor megismerjük ezeket az igazságokat, még azután sem tudjuk igazolni természetes eszünkkel. Ezek az ú. n. hittitkok. Mivel itt erkölcsbölcseletről van szó, azért csak a természetes vallást tárgyaljuk.

Hány igaz vallás van?

216. **A vallás természetünk szükséglete,** mert természetünk szükséglete a végső cél s ez az Isten. Ha most szét-nézünk a vallások között, bizony sokféle vallással találkozunk,

¹ A francia forradalom megpróbálta Isten nélkül rendezni be az állami életet és néhány év múlva a rettenetes zűllés arra kényszerítette Robespierre-t, hogy a templomok homlokzatára felírassa: Le peuple français croit en Dieu et à l'immortalité de l'âme.

amelyek nemcsak névben, hanem lényegben is különböznek egymástól. Hát e vallások mind igaz vallások?

A vallás az Isten dicsőítésének a megvalósítása. Tehát **a vallás tárgya az Isten**, aki lényegesen egy és lényegesen változatlan. Továbbá a vallás az emberi észben és főképen az emberi akaratban van, vagyis **a vallás alanya az emberi lélek**. Ez a lélek mindenegyes embernél lényegében ugyanolyan. Ebből következik, hogy mindenegyes embernek az Istenhez való viszonya ugyanolyan s ezért e viszonyból származó kötelességek is mindenegyes embernél ugyanazok. Azonban e kötelességek elfogadása és megvalósítása vallás, következésképp **csak egyetlen egy igaz vallás van**. Csak egy Isten van és minden embernek csak egy faji lényege van, tehát a vallás sem lehet több egynél.

217. A vallás az Isten dicsőítésének a megvalósítása s ennek alapja az Istenről nyert igazságok. Azonban ezek az igazságok változatlanok s ezért nemcsak hogy egyetlenegy igaz vallás van, hanem **az egy igaz vallás változhatatlan is**. Tehát a vallás igazságainak birtokállománya sem a maga egészében, sem részeiben nem változik. Az lehetséges, hogy a vallás lényegében lévő igazságok csak lassan lesznek ismeretesek az emberiség előtt; azonban a már megismert igazságból sohasem lesz hamisság. Az is lehetséges, hogy az istentiszteletek külső formáiban lesz változás; ez azonban nem az igazság változása, tehát nem is a vallás változása, hanem csak az Istennek tartozó hódolatunk külső formáiban történt némi átalakulás.

218. Ezek után ez a kérdés: mi az oka a ténylegesen található vallási sokféleségnek?

A vallás tartalma egy és változhatatlan; azonban ennek a tárgyilag azonos vallási tartalomnak az egyes emberek *egyéni* vagy *típusos színezetet* adnak. „Ez jobbára úgy nyilvánul meg, hogy az emberek egyéni vagy típusos uralkodó vonásaik szerint a vallásosságnak egy-egy elemét jobban kiemelik, színezik, de a többit sem hanyagolják el, még kevésbbé tagadják. Így az értelmi ember a vallási igazságok filozofáló vagy meditáló elsajátítását teszi előtérbe, a szív-ember misztikára hajlamosabb, az akarat-ember inkább etikai vagy szervező tevékenységre kapható; a depresszív hajlamosabb aszkézisre és vezeklésre, az életvidor inkább kultúrtevékenységek megszentelésére stb.”¹

És itt kell keresnünk a lélektani okát a vallás terén a lényeges különbözőségeknek. Egyesek túlhajtva az egyéni színezést, egyoldalúságukban ezt tették meg a vallás lényegének, mialatt a többi részt elhanyagolták, sőt tagadták. Ehhez járult még az ész tévedése is. Így oly elemek is kerültek a vallásba, amelyek nem tartoznak oda, vagy hamisságokat tettek meg vallási igazságoknak, mert rosszul értelmeztek és magyaráztak.

Mindazáltal nem ez a végső gyökere a vallások lényegbeli

¹ Schütz Antal: A bölcelet elemei. 1927, 261. oldal.

különbözőségének. U. i. a történelem azt tanítja, hogy minél inkább közeledünk az emberiség kezdetéhez, annál tisztultabb vallási felfogással találkozunk. Sőt a történelem azt mondja (és ezt a természetfölötti kinyilatkoztatás kétségtelenné teszi), hogy az emberiség kezdetben egyistenhívő volt s ez csak később fajult el s még később gyalázatosságokba fulladt. És míg az emberiség más tereken nagyokat alkotott (pl. a görögök), addig a vallási téren a bűnből és pizsokból nem tudott kiemelkedni, hanem inkább mélyebbre és mélyebbre süllyedt. Még egy *Aristoteles* is jogosnak ismerte el a rabszolgaságot és a magzatelhajtást. Tehát az emberiséggel, mégpedig a kezdet-kezdetén valaminek kellett történnie, hogy éppen a legfontosabb kérdésekben, amelyek földi boldogságának és örök üdvösségének a megalapozói, esett, esett és szűnős-szüntelen esett, bár ezzel szemben más tereken nagyot, sőt bámulatosat alkotott. Azonban természetes eszünkkel ezt megmagyarázni képtelenek vagyunk. Itt a természetes ész a tényt megállapítja, de megmagyarázni már nem tudja. — Azután gondolkodóba ejt bennünket az is, hogy a pogányság tengerében mégis van egy picinyke nép, t. i. a zsidó nép, amely egyistenhívő volt, s mégsem tőle indult ki az egyistenhívés; hiszen a zsidó nép is mily sokszor fordult el az igaz Istentől s kőbe és fába vetette hitét, bizodalmát és csak rettenetes csapások tudták az egy igaz Istenhez visszatéríteni. Végül hirtelen kezdett terjedni az egyistenhívés Jézus Krisztus halála után, mégpedig borzalmas szenvedések és üldöztetések közepette, s rövid háromszáz év leforgása alatt az akkori világ leghatalmasabb birodalmában, a római birodalomban uralkodó lett s azóta majd gyorsabban, majd lassabban, de folytonosan terjed. Nincs-e valami összefüggés a kezdetbeli szerencsétlenség, a zsidó nép és Jézus Krisztus között? Természetes eszünkkel erre megfelnem tudunk. Az erkölcsbölcselet ezen elmerenghet, de a titkot felpattantani már nem tudja. E kérdésre csak a dogmatika tud megfelelni a természetfölötti kinyilatkoztatás alapján.

Mi a viszony a vallás és az erkölcs között?

219. Az erkölcsösséghez két föltétel szükséges: a) hogy az ész megismerje a cselekedetet az erkölcsi zsinórmértékhez való viszonyában, mert a megismerés megelőzi az akarat tevékenységét; b) az akarat szabadon határozza el magát a cselekvés végrehajtására. Tehát az erkölcsösség ama meghatározott mód, ahogyan a cselekedetet az ész és az akarat létrehozza.¹ Ha a szabad cselekedet megfelel az erkölcsi zsinórmértéknek, akkor *erkölcsileg jó*, s ha nem felel meg, akkor *erkölcsileg rossz*. Ez a zsinórmérték

¹ V. Cathrein: Moralphilosophie. 1911, I, 156. oldal. — Lásd még előbbi fejtegetéseinket az általános erkölcsbölcseletben.

értelmes emberi természetünk¹ és az a viszony, amelyben másokhoz: az Istenhez, önmagunkhoz, embertársainkhoz és az értelem nélkül való lényekhez állunk. Ez a közelebbi zsinórmérték, mert értelmes természetünk által és értelmes természetünkön át ismerjük meg minden viszonyunkat és minden kötelességünket. A távolabbi zsinórmérték az Isten akarata, mert az Isten teremtette az embert és az összes lényeket, tehát a megteremtés által akarja is azt, ami természetük szerint való, úgyhogy a lények csakis az Isten akarát hirdetik. Így azután **az erkölcsi rend alapja az Isten.** És mert végső célunk az Isten, de az erkölcsi rendnek is alapja az Isten, azért Isten nélkül nincs erkölcsösség, legföljebb egyes cselekedeteink lesznek — ha lesznek — erkölcsösök. De ha Isten nélkül nincs erkölcsösség² és az ember mint teremtett eszes lény köteles megismerni az ember és az Isten között lévő viszonyt és az eme viszonyból folyó kötelességeket köteles elfogadni és megvalósítani, ez pedig vallás, akkor az erkölcs a vallás édes leánya és **vallás nélkül még elgondolni sem lehet erkölcsi rendet.**

220. Vallás nélkül nincs erkölcsösség. Igaz ugyan, hogy vallás nélkül is cselekedhetünk jól egyes kivételes esetekben, de nem az egész vonalon, nem állandóan és folytonosan, nem minden tekintetben és nem minden körülmények között. **Az erkölcsösségben a leglényegesebb rész az Isten iránt való kötelességek teljesítése,** mert akkor, ha ezeknek eleget teszünk, e kötelességteljesítés hatása alatt minden más kötelességünket is teljesítjük, mint az Isten iránt való kötelességek következményeit.³ Vallás nélkül még a kivételes esetekben is csak

¹ „Regula autem et mensura humanorum actuum est ratio, quae est principium primum actuum humanorum.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}, qu. 90, a. 1.) — „La raison, ce chef-d'oeuvre de la nature, voilà donc la véritable fondement de la moralité. Et ce n'est pas moi qui dis cela, ce sont les philosophes; c'est Platon, Aristote, Spinoza, Kant lui-même. les intelligences les plus profondes de l'humanité. Et que parlè-je des philosophes! Mais c'est tout le monde qui proclame le droit de la raison à fonder la morale, grands ou petits, forts ou faibles, ceux qui ont le courage de se soumettre à ses exigences, aussi bien que ceux qui subissent son ascendant sans se résoudre à obéir à ses ordres.” (Gillet: La virilité chrétienne, 1913. 8 ezer. 14—15. oldal.)

² „Elméletileg erkölcs és istenesség el nem választható; Isten nélkül az erkölcsnek nincs végső alapja és kötelező ereje. Gyakorlatilag is bizonyos, hogy Isten-hit nélkül az erkölcsnek hiányoznék a leghatásosabb indítéka: ha az ember élete nem személyes Isten jelenlétében foly le, aki tudomásul veszi minden lépését, érti minden baját és nehézségét, méltányolja minden igyekezetét, meghallja minden kiáltását, hontalanná válnék a lelke éppen legnemesebb igényeiben és támasz nélkül állna legsúlyosabb válságaiban. A laikus erkölcs egyrészt még tengődik a valláson nőtt erkölcs hagyatékából, mint Nietzsche is elismerte, másrészt a súlyosabb erkölcsi feladatok próbáját még nem állotta ki.” (Schütz Antal: A bölcsélet elemei. 1927, 185—186. oldal.) — Lásd még Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 2^a 2^{ae}, qu. 81, a. 5.

³ „... denn letzten Endes lebt auch der Staat nur von den Kräften des persönlichen Gewissens: unter der Staatsallmacht zerbricht der Staat selber: ... denn alle Opfer, alle Treue im Kleinsten und Verborgenen. aller Disziplin

kivételesen tesszük a jót, vagyis vallás nélkül még a kivételes esetekben is következetlenek vagyunk: egyszer jól, másszor meg rosszul cselekszünk, amint azt önző érdekeink és szenvedélyeink parancsolják. Vallás nélkül csak néha cselekszünk jól; ez pedig még nem erkölcsösség.¹

221. Mivel a vallásosság nemcsak hallgatólagosan, hanem kifejezetten is magában foglalja az erkölcsösséget úgy, hogy az, aki vallásos, már erkölcsös is és aki erkölcsös akar lenni, annak föltétlenül vallásosnak kell lennie, azért teljesen fölösleges *vallásos erkölcsről* vagy *valláserkölcsről* beszélni, amint ezt mai nap sokszor hallani. Tökéletesen elégséges a vallásos elnevezés, mert éppen azt fejezi ki, mint a vallás-erkölcsös elnevezés. Sőt a vallás-erkölcsös elnevezés megtévesztő is, mert azt a látszatot kelti föl, hogy erkölcsösség a vallás alapján kívül más alapokon is lehetséges lenne.

222. A vallás nélküli erkölcsöt *független erkölcsnek*, *független morálnak* vagy *laikus erkölcsnek* is mondják. Ez nem ismer Istent, nem ismer másvilágot, tagadja lelkünket és halhatatlanságát, tehát vallást sem ismer. És csodálatos, hogy mindezek dacára mégis erkölcsi rendet akar teremteni.

A független erkölcs hívei elismerik, hogy jóknak kell lennünk; de azt is mondják, hogy nem valami másvilági jutalom vagy boldogság végett, sem pedig az Isten kedvéért, hiszen mindezt tagadják, hanem csakis az erény kedvéért, vagy mint némelyek még egyszerűbben mondják: csak azért kell jóknak lennünk, mert kell (imperativus categoricus). Azonban a független erkölcs hívei hamisan, következőleg rosszul okoskodnak, teljesen félre ismerik az embert.

Az ember célja, viszonya embertársaihoz² és az értelem nélkül való lényekhez, továbbá az ember társulási hajlama, e hajlamnál fogva keletkezett társadalom és berendezkedése, valamint a különböző életformák mind azt bizonyítják, hogy kell lennie bizonyos zsinórmértéknek, amelyhez alkalmazkodnunk kell cselekedeteinkben, hogy közöttük rendet teremtsünk és minden

und Ehrenhaftigkeit des Dienens und Verwaltens, aller Sinn für Rangordnung, Gehorsam und Autorität kann auf die Dauer allein aus der Anbetung eines höheren Gutes kommen als es der Staat ist." (F. W. Foerster: Alte und neue Erziehung. 1936. 11—12. oldal.)

¹ Vallás nélkül nincs erkölcsösség. Egy német bölcselő erre vonatkozólag így nyilatkozott: Ich bin jung gewesen und ich bin alt geworden und lege das Zeugnis ab, dass ich nie in einem Menschen gründliche, durchgreifende, ausdauernde Sittlichkeit gefunden habe, als bei Gottesfürchtigen — nicht nach der heutigen, sondern nach der alten, kindlichen Weise — nur bei ihnen fand ich Freudigkeit am Leben, eine herzlich alles überwindende Heiterkeit und keine niederdrückende Angst vor dem Tode." (T. Pesch: Lebensphilosophie. 18—19. 1920. 135. oldal.)

² „Hová fajulna az emberiség vallás nélkül? Egy nagyobb körtéért megfojtának egymást." (Napoleon.)

viszonyunknak megfelelhessünk.¹ Ez a zsinórmérték teremt rendet az egyes ember cselekedetei között, ez teremt rendet a társadalomban, tehát létesít összhangot nemcsak az egyes emberben, hanem az emberek között is. Ez a zsinórmérték — mint tudjuk — az ember értelmes természete és rajta keresztül az Istennek a természetes ész által megismerhető szent akarata, hacsak a természetes rendre vagyunk tekintettel. Ha az ember elvonatkozik a Teremtőtől, tehát a Teremtő által előírt és a természetes ész által megismerhető rendtől is, mi lesz a független moralisták cselekedeteinek a zsinórmértéke? Ekkor is az értelmes természetnek kell lennie a zsinórmértéknek; de mert ez az Istenre mutat, lerontják az ember természetét. Azonban csak szeretnék lerontani, mert mégis kénytelenek hozzáfordulni, amikor az ember célját keresik. Így az ember értelmes természetéből kiindulva, azonban következtetéseikben az út felén megállapodva azt mondják, hogy jóknak kell lennünk, de csak az erény kedvéért. Márpedig a tapasztalat azt bizonyítja, hogy pusztán az erény kedvéért még senki sem lett jó, annál kevésbbé jobb, hiszen az erény nem cél, hanem csak eszköz nála magasabb javak megszerzéséhez. Az erényesség célja a földi életnek, de nem végső célja. Tehát az erényesség csak közbeeső cél, vagyis eszköz, amellyel magasabb jót kell elérnünk és ezért zsinórmérték nem lehet. Az erényesség már azért sem lehet zsinórmérték, mert ez csak készség arra, hogy bizonyos cselekedeteket, amelyek az ember értelmes természetének és rajta keresztül az Isten akaratának megfelelnek, keresztülvigyünk. Ezért az, aki az erényességet mondja az emberi cselekedetek zsinórmértékének, ha következetes, kénytelen az Istenre mutatni. És ha ezt mégsem teszi meg, ez nem az ész érveinek az elégtelensége miatt történik, hanem az igazság ellen tusakodó akarat befolyása alatt; az akarat pedig nem megismerő tehetség.

És mit szóljunk az abszolút „kell”-hez?² Ez szintén nem végső cél, de nem is zsinórmértéke cselekedeteinknek, mert ilyesmi nincsen. Az, ami nincs, nem lehet zsinórmérték vagy végső cél. Az abszolút „kell” pusztán valami hangzás, mint pl. az állatok hangja, amelynek önmagán kívül semmi jelentése nincsen. Az abszolút „kell” éppen úgy agyréme vagy rögeszméje az ú. n. felvilágosultaknak és szabadgondolkodóknak, mint a boszorkány vagy kísértet az ostobáknak. A tapasztalat szerint a független erkölcs

¹ „Az élet két hatalmas rúgója mellett — a szerelem és az éhség mellett — van egy harmadik hatalmas rúgó is, ami az emberi nem fennmaradását biztosítja s amely nélkül lassú elfajulás, elkorcsosodás és végső eredményben a kipusztulás volna az emberi nem sorsa, és ez az etikai alap, a valláserkölcsei meggyőződés.” (Heim Pál egyetemi tanár előszavából Zborovszky Ferencnek: „A keresztény család biológiai és etikai megvilágításban” (1929) című művéhez.)

² „Il est assez piquant d'observer que des moralistes contemporains n'ont rejeté l'autorité divine de la morale, que pour aboutir à une autorité bien autrement arbitraire.” (M. Gillet: L'éducation de la conscience. 8 ezer. 1909. 71—72. oldal)

hívei még az abszolút „kell”-től is függetlenítik magukat és úgy cselekesznek, amint szájuk ízének megfelel.

Vallás nélkül nincs erkölcs. Ebből következik, hogy **a független erkölcs és a laikus erkölcs elvetendő.**

A vallásközönyösség.

223. A vallásközönyösségnek két fajtát ismerjük: a *gyakorlati* és az *elméleti vallásközönyösséget*.

A gyakorlati vallásközönyösség abban áll, hogy az Istennek kijáró köteles hódolatot megtagadjuk, az Isten tiszteletét elhanyagoljuk. Így a gyakorlati vallásközönyösség egyenlő a vallástalansággal. Mivel a vallás szükséges (213—214.) s ezért mi kötelességszerűen dicsőítjük az Istent értelmes természetünk mértéke szerint, azért **a gyakorlati vallásközönyösség elvetendő.** Amint a vallásosság az embernek a legtermészetesebb állapota, éppen úgy **a vallástalanság, vagyis a gyakorlati vallásközönyösség az embernek a legtermészetellenesebb állapota.**

224. Az *elméleti vallásközönyösség* két alakban ismeretes.

a) Az *elméleti vallásközönyösség első alakja* azt mondja, hogy az Isten tiszteletének minden megnyilatkozása teljesen értéktelen, ilyesmivel az embernek nem kell törődnie. Ez a felfogás egyenlő a *vallási nihilizmussal*; sőt mivel ez a felfogás a gyakorlatban is érvényesül, azért egyenlő a vallástalansággal. E felfogásnak volt a híve pl. *Kant*, mert azt tanította, hogy az embernek minden cselekedete, amely az Isten tiszteletére vonatkozik, vallási örvöngés. (Religionswahn.)

Ez irányzat hívei azzal vigasztalják magukat, illetőleg hallgatattják el lelkiismeretük szavát, hogy a becsületes élet a legjobb istenszolgálat. Ezeknek halvány sejtelmük sincs a becsületről. A becsületes ember mindenkinek megadja a magáét, és elsősorban a legnagyobb Úrnak, a végtelen Fölségnek. Aki megtagadja a köteles hódolatot az Istentől, az mással szemben sem teszi meg kötelességét. Hol itt a becsület? A föntebbi mondás a vallásközönyösség szájában nem egyéb, mint a vallástalanság takarója. És mert a vallástalanság elvetendő, azért **a vallásközönyösség is elvetendő.**

b) Az elméleti vallásközönyösség másik alakja elismeri az Isten tiszteletének a szükséges voltát, de azt is hozzáteszi, hogy bármilyen vallás szerint tisztelhetjük az Istent s kötelességünknek eleget tettünk. Ezzel ámitja önmagát: a kelta, a görög, a hotten-totta egy Istent tisztel.

Igaz vallás csak egyetlenegy van. Ha tehát vannak más vallások is, akkor a többi vallás mind hamis. Így a hamis vallások szerinti istentisztelet nem értelmes természetünk szerinti istentisztelet; és mert az, amit nem értelmes természetünk szerint cselekszünk, rossz, azért rosszul tiszteltük az Istent, vagyis meg-

bántottuk Öt; az istenbántás pedig nem istentisztelet. Tehát **a vallásközönyösség minden formájában elvetendő.**

225. Itt röviden még megemlékezünk az *érzelmi vallásról* is.

Vannak egyes bölcselek, akik a vallást az érzelmek útvesztőjébe akarják szorítani, hogy ott azután véglegesen elveszítsék. Ez irányzat legfőbb képviselője *Schleiermacher* volt, aki azt tanította, hogy a vallás a végtelentől való függésünk érzete. Szerinte az Isten a világ egysége, minden létezőnek a teljessége. Ha mi ezzel a végtelennel egységben érezzük magunkat, akkor a vallás birtokában vagyunk. Így a vallás székhelye az érzelmek. Hasonlóképpen tanított *Fr. Paulsen* is. *Jacobi* pedig azt állította, hogy ő esze szerint pogány, de szíve szerint keresztény.

Erthetetlen, hogy ebben a panteisztikus felfogásban hogyan léphet fel a vallás mint a végtelenségtől való függés érzete, amikor mi az Istennel egységben vagyunk. Különben is a vallást az érzelmekbe helyezni annyi, mint a vallást teljesen félreismerni. (Lásd a lélektanban). Érzelmek vannak, sőt a vallás gyakorlatát kísérő érzelmek is vannak s ezeket az akarat kelti föl a maga erősítésére; de vallásos érzelmek, vagyis olyan érzelmek, amelyeknek tárgya közvetlenül az Isten, nincsenek, mert testi szervezet-hez kötött képesség nem irányulhat érzékfölöttire. Tehát **az érzelmi vallás elvetendő.**

A vallás keletkezése.

226. Hogy miképpen keletkezett a vallás, azt tapasztalati úton nem tudjuk megmondani, mert az emberiség kezdetéről nincsenek tapasztalataink, de írásos följegyzéseink vagy emlékműveink sincsenek. (A Szentírás természetfölötti és nem természetes tanúság.) Ezért csak bölcseleti úton tudjuk megmondani, hogy miképpen keletkezett a vallás.

Amit eddig mondtunk a vallás meghatározásáról és általában a vallásról, abból önként következik, hogy a vallás eredetét máshol nem kereshetjük, mint az emberi természetben, amelynél fogva megismeri, hogy, amint minden lény, úgy az ember is lényegesen függ az Istentől mint első okától és végső céljától és e függést el kell ismernie s az Istennek alá kell vetnie magát. És tényleg bárhová is megyünk, ahol emberekkel találkozunk, ott vallással is találkozunk. Nincs a földnek zuga és nincs a földnek népe, ahol az Istent nem ismernék és nem adnák meg neki a köteles tiszteletet. És hogy a másvilág hite nem halt ki még az ú. n. felvilágosultak és szabadgondolkodók vallástalanjai között sem, ezt „mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy soha oly mohón nem kaptak mindenféle babonán, szimbolizmuson, spiritizmuson, kérészéletű bölcseleti rendszereken”,¹ mint korunk vallástalanjai. Sőt éppen az istentagadás bizonyítja a legmeggyőzőbben, hogy

¹ Schütz Antal: A bölcselet elemei. 1927. 259. oldal.

az ész kénytelen elismerni az Isten létét, csakhogy az akarat tusakodik ellene s ráparancsol az észre, hogy az Isten léte mellett szóló érveket semmiseknek mondja.

Tehát **a vallás eredete az emberi természetben van, a vallás az emberi természet szükséglete.** Az eszének használatára jutott ember megismeri, hogy van Isten, legalábbis megismeri népies fogalmában (lásd a theodiceában) és e megismerés hatása alatt az akarat aláveti magát az Istennek és gyakorolja a vallást.

227. Úgy látszik, mintha a mondottaknak ellene mondana a Szentírás. Ű. i. a Szentírás azt tanítja, hogy az ember az Isten létét nem a saját ereje által ismerte meg az Isten műveiből, hanem a vallás az ember megteremtésével egyszerre keletkezett. A Szentírásnak igaza van. A vallás történetileg tényleg úgy keletkezett, ahogyan azt a Szentírás előadja, t. i. az ember az Istentől való természetfölötti kinyilatkoztatás által ismerte meg a vallást. Azonban a vallásnak ez a természetfölötti történeti keletkezése föltételezi az ember természetes képességét, hogy az embernek a valláshoz természetes erői által is el kell jutnia, úgyhogy mindazoknál, akik az öskinyilatkoztatást nem ismerik vagy tagadják, minden időben az ember természetéből kell eredeztetnünk a vallást. Tehát **a vallás eredete az emberi természetben van, a vallás az emberi természet szükséglete.**

228. Vannak egyesek, akik nem így eredeztetik a vallást. Ezek azok, akik tagadják az Istent, tagadják lelkünk szellemi mivoltát, az embert pusztá mechanizmusnak nézik; röviden: akik az ember természetét teljesen félreismerik s ezért lerontani akarják. Közülük mindegyik másként és másként mondja keletkezettnek a vallást. Így némelyek a törvényhozók ravaszságából eredeztetik, mások a halottak tiszteletéből. Vannak, akik azt mondják, hogy a képzelet szülte a vallást, mások ezzel szemben a félelemből származtatják. Végül a hosszú sort azok zárják be, akik azt mondják, hogy van az emberben bizonyos vak vallási ösztön s ez hozta létre a vallást.

A vallás keletkezéséről szóló hamis véleményeket általában négy csoportba oszthatjuk. Lássuk ezeket egyenkint!

a) A vallási evolucionizmus.

229. Azok, akik nem fogadják el a vallás eredetét az emberi természetből, többnyire a *vallási evolucionizmushoz* menekülnek. Ez azt tanítja, hogy a vallás bizonyos fejlődési fokozatokon ment át. A legelső fok a *fetisizmus*. A fetisizmus abban áll, hogy az ember egyes meghatározott és konkrét anyagi dolgokat tisztel, de nem mint ilyeneket, hanem mint felsőbb lény székhelyét. Ilyen anyagi dolgok: kövek, főképen meteoritek, azután hegyek, források, tavak, fák, állatok (elefánt, párdac, farkas, krokodil, kígyó, ökör), sőt emberek is. A fetisizmus mai nap különösen Afrikában van el-

terjedve. — A második fokozat a *totemizmus*. Ez már nem valamely meghatározott és konkrét anyagi dolgot tisztel, hanem az anyagi dolgok valamely faját s ezért elvontabb a fetisizmusnál. A totem valamely (állat- vagy növény-) fajból bizonyos szent jel. Ha a totem mágikus erővel is bír, akkor *tabunak* is mondják; ezért a totemizmust *tabuizmusnak* is nevezik. A totemizmus különösen az amerikai indiánoknál és Ausztrália szigetvilágában él. — A harmadik fokozat a *varázslás (schamanizmus)*. E szerint vannak bizonyos szellemi lények, amelyek az embernek ellenségei s az embernek sok rosszat tehetnek. Azonban a gonosz szellemek a varázslók által bizonyos időre vagy mindenkorra kiengesztelhetők. A varázslás különösen a négereknél és Azsia északi részein uralkodik. — A negyedik fokozat a *sokistenhívés (polytheizmus)*. E fokozatban több isten van s ezeket vagy képzelet-szülte formákkal (Mexikóban), vagy állati formákban (a régi Egyiptomban), vagy emberi alakban gondolják (a régi görögök és rómaiak). — Az ötödik fokozat a *dualizmus*. Ez azt tanítja, hogy az összes dolgoknak két fő elvük van: az egyiktől származik a jó, a másiktól pedig a rossz. Ez volt a *manicheizmus* tanítása. Végül van az *egyistenhívés (monotheizmus)*.

A vallásban a vázolt fejlődési fokozatosság nyilvánvalóan föltételezi a darwinizmus fejlődési elméletét, amely szerint az ember hosszú évezredek leforgása alatt az állatból fejlődött. Mivel pedig a darwinizmus fejlődési elmélete elvetendő (lásd a lélektanban), azért **a vallási evolucionizmus is elvetendő**. Továbbá a történelem azt tanítja, hogy a legősibb vallás az egyistenhívés volt, s az emberiség csak később fajult el és sülyedt vallásilag. Tehát az egyistenhívés nem fejlődés eredménye, hanem az embernek vallásilag eredeti és ősalapota; a dualizmus, sokistenhívés, varázslás, totemizmus és fetisizmus pedig a vallási eltévelyedés és korcsosodás eredménye. Végül még a durva fetisizmusban is észrevesszük a felsőbb hatalmaktól való függést s a nekik kijáró tiszteletet. És mert ez vallás, azért nem a fetisek születték a vallást, hanem a vallás nyert külső kifejezést a fetisizmusban, totemizmusban stb. Tehát **a vallási evolucionizmus elvetendő**.

b) A félelem.

230. Egyesek szerint a vallásokat a félelem s a nyomában járó képzelődés szülte. (Primus in orbe Deos fecit timor.) Állításukat így bizonyítják. Az ősember szemben állt a természet hatalmas jelenségeivel: a villámlással, az égzengéssel, a hatalmas szélviharokkal, a tenger zúgásával, a földrengéssel stb.; naponkint tapasztalta a Nap és Hold szabályos járását s a csillagvilág feltűnédezését minden éjjel és eltűnését minden nappal. Ezek és más hasonló tények és jelenségek részint megfélemlítették, részint ámulatba ejtették. Mivel az ősember a természet erőit és törvé-

nyeit még nem ismerte, azért a félelem és ámulat hatása alatt képzeletével az embernél sokkal hatalmasabb lényt, vagy pedig természeti dolgokat és erőket személyesített meg; és mert sokkal hatalmasabbnak képzelte azokat az embernél s hasznukat vagy kárukat tapasztalta, kezdte őket tisztelni. Így keletkezett a vallás. E meséhez még csak a kurta farkú kis malac hiányzik, hogy csattanója legyen.

E meséből semmi sem igaz. Ha a vallás tényleg a természet erőinek és jelenségeinek nem ismeréséből származó félelem miatt keletkezett, akkor e félelem mai nap, amikor a természet amaz erőit és jelenségeit, amelyektől való félelem az őseibert a vallásra vezette, ismerjük, teljesen indokolatlan, következőleg ma már vallás nincs. És csodálatos, hogy vallás mégis van. Továbbá teljesen érthetetlen ez elméletben, hogy miért gondolt az őseiber a természet erőinek és jelenségeinek a hatása alatt az istenségre. Pl. az állat is fél s nála a vallásnak még a szikráját sem találjuk meg. Tehát **elvetendő az az elmélet, hogy a vallás félelemből származott.**

c) A szocializmus valláselmélete.

231. A *szocializmusnak* is van valláselmélete s ez azt tanítja, hogy az elnyomottak és a szenvedők találták ki a vallást úgy, hogy rossz sorsukban egy másvilági mennyországgal vigasztalták magukat.

Hogyan lehetséges az, hogy a szenvedő nyomorúságában az Istenre és a másvilágra gondol? Ennek valami más alapjának kell lennie, mert a valóságban nemcsak a szenvedők gondolnak a másvilágra, hanem mások is. Ez bizony az emberi természet szükséglete, az emberi természetben lévő kiolthatatlan vágy a tökéletes boldogság után. Tehát **a szocializmus valláselmélete elvetendő.**

d) A vallási ösztön.

232. Végül van a *vallási ösztön*. Egyesek azt hangoztatják, hogy van az emberben egy sajátos külön érzék vagy ösztön, az ú. n. vallási ösztön, amely vakon és ellenállhatatlanul hajt minket bizonyos felsőbb hatalmak elismerésére s a bennük való bizalomra még akkor is, ha róluk eszünk által semmit sem tudhatunk meg.

Ez az elmélet éppen úgy ellenkezik a tényekkel, mint a többi hamis valláselmélet. Mindenekelőtt semmit sem tudunk a vallási ösztönről. A lélektan is azt mondja, hogy ilyesmi nincs. A vallási ösztön feladata az volna, hogy elismerjünk bizonyos felsőbb hatalmakat. Ez az elismerés ítéletet követel; márpedig semmiféle ösztön sem ítél, hanem csak az értelem. Továbbá bízunk kell a vallási ösztön által elének állított felsőbb hatalmakban akkor is, ha eszünk meggyőződik arról, hogy ilyesmi nincsenek.

De hát hogyan bízunk a nem létezőben? És hogyan állíthat eléink a vallási ösztön olyasmit, ami nincs? A történelem azt bizonyítja, hogy minden vallás úgy adta elő és adja elő a maga tételeit, mint valóságokat, nem pedig mint sejtelmeket vagy nem letezőket. Ennek az elméletnek az alaphibája az, hogy olyasmivel magyaráz, t. i. a vallási ösztönrel, ami nincs. Tehát **vallási ösztön nincs** és ezért **a vallásnak a vallási ösztönből való eredeztetése elvetendő.**

II.

A vallás által előírt kötelességek.

A vallásos cselekedetekről általában.

233. Azt, hogy az Istent elismerjük teremtőnknek és végső célunknak, kétféle módon mutathatjuk meg. a) Először úgy, hogy egész létünket és valónk mindenegyes cselekedetét alávetjük az Isten végtelen fölségének. Ekkor az egész életen át szigorúan alkalmazkodunk a természettörvények parancsaihoz s az erényesség megszerzésével minden cselekedetünket ténylegesen is végső célunk felé irányítjuk. b) Másodszor úgy, hogy különös ténykedésekkel, amelyek kizárólagosan az Isten tiszteletét célozzák, mutatjuk meg, hogy az Istent ismerjük el legfőbb urunknak és végső célunknak.¹ E különös és egyenesen s közvetlenül az Isten tiszteletét és dicsőítését célzó ténykedéseket *istentiszteleti ténykedéseknek* nevezzük. Az alábbiakban csak ezekkel az istentiszteleti ténykedésekkel fogunk foglalkozni.

234. Az istentisztelet kétféle: *belső és külső istentisztelet*. A *belső istentisztelet* abban áll, hogy az Istent csak lélekben tiszteljük és dicsőítjük; a *külső istentisztelet* pedig abban áll, hogy belső tiszteletünket külsőképen is nyilvánítjuk. Hát szükséges-e belső istentiszteletünknek külsőképen való kinyilvánítása is?

a) Az ember két részből áll: testből és lélekből és e kettő együttesen alkotja az embernek nevezett állományt. Ezért minden belső tényünk természetszerűleg akar külsőképen is megnyilatkozni. Az Isten tiszteletére az ember van kötelezve, tehát az érzéki-szellemi lény s ezért ebbeli kötelességének szellemi módon is, de érzéki módon is eleget kell tennie. Tehát az Isten tiszteletében a testnek is részt kell vennie. Ez azonban csak úgy történ-

¹ „Religio habet duplices actus: quosdam quidem proprios et immediatos, quos elicit, per quos homo ordinatur ad solum Deum, sicut sacrificare, adorare et alia huiusmodi alios autem actus habet, quos producit mediantibus virtutibus, quibus imperat, ordinans eos ad divinam reverentiam; quia scilicet virtus, ad quam pertinet finis, imperat virtutibus, ad quas pertinent ea, quae sunt ad finem.” (Aquinoi Szent Tamás: Summa theologica, 2^a 2^{ae}, qu. 81, a. 1, ad 1.)

het, hogy belső istentiszteletünket külsőképen is nyilvánítjuk, vagyis az akarat hatalma alatt lévő testtartást és testi mozgásokat is az istentisztelet szolgálatába állítjuk.

b) Az ember az érzékföltreinek a megismerésében az érzéki-től függ (lásd a lélektanban) s az Istent is csak az érzéki világ közvetítésével ismeri meg. Az ember mind testi, mind szellemi életében állandóan a külső dolgokra szorul, hogy egyéni életét fenntarthassa és erőit kifejtthesse. Még embertársaival is csak külső jelek által tud közlekedni. Ebből következik, hogy az ember természeténél fogva nemcsak teste által, hanem más külső dolgok által is, amelyekkel összeköttetésben van, iparkodik kinyilvánítani azt, ami bensejében van. Ide tartoznak pl. a külső jelek az öröm, a szomorúság, a szeretet, a hála stb. kifejezésére. Így az ember a vallást is, amelyet bensejében vall, külsőképen is iparkodik kinyilvánítani s egyes külső dolgokat felhasználni vallásos ténykedésénél.¹

Tehát belső istentiszteletünknek külsőképen való kinyilvánítása szükséges természetünknel fogva.

235. A testből és lélekből álló állomány az emberben a külső jeleket szellemi tevékenységénél azért használja, hogy azok figyelmét a jel által képviselt dologra irányítsák és más tárgyaktól elvonják. Eppen így a vallás gyakorlatánál az ember a külső megnyilvánuláshoz azért folyamodik, hogy ez segítse őt a belső istentiszteletben és mintegy készítse is őt az Isten belső tiszteletére.² Tehát a külsőképen kinyilvánított istentisztelet csak segítője a belső istentiszteletnek. És ez természetes is. Az ember faji jellegét lelke, vagyis szelleme adja meg s ezért az Istent főképen és mindennekelőtt belsőleg kell tisztelni. Azonban az ember érzéki lény is és ezért az, ami belsejében történik, külsőképen is akar megnyilatkozni, hiszen a test is az emberi mivolthoz tartozik s az istentisztelet az egész embernek a kötelessége: a léleknek is, a testnek is. Tehát **az istentiszteletben a leglényegesebb a belső tisztelet s ennek csak szükséges segítője az ember természete szerint a külsőképen megnyilvánított tisztelet,**³ mert a test nem teherterít az ember életében, hanem természetes segítője a léleknek mint szellemnek.

236. Lássuk ezután az Isten iránt való tisztelet kötelességeit egyenkint! Mivel pedig e kötelességek ellen véthetünk is, azért e részt más két részre osztjuk. Az első részben az istentisztelet

¹ „Mens humana indiget ad hoc, quod conjungatur Deo, sensibilibus manuductione, quia invisibilia Dei per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur, ut Apostolus dicit. Et ideo in divino cultu necesse est aliquibus corporalibus uti, ut eis quasi signis quibusdam mens hominis excitetur ad spirituales actus, quibus Deo conjungitur.” (Ugyanott 2^a 2^{ae}, qu. 81. a. 7.)

² Ugyanott. 2^a 2^{ae}, qu. 91, a. 1. és 2.

³ „Religio habet quidem interiores actus quasi principales et per se ad religionem pertinentes; exteriores vero actus, quasi secundarios et ad interiores actus ordinatos.” (Ugyanott. 2^a 2^{ae}, qu. 81, a. 7.)

kötelességeiről lesz szó, a másik részben az istentisztelet elleni bűnökről.

A)

Az istentisztelet kötelességei.

A szeretet.

237. A szeretet az összes erények királynője, mert belőle fakad és onnan táplálkozik minden más erény.¹ Ez természetes, mert a jó felé az akaratnak a legelső megmozdulása a szeretet és csak a többi megmozdulás lehet a többi erény. Mi tehát a szeretet?

A szeretet abban a tetszésben áll, amelyet akaratunk a neki megfelelő jóban talál. Ezt a szeretetet jól meg kell különböztetnünk ama szeretettől, amelynek székhelye az érzéki vágyó tehetség s amely abban a tetszésben áll, amelyet érzéki vágyó tehetségünk a neki megfelelő érzéki jóban talál. A szeretet mint erény az akaratban van s tárgya mind a szellemi, mind az érzéki jó és mindig a szellemi megismerésből származik; ellenben a szeretet mint szenvedély az érzéki vágyó tehetségben székkel, tárgya mindig az érzéki jó és mindig az érzéki megismerésből származik. Itt a szeretetről mint erényről van szó.

A szeretet irányítja minden cselekedetünket a végső cél felé.² Ezáltal a szeretet az ember minden jócselekedetének az elve s így a szeretettel a többi erény mintegy belénk csepegtetetik és könnyebben szerezzük meg azokat.³

238. Lássuk ezt kifejtve!

A szeretet oka mindig valami jóban van.⁴ Tehát a szeretetnél a főkellék, hogy az ember megismerje mindama javakat,

¹ „Quia mater dicitur, quae in se accipit et concipit, ideo dicitur caritas mater omnium virtutum in quantum ex conceptione sui finis producitur actus omnium virtutum; et eadem etiam ratione dicitur radix virtutum.” (Aquinói Szent Tamás: De caritate. a. 3.) — „Primus motus voluntatis et cuiuslibet appetitivae virtutis est amor . . . Amor naturaliter est primus actus voluntatis et appetitus. Et propter hoc omnes alii motus appetitivi praesupponunt amorem, quasi primam radicem . . . Unde in quocumque est voluntas vel appetitivus, oportet esse amorem.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae 1a. qu. 20, a. 1.)

² „Charitas habet pro objecto ultimum finem humanae vitae.” (Ugyanott. 2a 2ae, qu. 23, a. 4, ad 2.) — „Per charitatem ordinantur actus omnium aliarum virtutum ad ultimum finem.” (Ugyanott. 2a 2ae, qu. 23, a. 8.)

³ „Manifestum est, quod caritas, in quantum ordinat hominem ad finem ultimum, est principium omnium bonorum operum, quae in finem ultimum ordinari possunt. Unde oportet, quod cum charitate simul infundantur omnes virtutes morales, quibus homo perficit genera bonorum operum.” (Ugyanott. 1a 2ae, qu. 65, a. 3.)

⁴ Ugyanott. 1a 2ae, qu. 27, a. 1.

amelyek után törekednie szabad és kell. De a törekvés módját is kell ismernünk, mert nem szabad akárhogyan törekednünk az egyes javak után. Ez a megismerés csak abban az esetben lehetséges, ha a javakat rendezzük s a javak rendezettségének megfelelően cselekedeteink, tehát magunkviselte is rendezett lesz. A javaknak a rendezettsége nem tőlünk, t. i. nem tetszésüinktől függ, hanem természetünkkel már adva van és ezen nem változtathatunk. Tehát az összes javakat természetünknek megfelelően kell rendeznünk. És mert a jó az akarattal van viszonyban, az akaratot pedig a célok határozzák meg, azért az összes javakat s az utánuk való törekvést az akarat természetének megfelelő célok szerint fogjuk rendezni. Ekkor az összes javakat az ember természetének megfelelően is rendeztük el. Azonban az akarat az egyetemes jó hatalma alatt áll annyira, hogy minden más jót csak annyiban óhajt, amennyiben az az egyetemes jó elérésében segíti. Tehát az összes javakat s ennek megfelelően magunkviseltét úgy fogjuk rendezni, hogy az egyetemes jót elérhessük.

Az akaratnak az egyetemes jó után való törekvése szükségképeni s ezért a részleges javak után való törekvése is szükségképeni, mert mindez az akarathoz mint természethez tartozik. Azonban az már nem szükségképeni, hogy a tárgyi rendben mit tartson egyetemes javának és milyen részleges javakkal törekedjék a tárgyi rend egyetemes java után, mert ez az akarathoz már nem mint természethez, hanem mint szabad tehetséghez tartozik. Ezért ha az akarat természetének megfelelően akar működni, akkor a tárgyi végső célja felé kell törekednie, hogy a többi részleges jót és a cselekedeteket rendezhessük, mégpedig az akarat természetének megfelelően. Ha nem ismerjük végső célunkat, akkor cselekedeteinket és magunkviseltét nem tudjuk rendezni, mert a részleges javakat sem tudjuk rendezni, hiszen minden részleges az egyetemes után igazodik. Így az ember nem érné el végső célját; márpedig minden értelmes lényre nézve a végső cél elvesztése a legnagyobb szerencsétlenség.

Az ember végső célja, vagyis boldogságunknak igazi és egyedüli tárgya az Isten; minden más csak annyiban elégíti ki a boldogság után való vágyunkat, amennyiben közelebb visz minket az Istenhez. De ha az Istent bírni akarjuk, akkor előbb ismernünk kell Öt és tudnunk kell, hogy mit kíván tőlünk; azután azt a készséget kell megszerezni, hogy az összes részleges javakat végeredményben csak az Istenre való tekintettel használjuk fel. E készség a szeretet erénye. Ha az Istent valóban szeretjük, akkor ezt cselekedeteinkkel tükröztetjük vissza és ekkor minden más viszonyunknak is természetünknek megfelelően teszünk eleget. Ebből következik, hogy **az Isten iránt való szeretet fő föltétele annak, hogy végső célunkat elérhessük.**

239. Az Isten szeretete nélkül nincs erény. U. i. az embernek minden cselekedetével közvetlenül vagy közvetve végső célja felé kell törekednie és ez a végső cél az Isten. Márpedig a sze-

retet az, amely által az ember minden cselekedetét végső célja felé irányítja, s ezért igaz, hogy **az Isten szeretete nélkül nincs erény.**¹ Tehát **a földi életben a legfontosabb az Isten iránt való szeretet.** Nagyon jól mondja Aquinói Szent Tamás, hogy **az ember tökéletessége az Isten iránt való szeretetben áll.**²

Tehát az Isten iránt való szeretet erényét meg kell szerez-nünk. És ez nagyon könnyű is, csak meg kell ismernünk az Istent, az ember és az Isten között lévő viszonyt és akaratunknak komolyan el kell fogadnia és megvalósítania az e viszonyból folyó következményeket. És aki ezt megteszi, a legnagyobb intelligenciáról tesz bizonyosságot.³

Az imádás.

240. *Az imádás az az istentiszteleti tény, amellyel elismer-jük az Istent legfőbb urunknak és elismerjük a Tőle való teljes és tökéletes függésünket.* Az imádás az Isten iránt való szeretetnek legelső megnyilatkozása. Aki igazán szereti az Istent, máris elismerte az Istent legfőbb urának s máris elismerte a Tőle való teljes és tökéletes függését s a porig alázódik előtte. **Imádás csak az Istent illeti meg.** Más értelmes lényeket tisztelhe-tünk, de imádni — csak az Istent imádjuk, mert egyedül Ő a végtelen fölség, egyedül Ő az abszolút úr, egyedül Ő a mi végső célunk és tökéletes boldogságunk.

241. Az imádás az értelem és akarat ténye, az értelem és akarat hódolata a Teremtő előtt. Ha ez a hódolat csak belső tény marad, akkor *belső imádásnak* nevezzük; és ha külsőleg is megnyilatkozik, pl. térdhajtásban, leborulásban, akkor *külső imá-dásnak* mondjuk, bár a térdhajtás és leborulás nem mindig fejez ki imádást is.

Mivel Isten a mi teremtetőnk, abszolút urunk és végső célunk, azért kötelesek vagyunk az Istent imádni s neki alázatos hódolattal alávetni magunkat. Ez alázatos alávetettségnek a legnagyobb ellensége a *góg*, a *kevélység* s ezért ez a legnagyobb ellensége a vallásnak is.

Az áldozat.

242. Az istentiszteletnek, illetőleg az imádásnak legmegfele-

¹ „Wenn das einfache Volk an der Religion festhält, so erklärt sich das nicht aus Beschränktheit, sondern gerade aus dem Gegenteil, nämlich aus einer auf das wirkliche Leben gerichteten Intelligenz, die scharf beobachtet und Folgerungen zieht und daher hellichtig erkennt, dass das Evangelium die einzig reale Antwort auf die ganze Lebenswirklichkeit ist.“ (F. W. Foerster: *Alte und neue Erziehung*. 1936, 39—40. oldal.)

² Ugyanott. 2^a 2^{ae}, qu. 23, a. 7 és 8.

³ „Perfectio hominis in caritate consistit, quae hominem Deo coniungit.“ (Aquinói Szent Tamás: *Quaestiones quodlibetales*, qu. 7, a. 14.)

lőbb módja, amely minden időben és minden népnél szokásos volt, az *áldozat*. Az áldozatnak többféle jelentése van.

Legáltalánosabb értelemben azt mondják áldozatnak, hogy mi valami tulajdonunkról önként lemondunk s azt az Istennek ajánljuk fel azért, hogy ezzel Őt legfőbb urunknak elismerjük s neki alázatos hódolatunkat bemutassuk. Megkülönböztetünk *belső* és *külső áldozatot*.

a) A *belső áldozat* abban áll, hogy saját „én”-ünket, saját akaratomkat ajánljuk fel az Istennek imádásunk és hódolatunk jeléül, hogy mindenkor és mindenben csak azt tesszük, amit az Isten akar. Ez nem a tulajdonképeni értelemben vett áldozat, bármilyen dicséretes is.

b) A *külső áldozat* abban áll, hogy tulajdonunkat képező és a mi „én”-ünktől különböző dolgot ajánlunk fel az Istennek s az Isten dicsőítésére szintén imádásunk és hódolatunk jeléül. Még ez sem áldozat, mert hiányzik itt egy meghatározott szertartás. Ez pusztán *felajánlás (oblatio)*.

243. Mi tehát az *áldozat (sacrificium)*?

Az *áldozat* abban áll, hogy az ember valami tulajdonáról, ami neki értékes, lemond, azt egyenesen és közvetlenül az Istennek ajánlja fel imádása és hódolata jeléül és ez a felajánlott dolog meghatározott szertartások között a közhasználatból kivonatik, változást szenved vagy megsemmisül.¹ Ez a meghatározás csak a természetes rend áldozataira vonatkozik, a természetfölötti rend áldozatát (a szentmiseáldozatot) érintetlenül hagyja. Az adott meghatározás egyúttal a *külső áldozat* meghatározása is.

Az ember természeténél fogva kötelezve van áldozatot bemutatni az Istennek. U. i. az ember köteles az Istent dicsőíteni természetének megfelelően. Az ember azonban nemcsak szellemi lény, hanem érzéki-szellemi lény és ezért nemcsak belsőleg, hanem külsőleg is meg kell mutatnia imádását és hódolatát az Istennel szemben. Az ember természetének megfelelően akkor imádja az Istent, ha ezt mint érzéki-szellemi lény teszi. A tiszta szellem csak belsőleg imádkozhatja az Istent; az embernek pedig, mert testből és lélekből álló szubsztanciális egész, belső imádását külső áldozat bemutatásával is ki kell nyilvánítania. Tehát **az ember nemcsak a belső, hanem a külső áldozatra is kötelezve van, mégpedig a természettörvény erejénél fogva.**²

¹ Aquinói Szent Tamás ezt mondja: „Sacrificia proprie dicuntur, quando circa res Deo oblatas aliquid fit; sicut quod animalia occidebantur et comburebantur, quod panis frangitur et comeditur et benedicitur. Et hoc ipsum nomen sonat: nam sacrificium dicitur ex hoc, quod homo facit aliquid sacrum. Oblatio autem directe dicitur, cum Deo aliquid offertur etiamsi nihil circa ipsum fiat; sicut dicuntur offerri denarii vel panes in altari, circa quos nihil fit. Unde omne sacrificium est oblatio, sed non convertitur.” (Summa theologiae. 2^a 2^{ae}, qu. 85, a. 3, ad 3.)

² „Naturalis ratio dictat, quod alicui superiori subdatur propter defectus, quos in seipso sentit, in quibus ab aliquo superiori eget adjuvari et dirigi; et

244. Az áldozat nemcsak lényeges ténykedése a vallásos életnek, hanem a szertartásoknak középpontja is. U. i. a belső istentiszteletnek a lényege a belső imádás, vagyis az Isten előtt való tökéletes alávetettségünknek az elismerése. Mivel pedig alávetettségünknek külső kifejezése az áldozat, azért **az áldozat a külső istentiszteletnek lényege és középpontja** és hozzákapcsolódik minden más külső istentiszteleti ténykedés és tőle is kapja erejét és jelentőségét.

245. Áldozatot csak az Istennek mutatunk be. Hogy a belső imádás csak az Istent illeti meg, az magától értetődik. Azonban az áldozat a belső imádásnak csak külső kifejezése s ezért természetes az is, hogy áldozatot csak az Istennek mutatunk be. Semmiféle teremtménynek nem jár ki áldozat, mert semmiféle teremtménynek nem adhatjuk át magunkat fenntartás nélkül, mert ezzel a teremtményt ismernők el Istennek, következésképp az Istent megtagadnók. *Sacrificium uni et soli Deo debetur.*¹

Az imádság.

246. Az imádság az az istentiszteleti ténykedés, amellyel lelkünk az Istenhez emelkedik, hogy Őt tiszteljük. Hacsak az Istenre gondolunk, ez még nem imádság; ha azonban ez az Istenre gondolás dicsőítéssel, imádással, szeretettel és hálával párosul, akkor már imádság.

Az imádság a vallásos élethez tartozik. U. i. minden lény köteles dicsőíteni az Istent tehetségeinek mértéke szerint, tehát az ember is. Azonban az ember értelemmel és szabadakarattal felruházott lény s ezért értelmes természetének megfelelően kell dicsőíteni az Istent. És ez különösen az imádság által történik, mert benne elismerjük az Istent legfőbb urunknak s tőle való teljes és tökéletes függésünket. Ezért **az imádság kötelesség, a vallásosság egyik legszebb kötelessége.**²

quidquid illud sit, hoc est, quod apud omnes dicitur Deus. Sicut autem in rebus naturalibus naturaliter inferiora superioribus subduntur, ita etiam naturalis ratio dictat homini secundum naturalem inclinationem, ut ei, quod est supra hominem, subjectionem et honorem exhibeat secundum suum modum. Est autem modus conveniens homini, ut sensibilibus signis utatur ad aliqua exprimenda, quia ex sensibilibus cognitionem accipit. Et ideo ex naturali ratione procedit, quod homo quibusdam sensibilibus rebus utatur, offerens eos Deo in signum debitae subjectionis et honoris, secundum similitudinem eorum, qui dominis suis aliqua offerrent in recognitionem dominii. Hoc autem pertinet ad rationem sacrificii. Et ideo oblatio sacrificii pertinet ad jus naturale." (Ugyanott. 2^a 2^{ae}, qu. 85, a. 1.)

¹ „Oblatio sacrificii fit ad aliquid significandum. Significat autem sacrificium, quod offertur exterius, interius spirituale sacrificium, quo anima seipsam offert Deo . . . Anima autem se offert Deo in sacrificium, sicut principio suae creationis et sicut fini suae beatitudinis; secundum autem veram fidem solus Deus est creator animarum nostrarum. In solo etiam eo animae nostrae beatitudo consistit. Et ideo sicut soli Deo summo debemus sacrificium spirituale offerre, ita etiam soli ei debemus offerre exteriora sacrificia." (Ugyanott. 2^a 2^{ae}, qu. 85, a. 2.)

² „Oratio est proprie religionis actus." (Ugyanott. 2^a 2^{ae}, qu. 83, a. 3.)

247. Az imádság négyféle: *dicsőítő, engesztelő, könyörgő és hálaadó*. A *dicsőítő imádságban* az Istent dicsérjük; az *engesztelő imádságban* az Isten bocsánatát kérjük bűneinkért amaz erős elhatározással, hogy többé nem vétkezünk; a *könyörgő imádságban* feltárjuk az Isten előtt bajainkat, nehézségeinket és segítségét kérjük; végül a *hálaadó imádságban* a vett jótéteményeket alázatos szívvel megköszönjük.

Általában csak a könyörgő imádságot szokták imádságnak mondani, mert benne jut leginkább kifejezésre az imádság lényege: az Isten imádása, az Istennek kijáró köteles hódolat s az Istentől való teljes és tökéletes függésünk. Továbbá az igazi könyörgő imádság magában foglalja nemcsak a könyörgést, hanem az imádat is, az engesztelést is, a hálaadást is.

248. A könyörgő imádság ellen azt az ellenvetést szokták tenni, hogy fölösleges az Istent figyelmeztetni szükségleteinkre, Ő a nélkül is ismeri azokat s végtelen jóságánál fogva meg is adja.

Felelet. Igaz, hogy az Isten ismeri szükségleteinket; igaz az is, hogy az Isten végtelen jóságában minden jóval elhalmoz minket. Mégis **szükséges a könyörgő imádság**, hogy megkapjuk az Istentől, amire szükségünk van, mert azt, amit az isteni Gondviselés öröktől fogva az egyes embernek adományozni elhatározott, azt ama föltételhez kötötte, hogy a bekövetkező időben csak imádság által adja meg. Nem azért imádkozunk, hogy az Istent elhatározásának a megmásítására bírjuk, hanem azért, hogy azt, amit az Isten nekünk szánt öröktől fogva, ha imádkozunk, megkapjuk.¹

Az eskü.

249. *Esküdni tesz az Istent bizonyosággul hívni arra, hogy igazat mondunk vagy ígéretünket megtartjuk.* Az esküben a mindentudó Istenre hivatkozunk, aki ismeri a múltat, jelent és a jövőt, ismeri legelrejtettebb gondolatainkat, legtitkosabb szándékainkat is. Ezért az eskü a legmegbízhatóbb tanúság igazmondásunk és ígéretünk komolysága mellett.

Az esküre többször szükség van, mert másképen egyes dolgokat nem tudunk bizonyítani még tanúkkal sem. Szükséges az eskü, a) mert sok ember hazudozik s ezért csak esküvel kényszeríthető az igazmondásra; b) mert az ember nem ismerheti a jövőt vagy az ész titkos gondolatait, a szív rejtett szándékait vagy a távollévő dolgokat. Ezért szükséges, hogy eskü által az Istent hívjuk tanúbizonyáságnak mellettünk, mert Ő mindentudó, végtelenül szent, aki nem csalhat, de nem is csalatkozhat.²

¹ „Non propter hoc oramus, ut divinam dispositionem immutemus, sed ut id impetremus, quod Deus disposuit per orationes esse implendum.” (Ugyanott. 2^a 2^{ae}, qu. 83, a. 2.)

² „Confirmatio in scibilibus per rationem fit, quae procedit ex aliquibus naturaliter notis, quae sunt infallibiliter vera. Sed particularia facta contingentia

250. Amikor esküszünk, akkor az Istent bizonyságul hívjuk. Ezzel nemcsak az Isten mindentudását és végtelen igazságát ismerjük el, hiszen éppen erre támaszkodik az eskü, hanem ezzel a mindentudó és végtelenül igaz Istennek hódolatunkat is bemutatjuk, mert Őt az esküben mindentudónak és végtelenül igaznak ünnepélyesen elismerjük. Tehát **az eskü vallási és istentiszteleti ténykedés.**¹ És tényleg minden nép és minden kor az esküt vallási és istentiszteleti ténykedésnek vallotta.²

251. Az eskü az Istenre való hivatkozás. Azonban nem föltétlenül szükséges, hogy az esküben egyenesen és közvetlenül az Istenre hivatkozzunk; elégséges, hogy az Istenre való hivatkozás az eskü által mondottakban valamiképen bennfoglaltassék. Ezért teremtményekre is esküdhetünk, ha ez az Istenre való hivatkozást magában foglalja. Pl. esküdhetünk az evangéliumra, lelkünk üdvösségére, mert mind a két esetben, ha nem is kifejezetten, mindazáltal hallgatólagosan az Istenre hivatkozzunk.

252. Az eskünél a következőkre ügyeljünk:

a) Csak igazságunk tudatában szabad esküdnünk. Aki tudva és akarva hamisan esküszik, az *hamis esküt* követ el; ez pedig súlyos megbántása Istennek, mert a hamis eskü a végtelenül szent Istent egy hazugság részesévé akarja tenni.

b) Ha ígéret megtartására esküszünk, akkor a legkomolyabb szándékunk legyen az ígéretet megtartani, mert különben esküszegők leszünk. Az *esküszegés* is súlyos bűn, mert hazug ígéret részesévé akarjuk tenni az ígéreteiben végtelen hű Istent.

c) Csak erkölcsileg megengedett dolgokra szabad esküdnünk. Aki arra esküdött, hogy valami rosszat tesz, annak esküjét nem szabad megtartania. Ez akkor vétkezett, amikor ilyen esküt tett.

d) Csak fontos dolgokban szabad esküdnünk. Az isteni Felség végtelen magasságban van felettünk s ezért minden apró-cseprő dolgokban nem hivatkozhatunk rá. Ezzel az esküt játékká tennők s ez bűn.

hominum non possunt per rationem necessariam confirmari: et ideo ea, quae de his dicuntur, solent confirmari per testes. Sed humanum testimonium non est sufficiens ad huiusmodi confirmandum propter duo: primo quidem propter defectum veritatis humanae, quia plurimi in mendacium labuntur. Secundo propter defectum cognitionis, quia homines non possunt cognoscere neque futura, neque cordium occulta, vel etiam absentia, de quibus tamen homines loquuntur; et expedit rebus humanis ut certitudo aliqua de his habeatur. Et ideo necessarium fuit recurrere ad divinum testimonium." (Ugyanott. 2^a 2^{ae}, qu. 89, a. 1.)

¹ „Ille, qui iurat, invocatur divinum testimonium ad confirmandum ea, quae dicit. Nihil autem confirmatur nisi per aliquid, quod certius est et potius. Et ideo in hoc ipso, quod homo per Deum iurat, profitetur Deum potius, utpote cuius veritas est indefectibilis et cognitio universalis; et sic Deo aliquo modo reverentiam exhibet . . . Exhibere autem reverentiam Deo pertinet ad religionem . . . Unde manifestum est, quod iuramentum est actus religionis." (Ugyanott. 2^a 2^{ae}, qu. 89, a. 4.)

² Ugyanott. 2^a 2^{ae}, qu. 89, a. 6.

A fogadalom.

253. *A fogadalom az Istennek szabadon tett ígéret, amely által kötelezi magát az ember, hogy olyasmit tesz, ami jobb, mint ellentéte.* Pl. valaki szüzességre kötelezi magát fogadalom által, bár a házasság megengedett és üdvös dolog. **A fogadalom is vallási és istentiszteleti ténykedés,** mert így tökéletesebben adjuk át magunkat az Istennek.¹ Fogadalom letételére senki sincs kötelezve, ez rendkívüli istentiszteleti ténykedés; ha azonban fogadalmat teszünk, akkor kötelesek vagyunk megtartani, különben súlyosan megbántjuk az Istent.

A fogadalom érvényességéhez szükséges, hogy a) szabadon határozzuk el magunkat rá; b) hatalmunkban legyen a megtartása; c) semmiféle más kötelességünkbe ne ütközzék.

B)

Az istentisztelet elleni bűnök.

254. Eddig megismertük az istentisztelet pozitív oldalát, vagyis a kötelességeket; ismernünk kell azonban a negatív oldalt is, amellyel a köteles istentisztelet ellen vétetni szoktak az emberek.

Általában azt kell mondanunk, hogy az, aki vét az erkölcstörvények, illetőleg a természettörvények ellen bármely ponton is, a köteles istentisztelet ellen is vét, mert a természettörvények az Isten parancsai s ezért az, aki e parancsokat megszegi, az Istennek kijáró köteles tisztelet ellen is vétkezik. Most azonban nem ezekről a bűnökről lesz szó, hanem azokról, amelyek egyenesen és közvetlenül az Isten helyes tisztelete ellen irányulnak.

255. Az istentisztelet elleni bűnök közül először a *babonáról* emlékezünk meg.

A *babona* abban áll, hogy az Istent helytelen módon tiszteljük. A babona nem tagadja az Istennek kijáró köteles tiszteletet, csak bizonyos tekintetben túlozza, vagy az Istennek kijáró köteles tiszteletet nem a megfelelő módon végzi. Pl. ha valaki azt gondolja, hogy imádkozni csak meghatározott ruhában vagy csak meghatározott helyen vagy csak meghatározott testtartás mellett szabad, akkor ez babona.

Sokkal veszedelmesebb és elterjedtebb a babonának a másik faja, amely az Istennek kijáró köteles tiszteletet teremtményekre viszi át. Ez különböző alakokban jelenik. A nevezetesebbek a következők.

a) *Bálványozás (idololatria).* A bálványozás abban áll, hogy

¹ „Votum est ordinatio quaedam eorum, quae quis vovet in divinum cultum seu obsequium. Et sic patet, quod vovere proprie est actus religionis.” (Ügyanott. 2^a 2^{ae}, qu. 88, a. 5.)

teremtmenyt Isten gyanánt tisztelünk. Ilyen volt a napimádás, a tűzimádás, a kígyóimádás, valamint a régi görögök és rómaiak vallása.

b) *Jóslás (divinatio)*. A jóslás abban áll, hogy nem az Istentől, hanem megengedhetetlen eszközökkel a teremtményektől akarjuk megtudni a jövőt. Ide tartozik a *kártyavetés*, a *csillagjóslás*, az *álomfejtés* stb., sőt ide számíthatjuk a *boszorkányokban való hitet* is. Ide kell számítanunk a közönséges értelemben vett babonáknak nagy részét is, mint: a 13-as szám szerencsétlenséget hoz, reggel vénasszonnyal találkozni kellemetlenséget okoz stb. A jóslás most is el van terjedve, de különösen el volt terjedve a pogányvilágban, ahol hivatalosan is üzték. Pl. a rómaiaknál a haruspex az állatok beleiből jósolt hivatalos segédkezés mellett.

c) *Varázslás (magia)*. A varázslás abban áll, hogy nem isteni segítséggel, hanem elégtelen eszközökkel oly hatásokat akarunk létrehozni, amelyek az ember erőit felülmúlják. Minden varázslás vagy tudatos vagy hallgatólagos csalás. Eppen így a jóslás is.

256. Vannak még más istentisztelet elleni bűnök is. Ezek a következők.

a) *Káromkodás*. A káromkodás abban áll, hogy gyalázó szavakkal illetjük az Istent. Ez egyike a legútálatosabb bűnöknek.

b) *Istenkísértés*. Az istenkísértés abban áll, hogy olyasmit teszünk vagy mondunk, amivel az Isten tökéletességeit próbára akarjuk tenni, akár mert kételkedünk az Isten tökéletességeiben, akár mert meg nem engedett módon túlzó a mi bizalmunk bennük. Mind a két esetben vétkezünk.

c) *Szentségtörés*. A szentségtörés abban áll, hogy az Istennek szentelt személyeket és tárgyakat megbecstelenítjük. Mivel az ilyen cselekedet a személyeken és dolgokon át az Isten ellen irányul, azért mindenkor bűn.

MÁSODIK FEJEZET.

Az embernek önmagához való viszonya.

Az önszeretetről általában.

257. Az embernek önmagához való viszonya az önszereteten nyilatkozik meg. Az ember a boldogságra van teremtve. A boldogság után való vágy oly erős az emberben, hogy teljesen hatalma alatt áll. És az ember nemcsak halála után, hanem már itt a földön is boldog akar lenni, már amennyire boldog lehet itt a földön. Az ember annyira hatalma alatt áll az egyetemes jónak,

t. i. a boldogságnak, hogy a boldogságot valami módon már itt a földön is ízlelni akarja, ha tökéletlen formában is. Általában minden ember boldog akar lenni már itt a földön is, bár az emberek különböző utakon és különböző módokon keresik és találják meg földi boldogságukat; de mindenki keresi; és ha a jó úton halad, meg is találja és földi boldogságán át örök üdvösségét is eléri. Még azok is, akik a nélkülözést, sanyargatást és szenvedést választják osztályrészül, tulajdonképpen a földi boldogságot keresik, mert magukra nézve ezt tartják földi boldogságnak, hogy így történjenek végső céljuk, az örök és tökéletes boldogság felé.

Tehát az ember a boldogság hatalma alatt áll s ezért csak jót kíván magának s minden törekvése javak birtokába jutni, akár igazi javak ezek, akár vélt javak. Az embernek azt a törekvését, hogy magának csak jót kíván és csak javak birtokába akar jutni, **önszeretetnek** nevezzük. És mert erre az embert természete hajtja és ennek hatalma alatt áll, azért **az önszeretet természet-törvény és így szükséges is.**

258. Az ember értelemmel és szabadakarattal felruházott lény s ezért értelmes természetének megfelelően kell törekednie az önszeretet által óhajtott javak után, vagyis **az önszeretet is az erkölcsi törvények alatt áll.** Az ember értelmével megismeri a javakat, akaratával pedig rendezi azokat, hogy önszeretete értelmes természetének megfelelően. Az ember akaratának erejénél fogva mind az igazi, mind a hamis javakban keresheti boldogságát; legjobb javát az Istenbe helyezheti, de valamely teremtménybe is. Ha az ember az erkölcsi rend törvényei szerint szereti önmagát és azok szerint alakítja ki magatartását, akkor az önszeretet **rendezett.** És mert az embernek mindig és mindenkor értelmes természete szerint kell cselekednie és ezt a rendezett önszeretet követeli, azért **a természet-törvény a rendezett önszeretetet írja elő.**

259. Az önszeretet akkor rendezett, ha az ember csak az igazi javak után törekszik és csak oly módon, ahogyan azt értelmes természete parancsolja. És mert ekkor az ember a javakat oly rendezettségben igyekszik elérni, ahogyan azokat az Isten rendezte, tehát minden jó fölé az Istent helyezi, mint a legfőbb és végtelen jót, mint az ő végső célját, azért **a rendezett önszeretet végső célja az Isten.** Ebből következik, hogy **az Isten iránt való szeretet a legjobb és legrendezettebb önszeretet.** Aki az Istent igazán szereti, az önmagát is igazán szereti.¹

260. Az önmagunkhoz való viszonyunknak első megnyilatkozása az önszeretet és az önszeretetnek az első megnyilatkozása

¹ „Dire que si l'homme s'aime nécessairement soi-même, il ne saurait aimer Dieu d'un amour désintéressé, c'est oublier qu'aimer Dieu d'un amour désintéressé est pour l'homme la vraie manière de s'aimer soi-même.” (É. Gilson: L'esprit de la philosophie médiévale. 1932, II. 85. oldal.)

az *önmegbecsülés*. Az önmegbecsülés abban áll, hogy értékeljük magunkban a személyt, személyünk méltósága ellen semmit sem cselekszünk. És mert a személy értelmes egyed, azért az, aki becsüli önmagát, mindig értelmes természete szerint cselekszik és értelmes természete szerint szereti önmagát. A tapasztalat is azt bizonyítja, hogy annál, aki nem becsüli önmagát, az erkölcsi élet sok kívánnivalót hagy maga után.

261. A mondottakból következik, hogy a rendezett önszeretet lehetetlen a *panteizmusnál*, mert szerinte az ember az abszolútnak csak jelensége, hogy más jelenségnek adjon helyet s ezért önálló jelentősége nincs az embernek. Rendezett önszeretet a *materializmusnál* is lehetetlen, mert szerinte az ember az atomok eszeveszett táncának véletlen eredménye s az embernek mint az így keletkezett atomcsoportnak célja nincs; ahol pedig nincs cél, ott rendezettség sincs.

A *szocializmus* és *kommunizmus* pedig, valamint mindazok az irányzatok, amelyek az ember célját a közösség jólétébe helyezik, egyenesen tagadják az önszeretetet, mert lerontják az ember személyi méltóságát.

*

A természettörvény legáltalánosabb parancsa így szól az önszeretetre vonatkozólag: **az önszeretet rendezett legyen.** Ebből a legáltalánosabb parancsból más levezetett törvényeket kapunk s róluk az alábbiakban lesz szó.

Az önszeretet kötelességei az értelem részéről.

262. Az értelem megismerő tehetség és nem szabad, mint az akarat; mindazáltal az értelem az akarat befolyása és mozgató hatalma alatt áll s azért az értelemnek is vannak kötelességei, amelyek az emberre vonatkoznak. Az értelem megismerő tehetség s ezért minden kötelessége az ismeretek megszerzésében áll.

a) Legelső kötelességünk azokat az ismereteket megszerezni, amelyek az Istenre, végső célunkra, a világmindenségben elfoglalt helyzetünkre s az erkölcsi rendre vonatkoznak. Ezeket *vallási és erkölcsi ismereteknek* nevezzük. Ezek a legfontosabb ismeretek, mert ezek adják meg a célt és jelölik meg az eszközöket, valamint alkalmazásmódjukat, hogy a rendezett önszereteten át végső célunkat valóban elnyerhessük. Ezeknek az ismereteknek annál mélyebbeknek és átfogóbbaknak kell lenniök, minél magasabb társadalmi állást tölt be valaki és minél több ember van vezetésére bízva.

b) Az ember társadalomban él s benne valami helyet elfoglal. Ez okból ismernie kell ama kötelességeit is, amelyek állapothozára, foglalkozására, hivatására s a társadalomban elfoglalt állására vonatkoznak.

Mindezek az ismeretek kötelezők, hogy az ember az Isten-nel szemben kötelességeit teljesíthesse s a társadalomban helyét

megállhassa. E mértéken felül kevés kivétellel más ismeretek megszerzésére nincs kötelezve szigorúan az ember; mégis megvan az emberben a vágy, hogy ismeretkörét tágíthassa s oly területeken is szerezzen ismereteket, amelyek foglalkozásán és állásán kívül esnek.

263. Azt a tudásmennyiséget, amelyet az erkölcsi tökéletesedés és az embernek társadalmi életformája megkövetel, *műveltségnek* nevezzük. Minél tökéletesebb valaki erkölcsileg és minél tökéletesebb az életformájának megfelelő tudása, vagy tudása más területekre is kiterjed, annál műveltebbnek mondjuk őt. **A műveltség alapja és lényege az erkölcsi tökéletesség** és ez legalábbis oly fokban, hogy az ember azt önállóan is eszközölhesse. Aki erkölcsi tökéletesedésében még nem önálló, hanem állandóan vezetésre és irányításra szorul, az nem mondható műveltnek. Tehát a nevelés alatt lévők még nem műveltek; azonban műveltek lehetnek a nevelés befejezésével. Bizonyos tudás csak akkor műveltség, ha erkölcsi tökéletesedéssel párosul.¹

A műveltség mással való viszonyunkban lép föl s ezért mindig cselekedetekben nyilvánkozik meg. És mert nincs fontosabb viszony az emberre nézve, mint az Istenhez való viszonya, azért **vallás nélkül nincs műveltség**. Abban, aki legfontosabb viszonyából származó kötelelességeinek nem tesz eleget, nem bízhatunk, hogy más viszonyából származó kötelelességeinek eleget fog tenni.² Ezért azt, aki legfontosabb viszonyából, t. i. az Istenhez való viszonyából származó kötelelességeinek nem tesz eleget, vagy e kötelelességeknek csak néha-néha felel meg, nem mondhatjuk műveltnek. Tehát **a vallástalan és vallásközünyös ember nem művelt**.³

Az önszeretet kötelelességei az akarat részéről.

264. Amit az értelem megismer, azt az akaratnak kell végrehajtania és keresztülvinnie. Az értelem megismerte az Istent mint végső célunkat és tökéletes boldogságunkat és megismerte az eszközöket, valamint alkalmazásmódjukat, amelyek által és ahogyan végső célunk elérhető. Ezután következik az akarat, hogy mindent elfogadja és megvalósítsa. Tehát **a rendezett önszeretet mindenekelőtt a mély, buzgó és őszinte vallásosságot követeli**, hiszen a rendezett önszeretnek a végső célja az Isten.

¹ Hogy bizonyos tudás csak akkor műveltség, ha vele erkölcsi tökéletesedés is párosul, ezt Finácz Ernő is vallja. (Didaktika. 1935, 25. oldal.) — Weszely Ödön pedig ezt mondja: „Tudáson és képességen felül szükséges még hozzá (t. i. a műveltséghez) a lélek emelkedettsége, lelki nemesség s mindezek egysége és harmóniája.” (A korszerű nevelés alapelvei. 1935, 29. oldal.)

² „Fiam, akinek nincs hite, annak te se higgyél.” (Krupp gyáros halálos ágyán fiához.)

³ „Az a legműveltebb, aki legjobban szereti az Istent. Csak az ilyen ember éri el azt, amit a műveltségnek közvetítenie kell: a boldogságot.” (Szűz Mária Virágoskertje. XLVIII. évfolyam. 1932. év, június 6. füzet. 92. oldal.)

Az ember értelmével megismeri állapotának, foglalkozásának, hivatásának s a társadalomban elfoglalt állásának a kötelességeit is. Mivel a kötelességek teljesítése az akarat dolga, azért az akaratnak ezeket a kötelességeket is el kell fogadnia és meg kell valósítania. És hogy e kötelességteljesítésben ne álljon be lanyhulás, sőt nagyobb és nagyobb buzgósággal teljesíthessük azokat, azért azt meg kell könnyítenünk magunknak, hogy így az erőink sikeres kifejtésén érzett öröm is segítsen minket a kötelességeink teljesítésében. Ez okból a kötelességteljesítéshez szükséges készséget kell megszereznünk. E készség az erény. És mert kötelességeink különböző tárgyakra irányulnak, azért különböző tárgyú és irányú erények megszerzésére kell törekednünk. Sőt az összes erényeket meg kell szereznünk, mert mindenegybes ember élete az egész erkölcsi rendet átfogja s az összes erények segítik és támogatják egymást. Tehát **a rendezett önszeretet erénységet követel.**

265. Önmagunkkal szemben való egyik nagyon fontos kötelességünk a munka. Az ember munkára van teremtvé, munka az ember végzete. Munkálkodnia és dolgoznia mindenkinek kell, senkinek sincs joga henyélni. A munka annyira fontos tényező, hogy nélküle egy percig sem állhatna fenn a társadalom; sőt minél jobban fejlődik és tagozódik a társadalom, annál inkább kitűnik a munka fontossága és szükségessége. A közös érdekek tömörítik az embereket, a szeretet és türelem lehetővé teszi a társas együttélést, a munka pedig alapja a társadalomnak. De nemcsak a társadalom, hanem az egyén szempontjából is nagyon fontos és szükséges a munka, mert az ember ezáltal szerzi meg mindama javakat, amelyek neki s a család fenntartásához szükségesek.

Mi tehát a munka?

A materialista *utilitarizmus*, amelynek szolgálatában áll a *szocializmus* és a *liberalizmus*, a munka fogalmát teljesen meghamisította. E szerint a munka célja a haszon, a vagyonszerzés és oly tevékenység, amelynek valami anyagi értéke van, amit pénzzel meg lehet fizetni. Az ilyen meghatározás a munka teljes félreismerésén alapszik. Mi tehát a munka? *A munka az embernek amaz észszerű tevékenysége, amely rajta kívül fekvő meghatározott és erkölcsileg megengedett célra irányul és e cél elérése erőfeszítéssel jár.* És nemcsak a fizikai erőfeszítés munka, hanem még inkább a szellemi. „A munka fogalma alá kell vennünk mindazt a fáradozást, tevékenységet, amelyet az ember a szép, jó és igaz érdekében kifejt. Munka az, amit a tudós végez, midőn nagy problémákon gondolkodik; munka az, amit a művész végez, midőn nemes eszméket megtestesít, érzelmeket költői nyelvbe vagy hangokba átültet. És még csak milyen munka az, amit a szeretet gyakran láthatatlanul művel, elkezdve attól az odaadó önfeláldozástól, amelyet az édesanya a bölcsőtől kezdve gyermekéért hoz egészen addig, ahol a karitás angyala a teljesen ismer-

retlen s elhagyatott haldoklónak a szemeit lezárja.¹ Ez a munkának erkölcsi fogalma s ezt a munkát jól meg kell különböztetnünk attól, amit a fizika nevez munkának.

A munka oly erők tevékenysége, amelyek az emberben vannak. Mivel ezek az erők testi és szellemi erők, azért megkülönböztetünk *testi* és *szellemi munkát*.

266. A munka célja mindig valami erkölcsi dolog s nem haszon, gazdagság s más ehhez hasonló. **A munka végső célja az erényesség.**²

A munka kötelesség is. Ezt bizonyítja az, hogy az ember meghatározott erőkkel van felruházva, amelyeket működtetnie kell, hogy kárukát ne vallja. Az izomerő elernyed, ha munkával nem fejlesztjük; a szellemi erő tartalom nélkül marad, ha nem adunk neki alkalmat a gondolkodásra; az akarat a szenvedélyek játéklabdája, ha nem irányítjuk magasabb cél felé. Az embernek testi-szellemi szükségletei is munkát követelnek, mert a legtöbb ember csak így szerezheti meg azokat. Leginkább követeli a munkát a szellemi szükségletek kielégítése, valamint a társadalom fejlettségének a fenntartása és továbbvitele. A mondottakból következik, hogy **a rendezett önszeretet megköveteli, hogy állandó és folytonos munkában legyünk.**

267. **A munka erkölcsi kötelezettség, mégpedig parancs az Istentől** s ebben van a munka méltósága. **A munka istenszolgálat is,** mert a dolgozó emberiség mintegy folytatja és befejezi az Isten teremtfői tevékenységét. **A munka természetünkől folyó elemi kötelesség.**³ És mert természetünk megalkotója az Isten, azért a munka kötelezettségét az Istenre kell visszavezetnünk. Aki nem az Istentől származtatja s nem az Istenre vezeti vissza a munka kötelezettségét, annál a munka robot és rabszolgaság, kín és gyötrelem s alig várja, hogy szabaduljon tőle. Ez pl. a vallástalan szocializmusnál mindennapi tapasztalat.

A munkánál a legfontosabb eszköz az imádság, mert belőle erőt és kitartást merít az ember. Aki jól végezte imádságát, az utána dolgozabb és szorgalmasabb, fáradozásának nagyobb a sikere, mert felsőbb erő is támogatja tevékenységében. **Az imádság a legmagasztosabb és a legértékesebb munka;** az ember itt gyűjti az erőt minden más munkájához s itt kapja a kedvet a javuláshoz, az erényességhez, tehát a jellemességhez is. Igaza van a német költőnek, amikor azt mondja, hogy a munka imádság nélkül rabszolgaság s az imádság munka nélkül koldulás.

¹ Giesswein Sándor: Társadalmi problémák és keresztény világnézet. 1907, 143. oldal.

² „Le but suprême du travail est la vertu et non la richesse, et j'aperçois de plus en plus que l'intelligence de cette vérité contient en germe toute la science sociale.” (A. Eymien: Le gouvernement de soi-même. III.²⁰ 1927, 82. oldal.)

³ XIII. Leó pápa Rerum novarum körlevele.

Imádkozzál és dolgozzál! E kettő együttesen létesíti a földi boldogságot és szerzi meg az örök üdvösséget.

Kötelességek az étellel szemben.

268. Az életet az Istentől kaptuk, hogy tartamát felhasználva végső célunkat elérhessük. Az élet az Isten adománya s ezért az Isten akarja is, hogy azt fenntartsuk. Más szavakkal: **Az önfenntartás természettörvény.** Ezért mindenekelőtt munka által mindama javakat kell megszerezniünk, amelyek életünk fenntartásához szükségesek. Mivel pedig az ember szakadatlanul nem tud dolgozni, mert testileg-lelkileg kimerül, azért a **természettörvény a szükséges üdülést is parancsolja**, hogy pihe-néssel és megengedett és okos szórakozással visszanyerjük munka-erőnket.

Az önfenntartáshoz tartozik az egészség fenntartása is, mert ez az élő testnek a természetes állapota. Ezért a **természettörvény az egészség fenntartását is parancsolja** annál inkább, mert csak az egészséges ember tudja mindennemű kötelességét teljesíteni. Ezért mindazt kell kerülnünk, ami az egészségnek ártalmára van; sőt edzenünk is kell a testet, hogy a betegségekkel szemben ellenállóbb legyen. Nem szabad egészségünket szükség nélkül kockáztatnunk. Csodálatos, hogy az emberek semmivel sem játszanak oly könnyelműen, mint egészségükkel. Ha pedig egészségünk elveszett s betegek lettünk, akkor viszonyainkhoz mérten egészségünk helyreállításáról gondoskodnunk kell s a betegségben gyógyíttatnunk kell magunkat.

269. Életünk ellen a legsúlyosabb és visszavonhatatlanul jóvá nem tehető bűn az **öngyilkosság**. Öngyilkosnak azt nevezzük, aki életét készekaratosan kioltja, megöli magát. Az öngyilkosság annyira borzalmas bűn, hogy attól nemcsak minden józan lelkületű ember, hanem még a pogányok is visszarettentek. Az élet a földi javak között a legnagyobb, amelyhez még a féreg is görcsösen ragaszkodik s az öngyilkos esztelenül eldobja magától. Nem csodálatos tehát, hogy az öngyilkosságot mindig megvetés kíséri. Az embernek semmiféle helytálló oka nincs arra, hogy életét eldobja magától. Nincs az a nyomor, csapás, szerencsétlenség és szenvedés, amivel indokolni lehetne az öngyilkosságot. Sőt az öngyilkosság a legnagyobb gyávaság, mert az öngyilkos megszökik az élet nehézségei elől, amelyeket legtöbbször esztelen életével zúdított magára; vagy megszökik a földi igazságszolgáltatás elől, mert gonoszágaiért gyáván nem mer megfélemleni. Végül — és ez teszi legsúlyosabb bűnné az öngyilkosságot — az öngyilkos jogtalanul és durván belenyúl az Isten felségjogába. Az Istentől kapjuk az életet s ezért nincs jogunk azt eldobni magunktól; addig kell élnünk, ameddig az Isten végtelen bölcseségének tetszik s a nehézségeket és csapásokat az Ő szent akaratán megnyugodva kell viselnünk.

Kötelességeink a jó hírnévvel és a tisztelettel szemben.

270. Másoknak a mi értékünkre vonatkozó jó véleményét *jó hírnévnek* vagy röviden: *hírnévnek* mondjuk. A jó hírnév tehát nem egy embernek ítélete mirőlunk, hanem sok embernek egybehangzó ítélete. A hírnév alapja bennünk van, valamely tökéletességünkben. A hírnévnek a tulajdonképeni alapja az erényesség; azonban más tökéletesség miatt is lehetünk hírnevesek. Így vannak hírneves tudósok, hírneves művészek, hírneves tanítók, hírneves orvosok.

A hírnévnek alapja bennünk van, az erényességben vagy valamely tökéletességünkben. Ezért ha erényesek vagyunk s a magunkra vállalt foglalkozásbeli, hivatásbeli, állásbeli kötelességeinket hűen és lelkiismeretesen teljesítjük, akkor legalább is környezetünkben mindig lesz hírnevünk. A hírnév tulajdonképen nem más, mint az erényességnek s a lelkiismeretes kötelességteljesítésnek mintegy természetes kísérője. Ezért szabad törekednünk arra, hogy jó nevünk legyen, annál is inkább, mert ez egyúttal hatalmas eszköz abban, hogy az erényességben és a lelkiismeretes kötelességteljesítésben megmaradjunk. Azonban a szeretelen és mohó törekvés a hírnév után már nincs megengedve, mert ez mások becsméréseivel jár, hogy így jussunk hírnévhez. Végül ha hosszas fáradozás után hírnévre tettünk szert, ne legyünk *elkapatottak*, mert ez rossz útra visz és sokszor a jó hírnév elvesztésével is jár.

271. A *tisztelet* alapja mindig a jó hírnév és a rólunk alkotott jó vélemény külső megnyilatkozásában áll, különösen a nagyrabecsülés külső kifejezésében. Tehát a tisztelet nagyobb értékű, mint a jó hírnév, mert emezt is magában foglalja. A tisztelet után való törekvésről mindaz érvényes, amit a jó hírnév után való törekvésről mondtunk.

HARMADIK FEJEZET.

Az embernek embertársaihoz való viszonya, vagyis a felebaráti szeretet.

A felebaráti szeretetről általában.

272. Észrevesszük, hogy a világon nemcsak mi vagyunk, hanem más emberek is, akik ugyanúgy testből és lélekből állanak, mint mi; ugyanúgy céljuk az Isten dicsőítése és a tökéletes boldogság megnyerése, mint nekünk. Észrevesszük azt is, hogy a többi embernek nemcsak az a végső célja, mint nekünk, hanem ugyanazokkal az eszközökkel is törekszik végső célja felé, legföljebb az eszközök alkalmazásában találunk tökéletességi fokozato-

kat. Észrevesszük, hogy amint mi szeretjük önmagunkat s ezért bizonyos javakat kívánunk magunknak és törekszünk is azokat megszerezni, éppen úgy a többi ember is szereti önmagát s ugyanolyan javakat kíván magának s ugyanolyan javak után törekszik, mint mi, míg végül minden embernek közös legfőbb java ugyanaz az egy Isten. Röviden: észrevesszük, hogy az összes emberek egy és ugyanannak a fajnak csak meghatározott egyedei. Gondolkodás által megismerjük, hogy az Isten mindenegyes embernek, mert mindenegyes ember ugyanannak a fajnak csak meghatározott egyede, örök világtervében ugyanolyan szerepet szánt; vagyis megismerjük, hogy amilyen szeretettel szeret minket az Isten, éppen olyan szeretettel szereti a többi embert is. Így megismerjük, hogy minden ember egyenlő az Isten előtt, pedig tudjuk, hogy a világ többi teremtménye kevesebb, mint az ember még az Isten előtt is. Ez egyenlőségnél fogva megismerjük, hogy embertársunkkal nem tehetjük azt, amit az észnélküli lényekkel teszünk; megismerjük, hogy amint megbecsüljük önmagunkban a személyt, éppen úgy meg kell becsülnünk a többi emberben is a személyt. E megismerésnél és megbecsülésnél fogva belátjuk, hogy mi kötelesek vagyunk embertársunkat segíteni földi élete berendezésében és végső céljának elérésében; de belátjuk azt is, hogy nekünk is jogunk van embertársunk segítségére földi életünk berendezésében és végső célunk elérésében. Így megismerjük, hogy mindenegyes embert mindenegyes emberrel jogok és köteleességek kötnek össze, vagyis az összes emberek a jogok és köteleességek viszonyában vannak egymással. E viszonyt *felebaráti szeretetnek* nevezzük. Szeretetnek azért nevezzük, mert ha az emberek kölcsönösen megteszik köteleességeiket egymással szemben, akkor egymásnak jót kívánnak és jót tesznek; e kettő pedig a szeretethez tartozik. Tehát **a felebaráti szeretet az emberek kölcsönös kötelelességeinek és kölcsönös jogainak a viszonya.**

273. Az embereket az Isten teremtette, Ő adta nekik természetüket. Mi főntebbi okoskodásunkban az ember természetéből indultunk ki s az ember értelmes természetéhez alkalmazkodtunk mint zsinórmértékhez. Így jutottunk el a felebaráti szeretet törvényének a megismeréséhez. Az Isten akarata az emberben az értelmes emberi természet által nyilatkozik meg s ez az értelmes emberi természet követeli a felebaráti szeretet törvényét. Tehát **a felebaráti szeretet a természettörvény parancsa.**

A mondottakból következik, hogy **a mi felebarátunk minden ember, akár jóakarónk, akár ellenségünk.** Igen, még az ellenség is felebarátunk, mert a felebaráti szeretetnek alapja az, hogy elérheti-e valaki az örök üdvösségét; márpedig az ellenség is képes lehet az örök üdvösség megnyerésére. Ez okból a felebarát meghatározását így kell megadnunk: **felebarát az, aki az örök üdvösség megnyerésére képes lehet.** Tehát a méhmagzat is felebarátunk.

274. Az eddig mondottakból a következő negatív törvényeket kapjuk.

a) *Gyűlölet*. Nem szabad gyűlölködnünk. A gyűlölet abban áll, hogy örülünk akkor, ha felebarátunkat valami rossz éri. A gyűlöletnek természetes következménye, hogy felebarátunknak rosszakaratból rosszat kívánunk és rosszakaratból szomorkodunk, ha valami jó éri őt. Ezzel szemben a felebaráti szeretet csak jót kíván és csak jót tesz embertársának. Tehát a gyűlölet bűn.

b) *Botrány*. A botrány valamely rossz vagy rossznak látszó cselekedet, amellyel alkalmat adunk felebarátunknak, hogy bűnt kövessen el. A botrány *közvetlen* vagy *közvetett*.

α) *A közvetlen botrány* abban áll, hogy az alkalomadással szándékozunk is felebarátunkat bűnre vinni. A közvetlen botrány mindig bűn a felebaráti szeretet ellen, mert rosszat tenünk nem szabad felebarátunknak és még kevésbé a lelkiek terén.

β) *A közvetett botrány* abban áll, hogy az alkalomadással nem szándékozunk bűnre vinni embertársainkat, bár lehetséges, hogy némelyik vétkezni fog éppen eme alkalomadás miatt. A közvetett botrány néha bűn, néha nem bűn. A közvetett botrány nem bűn, ha észszerű alapon hajtunk végre magábanvéve nem rossz cselekedetet, amely azonban egyeseket megbotránkoztathat. Pl. ha orvos tanítványai részére a nemi dolgokról könyvet ír s ez a könyv avatatlan kezébe jut s őt megbotránkoztatja, akkor az orvos nem vétkezett. Más esetekben a közvetlen botrány is bűn. Ha tehát valaki erkölcstelen regényt ír s az olvasót megbotránkoztatja, akkor az írónál a közvetlen botrány bűn, mert az erkölcstelen regény megírásának nincs észszerű alapja s itt nemcsak a közvetett botrány bűn, hanem az ilyen regény megírása is.

c) *Idegen bűnben való részvétel*. Ezeket a bűnöket még röviden csak *idegen bűnöknek* nevezzük. Idegen bűnt az követ el, aki másnak a bűn véghezvitelére tanácsot ad, aki mást a bűn elkövetésében segít, aki másnak a bűnét dicséri stb. Az idegen bűn csak akkor bűn, ha tényleg bűnös a szándék. Így pl. egy szolgál, aki életével lakolna, ha nem nyitná meg a ház ajtaját a rablóknak, ha tényleg megnyitja az ajtót, nem esik idegen bűnbe, bár az ajtó megnyitásával elősegítette a rablást. A szolgának az ajtó megnyitásával nem a rablás elősegítése volt a célja, hanem életének a megmentése.

275. A felebaráti szeretetről eddig mondottakból már néhány pozitív törvényt is kaphatunk.

a) Felebarátunkat nagy testi vagy lelki szükségében kötelesek vagyunk segíteni, ha megtehetjük. Sőt rendkívüli lelki szükségben még életünket is kockáztathatjuk, csak hogy őt megmenthessük. Pl. a katolikus papnak a ragályos beteghez el kell mennie, hogy neki a végső szentségeket feladja, bár tudja, hogy a betegséget megkaphatja s esetleg belehalhat.

b) Testi szükségben *alamizsnával* segítjük felebarátunkat. Akinek van fölöslege, köteles alamizsnát adni és minél több a fölöslege, annál inkább köteles alamizsnálkodni. Nem vagyunk kötelesek alamizsnát adni, ha csak annyink van, amennyi a mi és családunk fenntartásához szükséges; ha azonban ekkor is adunk, annál nagyobb az érdemünk. Az alamizsnálkodás észszerűen történjék, hogy tényleg a szükségben szenvedők kapják s ne mozgítsuk elő a dologtalanságot és a henyélést.

A barátság.

276. A barátság és a felebaráti szeretet egymáshoz közel eső fogalmak, mindazáltal nem fődik egymást. *A barátság abban a kölcsönös és kölcsönösen ismert jóakarásban áll, amelyben két vagy több ember egymással szemben viseltetik.* Ha tehát valaki egy másiknak jót akar, de a másik erről nem tud, akkor ez nem barátság, csak felebaráti szeretet. Ha ketten szeretik egymást és egymásnak kölcsönösen jót akarnak, de a másiknak a szeretetéről egyik fél sem tud, akkor ez sem barátság, hanem csak felebaráti szeretet. A barátság a barátok között több a felebaráti szeretetnél, bár a felebaráti szeretet a kiindulópontja. Igazi barátság csak igazán erényes emberek között lehetséges és mindig hosszabb időnek az eredménye. A férfibarátságokról azt olvasuk, hogy többnyire a gyermekkorban kezdtek szövődni.¹

A következőben nem a barátságról, hanem a felebaráti szeretetről lesz szó.

A felebaráti szeretet szükségessége.

277. A felebaráti szeretet a természettörvény parancsa, tehát szükséges is és főképen következményeiben tűnik ki roppant fontossága és szükségessége.

Nemcsak az Isten iránt való szeretetre van szükségünk, hanem a felebaráti szeretetre is. A felebaráti szeretet abban áll, — később részletesebben lesz róla szó — hogy embertársunknak mindazt a jót akarjuk, amit magunknak, mégpedig oly mértékben, amint ezt az Isten akarja és megengedi, hogy mi e javakat magunknak megszerezzük.² Igaz ugyan, hogy az, aki szereti az Istent, tehát parancsait megtartja, felebarátját is szereti, mert a természet-törvények — hiszen ezek az Isten parancsolatai — a felebaráti szeretetet is magukban foglalják, mégis a felebaráti szeretetre

¹ Tumlriz: Pädagogische Psychologie. 1930, 122. oldal. — F. A. Vuillermet: *Soyer des hommes*²⁶, 1928, 105. és következő oldalai.

² „Nous devons aimer les autres, tout les autres, sans exception, comme nous-même, pour l'amour de Dieu, c'est-à-dire que nous devons leur vouloir à tous les mêmes biens qu'à nous et dans la mesure exacte où Dieu veut et permet que nous recherchions nous-même ces biens.” (Gillet: *L'éducation du coeur*. 10 ezer. 1910, 10. oldal.)

különös gondot kell fordítanunk. U. i. „Ha valaki azt mondja: szeretem az Istent és felebarátját gyűlöli, hazug az. Mert aki nem szereti felebarátját, akit lát, hogyan szeretheti az Istent, akit nem lát.” (Szent János apostol.) A felebaráti szeretet mintegy eszköz és lépcső, amelyen át az Isten szeretetéhez emelkedik az ember. Az Isten iránt való szeretet és a felebaráti szeretet két összetartozó dolog, mert mind a kettőnek a célja ugyanaz, t. i. az isteni jószág, és mert a közös alap, amelyen a szeretet nyugszik, az örök boldogság.¹ A mondottakból következik, hogy **a felebaráti szeretet célja az Isten mint tökéletes boldogságunk és az Isten dicsőítése.**

278. A felebaráti szeretet a társadalom szempontjából is nagyon szükséges, mert bár igaz, hogy a társadalmak létesítésében érdekek is játszottak szerepet, mindazáltal igaz az is, hogy azokat a szeretet tartja fenn. A szeretet teszi lehetővé a társas együttélést. Bármennyire is tökéletes a társadalom vagy az állam szervezete és berendezkedése, ha az embereket nem hatja át a felebaráti szeretet, akkor az intézmények csupán üres formák, hogy az önzést takarják. A szeretet a társadalom éltetője. Amikor számúznék a szeretetet a társadalomból, az abban a pillanatban összeroskadna. Az Isten iránt való szeretet és a felebaráti szeretet oly két törvény, amelyben benne van minden törvény. Ha valaki ezt lelkiismeretesen megtartja, az nemcsak a földön boldog, hanem halála után is boldog lesz. Ha e két törvény élne az emberek lelkében, akkor nem volnának szociális bajok, elégedetlenség és forrongás, mert a szeretet munkaalkalmakban, valamint embertársaink meg- és fölsegítésében mindent kiegyenlítene.

És gondoljunk magunkra, hogy mi mindent nem kaptunk a szeretettől. A szeretet az, amely bölcsönktől a sírunkig kísér. A szeretet volt az, amely ápolt és gondozott, éjt-napot összetéve fáradozott érettünk. A szeretet volt az, amely megtartott minket az életnek, megtanított bennünket járni s gágyogásunkat beszéddé alakította át; a szeretet volt az, amely sok áldozat árán fölnevelt minket. Röviden: a szeretet tett minket azzá, amik vagyunk s a szeretet lesz az, amely lecsukja szemeinket, megadja nekünk a végtisztességet s elföldeli halandó testünket. A szeretet adott nekünk létet, a szeretet hozott létre mindeneket, mert az Isten végtelen szeretetből teremtette a világot. Végül úgy szerette az Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta érte.

A felebaráti szeretet zsinórmértéke.

279. A felebaráti szeretet törvényére így jövünk rá (272.): belátjuk, hogy embertársunk köteles minket segíteni földi életünk berendezésében és végső célunk elérésében; azonban belátjuk azt is, hogy mi is kötelesek vagyunk embertársunkat segíteni földi

¹ Aquinói Szent Tamás: Summa theologica. 2^a 2^{ae}, qu. 23, a. 5.

életének berendezésében és végső céljának elérésében. És mi e segítség mértéke? Minden cselekedetünk zsinórmértéke értelmes emberi természetünk. Ezért mindazt kívánjuk magunknak és mindaz után törekszünk, ami értelmes természetünknek megfelel. És mert ezt az értelmes emberi természetet embertársunkban is feltaláljuk, azért neki is ugyanazt kívánjuk, amit magunknak. Tehát **a felebaráti szeretet zsinórmértéke: szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.**¹

Ha felebarátunkat szeretni akarjuk, akkor mindenekelőtt önmagunkat kell rendezetten szeretnünk, tehát azt, ami bennünket minden más lény fölé emel, t. i. lelkünket, hogy azt tisztán megőrizzük. Lelkünk szeretete pedig az erények megszerzésében és gyakorlásában áll. És ha így rendezetten szeretjük magunkat, akkor mert magunkban az embert szeretjük, felebarátunkat is fogjuk szeretni, mert emberségünket benne is feltaláljuk.² Ha tehát felebarátunkat szeretni akarjuk, akkor előbb magunkat kell rendezetten szeretnünk. Más szavakkal: **a rendezett önszeretet rávezet bennünket a felebaráti szeretet helyes gyakorlására.**

280. Ez még nem minden, ez még csak a kezdet. Amikor magunkban felebarátunkat is szeretjük, ezt az Istenért kell tennünk, mert az Isten az, aki minket emberekké teremtett, minket szeretetünk tárgyává tett s elhalmoz minket minden jóval. Az Isten iránt való szeretet nélkül nincs igazi felebaráti szeretet, mert nincs alapja, amelyen biztosan megállhatna.³ Tehát **a felebaráti szeretet célja az Isten iránt való szeretet.** „A helyes felebaráti szeretet az istenszeretésbe torkollik; az emberszeretés az istenszeretés számára csak gyakorló tér és erőfok; az emberszeretés meg-

¹ Aquinói Szent Tamás: Summa theologica. 2a 2ae, qu. 26. a. 4.

² „Voulons-nous aimer notre prochain comme nous-même? Alors commençons par nous aimer nous-même comme il faut, c'est-à-dire subordonnons en nous le moi animal au moi raisonnable et divin. Aimons en nous ce qui élève et non ce qui rabaisse, ce qui ennoblit et non ce qui avilit. Soumettons nous enfin au joug de la raison et de la foi, et non à la tyrannie des sens. Si nous nous aimons de la sorte, nous serons obligés d'aimer notre prochain. Nous l'aimerons comme nous-même. Tout naturellement, et comme malgré nous, notre égoïsme s'épanouira en charité. Car enfin, si c'est l'homme que j'aime en moi et non l'animal, la dignité humaine, et non l'avalissement de la bête, je serai naturellement sympathique à quiconque sera revêtu de cette dignité-là. Son image, partout où j'en trouverai les traits, sollicitera mon amour. Ce sera comme si je me retrouvais moi-même, incarné dans autrui.” (Gillet: La virilité chrétienne. 8 ezer. 1913, 294—295. oldal.)

³ „Lorsque je m'aime moi-même de la façon que j'ai dite, lorsqu'en moi je sacrifie l'animal à l'homme, le plaisir au devoir, Sait-on en dernière analyse qui j'aime en moi? Ce n'est pas moi, mais Dieu. Car si je suis homme, c'est à Dieu que je le dois. Si je suis fidèle à mon devoir humain, c'est au nom de Dieu qui me l'impose. Finalement l'amour que je me porte ne s'arrête pas à moi; il s'élève jusqu'à Dieu . . . Et puisque c'est finalement Dieu que j'aime en moi et qu'en tout cas, si j'aime chrétiennement, je ne puis m'aimer que pour Dieu, nécessairement j'aimerai mon prochain comme moi-même, c'est-à-dire que j'aimerai Dieu en lui pour Dieu.” (Ugyanott. 296—297. oldal.)

bizható indítékait, egységét és koronáját az istenszeretés adja.”¹

281. A felebaráti szeretet zsinórmértéke az önszeretet. Ebből a következő tételeket kapjuk:

a) **Az önszeretet előképe a felebaráti szeretetnek.** Ez azt jelenti, hogy amit magunknak kívánunk és teszünk, azt felebarátunknak is kívánjuk és tesszük; és amit magunknak nem kívánunk és nem teszünk, azt felebarátunknak sem kívánjuk és tesszük.

b) **A felebaráti szeretetnek nemcsak a szándékban kell lennie, hanem cselekedetekben is ki kell bontakoznia.** Ez azt jelenti, hogy a felebaráti szeretetet cselekvőleg is kell gyakorolnunk, ha van rá tehetségünk, módunk és alkalmunk.

c) **Az önszeretet megelőzi a felebaráti szeretetet.** Ez azt jelenti, hogy ha az önszeretet és a felebaráti szeretet kötelességei összeütközésbe kerülnek, akkor az önszeretet kötelessége az első s a felebaráti szeretet kötelessége ebben az esetben nem kötelez. És ha mégis előre helyezzük a felebaráti szeretet kötelességét, akkor ez a hősiességek oly magas foka, amelyre nem minden ember van kötelezve.

282. Minden embert kell szeretnünk, minden embert kivétel nélkül, de nem mindenkit egyenlő módon. Minél közelebb áll hozzánk valaki, annál jobban kell őt szeretnünk; és minél közelebb áll valaki az Istenhez, annál inkább méltó szeretetünkre. A felebaráti szeretet általános parancsában: szeresd felebarátodat, mint tenmagadat, — a „tenmagadat” nem azonosságot, hanem csak hasonlóságot jelent. Szeretnünk kell felebarátunkat, de nem ugyanazon a módon, mint magunkat, hanem csak hasonlóan. Ezért a felebaráti szeretetnek fokozatai is vannak. A két főfokozat: a) minél közelebb áll valaki hozzánk és b) minél közelebb áll valaki az Istenhez, annál jobban kell őt szeretnünk. E két főfokozatnak azután más alfokozatai vannak. Ez okból ezt a fejezetet több részre osztjuk. Az első részben a felebaráti szeretet kötelességeiről általában lesz szó, a második részben a szülők iránt való szeretetről, a harmadik részben az előljárók iránt való szeretetről, a negyedik részben a hazaszeretetről és az ötödik részben az egyházszeretetről.

I.

A felebaráti szeretet kötelességeiről általában.

Az alapkötelességek.

283. Mindenekelőtt azokat az alapkötelességeket kell ismerünk, amelyek magunktartását felebarátunkkal szemben általánosan

¹ Schütz Antal: Dogmatika, 1923, II. 136. oldal.

szabályozzák s amelyekből minden más kötelességünk levezethető, szem előtt tartva a felebaráti szeretet zsinórmértékét: szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. Két ilyen alapkötelességet ismerünk.

a) Minden ember társaival szemben mint önálló egyéniség, mint személy áll, akinek megvan a maga személyi rendeltetése. Ez az önállóság föltételezi, hogy minden ember meghatározott jogokkal van körülhatárolva, amelyekbe önkényesen belenyúlni másnak nem szabad. Csak így van biztosítva az ember abban, hogy földi életét okosan berendezheti és rajta keresztül végső célja felé tör-tethet. És mert ez így van, azért senkinek sem szabad másnak a jogkörét megsértenie, sőt mindenkinek kötelessége másnak a jogkörét tiszteletben tartani és védeni annál is inkább, mert ezzel a maga jogkörét is tiszteli és védi. Ezt *igazságosságnak* nevezzük. Tehát **a felebaráti szeretetnek az első alapkötelessége az igazságosság.**

b) Minden ember meghatározott jogokkal van körülhatárolva, mégis nincsenek egymástól teljesen elválasztva, hanem élő egészet alkotnak, t. i. társadalmat. Minden ember valamely társadalomnak a tagja s ezért az emberek egymásra vannak utalva, hogy kölcsönösen segítsék egymást feladataik és céljaik megvalósításában. Ez a kölcsönösség csak úgy lehetséges, hogy az emberek egymásnak jót kívánnak és jót tesznek. Ezt szeretetnek nevezzük. Tehát **a felebaráti szeretetnek a második alaptörvénye a szeretet.**

Összegezve: **a felebaráti szeretetnek két alapkötelessége van: az igazságosság és a szeretet.** E kettőből a felebaráti szeretetnek minden más kötelessége levezethető. Ezért e részt más két alrészre osztjuk: a szeretet kötelességeire és az igazság kötelességeire.

A)

A szeretet kötelességei.

Az igazmondás.

284. *Őszinteségnek* azt az erényt nevezzük, amely arra készíti az embert, hogy úgy tegyen és beszéljen, amint érez és gondolkodik. Az őszinteség erényével rokon az *igazmondás* erénye, amely abban áll, hogy úgy adjuk elő a dolgokat és a tényeket, amint azokat a legjobban tudjuk.

E két erény mindenkinek szükséges, mert ezekre kötelez bennünket egyrészt a felebaráti szeretet, másrészt a társadalom java is. Igazmondás és őszinteség nélkül a társadalom hamarosan megínogna, mert benne a bizalmatlanság s vele együtt a szeretetlenség lenne uralkodó. De kötelezi az embert az igazmondásra és őszinteségre saját maga is, t. i. saját természete, hogy meg-

legyen benne az összhang a gondolatok, a beszéd és a cselekedetek között.

285. Az igazmondás ellen akkor vétünk, amikor hazudunk. Hazudni tesz nem igazat mondani; vagy szabatosabban: *a hazugság beszédünk és gondolataink közötti megnevezettség*. Ha tehát beszédünk és gondolataink között ellentmondás van, akkor hazudunk.

A hallgatás nem hazugság. Ha valaki tudja az igazságot, de hallgat, nem hazudik, mert beszédje és gondolatai között nincs ellentmondás, hiszen semmit sem mondott. Lehet, hogy az ilyen hallgató ember vétkezik, mert lehetnek körülmények, amikor nem szabad hallgatnunk, hanem az igazságot meg kell mondanunk; azonban ez a bűn nem a hazugság bűne.

286. A beszédben kétféle igazságot fejezünk ki és különböztetünk meg. Ennek az az oka, hogy a beszéddel nemcsak a külső dolgokat és általában a megismerést fejezzük ki, hanem gondolatainkat is. Ezért a beszédben a logikai és erkölcsi igazság külön választható egymástól. Ha a beszélő igaz ítéletet mond ki, de ezt tévedés folytán hamisnak gondolja s ezt a hallgatónak tudomására is hozza, akkor beszéde logikailag igaz, azonban erkölcsileg hamis. Pl. a magyar nemzet századokon át védte a nyugati kereszténységet. Ez igaz ítélet. Ha valaki ezt az ítéletet mások előtt kimondja, de ő maga nem tartja igaznak, akkor kimondott ítélete logikailag igaz, mert a tárgyi renddel egyezik, és mégis erkölcsileg hamis, mert alanyi meggyőződésével nem egyezik. Ezt az erkölcsi hamisságot egyúttal *alaki hazugságnak* is nevezzük. És megfordítva is lehetséges: ha a beszélő hamis ítéletet mond ki, de ezt igaznak gondolja s a hallgatónak tudomására hozza, akkor beszéde logikailag hamis, de erkölcsileg igaz. Pl. a Nap kering a Föld körül. Ez hamis ítélet. Ha valaki mégis igaznak tartja ezt az ítéletet és mások előtt kimondja, akkor kimondott ítélete logikailag hamis, mert a tárgyi renddel nem egyezik; azonban erkölcsileg igaz, mert alanyi felfogásával megegyezik. Az ilyen erkölcsi igazságot *anyagi hazugságnak* nevezzük.

A bűn az alaki hazugságban van és nem az anyagi hazugságban, mert a bűn az akaratban van, hiszen az akarat az oka az alaki hazugságnak, t. i. a beszéd és a gondolkodás között lévő ellentmondásnak. Az anyagi hazugság nem-tudás és ez nem tartozik az akarathoz. Itt, ahol nem a logikai, hanem az erkölcsi rendet tárgyaljuk, az alaki hazugságról van szó s ezért hazugság alatt az alaki hazugságot értjük.

287. Némelyek azt mondják, hogy a hazugság lényegéhez szükséges a megtévesztés szándéka is. Nem szükséges, mert a hazugság a megtévesztés szándéka nélkül is hazugság,¹ hiszen több olyan tréfás hazugság van, amelyet nem kísér a megtévesztés szándéka és mégis hazugság, mivel a beszéd ellentmondásban van az alanyi meggyőződéssel. Aki meg nem engedett módon

¹ Aquinói Szent Tamás: Summa theologica. 2^a 2^{ae}, qu. 110, a. 1.

valamely cselekedetet akar, amelynek rendszerint hatása is van, az hallgatólagosan vagy okában a hatást is akarja. Ha tehát valaki hazudik és e hazugság megtévesztéssel is jár, akkor a hazudó a megtévesztést hallgatólagosan akarja, mert az okot akarta.¹ Ezért a hazugság meghatározásában nem kell kifejezetten benne lennie a megtévesztés szándékának.

288. A hazugság a cél szerint lehet tréfás hazugság, szükség-hazugság és kártokozó hazugság.

a) A *tréfás hazugságnak* a célja vidámítás és szórakoztatás.

b) A *szükség-hazugságnak* a célja valamely bajnak, nehézségnek, kellemetlenségnek az elkerülése; vagy ha másnak az érdekében történik a hazugság, akkor valamely bajnak, nehézségnek, kellemetlenségnek az elkerültetése.

c) A *kártokozó hazugságnak* a célja a kártevés. És itt kár alatt nem a pusztá megtévesztést kell értenünk, hanem minden néven nevezendő testi és lelki hátrányt.

289. Szabad-e hazudnunk?

Minden dolgot arra kell használnunk, amire azt az Isten teremtető szándéka rendelte. Ha a dolgokat nem a nekik megfelelő célra használjuk, akkor vétünk az Isten akarata ellen, következésképp a természettörvényeket is megsértjük, tehát bűnt követünk el. Mármost a beszéd arra való, hogy vele gondolatainkat és szándékainkat másokkal közöljük. Ha tehát beszédünk és gondolataink között ellentmondás van, akkor a beszédet nem arra használjuk, amiért kaptuk, tehát vétünk a természettörvények ellen, vagyis **hazudnunk nem szabad**.

Továbbá mindig értelmes természetünk szerint kell cselekednünk. Mivel pedig az értelem semmitől sem irtózik annyira, mint az ellentmondástól és a hazugság ellentmondás beszédünk és gondolataink között, azért **hazudnunk nem szabad**.

Végül az ember egységes egész s ezért benne a belső és külső részeknek összhangban kell lenniök. Mármost a hazugság, mert ellentmondás beszédünk és gondolataink között, támadás az ember egysége ellen, következésképp **hazudnunk nem szabad**. És tényleg minden időben és minden népnél megvetették a hazugságot, minden egészséges lelkületű ember irtózik a hazugságtól.

A mondottakból következik, hogy **hazudnunk nem szabad tréfából, hazudnunk nem szabad szükségben, hazudnunk sohasem szabad**. Még tréfából sem szabad hazudnunk. A társaság felvidámításához és szórakoztatásához nem szabad felhasználnunk emberi természetünk lealacsonyítását. A hazugság bűn s a hazugság tárgyától és a körülményektől függ a bűn nagysága.

290. A *szükség-hazugság* mellett több érvet szoktak felhozni, amelyek azonban nem érvek, hanem csak kifogások. A legerősebb érvnek látszik a következő: Önvédelemből végső esetben

¹ Ugyanott. 2^a 2^{ae}, qu. 110, a. 3, ad 6.

szabad felebarátunkat megölnünk, tehát végső esetben szabad hazudnunk is.

Felelet. Az önvédelemnél két jó között kell választanunk: a magunk élete és támadónk élete között. És mert az önszeretet megelőzi a felebaráti szeretetet (281. c), azért önvédelemnél végső esetben szabad támadónkat megölnünk és nem követünk el bűnt. Azonban hazugságnál jó és rossz között kell választanunk; és mert a rosszat semmiféle jó cél nem szentesíti, azért **hazudnunk sohasem szabad.**¹

Kétértelmű beszéd.

291. Eléggé gyakran megtörténik az életben, hogy valaki valamely titok birtokában van, amelyet mások is meg akarnak tőle tudni. Hogyan lehet az ilyenek toladódó kérdéseitől megszabadulni? Ekkor a föltett kérdésre oly feleletet adunk, amely az összefüggő szöveg vagy a körülmények szerint többszörös értelmet enged meg. Ezt *kétértelmű beszédnek* nevezzük. Pl. Szent Atanáz az őt nem ismerő üldözőivel találkozott. Az üldözők kérdezték tőle: Milyen messze van Atanáz? Szent Atanáz így felelt: nincs messze s erre az üldözők tovább rohantak. Az ilyen kétértelmű beszéd nem hazugság, mert egyezik gondolatainkkal és ezért megengedhető, ha nem vagyunk kötelesek az igazságot megmondani, vagy valami titkot kell megőriznünk.

292. A kétértelmű beszédhez számítják az *elmebeli fenntartást is* (*reservatio* vagy *restrictio mentalis*). Ennek két faja van.

a) Az első a *tisztán elméleti fenntartás* (*restrictio pure mentalis*). Ez abban áll, hogy a feleletnek igazi értelmét semmiképen sem tudjuk kivenni. Pl. ha valaki e kérdésre: volt-e Rómában? — így felel: voltam és hozzágondolja, de nem mondja: csak álmomban. Az ilyen elmebeli fenntartás közönséges hazugság, mert a kimondott felelet ellentmondásban van az alanyi meggyőződéssel. A kimondott feleletből s a még utána gondoltból semmiképen sem tudjuk kiokoskodni, hogy mi az igazi felelet, mert gondolatolvasók nem vagyunk.

b) A második a *tágabb értelemben vett elmebeli fenntartás* (*restrictio late mentalis*). Ez abban áll, hogy a körülményekből a helyes értelmet okosan kikövetkeztethetjük. Pl. a toladódó kéregetőnek ezt mondjuk: nincs pénzünk és a kéregető tudja: a te számodra. Ez az elmebeli fenntartás nem hazugság, mert a beszélő igazat mond s a félreértést csak megengedi. Sőt sokszor szükséges is, ha a toladódó kérdezősködővel szemben a hallgatás nem

¹ „Mendacium non solum habet rationem peccati ex damno, quod infer-tur proximo, sed ex sua inordinatione. Non licet autem aliqua illicita inordina-tione uti ad impediendum nocumenta et defectus aliorum; sicut non licet furari ad hoc quod homo elemosynam faciat, nisi forte in casu necessitatis, in quo omnia sunt communia. Et ideo non est licitum mendacium dicere ad hoc, quod aliquis alium a quocumque periculo liberet.” (Ugyanott. 2^a 2^{ae}, qu. 110. a. 3, ad 4.)

véd. Mégis még ezt az elméleti fenntartást sem szabad használnunk olyannal szemben, akinek kötelességünk az igazságot teljes határozottsággal megmondanunk.

A vallási és erkölcsi kötelességek.

293. A vallás és az erkölcsösség terén is vannak kötelességeink felebarátainkkal szemben. Néhányat felsorolunk.

a) Mivel mind a földi élet észszerű berendezkedése, mind végső célunk elérése vallási és erkölcsi ismereteket is követel, azért ezeket meg kell szereznünk. Ezeket az ismereteket tanulás által szerezzük meg, következésképp *tanításra* is van szükség. E tanítás szigorú kötelesség azokkal szemben, akikért az Isten előtt felelősek vagyunk. Pl. a szülő köteles tanítani gyermekét, a tanító tanítványát. Másokkal szemben ez a tanítás nem szigorú kötelesség, de mindenesetre a szeretetnek nagyon szép ténye s az irgalmasság lelki cselekedetei között szerepel: tudatlanokat tanítani, a kételkedőknek jó tanácsot adni.

b) A tanítás mellett szükséges a *biztatás és bátorítás* is, hogy az, akit tanítunk, erős akaratelhatározásokhoz jusson s a vallási és erkölcsi téren mindvégig állhatatos maradjon.

c) A tanításhoz, a biztatáshoz és a bátorításhoz a *példa* is szükséges. A példa is tanítás. A példának tanításvolta abban áll, hogy különösen az ifjúság mint elégséges okot és érvet fogja fel arra nézve, hogy ő is hasonlóképpen cselekedjék. Csakhogy a példa néma tanítás, amelynél a tett, a cselekedet beszél és legtöbbször hangosabban, mint a szó. A példa némaságában is túlharsogja a tanítást. A példa némaságában is vonz, mert közvetlenebbül szól az akarathoz, mint a tanítás; az akarathoz pedig nem a szó, hanem a cselekedet imponál. A példa mutatja meg, hogy a tanultakat miképpen kell megvalósítanunk a gyakorlati életben adott viszonyok és adott körülmények között és egyúttal a gyöngé akaratot biztatja is, lelkesíti és kedvet ad a jónak állandó és kitartó gyakorlására. A tanítás csak az irányt jelöli meg és csak az utat mutatja, amelyben s amelyen haladnunk kell; ezzel szemben pedig a példa arra tanít, hogy miképpen kell a kijelölt irányban és a meghatározott úton járnunk. A jópéldaadás minden embernek szigorú kötelessége, mert rosszat tennie senkinek sem szabad; főképpen szigorú kötelessége a föllebbvalónak, hogy alárendeltjeit meg ne tévessze.

d) A tanítással együtt jár a *feddés* is. A feddés szigorú kötelessége a föllebbvalónak, ha alárendeltje a vallási és erkölcsi téren félrelépett. Azonban nemcsak alárendeltünket szabad megfeddünk, ha észrevesszük, hogy tekintély vagyunk előtte és hallgat reánk.

e) Végül megemlékezünk a *vigasztalásról* is. Az embereket különböző bajok érik. A felebaráti szeretet azt parancsolja, hogy felebarátunkon segítsünk. Azonban sokszor nem tudunk rajta se-

gíteni s ezért megvigasztaljuk őt, hogy elviselhetőbbé tegyük neki a bajt s megnyugodjék az Isten akaratában. Tehát a vigasztalás a felebaráti szeretetnek nagyon szép ténye s az irgalmasság lelki cselekedetei között foglal helyet: szenvedőket vigasztalni, betegeket látogatni.

B)

Az igazságosság kötelességei.

A személyiséghez való jog.

294. Az ember személy, mert értelmes lény. Éppen az értelmesség emeli ki az embert a világ minden lényé közül és emeli a világ lényei fölé, hogy uralkodjék rajtuk. A világ ura az ember. Igaz ugyan, hogy testét tekintve mind méretre, mind erőre nézve nagyon is eltöfpül a világ többi hatalmassága előtt, mégis uralkodik az anyagon, erőin és igájába hajtja azokat, az állatokat szolgálatára kényszeríti. Az ember értelmessége által uralkodik a világon; az embernek minden ereje és méltósága, nagysága és felsőbb-sége szellemében van¹ s ezt már teste is kifejezésre juttatja.

Az ember értelmességével uralkodik a világon s hajt mindent hatalma alá. Megszünteti a távolságokat, a szemmel nem látható dolgokat láthatókká teszi, szolgálatára kényszeríti a villámot is. Itt hegyeket mozdít, ott völgyeket temet; vizeket vezet le, mederbe szorítja azokat s ezzel a látszólag tőle független éghajlatot is képes befolyásolni.² Hajóival áthidalja a tengereket, földrészeket vág át, vaspántokba fogja a földet és beszél mérhetetlen távolságokra. Leszáll a tengerek mélyére, elmegy a sarkok hó- és jégmezőire, bejárja a föld minden zugát, dacol minden nehézséggel, sőt életét is kockáztatja, csakhogy tudásvágyát kielégíthesse s így annál tökéletesebb ura legyen a földnek. Érzékeinek természetes erejét megszázszorozza és vizsgálja a legkisebb szervezetek életműködését; azután a magasba néz és fürkészi a fölöttünk elterülő mérhetetlen teret.

Az ember „minden nyers mozgató közül különösen a leg-hatalmasabbat, az általános nehézséget érzi mint szabad mozgásának és a végtelen térbe való föllendülésének állandó akadályát”.³

¹ Gonzalez—Michalek: Tanulmányok Aquinói Szent Tamás bölcsészetről. 1885, III. 40—42. oldal. — „Le véritable problème philosophique est de savoir pourquoi l'homme est capable de régner sur le monde et d'exercer cette souveraineté quasi divine? D'abord, évidemment, parce qu'il est libre, alors que les autres êtres ne le sont pas. Mais quelles sont les racines de cette liberté même? Elles se trouvent dans son intelligence et sa raison.” (É. Gilson: L'esprit de la philosophie médiévale. 1932, II. 3. oldal.)

² Platz Bonifác: Az ember eredete, faji egysége és kora. 1905, 1. oldal.

³ J. Plassmann: Himmelkunde. 1898, 1. oldal.

Azonban az ember értelmével széttöri e láncokat, felszáll a magasba s az ég madaraival veszi föl a versenyt.

Mindeme dolgokban hatalmas az ember értelme által; mégis legfönségesebb akkor, amikor a látható világon át megismerve Urát és Istenét mint Teremtőjét, a föld porába térdelve alázattal imádja Őt és minden alkotását az Isten dicsőítésének szenteli.

Az ember lényege értelmessége (az ember eszes állat) s azért **az ember lényegesen személy**. Ezért joga van az embernek, hogy mint személy éljen, személyiségét kifejtthesse s legfőbb személyi célja felé törjön. Senkinek sincs joga az ember személyvoltát tagadni s őt tárgynak mondani és tárgyként kezelni.

295. A *szocializmus, kommunizmus* és mindazok az irányzatok, amelyek az ember legfőbb célját a közösség jólétébe helyezik, nagyon elhomályosítják, sőt tagadják az ember személyi mivoltát, mert tagadják benne az értelmes és szabadakaratú lelket. Azt tanítják, hogy az ember elsősorban és mindenekelőtt társadalmi lény, nem magáért, hanem a társadalomért van.

Az ember mindenekelőtt személy, akinek céljai és feladatai vannak. De az ember társadalmi lény is és ezt a személyéhez kötött tehetségek működtetésével mutatja meg. Az ember társadalmi lény is, hogy társadalmi segítséggel is személyi feladatait megoldhassa és személyi céljait megvalósíthassa.¹ Tehát **a szocializmus és kommunizmus elvetendő**.

296. Aki az ember személyi mivoltát tagadja, az minden jogától megfosztja őt, tárgynak mondja és állatként bánik vele. Ez történt a *rabszolgaság* intézményében az emberrel. A rabszolgát úgy tekintették, mint tárgyat, mint leltári darabot, akivel az ura azt tehetett, amit akart: elajándékozhatta, eladhatta, megölhette. A rabszolga csupán egyszerű tulajdon volt. Ezért az úr csak eszköznek tekintette őt. Keserves és nyomorúságos dolguk is volt a rabszolgáknak. És ha valamelyik úrnál a rabszolgának jobb dolga volt, ez nem azért volt, mert az úr szívére hallgatott s rabszolgájában valami személyi mivoltot is látott, hanem csak azért, mert érdekei ezt parancsolták.

Csodálatos jelenség, hogy az ókorban mennyire el volt terjedve a rabszolgaság intézménye; ezt mindenki természetes intézménynek tartotta, még *Aristoteles* is és senki nem emelt szót ellene. Nagyon mélyre kellett süllyednie a pogány erkölcsi felfogásnak, hogy rabszolgaságra kárhoztatta a szerinte nem-embert. Tehát **a rabszolgaság intézménye elvetendő**.

A rabszolgaságot a kereszténység szüntette meg tanításával és működésével.

¹ W. Steinberg: Die seelische Eingliederung in die Gesellschaft. 1933. 48. oldal.

A szabadsághoz való jog.

297. Az ember értelemmel és szabadakaratral felruházott lény, akinek feladatai és céljai vannak, amelyeket neki kell megvalósítania és nem másnak. Az ember értelmével megismeri és akarátával megvalósíthatja céljait. Azonban az ember érzéki-szellemi lény s ezért természetének megfelelően külsőleg is kell működnie, hogy céljait megvalósíthassa. A jelen esetben e külső működésekben való szabadságot nevezzük *szabadságnak* és nem a belső akaratí tényeket.

Minden embernek vannak céljai s ezért minden embernek kívülről is kell működnie. És mert minden embernek magának kell elérnie az ő céljait és nem egy másik embernek, azért minden embernek meghatározott külső cselekedetek véghezvitelére joga van, vagyis a cselekvésben bizonyos jogok veszik őt körül. A külső cselekvésben e jogok összességét *önállóságnak* mondjuk. Tehát a *szabadság önállóság*, vagyis meghatározott külső cselekedetek keresztülvitelébe másnak önkényesen belenyúlui nem szabad. Ezt a szabadságot *személyi szabadságnak*, *személyi önállóságnak* nevezzük.

A mondottakból következik, hogy **a személyi szabadság, a személyi önállóság természetttörvény** és alapja az ember személyiségében van.

298. Az ember szabad, de nem abszolút szabad. Szabadságát két tény korlátozza, t. i., hogy ő maga nem abszolút lény, mert létét mástól kapta és társadalomban jelenik meg. Így az *emberi szabadságnak a korlátjai a következők*:

a) Mindenekelőtt korlátozzák az embert az isteni törvények. Ezek a természetttörvények, amelyek arra készítetik őt, hogy értelmes természetének megfelelően cselekedjék.

b) Korlátozzák őt az emberi törvények is, amelyek a természetttörvények következményei, hogy békés és rendezett társadalmi élet lehetséges legyen.

c) Az emberi pozitív törvényeken kívül korlátozza az embert még a szociális együttélés is. Hogy mit kell az embernek ennek érdekében tennie, azt öneki magának kell kiokoskodnia a természetttörvényekből.

d) Végül korlátozzák az embert a részleges viszonyok, mint a családi élet, a szomszédság, rokonság, állás, hivatás, foglalkozás.

299. Két szabadságról külön is megemlékezünk, amennyiben a személyi szabadsághoz tartoznak. Az egyik a *lelkiismeretszabadság*, a másik pedig a *vallásszabadság*. Lássuk ezeket egyenkint.

a) Lelkiismeretszabadság alatt ma azt akarják érteni, hogy az ember azt mondhatja, írhatja és teheti, amit akar. Ez azonban nem lelkiismeretszabadság, hanem szabadosság. U. i. a lelkiismeret a gyakorlati ész ítélete, hogy valamit kell tennünk vagy kell kerülnünk a természetttörvények szerint. Tehát nem mondhatunk, írhatunk és tehetünk bármit. A lelkiismeretszabadság igazi meghatá-

rozása ez: *a lelkiismeretszabadság abban áll, hogy mondhatjuk, írhatjuk és tehetjük azt, amit biztos lelkiismeretünk parancsol.* **Ez a lelkiismeretszabadság természetttörvény,** mert mindenki köteles biztos lelkiismeretének a szavát követni. Hogy azután a nyilvános hatalom mennyiben szólhat bele a lelkiismeretszabadságba, arról máshol lesz szó.

b) *A vallásszabadság abban áll, hogy biztos lelkiismeretünk szavát a vallási téren követjük.* Tehát a vallásszabadság tulajdonképpen nem más, mint a lelkiismeretszabadságnak egyik faja. És mert a lelkiismeretszabadság természetttörvény, azért **a vallásszabadság is természetttörvény.**

300. Az embert megilleti a személyi szabadság, a személyi önállóság; azonban nem mindenkor. Az embert csak akkor illeti meg a személyi szabadság és önállóság, ha értelmében annyira fejlett és akarataiban annyira erős, hogy segítség nélkül, tehát magára hagyatva is haladhat földi életén át végső célja felé. Amikor az ember fejlődésének ezt a fokát eléri, akkor azt mondjuk, hogy *nagykorú* s ezért **a személyi szabadság és önállóság csak a nagykorú embert illeti meg.** Amíg az ember állandó tanításra, folytonos vezetésre és felügyeletre szorul, addig nem bocsáthatjuk saját szárnyaira, hanem állandó gyámság, állandó nevelői tanítás, vezetés és felügyelet alatt kell lennie. Ez a *kis-korúság* állapota.

A személyi egyenlőséghez való jog.

301. Az embert a természetttörvény erejénél fogva megilleti a személyi egyenlőség joga is. *A személyi egyenlőség abban áll, hogy az összes emberek mint személyek ama jogokban, amelyek az értelmes emberi természetből folynak, egymás között egyenlők.* E tekintetben nincs különbség király és koldus között. Ennek alapja abban van, hogy minden embernek ugyanolyan emberi természete van, következésképp az emberi természethez járuló jogokban az összes emberek egymással egyenlők. Senkinek sincs joga ahhoz, hogy valamelyik embertársát úgy kezelje, mintha az lényében kevesebb és kisebb rangú volna, mint ő. Tehát **a személyi egyenlőség természetttörvény.**

302. A személyi egyenlőség nem zárja ki az egyenlőtlenséget a szerzett jogokban. A szerzett jogokban a teljes egyenlőség lehetetlen rendezett társadalomban és békés együttélés mellett, mert mindig lesznek kormányzók és kormányzottak s ők a szerzett jogokban már nem egyenlők. Sőt éppen a szerzett jogokban való egyenlőtlenség teszi lehetővé a társadalom rendezettségét, a békés együttélést. Azonban bármilyen nagy különbségek is legyenek a szerzett jogokban az egyes emberek között, a személyi egyenlőség sohasem lehet áldozata a szociális téren szerzett jog-egyenlőtlenségnek.

Az élethez való jog.

303. Mindenkinnek joga van a saját életéhez. Ennek alapja a következő. Az élet az Isten ajándéka. Minden ember azért kapta az életet az Istentől, hogy itt a földön ennek az életnek okos berendezésével feladatait megvalósítsa s halála után végső célját megnyerhesse. Minden ember addig köteles élni itt a földön, amíg az Isten végtelen bölcseségének tetszik s ezért senkinek sincs joga önmaga életébe vagy másnak az életébe erőszakos kézzel benyúlni. Mindenkinnek joga van a saját életéhez s addig van joga hozzá, amíg ez az élet természetes úton nem szűnik meg. Tehát **az élethez való jog természetjog.**

A mondottakból következik, hogy **a gyilkosság bűn és** nemcsak a felebaráti szeretet ellen, hanem a természetjog ellen is. Aki felebarátját szándékosan megöli vagy annyira megsérti, hogy annak halál a vége, az nemcsak nagyot vétkezett, hanem a természetjogot is mélyen megsértette s ezért a nyilvános hatalom büntető joga alá is került.

304. Az élettel szoros összefüggésben van az egészség is, e kettő bensőleg függ össze egymással. Az egészség abban áll, hogy a test részei a helyes viszonyban állanak egymással s ezért a nekik megfelelő természetszerű működésüket kifejtetik. Ebben a földi életben éppen az egészség teszi lehetővé, hogy az ember feladatainak megfelelhessen. Éppen ezért az egészség az emberi test természetes állapota, következésképpen senkinek sincs joga testünk természetes állapotát megbolygatni. Más szavakkal: **az egészséghez való jog természetjog.**

A mondottakból következik, hogy senkit sem szabad szándékosan testében megsértenünk, vagy őt olyasminnek tennünk ki, ami egészségére káros befolyással van s esetleg életét is meg rövidíti.

305. Még megemlékezünk a *párbajról* is.

A párbaj abban áll, hogy két személy közös megbeszélés alapján meghatározott szabályok szerint gyilkos fegyverekkel megküzd egymással. Hogy azután ez a küzdelem micsoda ünnepélyességgel és szertartásossággal megy végbe, az a párbaj lényegén nem változtat.

Mi történik a párbajban? a) A párbajban mindkét fél testi épségét, sőt életét is ok nélkül veszedelemnek teszi ki és azért ok nélkül, mert a párbajjal elintézendő ügyeket sokkal egyszerűbben más úton is el lehet intézni. b) A párbajban többnyire a becsületügyek elintézését a testi ügyességre és a véletlenségre bízzák.

Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy senkinek sincs joga testi épségét és életét ok nélkül veszedelemnek kitenni; senkinek sincs joga ok nélkül másnak testi épsége és élete ellen támadást intézni; esztelenség az ilyenekben való közös megbeszélés és meggyőzés is. Továbbá becsületügyeket a testi ügyességre és a vélet-

lenségre bízni szintén esztelenség.¹ A testi ügyesség és a véletlenség nem lehet bíró és mégkevésbé döntő bíró becsületügyekben. Végül a párbajra soha sincs észszerű ok. A párbajra az ok mindig valamely megtörtént vagy vélt sérelem. Ha a sérelem megtörtént, akkor a sértőnek más kötelességei vannak és nem a párbaj, a sértett félnek pedig más úton kell keresnie az elégtételt. A párbaj teljesen alkalmatlan módja az elégtételadásnak. És ha csak vélt a sérelem, akkor ennél a kimagyarázásra a párbaj ismét alkalmatlan, mert semmit sem magyaráz meg. Még azt sem mondhatjuk, hogy a párbaj a férfias bátorságot bizonyítja, mert a segítők gondoskodnak arról, hogy a párbaj vége két levegőbe lőtt lyuk, esetleg egy ici-pici karcolás legyen. A párbaj inkább a gyávaság jele. A férfias bátorság azt követeli, hogy a sértésért bocsánatot kérjünk. Tehát **a párbaj esztelenség. A párbaj bűn és nemcsak a párbajozók vétkeznek, hanem a segítők is**, mert senkinek sincs joga idegen bűnben segídezni. Nagyon helyesen teszi a katolikus Egyház, hogy mind a párbajozókat, mind a segítőköt kiközösíti.

Az öfenntartáshoz való jog.

306. Az élethez való jognak természetes következménye az öfenntartáshoz való jog, mert életünket csak úgy tudjuk fenntartani, ha magunkat is fenntartjuk. Tehát **az öfenntartáshoz való jog természettörvény.**

Aki a célt akarja, annak az eszközöket is akarnia kell, különben a célt nem éri el. Ezért **az öfenntartáshoz szükséges eszközökre való jog szintén természettörvény.** Mindenkinél joga van az öfenntartáshoz szükséges eszközöket megszerezni, azonban csak oly módon, hogy ezáltal ne sértse meg az erkölcstörvényeket és ne sértse meg felebarátjának a jogait. E kereteken belül joga van munkával és szorgalommal az öfenntartás eszközeihez.

307. Ha valaki annyira szegény és oly nagy szükségben van, hogy egymaga nem tud magán segíteni, akkor joga van kérve és kéregetve mások jótékonyására támaszkodni. És ha rendkívüli szükségben van, annyira, hogy élete is veszélyben forog és kéregetés útján sem tudja magát fenntartani, mert semmit vagy vajmi keveset kap, akkor joga van az idegen tulajdonhoz is nyúlni s belőle annyit elvenni, amennyi élete fenntartásához szükséges. Ez az ú. n. **szükségjog**. Ennek alapja az, hogy az élethez való joga magasabb, mint másnak a tulajdonjoga s ebben az esetben a tulajdonjog tisztelete nem kötelezi a végszükségben szenvedőt. A tulajdonosról sem tételezhető föl észszerűen, hogy az elvett dolgot ne tekintse a végszükségben szenvedő fölségítésének és

¹ X. elcsábította Y.-nak a feleségét. Az ügynek párbaj lett a vége s a párbajban X. még le is lőtte Y.-t. Hol itt az igazságszolgáltatás?

megsegítésének annál is inkább, mert ilyenkor a segítség szigorú kötelesség.

308. Megtörténhet, hogy valaki embertársát megtámadja. Ekkor joga van a megtámadottnak védekezni. És ha a támadás erőszakos, akkor a védelem is erőszakos lehet. Ha e közben a támadó fél megsebesül, ezért nem felelős a megtámadott, mert ő csak önvédelemből sebesített.

Ha a megtámadott azt veszi észre, hogy a támadó mindenáron az ő életére tör, akkor a megtámadott arra törekedjék, hogy a támadó fél harcképtelen legyen. Ha ez semmiképen sem lehetséges, akkor joga van a megtámadottnak a támadóját megölni, de csak azzal a szándékkal, hogy ő nem ölni akar, hanem csak saját életét megmenteni. Ez az ú. n. *végsszükségben való önvédelem*. Ennek alapja az, hogy a saját életünkhöz való ragaszkodás magasabb jog, mint a támadó joga az ő életéhez.

II.

A szülők iránt való szeretet.

309. A felebaráti szeretetnek fokozatai is vannak. Az első fokozat azt mondja, hogy minél közelebb áll hozzánk valaki, annál jobban kell őt szeretnünk. Legközelebb állanak hozzánk szülőink és ők az összes emberek között a mi legnagyobb jótevőink. Ezért őket illeti meg a legnagyobb tisztelet és szeretet. Erre a hála is kötelez minket, de még az Isten parancsa is különös módon.

A szülő éjt-napot összetéve fárad, képes megvonni magától mindent, csak hogy gyermekét boldoggá tehesse. Gondolatai mindig gyermeke körül járnak, a legnagyobb gondossággal alakítja beszéddé gagyogását, tanítja őt járni; és amint a gyermek nő, a szülő szeretete és gondossága is nő. És ez nemcsak addig tart, míg a gyermek saját szárnyaira kél, hanem az egész életén át — a sírig. Hogy mire képes a szülői szeretet és önfeláldozás, azt nemcsak a történelem jegyezte föl (pl. Szent Monika), hanem a mindennapi élet is bizonyítja. Ilyen óriási szeretetet nagyon is viszonzoznunk kell. Nem is csodálatos, hogy minden egészséges lelkületű ember nagyon ragaszkodik szülőihez, minden áldozatra kész érték.

310. Az ember mintegy ösztönszerűleg s a természettől fogva szereti szülőit, hiszen magától jön rá a szülők iránt való szeretet szükségességére, amikor igazolja szülőinek nevelési jogát emez ítélettel: apámat, anyámat tisztelnem kell, tehát engedelmeskednem is kell nekik. Mondhatjuk, hogy a gyermek a szülők iránt való szeretetet mintegy az anyatejjel szívja magába.

Míg az ember a szülői hatalom alatt áll, addig azzal mutatja meg szeretetét szülőivel szemben, hogy engedelmeskedik nekik,

nem búsitja és nem szomorítja őket, sőt kedvükben jár; amint pedig nő, segítségükre van a munkában, nehézségeikben és bajaikban s a gondok egy részét magára vállalja. Különös és nagyon szigorú kötelességünk szülőinket akkor, amikor megöregedtek és munkaképtelenek lettek, a legnagyobb szeretettel eltartani s az öregséggel járó gyöngeségeiket a legnagyobb türelemmel elviselni és velük szemben a legnagyobb gondosságot tanúsítani. Száműznünk kell a világból ezt a mondást: egy apa könnyen fölnevel kilenc gyermeket, de a kilenc gyermek nem tudja eltartani megöregedett apját.

Ha szülőinket szeretni fogjuk úgy, ahogyan azt a természet-törvények előírják, akkor a nagyon megrövidült földi élet is meghosszabbodik. Az Isten végtelenül hű ígéreteinek a beteljesítésében; márpedig az Isten szava: tiszteld atyádat és anyádat, hogy hosszú életű lehess a földön, amelyet a te Urad és Istened ad tenéked.

III.

Az előljárók iránt való szeretet.

311. Az előljárók iránt való tisztelet és szeretet az igazságosságon alapszik, mert a jogos előljáró Isten helyetteseként lép föl velünk szemben. De a társadalom szempontjából is szükséges, mert e nélkül társadalom nem állhat fenn. U. i. a társadalomban az emberek két fő csoportra oszlanak: a) parancsolókra, s ezek irányítják és vezetik a társadalmat, b) engedelmeskedőkre, s ezek a parancsolók irányítását elfogadják és vezetésüknek alávetik magukat. Ha tehát az engedelmeskedők nem fogadják el a parancsolók irányítását és nem vetik alá magukat vezetésüknek, más szavakkal: a társadalomban nincs meg vagy nagyon gyöngye lábön áll az előljárók iránt való tisztelet és szeretet, akkor rendezett és békés társas együttélés nem lehetséges.

Az előljárók iránt való tiszteletre és szeretetre mai nap különösen szükség van, mert mindenütt a tekintély ellen való lázongást és a tekintély aláhanyatlását tapasztaljuk, bár igaz az is, hogy mindez legtöbbször a tekintélyek lelkiismeretlensége és kötelességmulasztása miatt van.

IV.

A hazaszeretet.

312. Mi a haza?

Tapasztalhatjuk, hogy az emberiség tagozódik: népfajokra és népekre oszlik. Mi a *nép*? Vérségi kötelékkel összekötött em-

bercsoport. És mi a történelmi nép? Ha valamely embercsoport vagy különböző embercsoportok szükségstől kényszerítve és ugyanazon feladatoktól áthatva bizonyos határok között együtt élnek, közösen dolgoznak és közösen küzdenek, akkor *történelmi népet* alkotnak. Mindegyik történelmi nép bizonyos területen él és ezt a területet *hazájának* nevezi. E területnek határai természetjogilag nincsenek pontosan kimérve, kipontozva, hanem politikai és történelmi hatások alatt rögzítettek meg, s az így kialakult határok között lévő területet a *nemzet* lakja.

313. Lássuk ezután, hogy melyek azok a történelmi tényezők, amelyek a hazát és a nemzetet így kialakították. Három ilyen tényező van: a közös sors, az azonos műveltség és a hagyományok.¹ Lássuk ezeket egyenként!

a) „A közös sors, a jóban-rosszban, a küzdelemben és nyugalomban, a vereségben és győzelemben való részesedés összehozta, kibékítette, majdnem egy családdá egyesítette a haza területén lakó különféle és fiziológiailag sokszor nagyon is vegyes elemeket, s köztük a test és vér kötelékén túlmenő magasabb, öntudatos, sőt erkölcsi kapcsolatot létesített . . . Röviden a történelmi sors alakított életképes nemzeteket, vagy ez törölt el a népek sorából olyanokat, amelyek a természettől adott energiájukat továbbfejleszteni vagy a kiegyenlítődéssel járó megrázkódtatásoknak ellenállani nem tudtak. Amit a természet megkezdett (t. i. a hazához szükséges területtel), azt befejezte a közös sors, kialakítván az életképes történelmi nemzetet.”²

A természet területet adott a hazának, a létfenntartási ösztön pedig a haza területén lakókat nemzetté egyesítette s határokkal írta körül. Így a hazát mint a nemzet kialakult birtokjogát a természetjog védi. Ez a természetjog kötelezi a haza lakóit a haza megtartására és megvédésére.

A közös történelmi sors által a haza megkapja anyagi egységét, amely azonban magában véve gyönge ahhoz, hogy fennállását biztosítsa. Szükségesek ide még bizonyos szellemi tényezők, hogy lelket leheljenek belé s élő valósággá tegyék. E szellemi tényezők az azonos műveltség, a kultúra s főleg a jogerkölcsi tényezők.

b) „Amit a természet a fiziológiai nemzet kialakításával megkezdett, befejezte az emberi szorgalom, amely a természetnek úgy a test és vérrel, mint pedig a föld javaival adott energiáit felhasználva, megteremtette a már anyagi egységgé olvadt tömegek szellemi egésszé alakító tényezőit: a nemzet szellemi kincseit.”³

c) A haza fogalmának a legjellegzetesebb sajátága a hagyományos jogrend, amely a jelent a múlttal köti össze. A hagy-

¹ Horváth Sándor: A haza és a hazaszeretet bölcséleti alapjai. 1922. 10. oldal.

² Ugyanott 11. oldal.

³ Ugyanott 12. oldal.

mányos jogrend a nemzetkialakító tényezők változó elemei között a folytonosságot képviseli s így a nemzeti lét és vele együtt a haza azonosságának a biztosítója. E hagyományos jogrendnek nemzedékről-nemzedékre kell átmennie s át kell hatnia a társadalom összes elemeit. „A múlt és jelen közötti kapcsolatot tehát csak az a tényező képviselheti, mely természeténél fogva a változó elemek rögzítését, állandósítását célozza s így a változatlan-ság, örökkévalóság bélyegét hordja magán. Ez a jogerkölcsi rend; alapja, foglalatja, alaki tényezője és a neki tulajdonképpen súlyt kölcsönző ereje: a tekintély úgy konkrétan, mint pedig elvontan, vagyis úgy, amint a néplelékből az idők folyamán kifejlődött akár mint a tekintély viselője, akár pedig mint annak szimboluma.”¹

314. S mindenütt, ahol nemzet és haza lett, bizonyos jogi és erkölcsi szabályok keletkeztek, amelyek a tagokba az együvé-tartozás tudatát öntik. A fiziológiai és történelmi együvé-tartozás ezek révén lesz életképes, túlük nyeri állandóságát és a sok bontó erővel szemben ellenálló képességét. Mivel e hagyományos jogrend tartja össze a nemzet tagjait, azért ez a haza fogalmának legjellegzetesebb sajátága, a haza lelke. „A hagyományos jogrend adja meg a nemzetnek a természettől tervezett örök jellegét. A történelem törölheti a hazai föld határait, tönkre teheti a nemzeti kultúra kincseit, de a hazát csak akkor tudja megsemmisíteni, ha e halhatatlan lelket sikerült megfojtani. Amíg az a lélek él, addig él a nemzetnek a természettől, a történelemtől és az erkölcsi tényezőktől megszentelt és szentesített birtokjoga, addig ezt a pozitív jogi tényezők egyike sem törölheti, de még nem is tom-pithatja.”²

Ezek után a hazát így határozhatjuk meg: „a hazán azt a földterületet értjük, amelyen a természeti, történelmi és kulturális tényezők együttműködése révén egy, a jogerkölcsi rend kötelekével összefűzött nép kialakulása lejátsszódott.”³

315. A haza befolyásától egy ember sem szabadulhat, amíg emberhez méltó társadalmi életet akar élni. U. i. „a társadalmi rend nemcsak kialakulásában, hanem fennmaradásában is mindig a hazától függ. A nemzeti kultúra nemcsak fejlődésében, hanem létében és mindennemű megnyilvánulásában megint csak a hazához van kötve. Az egyén nemcsak keletkezésében, hanem vagyoni és jogi biztonságában s pszichológiai énjének kialakulásában és ennek fenntartásában szintén a hazára van utalva.”⁴ „Mivel tehát a haza összes egyéni törekvéseink, fejlődésünk és fennmaradásunk előmozdítója, irányítója és védője, úgyhogy nélküle nemcsak ezeknek az alapja, hanem mozgó ereje és végeredményben földi célja is hiányoznék”,⁵ azért az igazságosság köve-

¹ Ugyanott. 13. oldal.

² Ugyanott. 14. oldal.

³ Ugyanott. 15. oldal.

⁴ Ugyanott. 18. oldal.

⁵ Ugyanott. 18—19. oldal.

teli, hogy a hazával szemben való tartozásunkat igyekezzünk kiegyenlíteni. Ezt az igyekezetet *hazaszeretetnek* nevezzük. Így *hazaszeretetnek* azt az erényt nevezzük, amely által az ember amaz államhoz, amelynek kötelékébe tartozik, ragaszkodik s tőle *telhetőleg mindent megtesz, ami amaz államnak jólétéhez és boldogulásához szükséges.* A hazaszeretet legmagasabb foka az, hogy az ember hazájáért szívesen és önként áldozza fel vagyonát, véré, sőt életét is.

A mondottakból következik, hogy **a hazaszeretet nagyon jogos, sőt az Isten és a szülők iránt való szeretet után következik.**¹

316. A hazaszeretethez szükséges, hogy a hazáról igazi fogalmunk legyen. Hamis eszmék nem hozhatnak létre erényeket, hanem csak bűnös hajlamokat. A haza fogalmát meghamisítják mindazok, akik a hazát a legfőbb jónak mondják, az egyedüli jónak, a megtestesült istenségnek. Ez számos jogtalanságra vezet. A haza fogalmát meghamisítja az is, aki azt mondja, hogy a haza csupán az anyagi javak közléje, a nyers hatalom és a megtorlás nyomasztó birtokosa. Az ilyen haza lehet a félelem tárgya, de nem a szereteté. A haza elsősorban a szellemi javak közléje s atyai szerepe van az egyesekkel szemben. A haza fogalmát meghamisítja a *sovinizmus* is, amely hazájának kultúrtermékein kívül mást nem akar ismerni, hanem minden mást lebecsül. Ez nevetségessé válik. Végül a haza fogalmát lealacsonyítja a túlzó *nacionalizmus*, mert a fiziológiai erőkön túl más mozgató erőket nem ismer, vagy legalábbis ezek jogait tagadja. A fiziológiai tényezők nemzetkialakító erők, de nem kizárólagosak, sőt olyan alacsonyak, hogy a magasabbak nélkül nemzetkialakító munkát nem végezhetnek.

317. A haza nem a legfőbb jó s ezért nem foglalhat le önünkben többet, mint amennyi őt megilleti, amennyit eszközölt belőle. Így a hazaszeretet a lét többi tényezőivel szemben (Isten, Egyház) való szeretetet és köteleességteljesítést nemcsak nem gátolja, hanem egyenesen megköveteli. Ezért hazaszeretet Isten iránt való szeretet nélkül nincs. Ebből következik, hogy **hazaszeretet csak vallásos alapokon lehetséges.** A haza sorsa annál biztosabb, minél több összekulcsolt kéz emelkedik érte az Istenhez, minél több szív lángol az Isten iránt. A tapasztalat is azt bizonyítja, hogy a hazaszeretet vallásosság nélkül üres szólam s a legridegebb önzés.² Sőt a történelem azt bizonyítja, hogy a vallás a legerősebb nemzetfenntartó tényező.³ Vallásos nép szereti hazá-

¹ „Nostri esse et gubernationis principia sunt parentes et patria, a quibus et in qua nati et nutriti sumus. Et ideo post Deum est homo maxima debitor parentibus et patriae.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 2^a 2^{ae}, q. 101, a. 1.)

² „A hazátlan ugyanazon a fán terem, mint a vallástalan.” (Guillot, párizsi bíró mondása.)

³ „A népekbe bele van oltva a keresztény vallás és ez előbb volt ideál-

ját, szívesen dolgozik és fáradozik, kész érte minden áldozatra, mert tudja, hogy a hazaszeretetet az Isten csepegtette szíveinkbe. Vallástalan embernél nincsenek magasabb érdekek, mert az állat természetén túl nem akar emelkedni, mivel nincs vallása. Az állatnak nincs hazája s ennek megfelelően a vallástalan ember sem ismer hazát. Nála ott a haza, ahol jól megy a dolga.

V.

Az egyházszeretet.

318. Minden embernek van vallása, a felekezetenélküliség szórványos eset még a mai megbomlott világban is és mindenkor erőszak az emberi természet ellen.

Minden embernek van vallása, következőleg minden ember valamely egyház keretébe tartozik, hogy vallásának gyakorlásában segílyt és támogatást nyerjen.

Aki szereti vallását, aki vallásának szabályai és törvényei szerint él, az egyházát szereti és ragaszkodik hozzá. A vallási kötelességek pontos és lelkiismeretes teljesítésének természetes következménye az egyházszeretet. **Az igazi vallásosság egyúttal egyházszeretővé teszi az embert.** A vallásosságnak és az egyházszeretetnek egyidejűsége különösen a katolikus mi voltnak a lényege.

Különösen fontos, hogy az emberek az egyházi előjárókat, vagyis a *papokat tiszteljék*, mert az egyházszeretet sokszor itt jut kifejezésre. Nálunk katolikusoknál még nagyon fontos, hogy az emberek rendíthetetlenül és törhetetlenül ragaszkodjanak a *pápaság intézményéhez*.

319. Az egyházszeretet napjainkban különösen a katolikusoknál nagyon fontos és szükséges, amikor annyi ellenség, sőt néha még saját fiai is támadnak az Egyház ellen. Ahány „izmus” keletkezik, hogy a szellemi és erkölcsi világban, valamint a társadalom és az állam életében jogtalan változtatásokat teremtsen, mindenekelőtt a katolikus Egyházat támadja, mert ez minden romboló irányzatnak lényegénél fogva ellensége; s ahol sikerül megdönteni a katolikus Egyházat, ott minden más is recseg és ropog. Úgy kell szeretnünk katolikus Egyházunkat, hogy minél jobban tagadja a hitetlenség, annál jobban ragaszkodunk hozzá. Úgy szeressük katolikus Egyházunkat, hogy érte tenni, cselekedni, sőt áldozni is tudjunk.

Az embernek az észnélküli lényekhez való viszonya.

320. A mai kor a forrongás kora; mintha valami átmeneti korban élnénk s nem tudná az emberiség, hogy merre forduljon, merre tájékozódjék. Es nemcsak a szellemiek terén vesszük észre ezt a forrongást, ahol a különböző irányzatok mérik össze fegyvereiket, hanem az anyagiak terén is. Ez utóbbiban nem is csodálatos, hogy hangos az elégedetlenség, mert az egyik oldalon dőzsöléssel és a gyöngébbnek kíméletlen kizsákmányolásával találkozunk, a másik oldalon pedig nagy tömegek a napi betevő falatot is alig tudják megszerezni. E szomorú jelenségnek az az oka, hogy a természettörvény parancsai nagyon elhomályosultak a határtalan önzés hatása alatt, az embereknek egy része rosszul értelmezi az embernek az észnélküli lényekhez való viszonyát. Az alábbiakban ezt a viszonyt fogjuk fejtegetni a természetes ész alapján. Hogy ezt következetesen tehessük meg, azért e fejezetet két részre osztjuk. Az első részben a tulajdonról, a második részben a szerződésekről lesz szó.

I.

A tulajdon.¹

A tulajdon fogalma.

321. A világot az Isten teremtette, a semmiből a létre hívta, azután fenntartja s az egészszel és mindenegyres részével együtt működik. (Lásd a theodiceában.) A teremtéssel, a fenntartással és az együttműködéssel az Isten föltétlen ura az egész földnek és a világmindenségnek, Ő a legszorosabb értelemben vett tulajdonosa mindennek. A világ abszolút függőségben van az Istentől. Az ember is az Isten teremtménye s ezért az ember is az Isten tulajdona a legteljesebb értelemben.

Az Isten az embert értelemmel és szabadakaráttal tüntette ki, hogy uralkodjék az anyagon, a növény- és az állatvilágon. Es a történelem bizonyítja, hogy az ember iparkodott e feladatának megfélelni, hatalmába kerítette az egész földet s lassan-lassan

¹ Pfeifer Jánosnak, veszpréme gyházmegyei papnak a tulajdonról szóló doktori értekezése alapján (a bécsi egyetemen). Az értekezés teljes címe: Das Eigentum (Begriff, Recht, Erwerbstitel, Pflichten mit besonderer Rücksicht auf die päpstlichen Encykliken „Rerum novarum“ und „Quadragesimo anno.“ 1935.

szolgáltatára kényszerít mindent: az élő és élettelen. Ez a világ az ember lakása és működési tere. Ha élni akarunk és a kultúrában előre haladni, akkor az anyagi javakra is rá vagyunk utalva. Amikor az ember a világra jön, még nincs mindannak birtokában, amire földi életéhez és végső célja megnyeréséhez szüksége van, de lehet mindennek birtokában képességeinél és tehetségeinél fogva. Ezért az embernek úgy kell kifejtene képességeit és tehetségeit, hogy munkával mindennapi kenyerét megszerezhesse s földi életét végső céljának megfelelően okosan és észszerűen berendezhesse. **Az embert a saját természete, de a dolgok természete is arra kényszeríti, hogy a földet tervszerűen hatalmába kerítse és hatalma alatt is tartsa.**¹ Más szavakkal: **az embernek joga van a földi javakra, és erre a saját természete, valamint a dolgok természete kényszeríti őt.** Ami az Isten a világegyetemben, az lehet és annak kell lennie az embernek itt a földön az ő kis körében, teremtett, tehát véges természetének mértéke szerint.²

322. A földi javak természetüknél fogva közösek, nincsenek felosztva az egyes személyek között, hanem az Isten szándéka szerint az egész emberiségnek vannak szánva. A természet semmiféle felosztást nem határoz meg az egyes magánbirtokosok között. **Ha tehát mégis találkozunk a földi javak felosztásával a különböző magánbirtokosok között, akkor ezt nem a természet eszközölte, hanem az emberi értelem az akarattal együttesen a békés társadalmi együttélés érdekében.** Pl. az ember mezitelenül születik; a ruhát nem a természet adja az embernek, hanem az emberi értelem találta ki.³

323. A földi javak természetüknél fogva közösek; azonban feloszthatók s ezért a földi javak természete is megengedi a tulajdont, a magántulajdont. Ez nincs a természetjog ellen. A természetjog nem írja elő, hogy az összes földi javak közösek és nem szabad magántulajdonnak lenniök. A tulajdonosok megkülönböztetése mindig pozitív emberi törvény alapján történik, tehát az ember értelmes természete szerint s ezért a természettörvény alapján áll, amennyiben az emberi ész az ember értelmes termé-

¹ „Der Mensch wird eben durch seine und der Dinge Natur gezwungen, die Erde planmässig und beständig in Dienstbarkeit zu bringen und zu erhalten.“ (Pesch: Nationalökonomie. I. 3. oldal.)

² „Was Gott im Universum ist, kann und muss der Mensch auf der Erde sein und in jedem kleinen Kreise seines Lebens und Wirkens, je nach Massgabe der endlichen, geschöpflichen Natur.“ (A. Horváth: Eigentumsrecht. 1929, 6. oldal.)

³ „Possemus dicere quod hominem esse nudum est de iure naturali, quia natura non dedit ei vestitum, sed ars adinvenit. Et hoc modo communis omnium possessio et una libertas dicitur esse de iure naturali, quia scilicet distinctio possessionum et servitus non sunt inductae a natura, sed per hominum rationem ad utilitatem vitae.“ (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}, qu. 94, a. 5, ad 3.)

szetének megfelelően valamit hozzáad a természettörvényhez.¹ Tehát **a tulajdon nincs a természettörvény ellen**, bár lehet vele visszaélni s ekkor is nem a tulajdon, hanem a vele való visszaélés van a természettörvény ellen. A földi javak az Isten szándéka szerint az egész emberiségnek vannak szánva, hogy mindenegybes ember használhassa a neki szükségeseket. A földi javaknak e természetes rendeltetéséhez az egyedüli eszköz a tulajdon, a magántulajdon.

Mi tehát a tulajdon?

*A tulajdon valamely személynek végelemzésben az Istentől származó ama hatalma, amelynél fogva a földi javaknak egy részét magáénak mondhatja, velük értelmes természetének megfelelően szabadon rendelkezik s azokat a saját szükségleteire és hasznára fordíthatja.*²

324. A mondottakból a következő tételeket kapjuk.

a) A tulajdon csak kívülünk álló észnélküli dolog lehet, mert az embernek csak ezek fölött van meg az a hatalma, hogy velük szabadon rendelkezék s azokat a saját szükségleteire és hasznára felhasználhassa. Mivel minden embernek megvan a személyiséghez és a személyi egyenlőséghez való joga, azért ember nem lehet tulajdon. Tehát **a rabszolgaság intézménye a természettörvényekbe ütközik és jogtalan.**

b) **A tulajdon az egyes ember jólétének a szolgálatában áll**, mert az egyes ember foglalja le magának a saját szükségleteire és céljaira.

c) **A tulajdon a közjólét szolgálatában is áll**, mert az egyes ember mint a társadalomnak a tagja köteles a közjólétért is dolgozni és nemcsak tehetségeivel, hanem a tehetségek által megszerzett tulajdonával is.

d) Mivel a földi javak az egyes ember jólétének, de a közjólétnek a szolgálatában is állanak, azért **végso szükségben az összes földi javak közösek**, vagyis ha valaki végso szükségben van és életét csak magára támaszkodva nem tudja fenntartani, akkor az önfenntartás jogánál fogva szabad idegen vagyont hoz hozzányúlania s magának belőle annyit elsajátítania, amennyi életének a fenntartásához szükséges, mert senki sincs, aki őt végso szükségében segítené.³ Ez a *szükségjog*. (307. pont.)

¹ „Communitas rerum attribuitur iuri naturali, non quia ius naturale dicitur omnia esse possidenda communiter, et nihil esse quasi proprium possidendum; sed quia secundum ius naturale non et distinctio possessionum, sed magis secundum humanum conductum, quod pertinet ad ius positivum. Unde proprietas non est contra ius naturale, sed iuri naturali superadditur per adinventionem rationis humanae.” (Ugyanott. 2^a 2^{ae}, qu. 66, a. 2, ad 1.)

² „Man versteht unter dem Privateigentum, dominium proprietatis, die in letzter Linie von Gott stammende Gewalt einer Person, über eine Sache als ihr zugehörig, frei, aber innerhalb der vernunftgemäßen rechtlichen Schranken, zum eigenen Nutzen zu verfügen.“ (O. Schilling: Lehrbuch der Moraltheologie. II. 1928, 57. oldal)

³ „In casu extremae necessitatis omnia sunt communia. Unde licet ei,

e) **A tulajdon fogalma általános emberi fogalom,** vagyis a magyarnak, németnek, franciának, hottentótának stb. nincs más és más fogalma a tulajdonról.

325. Néhányan, sőt egyes irányzatok is meg akarják változtatni a tulajdonról adott fogalmunkat; mások meg azt mondják, hogy a tulajdon csak kitalált és teljesen jogtalan dolog, amellyel ezeket meg ezeket lehet kizsarolni és kiszípolozni, hogy a magunk jólétének feláldozzuk embertársaink jólétét. A fogalom megváltoztatására, illetőleg elvetésére okul hozzák fel a mai siralmas szociális viszonyokat:¹ ezerszámra vannak emberek, akiknek nincs munkájuk, pedig szeretnének dolgozni, s nincs betevő falatjuk ma sem, holnap sem.

Ezek túlságosan rossz megfigyelők, amikor azt gondolják, hogy a nyomorúságos szociális viszonyoknak az oka a tulajdon megadott fogalmában van s ezért a tulajdon fogalma revízióra szorul. A tulajdonnak megadott fogalma nagyon is megfelel az értelmes emberi természetnek. A nyomorúság oka nem a tulajdon megadott fogalmában van, hanem a tulajdonviszonyokban (vagyon viszonyokban) és főképen abban, hogy nagyon sokan visszaélnék tulajdonukkal, a világnézet elferdülése folytán a tulajdonnak szociális kötelességeiről hallani sem akarnak. Tehát mi megtartjuk a tulajdonnak megadott meghatározását, mert ez az egyedüli zsinórmérték, amelyből kiindulva és belőle helyesen következtetve összes gazdasági kérdéseinket megoldhatjuk.

A tulajdonnak a természete.

326. A dolgok természete céljukkal van megadva; a földi javak célja pedig az, hogy az emberiség szolgálatában álljanak. Tehát nemcsak egy embernek, hanem valamennyinek és nemcsak minden embernek, hanem az egyes embernek is. Az ember mindenekelőtt személy és csak azután társadalmi lény is. A földi javak az emberekért vannak és e javak célját a Teremtő nagyon szorosan összekötötte az emberi természettel úgy, hogy nélkülük az ember nem érheti el sem személyi céljait, sem társadalmi céljait. Ezért **a földi javak célja az ember haszna** (utilitas hominis), **vagyis felhasználhatóságuk az ember személyi és társadalmi céljainak az elérésénél.** Ez okból **a tulajdonnak kettős jellege van: egyedi és társadalmi jellege.** A tulajdonnak egyedi jellege kezébe adja az egyes embernek mindazokat az eszközöket, amelyekkel személyi céljait s a társadalmi célokra át ismét személyi céljait elérheti; a tulajdonnak társadalmi jellege pedig azt eszközözi, hogy mindenegyes

qui talem necessitatem patitur, accipere de alieno ad sui sustentationem, si non inveniat, qui sibi dare velit." (Aquinói Szent Tamás: Summa theologica. 2^a 2^{ae}, qu. 32, a. 7, ad 3.)

¹ Messner: Soziale Frage der Gegenwart. 1934. 511. oldal.

ember ismét csak személyi céljait s a társadalmi célokon át ugyan-csak személyi céljait megvalósíthassa. Ha tehát megsértjük a tulajdonnak egyedi jellegét, akkor megsértettük társadalmi jellegét is; és ha megsértettük társadalmi jellegét, akkor megsértettük egyedi jellegét is. Mind a két jelleg a tulajdon természetének lényeges része; egyik nem fontosabb a másiknál, mert az ember is egyszerre személy és társadalmi személy, mégpedig lényegesen személy, de lényegesen a társadalomra is van utalva.

327. A tulajdon egyedi jellegénél fogva az emberi szabadsághoz tartozik, jobban mondva a szabadsághoz való joghoz tartozik. (297. pont.) A társadalom rendezettségéhez nemcsak kötelességek tartoznak, hanem jogok is. Aki a társadalommal szemben megteszi kötelességeit, igénye van jogokra, nevezetesen hogy szabadságához való jogait nagyobb mértékben gyakorolhassa. Így a tulajdonjog uralkodó jog a földi javak fölött, pillére a társadalmi rendnek. Továbbá a tulajdon egy helyhez köti az embereket. A történelem azt bizonyítja, hogy az egy helyben lakó népek mindig kultúráltabbak és békésebb társadalmi életet élnek, mint a vándorló nomád népek. Végül a földi javaknak hovatartozandóságát a tulajdonnak törvényeivel szabályoznunk kell, különben a társadalom az enyém és a tied folytonos civódásába belepusztulna.

A birtok.

328. A birtok és tulajdon egymáshoz közel eső fogalmak, mégsem fődik egymást. Pl. az, aki ellopja órámat, birtokában van órának és mégsem tulajdona neki. Mindazáltal a birtok fogalma benne van a tulajdon fogalmában, mert valamely dolgot nem mondhatok tulajdonomnak, ha nincs meg a jogom hozzá, hogy azt birjam. Tehát a tényleges birtoklás nem teszi a dolgot tulajdonommá; tulajdonom csak akkor lesz, ha jogom is van a birtokláshoz. Mivel a birtok mindig valami anyagi dolog, azért fogalmát így határozhatjuk meg: *a birtok testi és jogosan tényleges hatalom valamely dolog fölött azzal az akarattal, hogy tulajdonunk legyen.* Ha tehát mi csak más számára őrizünk meg valamit, akkor nem mi vagyunk a birtokosok, mert nem akarjuk tulajdonunknak megtartani.

329. Megkülönböztetünk *reális és ideális birtokot.*

a) *Reális birtoknak* azt a birtokot nevezzük, amely a mi tulajdonunk és ténylegesen is birtokában vagyunk.

b) *Ideális birtoknak* azt a birtokot nevezzük, amely ténylegesen még másnak a kezei között van, de ez köteles elismerni, hogy az a mi tulajdonunk s ezért meghatározott időben át kell adnia.

Ki lehet tulajdonos?

330. Már mondtuk, hogy a természet nem osztja fel a földi javakat meghatározott birtokosok között, csak megengedi a felosztást. A földi javak közösek, mindenki által hozzáférhetők s a felosztást az emberi ész végzi.¹ A dolgok természetük szerint csak az Istennek vannak alárendelve, **de használatuk szerint az embernek is.**² A földi javak az ember használatára vannak rendelve s egymás között is alárendeltségi viszonyban: a földből nőnek a növények, a növények az állat táplálására vannak, minden pedig az embert szolgálja, az értelemmel és szabadakarat-tal felruházott lényt, a teremtes koronáját. Az emberek természetük szerint mindnyájan egyenlők s ezért ugyanaz a joguk van az élethez és a földi javak használatához.

331. Az embernek uralkodó helyzete van a világban értelménél és szabadakaratánál fogva. Az embert mindenegyes tevékenységében az értelemnek kell vezetnie, szellemének bélyegét még az anyagi dolgokra is rá kell nyomnia. Ez történik a munka által. Még a birtokbavétel is összefüggésben van a szellemi tevékenységgel, mert a szellemi tevékenység által lesz valamely dolog az ember birtoka. Még a motorikus munka is egyúttal szellemi tevékenység; és a legközönségesebb munka is függ másoktól. Alig van a szellemnek és a munkának megnyilatkozása az egyes emberben, amely valami módon idegen vonásokat is nem hordana magán, idegen befolyást is nem tüntetne föl és éppen ezért az embernek a tulajdona egyúttal idegen jó is.³ Minden embernek vannak tapasztalatai és minden ember testi segítségre is szorul. Az emberi uralom a dolgok fölött nagyon tökéletlen az Isten uralmával szemben, mert az embernek csak a természeti erők állanak rendelkezésére (quantum ad usum ipsius rei), az Istennek pedig a dolgok lényisége van alávetve (quantum ad eius naturam, quae non subiacet humanae potestati, sed solum divinae).⁴ Az ember az Istennel szemben csak haszonbérliő, árendás; a földi javak sohasem lesznek korlátlanul az ember tulajdonai. **Az Istennel szemben semmije sincs az embernek és amiye van embertársaival szemben, az társadalmi kötelezettségekkel van megterhelve.** Azonban még mindig nem tudjuk, hogy ki lehet tulajdonos: az egyes ember-e, avagy az emberek összessége, a

¹ „Secundum ius naturale non est distinctio possessionum, sed magis secundum humanum conductum.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 2^a 2^{ae}, qu. 66, a. 2, ad 1.)

² „Res exterior potest dupliciter considerari: uno modo quantum ad eius naturam, quae non subiacet humanae potestati, sed solum divinae, cui omnia ad nutum obediunt; alio modo quantum ad usum ipsius rei; et sic habet homo naturale dominium exteriorum rerum, quia per rationem et voluntatem potest uti rebus exterioribus ad suam utilitatem, quasi propter se factis; semper enim imperfectiora sunt propter perfectiora.” (Ugyanott. 2^a 2^{ae}, qu. 66, a. 1.)

³ A. Horváth: Eigentumsrecht. 1929, 132. oldal.

⁴ Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 2^a 2^{ae}, qu. 66, a. 1.

társadalom? A természettörvény nem ad teljesen határozott feleletet e kérdésre. A földi javak felosztása mindíg a pozitív törvény által történik.

332. Tehát a természettörvény az eddigiek szerint közössős azzal szemben, hogy ki a tulajdonos: az egyes ember-e, avagy a társadalom, a közösség.

Az ember mint fizikai lény előbb van ráutalva a dolgok használatára, mint a társadalom. Lakás, táplálék, ruha leginkább szükségesek az egyes embernek s mindezekre a társadalomnak nincs szüksége. Az egyedi, személyi használati jog megelőzi a társadalmi s ezért az embernek a személyi birtokát nem szabad teljesen feláldoznunk a társadalomnak, hanem csak korlátozott mértékben. Ezért **a társadalom nem lehet kizárólagos tulajdonos** és már azért sem, mert a természettől fogva nem meghatározott alanya a tulajdonnak. És tényleg bármennyire is fejlődik a technika, pl. a gépek mint a társadalmi termelés tényezői, sohasem nélkülözhetik az egyéni munkát, sőt nagyon is szükséglik.

Az ember társadalmi lény is. Ezért nincs korlátlan tulajdonjoga társadalmi kötelezettségek nélkül. Ezért **az egyes emberek nem lehetnek az egyedüli és kizárólagos tulajdonosok**. Az embert minden a társadalomra utalja. Műveltségét és nevelését másoktól kapta; kultúrtörékvéseiben állandóan mások segítségére és támogatására szorul. Ha könyvet ír, akkor mások nyomják és adják, hogy ismét mások olvashassák. Nincs oly gazdag ember, aki mások segítségére nem szorulna.

Tehát a **természettörvények szerint a tulajdonosok az egyes emberek és a társadalom**. Ha az egyes emberek a tulajdonosok, akkor előáll a *magántulajdon*, s ha a társadalom a tulajdonos, akkor előáll a *közös tulajdon* (*kollektív tulajdon*).

Mi célszerűbb: a magántulajdon-e, avagy a közös tulajdon?

333. A természettörvény megengedi a magánvagyon is, a közös tulajdon is. Ezek után ez a kérdés: melyik célszerűbb és szükségesebb: a magántulajdon-e, avagy a közös tulajdon?

A tapasztalat, az emberiségnek általános meggyőződése minden korban és minden népnél azt mondja, hogy bár nagy az önzés az emberekben és a magántulajdonnal nagyon vissza lehet élni, mégis a földi javaknak a közössége magántulajdon nélkül még nagyobb visszaélésekre vezet. A magántulajdon erkölcsileg szükséges, hogy a társadalmi rendet fenntartsuk, a békés együttélést biztosítsuk, a munkakedvet állandósítsuk és fokozzuk. E kívánalmaknak sokkal jobban megfelel a magánvagyon, mint a közös tulajdon, sőt csak a magántulajdon felel meg, ha az embereket úgy vesszük, amint tényleg vannak, t. i. tele hibákkal és gyöngeségekkel. Tehát **a magántulajdon szükséges**.

334. Hogy a magántulajdon szükséges és az emberi termé-

szet állapotát tekintve az egyedüli lehetőségesség, azt Aquinói Szent Tamás így bizonyítja.

a) A közös munkánál az ember nagyon hajlamos arra, hogy a munkát elhanyagolja s kötelességeinek nagy részét másokra iparkodik tolni. A műveltségnek és az erkölcsi nemességnek nagyon magas foka szükséges ahhoz, hogy valaki akkor is örömet találja munkában, ha nincs is belőle haszna. A munkakedvet és a munkában való lelkiismeretességet általában csak a magántulajdon tudja biztosítani.¹

b) Nagyobb rend van a munkában a magántulajdonnál, mert nagyobb a felelősség érzete. Itt a munka tárgya és terjedelme, valamint a jövedelem szétosztása magától adva van. A közös tulajdonnál tekintetbe kellene vennünk minden egyes embernek a képességeit, hajlamait, vágyait, szükségleteit, igényeit s ez talán lehetetlen is. A munka felosztása sem volna megnyugtató, a munka gyümölcseinek az igazságos elosztása pedig éppen lehetetlen lenne.²

c) Tapasztalati tény az, hogy az emberek közös vagyont mellett nem akarnak dolgozni, hanem mindenki annyit akar csak magának nyerni, amennyit lehetséges. A közös tulajdonnál nemcsak a különböző szükségletek játszanak nagy szerepet, hanem a jogosulatlan igények is, a gonosz akarat és így tovább. Ezáltal irigység, veszekedés keletkezik és oda van a békés együttélés.³

Tehát a munkakedv, a munka helyes beosztása és a társadalmi béke az a három pillér, amelyen a magántulajdon szükségére áll. Tehát a **magántulajdon szükséges.**

335. Bár a magántulajdon az emberi természet mostani állapotára miatt az egyedüli lehetőségesség, hogy a társadalom nyugodtan fejlődjék és béke uralkodjék benne, mégis bizonyos körülmények között egyes embercsoportoknál közös vagyont is lehetséges. Ide azonban magas műveltség és erkölcsi nemesség szükséges. Erre példa a katolikus szerzetek. Itt a nevelés, a fegyelem és a közös élet szelleme biztosíték arra nézve, hogy mindenki megkapja a szükségességeket. A szerzeteseknek azonban nemcsak magas lelki tökéletességre kell emelkedniök, hogy ilyen közös élet lehetséges legyen közöttük, hanem a magántulajdonról, sőt a házasságról is le kell mondaniök, hogy a családi gondok ne zavarják és ne terheljék meg őket. **A családi gondok leküzdéséhez a magántulajdon nagyon szükséges.**

¹ „Primo, quia magis sollicitus est unusquisque ad procurandum aliquid, quod sibi soli competit, quam id, quod est commune omnium vel multorum; quia unusquisque laborem fugiens, relinquit alteri id, quod pertinet ad commune, sicut accidit in multitudine ministrorum. (Aquinói Szent Tamás: Summa theologica. 2^a 2^{ae}, qu. 66, a. 2.)

² „Alio modo, quia ordinatus res humanae tractantur, si singulis imminuat propria cura alicuius rei procurandae; esset autem confusio, si quilibet indistincte quilibet procuraret.” (Ugyanott.)

³ „Tertio, quia per hoc magis pacificus status hominum conservatur, dum unusquisque re sua contentus est. Unde videmus, quod inter eos, qui communiter et ex indiviso aliquid possident, frequentius iurgia oriuntur.” (Ugyanott.)

Mi lehet tulajdonunk?

336. Minden földi jó lehet tulajdonunk, mert az ember az egész érzéki világ fölött áll. A földi javak alatt értjük nemcsak a szerves világot, hanem a növény- és állatvilágot is. **Csak az ember nem lehet tulajdon**, mert az összes emberek személyiségre és személyi szabadságra nézve egyenlők. Az összes javakat három csoportra oszthatjuk: *belső, kevert és külső javakra*.

a) A *belső javak*: az élet, képességeink és tehetségeink, valamint testünk tagjai. E javak az emberrel szorosan össze vannak kötve, tőle elválaszthatatlanok. E javakat az ember csak használhatja, mégpedig úgy, hogy földi életén át elérhesse végső célját. Azonban a *külső cselekedet* már teljes tulajdonunk.

b) A *kevert javak* azok a javak, amelyeket az emberi szorgalom hoz létre s ezek a munka gyümölcsei. E javak megnagyobodhatnak, de el is veszhetnek a szerint, hogy mennyire vagyunk lelkiismeretesek, mint pl. a tisztelet és a jóhírnév.

c) A *külső javak* pusztán anyagi javak. Ha tulajdonról van szó, akkor rendszerint csak a külső javakat értjük ez alatt s az egész szociális kérdés is ezek körül forog. A külső javak között van több olyan, amelyik nem lehet magántulajdon. Ilyenek: templomok, temetők, utak, hidak stb. Nem lehetnek magántulajdonok a közös szabad javak, mint: levegő, világosság, meleg stb.

Az anyagi javak: *ingatlan és ingó javak*.

a) *Ingatlan javak* a föld, a ház, mert helyüket nem változtathatják. Az ingatlan javak a talajjal vannak összekötve s ezért csak megváltoztatásukkal kerülhetnek más helyre.

β) *Ingó javak* az állatvilág s azok a dolgok, amelyek könnyen szállíthatók egyik helyről a másikra (butor, gép).

337. A javak lehetnek még *fölcserélhetők (res fungibiles)* és *nem fölcserélhetők (res non fungibiles)*.

a) A *fölcserélhető javak* azok a javak, amelyeknél nem az egyedekre, hanem a fajra vagyunk tekintettel s ezért az adás-vevésnél a szám, súly vagy más mérték határoz. Ilyenek: a pénz, a búza, a bor és más hasonló.

b) A *nem fölcserélhető javak* azok a javak, amelyeknél az egyedekre s nem a fajra vagyunk tekintettel. Ilyenek: a bútordarab, a ruha, az állatok és más hasonló.

A tulajdon fajai.

338. A tulajdonos különbözősége szerint megkülönböztetünk *magántulajdont* és *közös tulajdont*. A magántulajdonnál a tulajdonos mindig egyes személy, a közös tulajdonnál pedig erkölcsi személy (Egyház, állam vagy az embereknek más társasága). A közös tulajdon is többféle lehet az erkölcsi személyek különbözősége szerint.

Megkülönböztetünk *ingó és ingatlan tulajdont*. Erről előbb volt szó.

Megkülönböztetünk *gyümölcsöző és nem gyümölcsöző tulajdont*. *Gyümölcsöző* az a tulajdon, amely újabb és újabb javak előállítására való. Ilyenek: a föld, állat, gép, szerszám. *Nem gyümölcsöző* az a tulajdon, amely újabb javak előállítására nem alkalmas, hanem csak élvezetünkre szolgál. Ilyenek: az étel, ruha, ital.

Bár a tulajdon különböző fajokat tüntet fel, mégis természete változatlan marad, mert csak így lehetséges, hogy az emberiség tovább éljen és tovább fejlődjék. Az ember személy és egyúttal társadalmi lény is, következésképp önmagával szemben, de a társadalommal szemben is vannak kötelességei. Hasonlóképpen a tulajdonnak is vannak kötelességei a tulajdonossal szemben is, a társadalommal szemben is.

339. Itt még a *szolgálmányokról* is megemlékezünk. A *szolgálmány* általában bizonyos használat, amelyhez valakinek idegen tulajdonban joga van. Ez kétféle: *személyi és dologi szolgálmány*.

a) Ha a szolgálmány csak egy meghatározott személyhez van kötve, akkor *személyi szolgálmánynak* nevezzük. Ilyen pl. a *lakásjog (habitatio)*, vagyis az a jog, amelynél fogva valaki bizonyos ideig vagy életfogytiglan a nem tulajdonát képező házban lakhat.

b) Ha a szolgálmány dolgokra vonatkozik úgy, hogy mindegyik birtokos a dologgal a szolgálmányt magára vállalja, akkor *dologi szolgálmánynak* mondjuk. Ilyen pl. az *útjog*, vagyis hogy valamely földnek a tulajdonosa a nem tulajdonát képező földön átmehet, hogy a saját földjéhez érjen.

A természetes tulajdonelmélet.

340. Az embert az Isten teremtette személyi és társadalmi szükségleteivel együtt. Amikor az ember a világra jön, teljesen gyámoltalan és tökéletesen rászorul a család segítségére és támogatására. Hogy az ember később erőit és tehetségeit kifejthesse, azért társadalomban él. Tehát a tulajdont úgy kell megalapoznunk, hogy az ember a földi javak által életét okosan berendezhesse s azután végső célját elérhesse.

A természetes tulajdonelmélet a magántulajdont ama szükségességből vezeti le, hogy az egyes ember, a család és a társadalom nyugodtan és békésen fejlődjék. **E szükségesség alapja az emberi természetben van**, amint ezt a tapasztalatból megismertük.

341. Ez az elmélet nem azt mondja, hogy az összes földi javaknak magántulajdonba kell átmenniök. A családnak, a községnek, az Egyháznak és az államnak is lehet tulajdona. Minden embernek megvan a joga, hogy tulajdont szerezzen. Ez azonban nem mondja azt, hogy minden embernek kell is magántulajdoná-

nak lennie.¹ Csak az szükséges, hogy magántulajdon is legyen. Ezen megalapozás szerint a magántulajdon és a közös tulajdon egymás mellett áll. E kétféle tulajdon határai a történelem folyamán különbözők voltak és mindig összefüggésben voltak a kultúra fejlődésével. A kultúra fejlődése nem teszi szükségesebbé a magántulajdont, mint a közös tulajdont és megfordítva, hanem inkább azt mondja, hogy szükség van magántulajdonra is és szükség van közös tulajdonra is. És tényleg magántulajdonnal minden korban, minden népnél és minden kultúrfokozaton találkozunk; azonban a tulajdonformák mindig különbözők.

Már mondtuk, hogy a magántulajdon a természet rendjének a követelménye az emberi természet mostani állapotában s ezért más tulajdonjogi rendet behozni erkölcsi lehetetlenség. A társadalmi béke és a társadalmi rend más tulajdonjog mellett teljesen felborulna. Az ember függőségi viszonyba kerülne, elveszítené szabadságát s ezzel együtt munkakedvét is. A családi és társadalmi élet lehetetlen lenne. A különböző emberekben a tehetségek egyenlőtlensége, a hivatások és munkakörök felosztása hangosan tiltakozik más tulajdonrend ellen. Ma a szociális viszonyok valóban szomorúak, a magántulajdonnal nagyon visszaélnék; mégis sokkal rosszabb volna a helyzet más társadalmi berendezkedésben. A siralmas szociális viszonyoknak az oka nem a magántulajdonban van, hanem abban, hogy a) nagyon sokan visszaélnék a magántulajdonnal, b) kevesebb a magántulajdonos, mint kellene lennie, c) az embereknek nagy része túlságosan függő viszonyban van mások kénye-kedvétől, akár magánügyének, akár hivatalos személyek ezek.

Tehát a magántulajdon szükséges és szükségessé teszi az átlagos emberi természet; azonban szükséges a közös tulajdon is.

Más tulajdonelméletek.

342. Vannak más elméletek is a magántulajdon megalapozására; azonban ezek mind hamis bölcséleti irányzatokból nőttek ki, tehát maguk is hamisak.

Az első a *személyiség elmélete*. Ez az elmélet a magántulajdont közvetlenül az ember személyiségéből akarja levezetni. Ez elmélet szerint a magántulajdon az ember lényéhez tartozik, az ember személyi mivoltának szükséges kiegészítője. Így a magántulajdon bizonyos módon az embernek alkotórésze, „én”-ünknek mintegy meghosszabbítása. Ez elmélet követői: A. Wagner, Ahvens, Stahl, Wirth stb.

Felelet. Ez az elmélet helytelen, mert a személyt, a személy létét a tulajdontól teszi függővé. Hogy az ember fejlődésében anyagi javakra is szorul, az természetes és ennyiben a személyi-

¹ Pesch: Nationalökonomie I. 215. oldal.

ség elmélete helyes; abban azonban teljesen helytelen, hogy az ember személyének fizikai létéhez a magántulajdon lényegesen szükséges. Tapasztalati tény, hogy az ember magántulajdon nélkül is élhet. A teljesen vagyontalanok, a szerzetesek, a gyermekek vagyontalanok és mégis személyek. Tehát **a személyiség elmélete elvetendő.**

343. A második elmélet azt mondja, hogy a magánvagyon az állami törvényhozásnak a terméke. Ezek minden jogot az államtól eredeztetnek s azt vallják, hogy amint az állam létrehozta a magánvagyon, úgy el is törölheti. Ez elmélet követői: *Hobbes, Montesquieu, Fichte* stb.

Felelet. Az egyes ember és a család előbb volt, mint az állam, tehát előbb volt a magánvagyon is az államnál, következőleg nem az állam a szerzője a magántulajdonnak. És ha az állam egy szép napon erőszakkal eltörölné a magánvagyon, ezt ismét csak erőszakkal tudná fenntartani s népét rabszolgasorsra kárhoztatná. Fényes példa rá a kommunista Oroszország. Tehát **az az elmélet, hogy a magánvagyon szerzője az állam, elvetendő.**

344. A harmadik a *szerződéselmélet*. Ez elmélet szerint a magántulajdon valami őseredeti emberi szerződésen alapszik. U. i. — mondja ez az elmélet — az emberek kezdetben társadalom nélküli állapotban éltek; később állami közösségbe tömörültek és kifejezetten vagy hallgatólagosan megegyeztek abban, hogy a külső javakat legalább részben felosztják egymás között. Ez elmélet hívei *Grotius és Pufendorf*.

Felelet. Ez az elmélet minden történelmi alapot nélkülöz. Nagyon könnyen belátható, hogy mennyire ingadozó és megengedhetetlen a társadalmi életnek és főképen a magántulajdonnak a megalapozása, ha az szabad emberi szerződésnek az eredménye s az embernek őseredeti állapota a társadalomnélküliség. Ki akadályozhatná meg az egyes embert, ha ez őseredeti jogát követelné és azt a szerződést nem akarná elismerni, amelyhez különben minden történeti bizonyíték hiányzik.¹ Tehát **a szerződéselmélet elvetendő.**

345. A negyedik a *munkaelmélet*. Ez az elmélet azt tanítja, hogy a magántulajdon kizárólagosan a munka eredménye; a munka az egyedüli forrása minden gazdasági értéknek s ezzel együtt a magántulajdonnak is. Hívei: *Locke, Smith, Ricardo*. Ez az elmé-

¹ „Es ist leicht einzusehen, wie schwankend und unzuverlässlich das gesellschaftliche Recht überhaupt und insbesondere das Privateigentum begründet wäre, wenn man sie als Produkte eines freien menschlichen Vertrages, das gesellschaftlose Leben und die Gütergemeinschaft dagegen als Unrecht des Menschen proklamiert; wer mag dann dem Einzelnen wehren, wenn er sein ursprüngliches Recht fordert und jenen Vertrag nicht anerkennen will, für den übrigens jeder historische Nachweis fehlt.“ (Fr. Schindler: Die soziale Frage der Gegenwart. 1908, 105. oldal.)

let annyira tetszetős, hogy néhányan még katolikus oldalon is elfogadták a tőkére vonatkoztatva. Így pl. *Ude*.

Felelet. Bármennyire is tetszetős ez az elmélet, mégis hamis. Az egész elmélet hajótörést szenved azon a megfontoláson, hogy már a legelső munkának is szüksége van eszközökre, szerszámokra és anyagra s mindezeket föltételezi. Ha tehát a munka az egyedüli forrása a magántulajdonnak, akkor a szerszámokat, a munkaeszközöket és az anyagot nem tudja hatalmába keríteni az ember, következésképp munka nincs. Így ez az elmélet ellentmondást foglal magában. Tehát **a munkaelmélet elvetendő.**

A szocializmus és kommunizmus.

346. A fentebb felsorolt négyféle irányzat nem tagadja a magántulajdon jogosultságát, csak rosszul magyarázza. A következőkben oly irányzatokról lesz szó, amelyek a magántulajdon jogosultságát tagadják és csak közös tulajdont akarnak elismerni. Ez irányzatok a szocializmus és a kommunizmus. Mivel pedig ez a két irányzat tulajdonképpen egy és ugyanaz és közöttük a különbség csak annyi, hogy a kommunizmus erőszakosabb a szocializmusnál, azért a következőkben csupán a szocializmusról lesz szó.

347. A szocializmus *Prudhon Péter Józsefnek* eme hamis tételéből indul ki: a magántulajdon lopás; vagy kissé enyhébb szavakkal: a magántulajdon munkanélküli jövedelem, tehát az összességnek a megkárosítása. Ezért — mondja a szocializmus — az összes termelő eszközöknek közös tulajdonba, az állam tulajdonába kell átmenniük és nemcsak a földnek, hanem az összes anyagoknak, gyáraknak, gépeknek, szerszámoknak is és csak az élelmiszerek mint a végzett munka gyümölcsei és jutalma kerül magántulajdonba; csak a szükséges élelmiszer lehet magántulajdon.

A szocializmus tanítását azzal okolja meg, hogy az emberek egyenlők. Igaz, hogy az emberek lényegük szerint egyenlők: minden embernek ugyanaz a Teremtője és ugyanaz a végső célja van, minden embernek az életét ugyanazok a természettörvények kormányozzák. Minden embernek joga van az élethez és az életföltételekhez; minden embernek joga van ahhoz, hogy benne az embert megbecsüljék és vele mint emberrel bánjanak. Mégis nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy az ember földi életében a világtól is függ. A körülmények nagy szerepet játszanak az ember életében s ezért a különböző embereknek különböző igényeik és különböző jogosultságai vannak. Gondoljunk csak az ember fejlődésére. Vannak emberek, akik gyámoltalan gyermekükben élnek, mások a még éretlen ifjúságukat élik; ismét mások életük és munkaerejük teljében vannak, vagy mint megöregedettek a sír felé vonszolják fáradt tagjaikat. Az embereknek a valóságban különböző igényeik és különböző jogosultságai vannak s ezért a szocializmus egész lényegében elhibázott irányzat. Ebből következik, hogy **a szocializmus elvetendő.**

348. A szocializmus az emberi természet mostani állapota miatt teljesen keresztülvihetetlen és ezt a tapasztalatra támaszkodó szenttamási érvek (334. pont) megdönthetetlenül bizonyítják. A békés együttélés csak a magántulajdonon fölépülő társadalomban lehetséges. A szocializmus kiölné az emberekből a munkakedvet; senki sem akarna dolgozni s bekövetkeznék a mindenki ellen való harc állapota. A szocializmus számúzni akarja a világból a károkat és visszaéléseket, amelyek alatt az alsó néposztályok szenvednek; azonban erre teljesen alkalmatlan a szocializmus éppen tanítása miatt, sőt éppen a munkásosztálynak a legártalmasabb.

A szocializmus sokat ígért: a mennyországot fogja ide varázsolni a földre s ezért a nyomorúságban lévő munkástömegek hozzá csatlakoztak annál is inkább, mert bizony sok igazságtalanság történt velük. Mindazáltal teljesen hamis a szocializmus tanítása, hogy az embernek nincs joga a magántulajdonhoz, hogy a magántulajdon lopás, hogy a magántulajdon eltörölendő. Ezt előbbi fejtegetéseink bizonyítják. Tehát **a szocializmus és a kommunizmus elvetendő.**

A tulajdonszerzés.

349. Az embernek joga van magántulajdont szerezni és vele rendelkezni. A természet nem osztotta fel a földi javakat, mégis feloszthatók és tényleg ma már az egyes emberek birtokában vannak. Ezért önkénytelenül fölvetődik e kérdés: hogyan keletkezik a magántulajdon? És mert ma az összes földi javak az egyes emberek között már fel vannak osztva, azért a második kérdés ez: a már megszerzett magántulajdon hogyan származik át egyik emberről a másikra? Az első kérdésre adott felelet a *birtokbavétel* s ez *eredeti tulajdonszerzési jog*. A második kérdésre a *levezetett tulajdonszerzési jogok* felelnek. Lássuk ezeket egyenként!

a) A birtokbavétel.

350. Kezdetben az összes földi javak gazdátlanok voltak. Az ember természeténél fogva e javakra van utalva s ezért természetes jogánál fogva a javakat birtokába vette és magának megtartotta. Azt a cselekedetet, amellyel az ember valamely gazdátlan földi jót lefoglal magának, *birtokbavételnek* nevezzük. Tehát *a birtokbavétel valamely gazdátlan dolognak tényleges elfoglalása azzal az akarral, hogy azt magunknak megtartjuk.*

A birtokbavétel (occupatio) az első és eredeti tulajdonszerzési cím. U. i. a földi javakra az ember rá van utalva s ezért arra is rá volt utalva, hogy e javakból annyit foglaljon le magának, amennyit szükségleteinek kielégítésére észszerűnek gondolt. Más eredeti módja a magántulajdon megszerzésének nincs. Az ú. n. felosztási szerződés már föltételezi a

tulajdont, mert csak azt oszthatjuk fel, ami még a felosztás előtt már tényleges birtok volt.

Ha valaki gazdátlan dolgot lefoglal magának azzal az akaratval, hogy az kizárólagosan az övé, akkor jogos tulajdonosa annak a dolognak és senkinek sem szabad öt a birtoklásban erőszakosan megzavarni. A tulajdonos a birtokbavétellel senkinek a jogát nem sértette meg, csak a maga tulajdonává tette a dolgot a tulajdon-szerzés jogánál fogva.¹

351. A birtokbavételhez a következő föltételek szükségesek.

a) A birtokbavevő részéről szükséges a szándék, hogy azt a dolgot sajátjává tegye. Ha nincs meg ez a szándék, akkor nincs meg a birtokbavétel.

b) Szükséges, hogy a birtokbavevő birtokbavevési szándékát valamely gazdátlan dologra vonatkozólag bizonyos külső cselekedettel kinyilvánítsa, hogy mások erről tudomást szerezzenek. A pusztán belső akarat tény nem elégséges a birtokbavételhez, mert erről senki tudomást nem szerezhet.

c) Végül szükséges oly jelet használnunk, amellyel mutatjuk, hogy a gazdátlan dolgot tartósan, huzamosan tesszük birtokunkká. Pl. ha gazdátlan földet veszünk birtokba, akkor körülárkoljuk vagy körülsövényezzük.

352. Mivel a magántulajdonnak a közjólétet is kell szolgálnia, azért a mondottakból két nevezetes következményt kapunk.

a) Ha valaki végszükségben van s az éhhaláltól nem tudja öt megmenteni a saját munkája és mások sem segítenek rajta könyörületességéből, akkor szabad neki a máséhoz nyúlnia s a pillanatnyilag szükségeset eltulajdonítani. Ebben még a tulajdonos sem akadályozhatja meg. Ez a *szükségjog* s róla már volt szó.²

b) **Ha valakinek van fölöslege és tudja, hogy mások nagy szükségben vannak, köteles ezeket segíteni;** és ha nem segíti őket, visszaél magántulajdonával. Mivel pedig a szegények száma nagy, úgyhogy egy ember nem segítheti az összes szegényeket, azért a bővelkedő azt és azokat segíti, akiket akar. Ezzel senkinek a jogát nem sérti.³

353. Hogy a birtokbavétel az első és eredeti tulajdonszerzés, az ellen a történelem folyamán sok ellenvetéssel éltek. A nevezetesebbeket megemlítjük.

¹ „Quaedam sunt, quae nunquam fuerunt in bonis alicuius, sicut lapilli et gemmae, quae inveniuntur in littore maris, et talia occupanti conceduntur,” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologica. 2^a 2^{ae}, qu. 66, a. 5, ad 2.)

² „Ea quae sunt iuris humani, non possunt derogare iuri naturali vel iuri divino. Secundum autem naturalem ordinem ex divina providentia institutum, res inferiores sunt ordinatae ad hoc, quod ex his subveniatur hominum necessitati. Et ideo per rerum divisionem et appropriationem ex iure humano procedentem, non impeditur quin hominis necessitati sit subveniendum ex huiusmodi rebus. Et ideo res, quas aliqui superabundanter habent, ex naturali iure debentur pauperum sustentationi.” (Ugyanott. 2^a 2^{ae}, qu. 66, a. 7.)

³ „Quia multi sunt necessitatem patientes, et non potest ex eadem re omnibus subveniri, committitur arbitrio uniuscuiusque dispensatio propriarum rerum, ut ex eis subveniat necessitatem patientibus.” (Ugyanott.)

a) A birtokbavétel az előbb jövők részéről jogtalanság az utóbb jövőkkel szemben.

Felelet. Az utóbb jövők még nem voltak, amikor a birtokbavétel megtörtént; és mert a nem lévőnek nincsenek jogai, azért jogsérelem sem történt. Különben is nem szükséges, hogy mindenkinek legyen magántulajdona, mert az élethez szükségesek más úton is megszerezhetők.

b) A birtokbavétel erőszakoskodás másokkal szemben.

Felelet. A birtokbavétel nem lehet erőszakoskodás másokkal szemben, mert a dolog gazdátlan volt s ezért senkinek a jogát nem sérti.

Tehát **a birtokbavétel teljesen jogos tulajdonszerzés.**

b) A levezetett tulajdonszerzési címek.

354. A levezetett tulajdonszerzési címek közül először a munkát említjük meg.

Az ember munkára van teremtve s egyúttal a munka áldás is reá nézve. Az ember a földi javakra van utalva; azonban a földi javak úgy, amint vannak, nagy részben nem használhatók, hanem előbb átalakításra szorulnak, hogy használhatók és élvezhetők legyenek. Ezt a munka eszközli. Hogy mily fontos szerepet játszik a munka mind az egyes ember, mind a társadalom életében, azt a mindennapi tapasztalat eléggé bizonyítja. A munka mintegy a teremtés folytatása; nem ugyan abban az értelemben, mintha a semmiből valamit létrehozhatna, hanem csak abban az értelemben, hogy a teremtett dolgot az ember részére értékesebbé és használhatóvá teszi a már meglévő dolognak valamilyen módon való átalakításával.

A munka tulajdonszerzési cím, mert vagy a munka eredménye lesz birtokunk, vagy munkánk ellenértékéért oly valamit kapunk, amivel megszerezhetjük az öfenntartáshoz szükségeket vagy máris az öfenntartáshoz tartoznak. A munka csak levezetett tulajdonszerzési cím lehet. U. i. a munkához szükségesek: eszközök, szerszámok és anyag s ezeket a munka föltételezi. Ha tehát a munka eredeti tulajdonszerzési cím lenne, akkor az eszközöket, a szerszámokat és az anyagot nem tudná megszerezni az ember, tehát munka sem volna lehetséges. Ebből következik, hogy **a munka tulajdonszerzési cím, csak nem eredeti, hanem levezetett tulajdonszerzési cím.**

355. További levezetett tulajdonszerzési cím a *növekedés*. Ez abban áll, hogy valami nem munka által lesz tulajdonunk, hanem a már tulajdonunkat képező dolog a természet befolyása alatt megnagyobbodik, értékesebb lesz vagy megszorodik. Pl. földünk a folyó hordalékával megnagyobbodik, a fa gyümölcsöt hoz, a tehén megborjazik. Ekkor a növekedés is a tulajdonosé, mert a növekedés azé, akié az, ami növekedett. (Accessorium

sequitur principale.) Itt a természet dolgozik a tulajdonos kezére, mert a természet nagyobbítja, szaporítja és teszi értékesebbé a tulajdont.

356. Levezetett tulajdonszerzési cím még az *elbirtoklás* (*usucapio*). Ez abban áll, hogy ha valaki hosszabb ideig jóhiszeműen és háborítatlanul idegen tulajdont birtokol, akkor az az ő saját birtoka lesz. Az elbirtokláshoz szükséges, hogy a) a dolog magántulajdon tárgyát képezhesse; b) a dolog birtoklása háborítatlan legyen; c) a dolog birtoklása jóhiszemű legyen; d) birtoklási cím, amely a jóhiszeműséget jogossá teszi; e) a törvény által előírt birtoklási idő. A törvényes idő lejártát *elévülésnek* nevezzük.

357. Ma már az összes földi javak fel vannak osztva az egyes emberek között, úgyhogy a birtokbavételnek kevés jelentősége van, ez ma inkább csak a történelemhez tartozik. Az emberek egymásután születnek és halnak meg. Azok, akik meghalnak, földi javaikat nem viszik magukkal a sírba, hanem itt hagyják. És mégis az itt hagyott földi javak nem lesznek szabadok, nem lesznek gazdátlanok. Ezért kell lennie valamely útnak-módnak, hogy a meghalt tulajdonát az élők megkaphassák. Ezt az utat és módot *öröklésnek*, az így átszármaztatott tulajdont pedig *örökségnek* nevezzük. Az örökség *végrendeleti* és *végrendelet nélküli örökség*. Ha az örökség hagyó halála előtt rendelkezett abban, hogy halála után kié legyen az ő tulajdona, akkor végrendeleti örökséget kapunk; és ha nem rendelkezett, akkor végrendelet nélküli örökség előtt állunk.

Itt mindenekelőtt az a kérdés, hogy jogos-e a végrendekezés? A magántulajdon jogos, sőt szükséges intézmény és ezért valakinek gondoskodnia kell arról, hogy mi történjék a meghalt tulajdonával és kié legyen az. Ha nem volna ilyen gondoskodó, hanem a meghalt ember tulajdona szabad zsákmány lenne, akkor oly versenyfutás lenne utána, amely a társadalmi békét komolyan veszélyeztetné. És mert mindennap halnak emberek, azért állandó versenyfutás lenne a gazdátlanná vált tulajdonok után s ez az állandó versenyfutás már nemcsak hogy komolyan veszélyeztetné a békés együttélést, hanem fel is borítaná a társadalmi rendet. Ez okból kell lennie valakinek, aki rendelkezék abban, hogy mi történjék a meghalt vagyonával. Ez a valaki észszerűen nem lehet más, mint vagy az, aki jelenleg birtokolja a tulajdont, vagy az állam mint a közjólét legfőbb őre. És melyik e kettő közül?

A magántulajdon természetjogi intézmény s mindenekelőtt a tulajdonos észszerű igényeit elégíti ki, azután a család igényeit s végül az állam, illetőleg a társadalom igényeit. Ha az ember meghal, akkor a meghatározott konkrét tulajdon elvesztette célját a meghalttal szemben, de nem vesztette el célját a meghalt családjával szemben. Továbbá az ember köteles gondoskodni családjáról. E gondoskodás nemcsak abban áll, hogy megszerezzük családjunk szükségleteit, amíg élünk, hanem abban is, hogy családjunkat oly viszonyok közé helyezzük, amelyekben szükségleteit megszerez-

heti akkor is, ha mi már nem élünk. Ennek legészszerűbb módja pedig az, hogy annak a birtokába helyezzük családunkat, ami eddig is a szükségletek kielégítésére szolgált, vagyis végrendeletileg a családra hagyjuk tulajdonunkat. Tehát **a végrendelezés jogos és észszerű dolog.**

Ha az ember végrendelet nélkül hal meg, akkor a végrendeletet a közjólét legfőbb őre, az állam helyettesíti és annak adja, illetőleg azok között osztja fel a meghalt ember tulajdonát, akinek észszerű alapon adta volna a meghalt, vagy akik között észszerű alapon felosztotta volna. E kérdés részletesebb tárgyalása már nem e könyv feladata.

II.

A szerződések.

A szerződésről általában.

358. A szerződések keresztül-kasul járnak az ember életét, nélkülük nem tud megenni. Mi tehát a *szerződés*? *A szerződés két vagy több személynek szabadakaratú megegyezése valamely dologra vagy valamely teljesítményre vonatkozólag.* A személyeket, akik a szerződést egymással megkötik, *szerződő feleknek* nevezzük. A szerződő felek a szerződés által oly viszonyba kerülnek egymással, amilyenben a szerződés előtt nem voltak s ezért a szerződés a felek között új jogviszonyt teremt.

Az embernek megvan a személyi szabadságához való joga, vagyis feladatai és céljai megvalósítása végett úgy cselekedhet külsőleg, amint azt ő a legjobbnak látja, csak másnak a jogkörét ne sértse. És mert a szerződésekkel éppen arra törekszünk, hogy velük mint külső cselekedetekkel feladatainkat és céljainkat megvalósíthassuk, azért **a szerződéskötés mindenegyres embernek természetes joga.**

359. A szerződés természetjogi cselekmény s ezért **a szerződésben vállalt kötelezettségek teljesítése a természet-törvény parancsa.** A szerződés a szerződő felek között teljesen meghatározott jogi viszonyt és teljesen meghatározott köteletségviszonyt létesít. És mert a kötelezettségek teljesítendőek, azért a szerződésből folyó kötelezések is teljesítendőek. Aki az érvényesen megkötött szerződés kötelezéseit nem teljesíti, az *szerződésszegést* követ el. A szerződésszegő nemcsak az erkölcsi rendet sértette meg, hanem a jogi rendet is és ezért büntetendő. A szerződésszegés nemcsak adott ígéret megszegése, hanem jog-sértés. És itt teljesen lényegtelen az, hogy a szerződést egyes emberek kötötték-e egymással vagy erkölcsi személyiségek, pl. államok.

360. A szerződés érvényességéhez három föltétel szükséges. Ezek a szerződés tárgyra, a szerződő felekre és a szerződési megegyezésre vonatkoznak.

a) A szerződés tárgyánál a következő föltételek vannak:
 α) Amire a szerződésben kötelezzük magunkat, az fizikailag lehetséges legyen. A lehetetlenre senki sem kötelezhető. (Ad impossibile nemo tenetur.) Ha a szerződés megkötése után később úgy alakulnak a viszonyok, hogy a szerződésben vállalt kötelezettségek teljesítése fizikailag lehetetlenné vált, akkor előáll a *lehetetlenülés* esete. β) A szerződésben vállalt kötelezettség erkölcsileg megengedett legyen, mert erkölcsi rosszra senki sem kötelezhető.

b) A szerződő felekre a következő föltételek vannak:
 α) A szerződő felek eszköz teljes használatában legyenek, hogy meg tudják ítélni a szerződés tartalmát, célját és jelentőségét. Tehát gyermekek és gyöngélműjük nem köthetnek szerződést. β) Amiről a szerződő felek meg akarnak egyezni, az szabad rendelkezésük tárgya legyen.

c) A szerződési megegyezésre a következő föltételek vannak:
 α) A szerződő felek elegendő módon ismerjék a szerződés tartalmát. Itt néha tévedés is lehetséges és ez lényeges vagy járulékos. Lényeges akkor a tévedés, ha a szerződés tárgyról vagyunk tévedésben; pl. drágakövet akarunk venni és csak üveget vettünk, mert nem tudtuk a kettőt egymástól megkülönböztetni. Ekkor a szerződés érvénytelen. Esetleges a tévedés, ha csak mellékes dologra vonatkozik. Ez esetben a szerződés érvényes. — Ha a tévedésbeesés valamely részről szándékos és a fél így előnyhöz akar jutni, akkor a szerződés közönséges *csalás*. β) A szerződő felek szabadakaratból szerződjenek. Ha tehát az egyik fél kényszer hatása alatt köti meg a szerződést, akkor a szerződés érvénytelen.

361. A szerződés mindig két fél közös megegyezéséből származik. Ha e megegyezésben mindkét félnek vannak kötelezettségei, akkor *kétoldalú szerződést* kapunk; ha pedig csak az egyik fél vállal kötelezettséget a másik érdekében, akkor *egyoldalú szerződésünk* van. Az egyoldalú szerződés csak akkor teljes, ha az előnybe jutó fél azt elfogadja.

Általában megjegyezhetjük, hogy a gyakorlati életben oly sok szerződés van, hogy még nem mindegyiknek adtak nevet, sőt talán lehetetlen is mindegyiket elnevezni. Általában az összes szerződéseket négy fajba sorozhatjuk, amelyeknek a formulái a következők: a) adok, hogy adj (do, ut des), b) adok, hogy tedd (do, ut facias), c) teszlek, hogy adj (facio, ut des), d) teszem, hogy tedd (facio, ut facias).

Lássuk a fontosabb és gyakoribb szerződéseket egyenkint!

Egyoldalú szerződések.

362. Egyoldalú szerződésnek azt a szerződést nevezzük, amely csak az egyik fél részére jelent terhet, míg a másik fél részére csak hasznot és előnyt jelent. Az egyoldalú szerződések közül a nevezetesebbek a következők:

a) Az *ígéret (promissio)*. Ez oly egyoldalú szerződés, amellyel valaki önként kötelezi magát valamely cselekedet megtevésére vagy elhagyására. Az ígéret csak akkor kötelez, ha önkéntes volt és a másik fél elfogadta. Megszegése súlyos bűn is lehet, ha az igazságosság alapján nagy dologról van szó.

b) Az *ajándékozás (donatio)*. Ez oly egyoldalú szerződés, amelyben az egyik fél arra kötelezi magát, hogy a tulajdonában lévő dolgot a másik félnek ellenérték nélkül átadja. Az ajándékozás akkor teljes, ha a másik fél elfogadja.

c) A *kölcsön*. Ez oly egyoldalú szerződés, amelyben valamely tárgyat egy másiknak a rendelkezésére bocsátunk azzal a kötelezettséggel, hogy bizonyos idő múlva vissza kell adnia. A kölcsön kétféle. a) Az első olyan, amely a használat által megsemmisül, elvész; pl. gyümölcs, tűzifa, kenyér. Ekkor azt a dolgot már nem adhatjuk vissza, amelyet kaptunk, hanem vele csak egyenmű és egyenlő mennyiségű dolgot. b) A másik az, amelyben ugyanazt a dolgot kell visszaadnunk. Ekkor a kölcsönvett dologban okozott kárért felelősek vagyunk.

d) A *letét (depositum)*. Ez oly szerződés, amelyben az egyik fél a másiknak valamely dolgot ad át megőrzés végett ellenérték nélkül. Az átvevő köteles a megőrzésre bízott dolgot nagy gondossággal mint saját tulajdonát megőrizni, nem használhatja a saját céljaira és a megbeszélte időben köteles visszaadni.

e) A *teljhatalmú meghatalmazás (mandatum)*. Ez oly szerződés, amelyben az egyik fél minden jutalom nélkül azt a kötelezettséget vállalja magára, hogy a másik fél vagy egy harmadik fél érdekében bizonyos területen a szükségesséket megteszi.

Kétoldalú szerződések.

363. *Kétoldalú szerződésnek* azt a szerződést nevezzük, amelyben mindkét fél kötelezettséget vállal magára. A nevezetesebb kétoldalú szerződések a következők.

a) Adás-vevés.

364. Az *adás-vevés* oly szerződés, amelyben az egyik fél meghatározott érték fejében a tulajdonában lévő dolgot átadja. Az eladó csak azt adhatja el, ami az ő tulajdonát alkotja, mert senki sem rendelkezik a másiknak a tulajdonával. Az eladó csak azt adhatja el, amire a szerződés vonatkozik, mégpedig az árunak lényeges megváltoztatása nélkül, különben az adás-vevés érvénytelen. Az eladónak még meg kell vallania az áru lényeges

hibáit és fogyatkozásait akkor is, ha a vevő nem kérdezi, különben a szerződés ismét érvénytelen s az eladó az árat visszaadni köteles. A vevőnek pedig az a kötelessége, hogy az igazságos árt megfizesse, mégpedig azonnal vagy a kikötött időben.

365. Az eladó igazságos árt kérjen s a vevőnek az igazságos árt meg kell adnia. De mi az igazságos ár?

Az *érték* az a viszony, amelyben valamely gazdasági jó más gazdasági jóval fölcserélhető. Ha ezt a viszonyt valamely egységgel megmérjük és meghatározzuk, *árat* kapunk. Tehát az ár valamely egységgel megmért érték. Jelenleg ez az egység a pénz. Így az ár a különböző értékek összehasonlítását teszi szükségessé s ezt ítélettel fejezzük ki. Ez az ítélet többnyire a dolog használati értéke után igazodik. Azonban nem szabad azt gondolnunk, hogy az így kapott általános ítélet matematikai pontosságú. Ez bizony ingadozik. Az ármeghatározás tulajdonképpen a piacon (vásáron) történik a kínálat és kereslet szerint. Így alakul ki a *piaci ár*, amely két határ között mozog. Rendes viszonyok között a két határ között van az eladott dolognak az igazságos ára, hacsak azt valamely oknál fogva nem rögzítik meg törvényileg, illetőleg rendeletileg.

366. Régebben az adás-vevés *csere* útján történt, vagyis valamely dologért vele egyenlő értékű másik dolgot adtak, pl. borjúért gabonát. Ez a cserebere roppant nehézkes volt, mert az eladónak és vevőnek sok fáradságába és utánjárásába került, míg az egyenlő értékű dolgokat megtalálták s az adás-vevés nyélbe üthető volt. Ezért kerestek oly csereeszközt, amellyel minden dolog ára kifejezhető. Ez a csereeszköz a *pénz*. Tehát a **pénz az adás-vevésben mint általános csereeszköz szükséges**. Ez az oka annak, hogy a csak némileg kultúrált népeknél is az általános csereeszköz a pénz.

Tehát a pénz elsősorban csereeszköz az adás-vevés könnyebb lebonyolítására. Azonban valamely társadalom gazdaságilag annyira fejlődhet, hogy a pénz nemcsak egyszerű csereeszköz lesz, hanem maga is résztvesz a gazdasági életben s termelő eszközzé válik. Ekkor *tőkének* nevezzük. Azonban még egyszer megjegyezzük, hogy ez csak akkor lehetséges, ha valamely társadalom gazdaságilag annyira fejlődik, hogy a pénz mint tőke nélkülözhetetlenné válik.

b) A kamat.

367. A mai idők sokat vitatott kérdése a kamat, mert ez nemcsak gazdasági kérdés, hanem világnézeti probléma is.¹ Mi a kamat? Ha a kölcsönadott dolog használatáért valamit kapunk, ezt *kamatnak* nevezzük. Ez a kamatnak legáltalánosabb meghatározása. Mai nap csak a pénz után járó kamatot szokás kamatnak nevezni.

¹ E. Bundesmann: Warum trägt das Geld Zinsen? 3. oldal.

A kamatot a régebb időkben munkanélküli jövedelemnek nevezték, elítélték és erősen tiltották. A legnagyobb szentatyák élesen elítélték a kamatszedést; pl. *Szent Ágoston* közönséges uzsorának nevezte. A katolikus középkorban a kamatszedés szigorúan meg volt tiltva. *Aquinói Szent Tamás* is jogtalanak tartotta a kamatszedést, mert a pénz csak csereeszköz minden önálló gazdasági érték nélkül; így a kamatszedés olyasminnek eladása, ami nincs.¹ Mindazáltal Aquinói Szent Tamás szerint is vannak körülmények, amelyekben a kölcsönrel járó károsodás kiegyenlítendő, tehát a kamatszedés megengedett dolog.² Ilyen kamatszedési címek: károsodás, elveszett nyereség stb. Mai nap, amikor a gazdasági viszonyok nagyon megváltoztak s a terménygazdaságot a pénzgazdaság cserélte föl, általában már megengedettnek tartják a kamatot. Tehát a kamatkérdésnek is megvan a maga történeti fejlődése. E kérdésben szava van a jognak, az erkölcsnek, de a nemzetgazdaságnak is.

368. Hát jogos-e a kamatszedés?

A pénz természete szerint meddő és terméketlen, még a mai gazdasági viszonyok között is. Azonban mai nap a pénz nemcsak csereeszköz, hanem az összes gazdasági javak képviselője is és mint ilyen nem ugyan természete szerint, hanem csak járulékosan a jelenlegi gazdasági rend által — gyümölcsöt hozó jó is. Tehát a pénznek van gazdasági értéke, amely a termelésben résztvesz és mint ilyen termelési tényező. Így ha a tulajdonos tőkéjét másnak kölcsönzi, akkor ez a másik többet termelhet s ezt a kapott kölcsön nélkül nem tudta volna elérni. Tehát a nyert többérték valamely igazságos mérték szerint felosztandó a hitelező és az adós között, vagyis a hitelező is kap egy részt a többértékből. Ez a rész a kamat. A tulajdonosnak joga van tulajdonának a gyümölcsére, a jelen esetben a kamatra. A gazdasági értékeket a tőke és a munka hozza létre. Egyik a másik nélkül nem tud termelni. Tehát a kölcsönadó csak tulajdonának a gyümölcsét élvezi, amikor a kölcsönadott tőke után kamatot kap. Természetes, hogy a kamat csak akkor jogos, tehát erkölcsös is, ha ténylegesen is résztvesz a többérték előállításában. A szükség-kölcsönöknél a kamat erkölcstelen dolog. Tehát **ha a tőke termelő eszköz, akkor jogos a kamat; ha azonban szükség-kölcsönről van szó, akkor jogtalan és erkölcstelen a kamatszedés.**

Két példa jobban megvilágítja a dolgot.

a) Egy szabó hetenkint három öltözetet készít el s az így kapott jövedelemmel magát és családját társadalmi körének meg-

¹ „Accipere usuram pro pecunia mutuata est secundum se injustum, quia venditur id, quod non est; per quod manifeste inaequalitas constituitur, quae iustitiae contrariatur.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 2^a 2^{ae}, qu. 78, a. 1.)

² Ugyanott. 2^a 2^{ae}, qu. 78, a. 2, ad 1. — Lásd itt még Ibrányi Ferenc: A kamatkérdés erkölcstudományi megoldása.

felelően tisztességesen tudja eltartani. A szabó eddig gép nélkül dolgozott. Ezután pénzt kap kölcsön varrógép beszerzésére s így hetenkint nem három, hanem öt öltözetet tud elkészíteni. Tehát a szabónak a jövedelme megnövekedett és csak azért, mert a kölcsönvett összeg hozzásegítette őt a varrógép megvételéhez. Így a tőkének is része van a szabó jövedelmének a megszorodásában, nemcsak a munkának s ezért igazságos, hogy a kölcsönadó is részesüljön kamat formájában a jövedelem többletében.

b) Szegény embernek adunk kölcsön pénzt, hogy kenyerét megvehesse a maga és családja számára, mert a kölcsönvevő most munka nélkül van. Ekkor a kölcsönadott összeg nem szaporította meg a szegény ember jövedelmét s azért itt a kamat jogtalan és erkölcstelen.

Tehát a kamat csak akkor jogos, ha nem szükségben lévő ember jövedelmének a megszorításához hozzájárul.

369. Ha valaki jogtalanul vesz kamatot vagy felebarátját magas kamattal kizsákmányolni akarja, akkor *uzsorát* követ el. Az uzsorás vét az erkölcsi rend ellen, inért a felebaráti szeretetet megtagadja s felebarátja jólétét rideg önzésének áldozza fel. Az uzsorás vét az igazságosság ellen is, mert a kamatszedésben a meghatározott mértéket túllépi s ezzel jogtalanságot követ el, mert igazságtalan jövedelemre tesz szert. Tehát **az uzsora nemcsak bűn, hanem gonosztett is.** Ezért az uzsorást nagyon szigorúan kell büntetnünk, hiszen ő a tőkére szoruló emberek nagy tömegét a gazdasági romlásba dönti.

MÁSODIK SZAKASZ.

Az embernek mint társadalmi lénynek a kötelességei.

A társadalomról általában.

370. Az ember személy, feladatok és célok elé van állítva. Azonban mit tapasztalunk az emberen? Az ember tehetetlenül jelenik meg a világon s ha mások nem gondolnák, föltétlen bizonyossággal elpusztulna. És ha az ember mások segítségével le is győzi tehetetlenségét, még hosszú ideig gyámoltalan, mások védelmére, felügyeletére és vezetésére szorul. Még a meglett ember sem tudná fenntartani életét, ha másokra nem támaszkodnék s a munkafelosztás nélkül nem tudná pótolni az állatok ösztönös biztosságát. Továbbá ha az embert összehasonlítjuk az állatokkal, azt tapasztaljuk, hogy az állat sokkal jobban el van látva védő fegyverekkel az ellenséggel szemben, mint az ember. Fogak, karmok, szarvak, gyors futás és más hasonló az állat fegyverei

s mindezt a természet megtagadta az embertől. Az embernek csak esze és keze van s a kettőnek segítségével minden eszközt megszerezhet magának. Azonban nem egymagára, mert az ész és kéz csak a lehetőségét adja meg annak, hogy az ember a szükséges ismereteket elsajátíthassa, a szükséges ügyességet megszerezhesse. Hogy e lehetőség ténylegesíthessék, azért társakra van szüksége, hogy egymást kölcsönösen segítsék és megosszák maguk között a munkát.¹ Az ember az egyedüli lény itt a földön, akinek tanulásra és gyakorlásra van szüksége, hogy legsajátosabb emberi tevékenységeit: az igazság megismerését s a jó után való törekvést kifejtthesse; a tanuláshoz és a gyakorláshoz pedig a társak nélkülözhetetlenek. Ezért van az, hogy az embernek van nyelve, amellyel belső világát kinyilváníthatja. Ez a legdöntőbb bizonyíték a mellett, hogy az embernek közösségben kell élnie.² Ezt a közösséget **társadalomnak** nevezzük. Tehát **az ember lényegénél fogva társadalmi lény**, életét fenntartani és emberi módon kifejlődni csak társadalomban képes. A mondottakból következik, hogy **a társadalom az emberi természet szükséglete, a társadalmakat az emberi természet hozta létre.**

371. Vannak egyesek, akik a társadalmat nem az ember természetéből vezetik le, hanem valami *szerződéselmélettel* magyarázzák. Ilyen pl. *Hobbes Tamás*. Hobbes szerint az emberek eleinte elszigetelten éltek s mindenkinek mindenre volt joga. Így az emberek örökös háborúságban éltek; harc volt az emberek élete minden ember ellen, mert mindenkinek mindenhez volt joga. Később az egymástól való kölcsönös félelem miatt vágy keletkezett az emberekben a béke után és hallgatagon megegyeztek abban, hogy közösségeket alkotnak, mert belátták, hogy közös

¹ „Naturale est homini ut sit animal sociale et politicum, in multitudine vivens, magis etiam quam omnia alia animalia, quod quidem naturalis necessitas declarat. Aliis enim animalibus natura praeparavit cibum, tegumenta pilorum, defensionem, ut dentes, cornua, ungues, vel saltem velocitatem ad fugam. Homo autem institutus est nullo horum sibi a natura praeparato, sed loco omnium data est ei ratio, per quam sibi haec omnia officio manuum posset praeparare, ad quae omnia praeparanda unus homo non sufficit. Nam unus homo per se sufficienter vitam transigere non posset. Est igitur homini naturale, quod in societate multorum vivat. Amplius: aliis animalibus insita est naturalis industria ad omnia ea, quae sunt eis utilia vel nociva, sicut ovis naturaliter aestimat lupum inimicum. Qaedam etiam animalia ex naturali industria cognoscunt aliquas herbas medicinales et alia eorum vitae necessaria. Homo autem horum, quae sunt suae vitae necessaria, naturalem cognitionem habet solum in communi, quasi eo per rationem valente ex universalibus principiis ad cognitionem singularum, quae necessaria sunt humanae vitae, pervenire. Non est autem possibile, quod unus homo ad omnia huiusmodi per suam rationem pertingat. Est igitur necessarium homini, quod in multitudine vivat, ut unus ab alio adjuvetur, et diversi diversis inveniendis per rationem occuparentur.” (Aquinói Szent Tamás: De regimine principum. I. 1.)

² „Hoc evidentissime declaratur per hoc, quod est proprium hominis locutione uti, per quam unus homo aliis suum conceptum totaliter potest exprimere.” (Ugyanott.) — Lásd itt még: Kecskés Pál: A keresztény társadalomról-cselet alapelvei. 1938, 50. és következő oldalait.

érdekeiket így jobban ápolhatják. E belátás alapján hallgatagon abban is megegyeztek, hogy vállalják a közös étellel együtt járó korlátozásokat. Hasonló magyarázattal szolgált *Rousseau* is.

A szerződéselméletről a történelem semmit sem tud. A történelem nem ismer társadalmon kívül álló embert, az ilyen ember lélektanilag lehetetlen. Az ember természete is hangosan tiltakozik az ellen, hogy valamikor társadalmon kívül élt volna. Az embert világrajövetele, fejlődése és szükségletei természetszerűleg társadalomalkotásra készítetik, az ember természete szerint társadalmi lény s ezért **a szerződéselmélet elvetendő.**

372. *A közösség alkotóelemei mindeneke előtt a személyek,* mert ők alkotják a társadalmat. A személyek azáltal lesznek a társadalom elemei, hogy szükségleteik kielégítésében másokra szorulnak. Hogy az ember szükségleteit kielégíthesse, azért a társadalmon belül valamely irányban tevékenykednie kell. Ez okból a személyek a *társadalomnak cselekvő alkotóelemei.*

A társadalom alkotóelemei még a javak is, mert ezek elégit ki a társadalomba tömörült személyek szükségleteit. E javak a társadalomnak *szenvetölleges alkotóelemei,* mert az ember tevékenysége rájuk irányul.

Tehát **a társadalomnak alkotóelemei a személyek és a javak.**

373. A személyek magukban véve még nem alkotnak társadalmat. A személyek egymásmellettisége csak szükséges előfeltétel, hogy valamely alapzaton (család, haza, műhely) társadalom alakulhasson. Éppen így a személyek egymásutániséga is csak előfeltétel, hogy a nemzedékek a vérség és a szellemi nemzés (tanítvány, követő) útján összekötődjének. Az egymásmellett lévő és egymásután következő személyek akkor alkotnak társadalmat, ha őket a sajátos emberi tevékenységek kötik össze egymással. E sajátos emberi tevékenységek a célmegismerés, a célalkotás és a célmegvalósítás. Ha tehát többen ugyanazon cél végett közösen tevékenykednek, akkor létrejön a társadalom.¹ E közös tevékenység folytán a társadalomban bizonyos szokások keletkeznek és valamilyen jogrend alakul ki. Ennek hatása alatt végül a társadalmat alkotó személyeket a közösségtudat fogja áthatni, amelynél fogva vallják a közös célokat, ha mindegyik tag nem is kifejezetten és készek azokat védeni és gyarapítani. **A közös célok, a közös szokások, a közös jogrend és a közösségtudat a társadalom formai vagyis egységet adó elemei,** mert ezek csinálnak a személyekből és javakból társadalmat.

374. A társadalomba tömörült személyek közös célok végett tevékenykednek s így alkotnak egységet. Ez az egység nem fizikai egység, hiszen a tagok nincsenek fizikai szervezettel egymáshoz kötve. **A társadalom erkölcsi egység.** Ezért a társadalmat

¹ Kecskés Pál: A keresztény társadalomelmélet alapelvei. 1938. 87. és következő oldalai.

természettudományos alapon megérteni, benne a jelenségeket matematikai képletekbe foglalni és a jövő eseményeket természettudományos biztossággal előre megmondani lehetetlen, mert a társadalmat emberek alkotják, az ember pedig értelemmel és szabadakaráttal felruházott lény s az értelem és a szabadakarat nem tartozik sem a természettudományok, sem a matematika körébe. A társadalom több a fizikai szervezethez, mert vannak benne szellemi és erkölcsi mozzanatok. E szellemi és erkölcsi mozzanatok a személyiséghez tartoznak, következésképp **a társadalomnak személyi jellege van.** Azonban a személyiség tulajdonképpen csak az egyes embert illeti még, mert ő az értelmes állomány, a társadalom pedig csak vonatkozási egység, amelyben a közös célok és a közösségtudat egységesítő ugyan, de nem állomány (substantia). Ezért **a társadalmat erkölcsi személynek** mondjuk, hogy megkülönböztessük az egyes ember személyiségétől.

375. Az emberek társadalmakba tömörülnek, hogy közös céljaikat megvalósíthassák s közben személyi céljaiknak is megfelelhessenek. És mi lehet a társadalomalkotás legfőbb célja?

A társadalmat emberek alkotják s ezért a társadalomban minden tevékenység az egyes emberek tevékenysége. Az embernek minden tevékenységében az ő értelmes természetéhez kell alkalmazkodnia s ez az értelmes természet azt követeli, hogy minden tevékenységünk közvetlenül vagy közvetve a végső célra legyen beirányozva. Tehát bármit tesz az ember akár mint személy, akár mint társadalmi lény, végeredményben mindent az ő végső céljáért kell tennie. Mivel pedig a társadalomalkotás is tevékenység, mégpedig az ember értelmes természetének megfelelő tevékenység, azért **minden néven nevezendő társadalomnak a végső célja az ember végső célja, t. i. az Isten dicsőítése és a tökéletes boldogság megnyerése.** Végső célunkat csak a halál után és csak sok közbeeső célon át érhetjük el. Ezért az emberek értelmes természetük alapján társulnak, társadalmakat alkotnak, hogy közbeeső céljaikon át végső céljukat elérhessék.

Mivel az ember végső célja, tehát az Istenhez való viszonya határozza meg az erkölcsi rendet s ezt értelmes természetünkön át ismerjük meg, továbbá a társadalomnak is ugyanaz a végső célja, mint az egyes embernek, azért **külön társadalmi erkölcs nincs.** A társadalmi erkölcs és az egyéni erkölcs egy és ugyanaz, vagyis ami köti az egyes embert, az köti az egyes embert mint társadalmi lényt is és köti a közösséget is. Tehát ha az egyes embernek nem szabad hazudnia, akkor a politikában sem szabad hazudnunk.

376. Ezek után megadhatjuk a társadalom meghatározását is. *A társadalom az ember értelmes természete alapján több ember egyesülése közös célok elérése végett s erre a tagok értelmes természetüknél fogva kötelezve is vannak.* Tehát a rablóbanda nem társadalom, mert a rablást értelmes természetünk tiltja.

A társadalmi tekintély.

377. A társadalom erkölcsi személy, erkölcsi egység, amelyben az egységet adó tényező a közös célok és a közösségi tudat. A közös célok és a közösségi tudat nem valóságok, hogy valóságos lényeket, t. i. az embereket vezethessék és kormányozhassák; még a cél tárgya sem vezet vagy kormányoz. Az ember személy, akinek személyi céljai is vannak. Hogy az ember személyi céljait elérhesse, kell benne lennie valaminek, ami a célok szerint vezeti és kormányozza őt. Ez a valóságos valami az értelmes lélek. Éppen így van ez a társadalomban is. A társadalomban is kell lennie egy valóságos valakinek, aki a célok szerint vezeti és kormányozza a társadalmat. Ez a valaki a dolog természete szerint csak ember lehet, aki a közös célok felé vezeti a társadalmat, a közösségi tudatot állandóan ébren tartja s akinek mindnyájan engedelmeskedni tartoznak. Ezt a valakit *tekintélynek* nevezzük. Tehát *tekintélynek azt az embert nevezzük, akinek joga és kötelessége másokat egy meghatározott cél felé vezetni s e mások kötelessége neki engedelmeskedni.* A mondottakból következik, hogy **minden társadalomnak van tekintélye.**¹ A tekintélyt hatalomnak is nevezzük, mert a köteles engedelmisségnél fogva a tekintély a *följebbvaló*, az engedelmeskedő az *alattvaló* vagy *alárendelt* s a tekintélynek joga van rászorítani az engedelmeskedőt az engedelmisségre. Tehát **minden társadalomban van hatalom.**

378. „Valóban képzelni sem lehet állandó társaságban élő embereket valami erő, hatalom, tekintély léte nélkül, mely képes legyen biztos és kellő irányt adni az egyedi tevékenység különböző nyilvánulásainak; amely magában hordja a társadalom tagjainak kölcsönös viszonyait szabályozó törvények közvetlen megtartási szentesítését; mely végre felülemelkedve az egyediségeken, képes legyen a lehető jó legnagyobb összegéhez juttatni azokat a nélkül, hogy megengedné mások jogainak rovására túlságosan terjeszkedni egyeseket; lehetetlenné tenni a hatalmas vagy szerencsés erőszakoskodását szemben a gyöngével és ügyefogyottal; megállapítani és biztosítani az összhangzatos viszonyokat, amelyeknek a társadalom különböző tagjai és osztályai között létezniök kell; végül akadályozni, nehogy az egyedi erő és elem nehézségeket gördítsenek az ember társadalmi élete elé. Ily hatalom nélkül lehetetlen a társadalom, mert az ember annak nem léteben kizárólag saját javát tartva szem előtt csak a magánérdeket ismerné el szabályozónak. S mi lenne az eredmény? Ellentét és küzdelem az egyedek között, az erő jogának uralma s végre az

¹ „A társadalmi rend intézményes biztosítást követel. Ezt szolgálja a tekintély, a közösség legfontosabb szerve.” (Kecskés Pál: A keresztény társadalomelmélet alapelvei. 1938, 71. oldal.)

emberi társadalom felbomlása.¹ Tehát **a társadalomban kell lennie hatalomnak, tekintélynek.**²

A társadalom felosztása.

379. A társadalom mindenekelőtt *tökéletes* és *tökéletlen*.

a) *Tökéletes társadalomnak* azt a társadalmat nevezzük, amelynek minden eszköze megvan arra, hogy célját megvalósíthassa, tehát magasabb társadalom segítségére nem szorul. Ilyen a katolikus Egyház és az állam.

b) *Tökéletlen társadalomnak* azt a társadalmat nevezzük, amely a tökéletes társadalmakon belül alakul s a tökéletes társadalomnak segítségére és támogatására szorul. Ezeket a társadalmakat különbözőképpen nevezzük el. Így vannak: *testületek, egyesületek, társulatok, társaságok, körök* stb. Ilyen tökéletlen társadalom a *család* is.³

A következőkben csak az alapvető és a legfontosabb társadalmakról lesz szó: a családról, az államról és az Egyházzal. Ezért e szakaszt három fejezetre osztjuk. Az első fejezetben a családról, a másodikban az államról és a harmadikban az Egyházzal lesz szó.

ELSŐ FEJEZET.

A család.

380. A család a legelső és legrégebbi társadalom, minden más társadalomnak alapja és sejtje. A család szükséges, hogy az emberiség ne pusztuljon ki. Mi tehát a család? A családnak már sok meghatározását próbálták megadni, de nem sikerült. És ez nem is csodálatos. A család annyira alapvető intézménye az emberiségnek, hogy fogalma alapfogalom, tehát meghatározása nem is sikerülhet. Mindenki nagyon jól tudja, hogy mi a család, meghatározását megadni azonban senki sem tudja. A családnak még legsikerültebb körülírása az *Aristoteles* által megadott körül-

¹ Gonzales Zeferin — Michaleck Manó: Tanulmányok Aquinói Szent Tamás bölcsészetről. III. 1885, 431—432 oldal.

² „Si naturale est homini, quod in societate multorum vivat, necesse est in hominibus esse, per quod multitudo regatur. Multis enim existentibus hominibus et unoquoque id, quod est sibi congruum, providente, multitudo in diversa dispergeretur, nisi et iam esset aliquis de eo, quod ad bonum multitudinis pertinet, curam habens; sicut et corpus hominis et cuiuslibet animalis deflueret, nisi esset aliqua vis vegetiva communis in corpore, quae ad bonum commune omnium membrorum intenderet.” (Aquinói Szent Tamás: De regimine principum. I. 1.)

³ „Civitas est perfecta communitas, ita princeps civitatis habet perfectam potestatem coercendi . . . Pater autem et dominus, qui praesunt familiae domesticae, quae est imperfecta communitas, habent imperfectam potestatem coercendi.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 2^a 2^{ae}, qu. 65, a. 2, ad 2.)

írás: *a család az a természetes társadalom, amelynek célja az embernek napi szükségleteiről gondoskodni.*

381. A család gyökere a házasságban van. A házassági viszony férfi és nő között keletkezik s e viszonyból nő ki a szülők és a gyermekek közötti viszony. A család tehát összetett egész. Ha tehát megismerni akarjuk, részeire kell szednünk, hogy a részek megismerésével megismerhessük az egészet. Ezért a fejezetet két részre osztjuk. Az első részben a házasságról lesz szó, a második részben pedig a család kötelességeiről.

I.

A házasság.

A házasságról általában.

382. Mi a házasság?

A római jogban *Modestinus* így határozza meg a házasságot: „A házasság a férfi és nő egyesülése, teljes életközösség a vallási és polgári jogok kölcsönös megosztása alapján.”¹ Ez a meghatározás az alapja *Justinianus* klasszikus meghatározásának: „*A házasság a férfi és nő egyesülése megoszthatatlan, kizárólagos és teljes életközösségre.*”² Ezt a meghatározást egyházjogászok is elfogadták.”³

383. A házasságban gyökeredzik a család. A család a legelső társadalom, rajta nyugszik minden más társadalom. A család a természetes rendnek követelménye, hogy az emberi nem emberi módon szaporodjék tovább. Így **a házasság természetes intézmény és a család természetes társadalom**, következőleg végeredményben az Isten is akarja, hogy az emberek családokat alapítsanak. Tehát **a család az Isten akaratán nyugszik, belső szerkezetét, célját és rendeltetését is az Isten határozta meg, még pedig örök időktől fogva örök időkre s azon ember semmit sem változtathat.** A család célja és szervezete teljesen független az ember kénye-kedvétől, az emberrel s az ember két nemével még gondolkodásunk előtt meg van adva. Ezt kutathatjuk, vizsgálhatjuk,

¹ „Nuptiae sunt conjunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio.”

² „Matrimonium est maris et feminae coniunctio, individuum vitaeconsuetudinem retinens.”

³ Pl. Aquinói Szent Tamás így határozza meg a házasságot: „Matrimonium est quaedam indissolubilis maritalis coniunctio inter legitimas personas indivisam vitae consuetudinem retinens.” (Summa theologiae. 3^a. qu. 44, a 3.) — Schütz Antal ezt mondja Formai mivoltát tekintve a házasság egy férfiúnak és egy nőnek nemi életközössége (matrimonium in esse; létesítő oka egy férfiúnak és egy nőnek törvényszerű szerődése állandó nem jellegű életközösségre (matrimonium in fieri.)” Dogmatika. 1923, II. 449—450 oldal.)

jobban és jobban a mélyére hatolhatunk, de rajta nem változtat-hatunk.

384. A család gyermekeket hoz a világra; de nem ez az egyedüli célja. Ha ez lenne a család egyedüli célja, akkor az emberiség már régen kipusztult volna. **A család célja gyermekeket hozni a világra és őket felnevelni.**¹

Hogy a család célja gyermekeket hozni a világra, ez annyira nyilvánvaló igazság, hogy külön bizonyítanunk teljesen fölösleges; itt elégséges az egyszerű rámutatás. Hogy a család célja a gyermekek felnevelése is, ez szintén teljesen biztos igazság, mindazáltal bizonyítanunk is kell. Ez az igazság alapigazság olyan szülők-nél, akik tisztességes és becsületes úton lettek szülők és az ész törvényeinek megfelelő házaseletet élnek; mindazáltal bizonyításra is szorul egyrészt a tudomány miatt, másrészt pedig, mert egyes irányzatok (pl. a marxi szocializmus) tagadják a szülők nevelési jogát; sőt már egyes szülőknek is különös felfogásuk van kötelességeikről. A bizonyításról később lesz szó.

385. A család a természetes rend követelménye s ezért az emberi természet is családalapításra van utalva. Ezt bizonyítja az a tapasztalati tény is, hogy a férfi és a nő nemcsak nemileg különbözik egymástól, hanem másban is, úgyhogy a két fél egymásra szorul, egymást kiegészíti. A férfi a cselekvést és a tetterőt, a küzdelmet, az erőfeszítést és az akaratot képviseli, a nő pedig a csendes nyugodtságot és odaadást, a szerető gondosságot és a melegséget nyilvánítja. A férfi küzd, fárad és verejtékezik, míg az asszony a szerzett javakat elosztja és beosztja,² és a családi fészket teszi kedvessé és vonzóvá. Ezer szerencse, hogy a férfi és a nő természete ennyire különböző s ennyire különböző hatásokban nyilvánkozik meg. Csak így tudják megállani a harcot az élet nehézségeivel szemben. Tehát **a férfi és a nő kiegészítésre szorul, s ezt a házasság által a családban találják meg.**

386. Az Isten nemi ösztönt helyezett az emberekbe, mert akarja, hogy az emberiség fennmaradjon, tehát szaporodjék. Így az embernek megvan a képessége a fajfenntartásra; sőt a nemi ösztön oly erős az emberben, hogy keresve-keresi kielégítését. Azonban a nemi ösztön a fajfenntartásért van s a fajfenntartásnak az ember értelmes természete szerint egyedüli intézménye a házas-

¹ „Le mariage, cette haute et primordiale institution du genre humain, n' a pas de plus grand but que l'éducation des enfants.” (Dupanloup: De l'éducation. 16 1923, II. 107. oldal.) — „Finis matrimonii est proles generanda et educanda.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologica. 3^a, qu. 29, a. 2.) — Lásd még ugyanott: 2^a 2^{ae}, qu. 154, a. 2.)

² „Des Mannes Sinnen und Trachten drängt nach Aussen zum werktätigen Schaffen. Das Reich der Frau ist die Häuslichkeit, wo sie das, was der Mann erworben, hegt und pflegt. Aufgabe des Mannes ist es, machtvoll und mutig ins Leben einzugreifen, zu entdecken, zu kämpfen. Frauenart zeigt sich darin, dass sie in stiller, selbstloser Hingabe für Mann und Kinder sorgt und durch Güte und Liebe herrscht.” (Hardi Schilgen: Du und sie. 46—50 ezer. 1930, 5. oldal.) Lásd még a következő oldalakat is.

ság és egyedüli társadalma a család. Tehát az ember csak a házasságon belül elégítheti ki nemi ösztönét. Ebből következik, hogy **a nemi ösztönnek a házasságon kívül való kielégítése súlyos bűn a természet törvények ellen, tehát az Isten ellen is és súlyos bűn a fajfenntartás ellen is.** Ebből pedig még az is következik, hogy **a bordélyházak és más hasonlók, amelyek a házasságon kívüli nemi életre alkalmat adnak, súlyos bűn terhe alatt megszüntetendők.** Az emberek házasodjanak.

A házasság egysége.

387. A házasság egysége alatt értjük, hogy **a házasság csak egy férfi és csak egy nő között lehetséges.**

A házasságkötés tulajdonképpen szerződés, szerződés egy férfi és egy nő között.¹ E szerződésben mind a két fél kötelezi magát egymással szemben a házaseletre és az ezen életből származó összes terhek viselésére. Mivel mindegyik szerződés csak akkor érvényes, ha mind a két fél szabadakaratból köti meg, azért **a házasság is csak akkor érvényes, ha mindkét fél szabadakaratból lép házasságra.** Ebből egyúttal következik, hogy a házasságban mind a két fél egyenjogú tényező. Ha tehát a férfinak joga volna több nőhöz, akkor a nőnek is joga volna több férfihez; és megfordítva: ha a nőnek joga volna több férfihez, akkor a férfinak is joga volna több nőhöz. Ez a kommunizmus által hirdetett *szabadszerelem* és annyira alacsony gondolkodásra való, hogy az embert az állatok színvonalára alacsonyítja le. Továbbá a házasság a legteljesebb személyes viszony, amelyben mind a két fél egyenjogú és egyenrangú tényező s ezért ez a viszony csak akkor valós viszony, ha csak **egy férfi és csak egy nő között** létesül. Tehát **a házasság egységes.** Ebből pedig következik, hogy **a házasságtörés súlyos bűn.**

388. A házasság egysége ellen van mindenekelőtt a *többférjűség* és ez abban áll, hogy egy nő több férfival él nemi életet. A többférjűség már nem is rendezett nemi viszony s ettől mindenki visszaborzad. Itt még azt sem lehet tudni, hogy a gyermeknek ki az apja; márpedig nincs természetesebb valami, mint az, hogy a gyermek ismerje apját. Tehát **a többférjűség elvetendő.**

A házasság egysége ellen van a *többnejség is.* Ez abban áll, hogy egy férfinak több felesége van. Ez is természetellenes, bár nem annyira, mint a többférjűség, mert a szaporodás és a nevelés nincs teljesen és tökéletesen megakadályozva. Itt az asszony teljesen elveszíti méltóságát, közönséges élvezeti cikké válik s ezért az asszony jogegyenlősége és egyenjogúsága elvész. És mert

¹ Itt az erkölcsbölcseletben csak a természetes házasságról van szó, a szentségi házasságot a dogmatika fejtegeti.

ez lényeges kellék a házasságban, azért **a többnejűség is elvetendő.**

Tehát az erkölcstörvények szerint nincs nőközösség és nincs férfiközösség. Ezt ugyan már nem tudjuk bizonyítani történelemmel és a természetnépeken tett megfigyeléssel, amint az ellenkező állítást akarták bizonyítani az evolúció hívei és a materialisták, mert az emberiség kezdetéről nincsenek följegyzések és a mai természetnépek is már bizonyos fejlődési fokon vannak, bár ez még alacsony. Mindazáltal bölcséleti úton teljes bizonyossággal kimutatható, amint azt föntebb ki is mutattuk, hogy a házasság csak egy férfi és csak egy nő között lehetséges a természettörvények szerint. Tehát **a házasság egységes, csak egynejűség és csak egyférjűség van.**

A mondottakból egyúttal következik, hogy **a szabadsze-relem még inkább elvetendő.**

389. Ha valamely célt ketten vagy többen akarnak elérni, akkor kell, hogy közülük az egyik irányítsa a többi működését, és akkor ez a többi fölött különös tekintéllyel ruháztatik fel. Minden társadalomban van vezető, van tekintély. (377—378. §§). Így van ez a családban is, mert itt is ketten törekednek egy és ugyanazon cél felé. Kell tehát, hogy a két fél közül az egyik különös tekintéllyel ruháztassék fel a másik fölött. Ki van e különös tekintéllyel felruházva a családban?

A család természetes társadalom s ezért csak természetes úton lesz a férfi és a nő közül az egyik a nagyobbik tekintély.

A férfinak az Istentől rendelt hivatása az, hogy másokért, mégpedig többekért, illetőleg sokakért küzdjön és fáradjon, nagy körnek legyen hasznára s mindezt önállóan végezze. A férfi vezetésre van teremtvé, mert jellegzetessége a logika: az általánosra, az egyetemesre való törekvés, a lényeges megismerése. Ezt bizonyítja az emberiség általános közmeggyőződése is, de általában nagyobb a szellemi és testi ereje is; sőt ezt bizonyítja a nő egész viselkedése is, mert mindent az alanyiság szemszögéből néz s ezért inkább érzelmeinek a hatása alatt áll; az érzelem pedig a még oly kicsiny kör vezetésére sem alkalmas. A nőnek más a hivatása, mint a férfinak. A nőnek a hivatása nagyon kis körre terjed ki, a család határait nem lépi át és a tapasztalat tanúsága szerint e körben is folytonos támasztékra van szüksége, hogy hivatásának megfelelhessen. A mai korban, amikor a nőemancipációt annyira hirdetik és a nők ténylegesen is annyira tódulnak a férfipályákra, hogy lassan-lassan előzönlük azokat, még inkább kitűnik, hogy a nőnek nem hivatása az önállóság, a kenyérkereset, a nyílt porondon való küzdés és tülekedés.¹ Az önállóságot játszó nő előbb erőszakosan elnyomja egyéniségét és csak azután lép föl önállóan. A családból vagy a rokonságból kiszakított önálló

¹ Vesd össze: Müller Lajos: A házasság (Keresztény Kis Könyvtár.) 1928, 21. oldal.

nő és a férje oldala mellől elszakított önálló nő sokat veszít tekintélyéből és szeretetreméltóságából, kedvességének és egyéniségének varázsából, mert természetét kell áldozatul adnia önállóságának. A nő támasztékra szorul,¹ és ha ezt nem találja meg szülőiben, rokonságában vagy férjének oldala mellett, akkor többnyire elbukik és nagyon sokszor elvész. Azt mondják, hogy felülkerekedés a férfi célja és alulmaradás a nő keresett sorsa. A nő önkénytelenül is, mert természetétől hajtatva érzi, hogy neki mindig oltalomra van szüksége, hogy helyét biztosan megállhassa.

A tapasztalat azt mondja, hogy a nőnek állandóan oltalomra van szüksége, állandóan hatalom alatt kell lennie. Így van ez tehát a családban is és ezért **a család feje a férfi.**² Ezzel nem lesz kevesebb a nő a családban, hanem megtartja egyenjogúságát és egyenragúságát a férfival. A férfi csak egyenjogúak és egyenrangúak között az első (inter pares primus), tehát szükség esetén ő dönt.

A házasság felbonthatatlansága.

390. A házasság nemcsak egységes, hanem felbonthatatlan is. Ezt bizonyítja mindenekelőtt a nevelés.³ A nevelés a szülők kötelessége; ezért addig kell egymással házasságban élniök, míg a nevelés tart s míg a gyerekekről gondoskodniok kell még a nevelés befejezése után is. Ha most meggondoljuk, hogy a családban több gyermek van, akik egymásután születnek; meggondoljuk, hogy a nevelés a gyermek 24—25 éves koráig tart;⁴ és meggondoljuk, hogy a szülők még a nevelés befejezése után is kötelesek gondoskodni gyermekeikről, akkor hamar belátjuk, hogy a házasság a házaselek haláláig tart. Más szavakkal: **a házasság felbonthatatlan.**

Itt azt szokták ellenvetni, hogy ha a családban csak egy, esetleg csak két gyermek van, akkor nem föltétlenül szükséges, hogy a szülők holtig éljenek ugyanabban a házasságban. *Felelet.* Ha csak egy, esetleg csak két gyermek van a családban, akkor ez vagy kivétel vagy bűnös cselekedet következménye. Az erkölcs-

¹ „A nő természeténél fogva nem önálló, tehát szüksége van irányításra és támaszra. Ha teljesen magára van utalva, nehéz helyzetekben gyakran kitűnik egész gyámoltalansága; hasonlít ahhoz a hajóhoz, aminek nincs kormányrúdjá.” (Spirago – Czumbel: Felnöttek katekizmusa. II. 1929, 246. oldal)

² „Ergo in parentibus inest potestas — auctoritas. — Huius potestatis primatus residet apud patrem.” (J. Gredt: Elementa philosophiae Aristotelico-Thomisticae.² II. 1912. 398. oldal.) — Manifestum est autem quod ad educationem hominis non solum requiritur cura matris. a qua nutritur, sed multo magis cura patris, a quo est instituendus et defendendus, et in bonis tam interioribus quam exterioribus promovendus.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 2^a 2^{ae}, qu. 154, a. 2.)

³ Hogy a nevelés a szülők kötelessége, azt később bizonyítjuk be, mégpedig a házasság felbonthatatlanságától függetlenül.

⁴ Huszár Győző: Neveléstan a philosophia perennis alapján. I. 1933.

törvény nem foglalkozik a kivételes esetekkel vagy a bűnös cselekedetek következményeivel, hanem azzal, ami természet szerint általános.¹ Mivel pedig így általános igazságként azt kapjuk, hogy a házasság felbonthatatlan, azért még a kivételes esetekben is felbonthatatlan annál is inkább, mert csak így igazán felbonthatatlan a házasság. Tehát **a házasság mindenegyes esetben felbonthatatlan.**

391. A házasság a természet műve s így végeredményben az Isten akarata, bár konkrét kialakulásában az ember szabad akaratától függ: a férfi azt veszi feleségül, akit akar és a nő ahhoz megy feleségül, akihez akar. A házasság szerződés, amely mindennekelőtt a társadalom folytonosságát, tehát a közösség javát szolgálja. És mert a szükséges közjót szolgáló szerződéseket a felek nem bonthatják fel, azért a házasságot sem. Tehát **a házasság felbonthatatlan.**

Itt ezt az ellenvetést szokták tenni. Igaz, hogy a felek nem bonthatják fel a házasságot; azonban valamely hatóság szükség esetén éppen a közjó érdekében felbonthatja és kimondhatja a válást. *Felelet* A természettörvény szerint a házasság felbonthatatlan s ezért a felek nem bonthatják fel. És ha nem bonthatják fel, akkor ugyancsak a természettörvény szerint nem is akarhatják a felbontást. Tehát az említett hatóság teljesen fölösleges intézmény. Ha pedig a felek bűnös akarat folytán mégis el akarnak válni egymástól, akkor a hatóság természetellenes dolgot mond ki, mert a feleknek a természettörvény szerint nem szabad akarniok az elválást, és a hatóság nincs a természettörvény fölött, hanem alatta. Ekkor a hatóság a közjó ürügye alatt egyesek bűnös szenvedélyeit szentesíti s a válás kimondásával rossz példát ad, zülleszt a családot és bomlasztja a társadalmat. Tehát **a házasság felbonthatatlan.**

392. A főttebbi ellenvetés hatóság alatt világi hatóságot ért. Ezért az a kérdés merül föl, hogy hová tartozik a házasság: az államhoz-e, avagy más társadalomhoz?

A házasság szerződés és felbonthatatlan. Tehát a házasság nem olyan szerződés, mint a többi, amelyek közös akaratú felbonthatók, vagy amelyeknél az állam kimondhatja a lehetetlenülést. Ez okból a házasság nem tartozik az állam jogkörébe. A házasságnak lehetnek polgári következményei, sőt vannak is és ez az állam jogkörébe tartozik; de **maga a házasság mint házasság nem tartozik az állam jogkörébe.** Az állam csupán tudomásul veszi, hogy meghatározott egyének házasságot kötöttek s azután e házasság polgári következményeit rendezi.

A házasság mint házasság nem tartozik az állam jogkörébe s azért **a házasság vallási ügy, következésképpen az Egyház-**

¹ „Id, quod cadit sub legis determinatione, iudicatur secundum id, quod communiter accidit, et non secundum id, quod in aliquo casu potest accidere.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 2^a 2^{ae}, qu. 154, a. 2.)

hoz tartozik. Ez okból az ú. n. **polgári házasság**, amely az állam polgárait arra kényszeríti, hogy az Egyház megkerülésével valamely állami hatóság előtt jelentsék be házasságralépésüket, s csak ezt ismeri el házasságnak, **jogtalanság, erőszakoskodás és a természet törvény súlyos megsértése.**

393. Van még egy ellenvetés a házasság felbonthatatlansága ellen. Ez nagyon tetszetősnek látszik, de éppen annyira gyönges is, csak csillog, mint a szappanbuborék. Ez a következő. Ha a házassági élet elviselhetetlen akár a szeretet hiánya miatt, akár az egyik fél magatartása miatt, akkor a házasságnak felbonthatónak kell lennie, mert a természet törvény nem akarhatja, hogy a két fél közül az egyiknek az élete pokol legyen.

Felelet. A házasság nem az egyes ember érdekeiért van, hanem a közösség javáért, bár az egyes ember javára is szolgál. Mivel a házasság elsősorban a közösség javáért van és csak másodsorban az egyes ember javáért, azért a házasságban a magasabb cél a közösség java s az alacsonyabb cél az egyes ember java. És mert a magasabb cél sohasem áldozható fel alacsonyabb célért; azért a házasság ebben az esetben is felbonthatatlan. És mert a természet törvény nem akarja, hogy az ember élete pokol legyen, azért megengedi az ágytól és asztaltól való elkülönülést, vagyis mindkét fél külön tető alatt lakjék. Mindazonáltal a házasság a felek között fennáll s egyik fél sem léphet házasságra addig, míg a másik fél él. Tehát **a házasság mindegyik esetben felbonthatatlan, de végső esetben a természet törvények megengedik az ágytól és az asztaltól való elkülönülést.**

A nőtlenség.

394. Itt a földön minden élő lény arra törekszik, hogy faja ne vesszen ki. Ezt tapasztaljuk az embernél is. Az embereket a fajfenntartás ösztöne arra készíti, hogy a férfi és nő házasságra lépjen. Más szavakkal: az emberek családokat alapítanak, hogy fajukat fenntarthassák. Vannak ugyan kivételes esetek is amikor egyesek valamely oknál fogva lemondanak a családalapításról; azonban ezek nagyon kivételes esetek. Az emberiség óriási zöme családokban él és a fejlődő nemzedék családalapítás után vágyik. A fajfenntartási ösztön annyira erős az emberben, hogy a nagy tömeghez képest túlságosan kevesen vannak olyanok, akik családon kívül élnek és ezeknek is mind lelkiismeretük, mind embertársaik előtt igazolniuk kell, hogy melyik az a magasabb érdek, amely követeli, hogy a családalapítástól elálljanak, vagy melyik az az ész által is elfogadható gátló körülmény, amely nekik a családalapítást nagyon nehezé teszi. Ha nincs ilyen magasabb érdek, vagy nincs ilyen az ész által is elfogadható gátló körülmény, akkor kicsinyléssel találkozunk az, aki családon kívül él. A kicsinyességek és kifogások megvetésreméltók, ha családalapításról van szó; és

még inkább megvetésreméltók a bűnök következményei (betegség, nősztehetetlenség), ha ezek a gátló körülmények.

395. Itt egy súlyos kérdés merül föl. A nemi ösztön csak a házasságban elégíthető ki, a házasságon kívül sohasem. Tehát a nőtlen embernek nem szabad nemi életet élnie, tisztának kell maradnia. Hát megőrizhető-e a tisztaság egy életen át, amikor tudvalévő, hogy a nemi ösztön mennyire erős az emberben?

A tisztaság erényének a legnagyobb ellenségei a *materialisták*, a *szocialisták*, az *átöröklés mindenhatóságának a követői* és különösen a *freudizmus*, amely mindenütt fajtalanságot szimatol s ezért a legszentebb érzelmeket s a legszorosabb kötelekeket is a fajtalanság sorába akarja ráncigálni. Pl. a szülő szeretetét a gyermeke iránt fajtalanságra akarja visszavezetni. A keveset gondolkodó és magukon uralkodni nem akaró emberek azt mondják, hogy a nemi ösztön kielégítése a házasságon kívül is szükséges. Tehát ez a kérdés: lehetséges-e a tisztaság megőrzése egy életen át?

A törvények kétfélék: a) olyanok, amelyek mindenkit köteleznek s ekkor mindenki köteles engedelmeskedni a törvényeknek; b) olyanok, amelyek csak a sokaságot kötelezik s ekkor egyesek észszerű oknál fogva kivonhatják magukat a törvények kötelezettsége alól. Mármint a nemzés törvénye csak a sokaságnak szól, hogy szaporodjék, tehát a szaporodás közreműködésében nem mindenki köteles résztvenni. Ezért egyesek résztvehetnek a szaporodásban, mások pedig megtartóztatásban élhetnek.¹ Továbbá a nemzés nem az egyes ember életének a fenntartásához szükséges, hanem a fajfenntartáshoz. Ami az egyes ember életének a fenntartásához szükséges, az mindenegyes embert kötelez; ami pedig a faj fenntartásához szükséges, az nem mindenegyes embert kötelez, hanem csak azokat, akik a faj fenntartására vállalkoznak. És a tapasztalat szerint mindig többen lesznek olyanok, akik a fajfenntartásra vállalkoznak, mint olyanok, akik észszerű okokból nem vesznek részt az emberi fajfenntartásban. Ezért a nemzés nem szükséglete az egyes embernek, következésképp a megtartóztatás lehetséges is, csak akarni kell. De nemcsak lehetséges, hanem pl. a fiataloknál nagyon üdvösséges is a házasság előtt;² sőt erkölcsileg föltétlenül szükséges is és minden fiatalember részéről nagyon könnyen keresztülvihető.³ Tehát **a tisztaság megőrizhető az egész életen át.**

¹ Aquinói Szent Tamás: Summa theologica. 3^a. qu. 152, a. 2, ad 1.

² „La chasteté avant le mariage, et après quand il le faut, est chose non seulement possible, mais à tous égards salutaire.” (P. Goy: De la pureté rationnelle.² 1907, 12. oldal.)

³ „L'instinct sexuel n'est pas un besoin physiologique qui demanderait à être tout de suite satisfait, et par tous moyens. Il n'y est qu'une aptitude dont la genèse relève de la psychologie, et dont la satisfaction peut être prorogée sans provoquer des troubles dans l'organisme. Au contraire, la pureté absolue avant le mariage est la condition la meilleure, et de beaucoup la plus facile

396. De halljuk, hogy mit mondanak az orvosok!

A christianiai tudományegyetem orvosi kara testületileg írta alá a következő nyilatkozatot: „A csak nem régiben ujságokban és nyilvános összejöveteleken oly sokszor hangoztatott állítás, hogy az erkölcsös életmód, a nemi tartózkodás az egészségre káros lenne, egyező meggyőződésünk szerint teljesen alaptalan. Oly betegség vagy testi gyöngeség egyáltalán nem létezik, amely az erkölcsös önmegtartóztató életmódból származnék.”¹ A második nemzetközi kongresszus, amelyet az orvosok 1902. év szeptember 1—6. napjain tartottak az egészség és erkölcs ügyében, egyhangúlag kimondotta, hogy a tiszta élet nem káros az egészségre, sőt orvosi szempontból ajánlatos.² A párizsi orvosi akadémia 1917. év március 22-én tartott gyűlésén szintén azt mondotta, hogy mind egészségi, mind erkölcsi okok alapján föltétlenül kell kerülni a nemi életet a házaseleten kívül.

Amit az orvosok összejöveteleik alkalmával mondanak, azt mondják egyenkint is. Krafft-Ebing orvos azt mondja, hogy minden férfi élhet tisztán, az önmegtartóztatás nem árt az egészségnek.³ Apáthy István, a kolozsvári egyetem volt tanára, azt mondja, hogy állást kell foglalnunk azok ellen, akik hirdetik, hogy az önmegtartóztatás a nemi ösztön hatalmával szemben hiábavaló, sőt káros.⁴ Emanuele Meyer, női orvos is azt mondja, hogy a tiszta élet lehetséges az egészség kára nélkül.⁵ A nemi tartózkodás ártalmatlanságát hirdeti a mindenképpen természettudományos gondolkodás talaján álló zürichi elmeorvos, Bleuer tanár is.⁶ Így folytathatnánk e felsorolást vég nélkül.⁷ Tehát az orvosok általános véleménye az, hogy a nemi ösztönön való uralkodás nemcsak lehetséges, hanem a házasságon kívül föltétlenül kell is uralkodnunk rajta. „Ma már általánosan elfogadott álláspont, amit a legnevesebb hazai és külföldi szaktekintélyek egyaránt hangoztatnak, hogy a nemi élettől való tartózkodásnak még a kifejlett szervezetre sincsen semmi káros hatása.”⁸ Tehát **a tisztaság megőrizhető az egész életen át.**⁹

pour le jeune homme normal. Un jeune homme doit se convaincre de cette vérité et y appliquer ses efforts intellectuels.” (Gillet: L'éducation du coeur. 10 ezer. 1910, 218. oldal.)

¹ Temming Tivadar: Szexuális élet és a férfivilág³ 1930, 23. oldal. — A. Eymieu: Le gouvernement de soi-même. III.²⁰ 1927, 45. oldal.

² P. Goy: La pureté rationnelle.² 1907, 33. oldal.

³ Psychopathia sexualis. 1876.

⁴ Természettudományi Közlöny. 1918 február 20.

⁵ Vom Mädchen zur Frau. 1917.

⁶ Ranschburg Pál: Az emberi elme. 1923, 103. oldal.

⁷ Lásd erre: P. Goy: De la pureté rationnelle.² 1907, 31—33. oldal; — Hardi Schilgen: Du und Sie. 46—50 ezer. 1930, 29—30. oldal; — Temming Tivadar: Szexuális élet és a férfivilág.³ 1930, 24—26. oldal; — F. A. Vuillermet: Soyez des hommes.²⁶ 1928, 275. és következő oldalak; — Nánásy László: Az élet útvesztői. 1930.

⁸ Grúsz Frigyes: A nemi betegségek és az ellenük való védekezés. 1928, 8. oldal.

⁹ Foerster: Jugendlehre. Jubileumi kiadás. 1921, 624—639. oldal.

Tehát a katolikus Egyház nem követ el jogtalanságot papjaival szemben azzal, hogy nekik a nőtlenséget írja elő. Sőt a sexum mai tengerében éppen a papság élete bizonyítja, hogy a megtartóztatás nagyon is lehetséges, csak akarnunk kell.

II.

A család kötelességei.

A házastársak kötelességei egymással szemben.

397. a) A házastársak legelső kötelessége egymással szemben a *hűség*. Az asszonynak nincs hatalma teste fölött, hanem csak a férjének; és megfordítva: a férjnek nincs hatalma teste fölött, hanem csak feleségének.¹ Tehát **a házasságtörés súlyos bűn.**

b) A férj szeresse feleségét és gondoskodjék róla. A férj kötelessége gondoskodni a feleség és a gyermekek szükségleteiről. A férj az erősebb fél és a család feje, azért köteles védeni és oltalmazni feleségét és gyermekeit, tisztességüket és becsületüket megőrizni. Leereszkedőnek és gyöngédnek kell lennie feleségével és gyermekeivel szemben, mert ő az erősebb és ezek a gyöngébbek. Nem szabad őket erejükön felül dolgoztatnia; a munka oroszlánrésze a férfié.

c) A feleség is szeresse férjét, tisztelje és becsülje benne a család fejét. A feleség kötelessége a családi tűzhelyen belül foglalatostkodni, a férj által szerzett javakat beosztani és kiosztani. Míg a férj tőle távol küzd érte és gyermekeiért, addig a feleség veszi szárnyai alá a gyermekeket. Legyen az asszony nyájas és szeretetreméltó s kedvességével könnyítse meg a férfi munkáját. Legyen odaadó férjével és gyermekeivel szemben. A jó feleség a család anyyala, öröme és büszkesége s ez egyúttal a feleség boldogsága is.

A szülők kötelességei a gyermekekkel szemben.

398. A szülők minden kötelességét gyermekeikkel szemben e szóval fejezzük ki: nevelés. Ide tartozik nemcsak a szorosabb értelemben vett nevelés, hanem minden gondoskodás a gyermekről (étel, ital, ruha, lakás, a test gondozása, a lélek művelése) addig, míg saját szárnyaira nem kél s nem kezd önálló életet. A következetesség kedvéért először azt kérdezzük, vajon köteles-e a szülő gyermeke neveléséről gondoskodni s azután, hogy van-e joga gyermeke neveléséről gondoskodni. Ezt kissé részletesebben

¹ „Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir. Similiter autem et vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier.” (Szent Pálnak a korinthusiakhoz írt első levele: 7, 4.)

kell megtennünk, mert szoros összefüggésben van az iskolaügy nagyhorderejű kérdéseivel.

a) Kötelesség-e a szülőknek a nevelés?

399. a) Hogy a nevelés a szülők kötelessége, ezt bizonyítja mindenekelőtt az emberiség közmegegyezése. Ez azt mondja, hogy az Isten és az emberek előtt főképen a szülők felelősek gyermekeikért. Márpedig ott, ahol felelősség van, kötelességnek is kell lennie és a szülőknél e kötelesség nem lehet más, de nem is gondolható el más, mint a gyermekek nevelése. Tehát **a nevelés a szülőkre nézve kötelesség.**

b) Az embernek hosszú ideig tartó tehetetlensége, valamint az, hogy itt a földön egyedül az ember az, aki nevelés nélkül semmit sem tud és semmihez sem ért, azt bizonyítja, hogy az embert nevelnünk kell. Az állat kész művész; semmit sem tanul és mégis mindent tud, amire szüksége van; ezzel szemben az emberrel nagyon sokat és nagyon behatóan kell foglalkoznunk és még hozzá hosszú éveken át, hogy földi életén át végső célját elérhesse. Az embert mások képesítik a földi élet okos berendezésére és a végső élet megnyerésére. Természetes, hogy ezek a mások csak a szülők lehetnek, mert ők adták az embernek az életet. Tehát **a nevelés a szülők kötelessége.**

c) Itt a földön az élők arra törekszenek, hogy fajuk ne vesszen ki és ezért magukhoz hasonlókat hoznak a világra. Az állatnál a nemzés és a bizonyos ideig tartó szoptatás elégséges ahhoz, hogy a faj ne pusztuljon ki; de nem elégséges ez az embernél. Az embernél sokkal több szükséges ahhoz, hogy faja ne vesszen ki, mint a nemzés és a szoptatás. Az embert még nevelnünk is kell, nevelés nélkül pusztulás lenne végzete.

De ringassuk magunkat vérmes reményekben és tételezzük föl, hogy az állandóan kedvező véletlenségek folytán a szoptatás után magára hagyatott tehetetlen gyermek valami csodálatos módon megmarad és megnő. Bizonyos, hogy az ilyen ember elállatiasodik. És mi fog történni vele? Talán fákon fog mászkálni, ott fészket rak magának és benne guggolva fogja lesni, hogy mikor születik ismét egy új Darwin, illetőleg Hückel, aki őt az állatból fejlődött embernek tekintse és benne lássa az emberiség őseit? Oh nem! Az ilyen ember elpusztul, mégpedig hamarabb, mint utódairól gondoskodhatna. Az ilyen ember ember ugyan, mert teste és halhatatlan lelke van; de a lélek csak élteti a testet, mint szellem semmiféle tevékenységet sem fejt ki, mert nem volt, aki az ember tehetségeit és erőit kiművelte volna, mert hiányzik a nevelés. Mivel pedig az embernek egyedüli fegyvere az ő szelleme, de ez nevelés nélkül nem működhet, azért az ilyen embernek pusztulnia kell a föld színéről. Hogy tehát az embernek a sorsa ne legyen a pusztulás, azért nevelnünk kell őt. És ki legyen az ő nevelője? Más nem lehet, mint a szülő, mert a gyermek

világrahozásával magára vállalta, hogy nem engedi őt elpusztulni. Tehát **a nevelés a szülők kötelessége.**

d) Az embernek társulási hajlama azt mondja, hogy az ember csak társaságban képes életét fenntartani, mint állat menthetetlenül elvész. De a társas élethez elkerülhetetlenül szükséges a nevelés, mert kell lennie valakinek, aki a tehetetlen és sokáig önállótlan gyermeket a társas életre előkészítse és arra alkalmassá tegye. A társulási hajlam csak lehetségessé teszi a társas életet; de oda, hogy valóban is legyen társas együttélés, a társulási hajlamnak kifejlesztése és észszerű irányba való terelése szükséges. Ezt pedig csak a nevelés eszközli. Ha tehát az ember csak mások segítségével képes életét megtartani s a társadalomban elhelyezkedni, vagyis csak neveléssel, akkor kell is őt valakinek nevelnie. Ez a valaki nem lehet más, mint ismét a szülő, mert ő adott életet gyermekének. Tehát **a nevelés a szülők kötelessége.**

e) Minden lénynak van célja és van természete. A cél és a természet együvértartozó dolgok. A cél megfelel a természetnek és a természet a megfelelő cél után törekszik. Az érzénelküli lények vasszükségességgel törnek céljuk felé, úgyhogy megszűnik a létük, amint megszűnik náluk a célra való törekvés. Vannak azonban lények és ilyen az ember, aki nincs alávetve mindenben a vasszükségességnek, hanem tevékenységében bizonyos határig szabad. Ha az ember nem törekszik igazi célja felé, vagy nem úgy törekszik, ahogyan azt értelmes természete követeli, ugyan nem pusztul el, mint az érzénelküli lények, de természetében bizonyos rendellenesség támad s ez kihat arra is, ami az emberrel viszonyban van. E káros hatás megnyilatkozik a lelkiismeretfurdalásban, a bűnök által keletkezett betegségekben, a testi korcsosodásban, a szellemi erő tompulásában, a szenvedélyek tobzódásában, a társadalmi kötelékek lazulásában, ami által a társadalmi együttélés mindig nehezebb és nehezebb lesz, végül a forrongásban, zendülésben és forradalomban. Ez mind a fajfenntartás kárára van, mert a nemzedékek egymásután korcsosodnak testileg, szellemileg és erkölcsileg és ez csak az enyészethez vezethet. A fajfenntartás megkívánja, hogy a faj minden egyede természetének megfelelően törjön célja felé, különben az embernél beáll a testi és szellemi korcsosodás, ami a kihalásnak az előjele. Tehát a fajfenntartás az egyedeknek céljukra való törekvését követeli. Ezért mondhatjuk, hogy **a fajfenntartás célja az, hogy az egymásután következő egyedek céljukat elérjék.** Azonban az ember csak nevelés által éri el célját s ezért **a fajfenntartás is követeli a nevelést.**¹ Mivel

¹ „Generatio et educatio integrant unum eundemque finem principalem matrimonii, quatenus educatio est completio generationis. Sine enim educatione proles periret: sine educatione corporali periret corporaliter, sine educatione spiritali spiritaliter.” (J. Gredt: Elementa philosophiae Aristotelico—Thomisticae.² II. 1912, 398. oldal.)

pedig a fajfenntartás a szülők kötelessége, azért a fajfenntartás szempontjából is **a nevelés a szülők kötelessége.**¹

f) Ha a fajfenntartás szoros kötelességükké teszi a szülőknek gyermekeik megnevelését, akkor még inkább az ember végső célja, amely csak neveléssel érhető el.

A nemzés és szoptatás nem önmagáért van, hanem bizonyos kötelességeket von maga után. E kötelesség nem lehet más, mint a nemzés által nyert emberi életet és a szoptatás által az életnek megtartott embert céljának elérésére képesíteni, mert erre az ember magától nem képes. Tehát nevelnünk kell az embert és **a nevelés a szülők kötelessége**, mert ők a nemzők s az ember életének a fenntartói. És tényleg a szülők így gondolkodtak a múltban és így gondolkodnak most is. Sőt így gondolkodnak még azok is, akik könyveikben mást hirdetnek, mert akkor, amikor a saját gyermekeikről van szó, rögtön a józan gondolkodáshoz térnek vissza.

400. A nevelés a szülők kötelessége és ez a szülői állapot természetéből folyik. A szülők a szülői állapottal magukra vállalták az emberi faj fenntartását és magukra vállalták, hogy az egyes embert végső céljának az elérésére képesítik. E vállalkozás miatt a nevelés kötelesség a szülőknél. E kötelesség kivétel nélkül minden szülő által megismerhető, amint a valóságban mindegyik szülő tudja is, hogy gyermekét nevelnie kell. A szülői állapot az a természetes jel, amelyből megtudjuk, hogy a szülő köteles nevelni gyermekét és amely által megismerjük, hogy az Isten minden közvetítő kizárásával egyenesen a szülők vállára rakta a nevelés kötelességét.

A nevelés a szülők természetes kötelessége, mert független az emberi tételektől, minden időben minden ember mint érvényeset elismerte és mert ez szükséges alapja és nélkülözhetetlen feltétele a rendezett és békés társadalmi együttélésnek. Társadalom és állam még nem volt és a szülők máris kötelességüknek tartották gyermekeik nevelését. A szülőket nem az állam kötelezi gyermekeik nevelésére, hiszen a család előbbi az államnál.² A szülőket egyenesen és közvetlenül az Isten kötelezi gyermekeik nevelésére a szülői állapot révén s ezért **a nevelés a szülők természetes**

¹ „Pater est principium et generationis, et educationis, et disciplinae, et omnium, quae ad perfectionem humanae vitae pertinent.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 2^a 2^{ae}, qu. 102, a. 1.)

² „La père et la mère avec l'enfant qui ils ont chargé de nourrir et qui grandit au milieu d'eux, forment une petite société naturelle antérieure à la grande société de l'état. Ce n'est pas l'état qui donne à l'homme et à la femme le droit de s'unir pour fonder un foyer, le droit d'avoir des enfants, le droit de les aimer, de les nourrir, de se dévouer pour eux. Tous ces droits, ils les tiennent de la nature. C'est la nature aussi qui crée, entre les membres d'une famille, ces liens du sang, de l'intérêt et de l'affection, qui sont tout à la fois si solides et si doux. La famille a donc indépendamment de l'état l'essentiel de sa constitution.” (T. Vigüé: La droit naturel et le droit chrétien dans l'éducation. 2 1912, 24. oldal.)

kötelessége, mégpedig a nevelés egyedül a szülőknél természetes kötelesség.

401. Mivel a szülőket a családi állapot révén egyenesen az Isten kötelezi a nevelésre s a nevelés lényege az Istenre vonatkozik,¹ azért a család, illetőleg a házasság mint természetes intézmény nem csupán valami világi ügy vagy pusztán polgári szerződés, hanem főképen vallási és szent. Így azután **a család, illetőleg a házasság elsősorban vallási ügy.**² Ebből következik, hogy az ú. n. **polgári házasság nagy sérelme és megszüntetése a házasságnak, valóságos kigúnyolása a vallásnak.**

b) Jog-e a szülőknél a nevelés?

402. A nevelés nemcsak kötelesség a szülőkre nézve, hanem még valami más is. A tapasztalat szerint mindegyik szülő azt mondja, hogy gyermeke az övé s ezt mondják mások is. Azonban a gyermek nem olyan tulajdona a szülőnek, mint pl. a fa, az állat, a föld, a ház. Valamely dolog akkor lesz tulajdonunk, ha azt valamely igazságos jognál fogva bírjuk. A gyermek a szülőé. De nem az ismeretes birtoklási jogoknál fogva, mert a gyermek nem tárgy. A tulajdonnak nincs joga a tulajdonossal szemben, míg a gyermeknek még anyja méhében is megvannak a maga jogai szülőivel szemben is. A gyermek nem az ismeretes birtoklási jogoknál fogva a szülőé, hanem más és magasabb jognál fogva, amely lényegesen különbözik a többi birtoklási jogtól. És melyik ez a jog?

a) A nemzés és szoptatás nem adja meg ezt a jogot egymagában. Ha csak ez volna a jogcím, akkor a tehénnek is joga volna borjához vagy a kutyaának kölykéhez. Ide valami magasabb szükséges. A jog, amelynél fogva a gyermek a szülőé, a nevelés joga. A gyermek csak szülőié, mert csak nekik van joguk gyermekük neveléséhez. A fajfenntartás szoros kötelességükké teszi a szülőknél gyermekük megnevelését; és mert a nevelés kizárólagosan a szülők kötelessége, azért a nevelés mint jog is a szülőké s e jognál fogva a gyermek is az övéké. Tehát **a nevelés joga a szülőké.**³

b) A nevelés mint kötelesség céljellegű, mégpedig a nevelési jognak a célja. Akinek kötelessége a nevelést mint kötelességet végrehajtani, az birtokában van annak is, aminél fogva kötelessége a nevelést mint kötelességet végrehajtani, vagyis birtokában van

¹ Huszár Győző: Neveléstan a philosophia perennis alapján. I. 1933.

² Scheeben: Handbuch der katholischen Dogmatik. IV. 1927, 772. és következő oldalai.

³ „A család természetjogi közösség, a közösségi szervezetnek reorganizáló, szaporodási sejtje, amelynek alapvető jogai és érdekei elsődlegesen minden más társadalmival, nevezetesen az állammal szemben; így pl. a családé a gyermek testi-lelki nevelésének joga.” (Schütz Antal: A bölcsélet elemei. 1927, 220. oldal.)

a nevelési jognak is. A nevelés mint jog és a nevelés mint kötelesség együvé tartozik annyira, hogy egymástól elválaszthatatlanok, mert a cél és eszköze is egymástól elválaszthatatlan. És mert a nevelés mint kötelesség a szülőé, azért a nevelés mint jog is az övé. Tehát **a nevelés joga a szülőké.**¹

A nevelés a szülőkre nézve egyszerre és egyidőben kötelesség is, jog is: kötelesség gyermekükkel szemben és jog egy harmadikkal szemben.

403. A szülői állapot az a természetes jel, amelyből teljes bizonyossággal megtudjuk, hogy az Isten minden közvetítő kizárásával a szülőket bízta meg a nevelés jogával. A nevelés a szülők természetes joga, mert független az államtól és az emberi tételektől, minden időben minden ember mint érvényeset elismerte s mert ez szükséges alapja és nélkülözhetetlen föltétele a rendezett és békés társadalmi együttélésnek. Állam még nem volt, amikor a szülőknek már megvolt a nevelési joguk. A szülők a nevelési jogot nem kaphatták az államtól vagy más társadalomtól, hiszen a család előbbi minden társadalomnál. A szülőknek egyenesen az Isten adta a nevelési jogot a szülői állapot révén és ezért **a nevelés a szülők természetes joga.**²

404. Tehát a nevelés a szülők természetes joga és természetes kötelessége. Ezt összefoglalva így fejezzük ki: **a szülők természetes nevelők.** Mivel pedig itt a földön senkit és semmit sem találunk olyant, akinél vagy aminél a nevelés természetes jog és természetes kötelesség volna, azért **a nevelés joga és a nevelés kötelessége természetes úton kizárólagosan a szülőké, vagyis a szülők az egyedüli természetes nevelők.**³ Ha tehát mégis észrevesszük, hogy a nevelés tényének a keresztyénvitelében a szülőkön kívül mások is fáradoznak, akkor **ezeknek a más nevelőknek a neveléshez való joga a családnak a neveléshez való jogában bírja alapját, vagy természetfölötti jogon nevelő.**⁴

¹ „Le droit de la famille dans l'éducation est primordial.” (P. Vigué: Le droit naturel et le droit chrétien dans l'éducation.² 1912, 20. oldal. Általában lásd e könyv 20—42. oldalait.) — „L'éducation est un droit de la famille.” (J. Renault: Éducation morale. 1931, 19. oldal.) És a 20. oldalon ezt mondja: „Qui, l'éducation doit être l'oeuvre des parents: tout homme l'admet naturellement et l'expérience confirme ce droit.”

² „... die Familie der Hauptträger der Erziehung ist. Sie hat die ursprünglichsten und natürlichsten Rechte an der Jugenderziehung.” (W. Rein: Pädagogik in systematischer Darstellung. II.² 1911, 11. oldal.)

³ „Les parents sont les premiers maîtres, les instituteurs naturels, les instituteurs nécessaires et providentiels de leurs enfants.” (Dupanloup: De l'éducation.¹⁶ 1923, II. 163. oldal.)

⁴ „Ils (t. i. a szülőkön kívül a többi nevelő) n'ont et ils ne peuvent évidemment avoir qu'une autorité transmise et empruntée de eux à qui elle appartient naturellement par un droit primitif, et transmise aussi par eux. Et de là vient que nulle puissance humaine ne peut imposer un instituteur à un enfant malgré son père et sa mère. Il'y aurait dans cette contrainte quelque chose qui blesserait la nature.” (Ugyanott.) — Lásd még: Vigué: Le droit naturel et le droit chrétien dans l'éducation.² 1912, 41. oldal.

Ellenvetések.

405. Van egy irányzat, az ú. n. marxi *szocializmus* és a vele azonos *kommunizmus*, amely tagadja a szülők nevelési jogát és e jogot az ú. n. szocialista államnak adja. A szocializmus azt tanítja, hogy a házasság magánszerződés a férfi és a nő között, az ember szabadon elégíti ki nemi ösztönét azzal, akivel akarja, erről nem tartozik számotadni senkinek és csak addig él mással közösségben, amíg neki tetszik. Röviden: házasság és család nincs, csak szabadszerelem van.

A szocializmus e tanításából lehozta a következményeket is a nevelésre vonatkozólag. Azt tanítja, hogy a gyermek legfőleg addig marad anyjánál, míg szoptatnia kell őt, azután pedig az állam veszi át. És hogy mennyire sikeres lesz ez a nevelés, abban a szocialista írók képzelete kifogyhatatlan. Azonban mindez üres ábránd, amely kancsalul festett egekbe néz.

Ha a szülő nem köteles megnevelni gyermekét és nincs is joga hozzá, hanem ez az állam dolga, akkor a férfinak és a nőnek főleg egy életen át tartó közösségben élni, tehát a házasság nem felbonthatatlan. Márpedig ha jól meggondoljuk a dolgot, hogy körülbelül 24–25 éves koráig nevelésre szorul az ember és a családban több gyermek van, tehát a nevelést mindig előről kell kezdenünk, akkor nagyon könnyen belátjuk, hogy az egyik főok, amiért a házasság felbonthatatlan, a gyermeknevelés, mert az életfogytiglani együttélés általában szükséges feltétele a gyermekek helyes megnevelésének. Aki a gyermeknevelést kiszakítja a családból és állami feladattá teszi, az a családot zúzza össze és a családdal mindazt romba dönti, ami rajta nyugszik, következésképp lehetetlenné teszi a társadalmi együttélést, a rendezett és békés állami életet, a kultúrát, a civilizációt és összetöri az egyes ember földi életét. Ezt mindenki elismeri, csak a túlzó szocialisták nem. És hisszük, hogy a szocializmusnak e túlzó és teljesen tartathatatlan tanítása nemsokára csak a történelemé lesz, mint az észóriási eltévelyedésére fognak rá mutatni.

Különbözik a szocialisták ellen leginkább a szülők beszélnek és őket teljesen megcáfolják, mert mindegyik szülő mint szülő, még a szocialista szülő is természetes jogának és természetes kötelességének tartja gyermeke nevelését. Tehát **a szocializmus és kommunizmus elvetendő.**

406. Van még egy irányzat, amely némiképpen a szülők nevelési joga ellen beszél. Ez az új államelmélet, amely szerint az államnak mindenütt van működési joga, köre és tere s a magántevékenységeket lefoglalhatja magának. Mivel ez az irányzat a nevelés terén főképpen az iskolakérdésben hallatja szavát, azért róla később szólnunk, t. i. akkor, amikor az iskola és az állam viszonyát fejtegetjük.

Szabad-e az anyának kenyérkeresőnek lennie?

407. A szülők nevelnek. Hogy nevelhessenek, együtt kell lenniük a gyermekekkel, mert csak így taníthatják őket szóval és vezethetik példájukkal. Az apa főképen az anyán át hat a gyermekre és hatása imponálóbb.¹ Ezért kevesebbet is kell foglalkoznia a gyermekkel, mint az anyának, akinek hogy hatása egyenlő erejű és egyenlő értékű legyen az apáéval, huzamosabb ideig kell hatnia. És tényleg így is van. Az apa az, aki többet van távol családjától, illetőleg gyermekétől, mert a megélhetés gondjai űzik el onnan, vagy foglalkozása és a társadalomban elfoglalt állása olyan természetű, hogy a nap bizonyos részében nem lehet együtt családjával. Míg az apa távol van, addig az anya veszi védőszárnyai alá a gyermeket. Ez a természet rendje. Míg az apa tűzhelyétől távol fárad családjáért, addig otthon az anya foglalkozzik a gyermekkel. Ez nincs a nevelés kárára, mert ilyen a család szerkezete.

Azonban az már természetellenes, hogy a mai gazdasági viszonyok az anyát is kikergetik a családból és kenyérkeresővé lenni kényszerítik. Ki lesz akkor a gyermekkel, mert egymagára nem hagyható? Óvodába küldjük őt? De ide is csak a beszélni és járnai tudók mehetnek. És akkor is ki ad neki enni? Különben is nem lehet ott egész nap; és ha hazajön, mi lesz vele, mert egyik szülője sincs otthon? Iskolába küldjük a gyermeket? Itt is ama nehézségekkel találkozunk, mint az óvodánál. Hagyjuk őt csatangolni, hagyjuk őt egészen magára? De hiszen a gyermek minden tekintetben gondozásra szorul, állandó felügyeletre és vezetésre van szüksége. Igaz, hogy vannak a gyermeknek állandó vezetői, t. i. apja és anyja, de közülük egyik sincs a gyermeknél. Így a szülők a gyermeknek csak névleges vezetői, az igazi vezetők pedig az ezer idegen hatás és befolyás.

408. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy azok a gyermekek, akikről a megélhetés gondjai elűzik a szülőket, vagy elzülkennek vagy a szerencsésebbik esetben, ha t. i. más nevelők is veszik őket kezükbe, folytonosan csetlenek-botlanak, nem teljesen megbízhatók, mert hiányzott és talán most is hiányzik az az állandó nevelői felügyelet, amit csak a szülői ház adhat meg.

A gyermek örök üdvössége és földi boldogsága, valamint a társadalom és az állam békéje és rendezettsége, tehát a kultúra és civilizáció is megkívánja, hogy legalább is az anya legyen otthon gyermeke mellett. Ezért a férfit úgy kell fizetni munkájáért, hogy ne szoruljon az asszony keresetére; legalább is olyan keresetére ne szoruljon, amely elűzi gyermekétől. A mai szociális és gazdasági viszonyok sok helyen csak ártalmára vannak a nevelésnek. És ha ezt sokan nem akarják megérteni, azért az államnak hatalmi szóval kell rendeznie a viszonyokat úgy, hogy a férfi keresete

¹ Huszár Győző: Neveléstan a philosophia perennis alapján I. 1933.

olyan legyen, amelyből az asszony keresete nélkül is képes fenn tartani családját társadalmi állásának megfelelően. Ezt követeli az államtól az is, hogy a nevelés szükséges alapja és nélkülözhetetlen feltétele neki. Nem az apa és az anya érdeke követeli ezt, hiszen ők a szülői állapottal magukra vállaltak minden bajt, fáradást és nélkülözést. Ezt a nevelés követeli, vagyis a gyermek üdvössége és boldogsága s ezen át az állam jóléte és békéje.

409. A szülők közül legalább is az anyának állandóan otthon kell lennie a nevelés miatt és a nevelés végett. Ezért a leghatározottabban kárhoztatandó minden olyan törekvés, amely az anyát kiszakítani akarja a családból, vagy azt eredményezheti, hogy az anya elhanyagolja kötelességét vagy megfélemedezik róla. „A nő hivatása a családi otthonban keresendő,¹ nem pedig tőle távol. „Az erős női akarat és nemes ambíció sok minden olyan akadályon keresztültörheti magát, amelyeket megrögzött emberi szokások, elfogultságok, bornírtságok avagy az ezekben gyökerező intézmények állítanak elébe; de azokat az akadályokat, amelyek a saját természetének örök törvényeiben vannak megadva, nem fogja büntetlenül átléphetni soha. És talán nem csalódom, ha épp ezekben vélem felismerhetni a nők mai életharcaiban oly sűrűn előforduló keserű kiábrándulások, letörések, katasztrófaszerű összeomlások és elzúllések valódi okainak egyikét.”² Tehát anya nem lehet gyári munkás, nem alkalmazható kereskedésekben és irodákban, nem lehet tisztviselő vagy hivatalnok, nem lehet iskolai nevelő, orvos, ügyvéd stb. Elítélendő, hogy nők férfitájakat és férfitájakat töltenek be,³ mert mindez a nevelői kötelességek elhanyagolásával is jár. Továbbá a nevelés miatt nem szabad megengednünk, hogy nők férfitájakokra előkészítő iskolákba járjanak; nem szabad megengednünk, hogy nőknek képviselőválasztási joguk legyen és még inkább megengedhetetlen, hogy képviselőkké választhatók is legyenek.⁴ Az csak üres szóbeszéd, hogy a nők így akarják megmenteni a családi tűzhelyet, mert valójában feldűlják, hiszen nevelői kötelességeiket hanyagolják el.⁵ Sőt az ilyen beszéd csak azt árulja el, hogy a nők nagyon is jól tudják, hogy hol van az ő helyük. Tehát **a nő nem lehet**

¹ Zborovszky Ferenc: A keresztény család. 1929, 54. oldal.

² Gyertyánffy István: Levelek a feminizmus és a nőnevelés kérdéseiről. 1917.

³ „Nagyon helyes szociális törekvés az, hogy adjuk vissza az anyát a családnak.” (Szelényi Ödön: A neveléstan alapvonalai 1922, 32. oldal.) — A kenyérkereső munka nem lehet ősi és primér életformája a nőknek.” (Marcell Mihály: A bontakozó élet. V. kötet: A felnőttek életrajza. 1934, 36. oldal.)

⁴ Lásd erre vonatkozólag pl. Foerster „Élet és jellem” című művének „A nő kultúrmissziója” című fejezetét. 315—318. oldal Fordította: Schütz Antal. 1920. — Varga László: Társadalmi etika. 1935, 139. és következő oldalai.

⁵ „Átok ül minden „közéleti” nőietlen női munkán nemcsak azért, mert a külső munka ideje és elhasznált élettereje hiányzik az otthonokban, hanem a végzett munka is a maga természetellenességével visszasságokat teremt.” (Magyar Kultúra 1923. évi június 20-i száma.)

kenyérkereső és a nyílt porondon nem küzdhet. A nőnek egyedüli helye a családi szentély.¹

Szabad-e a szülőknek gyermekeik neveléséről lemondaniok?

410. Tudvalévő dolog, hogy bizonyos jogokat másokra is átruházhatunk adás-vevés vagy ajándékozás által. Ilyen jog-e a nevelési jog a szülőknél?

a) A nevelés természetes joga és természetes kötelessége a szülőnek, ez a szülői állapot természetéből és lényegéből folyik. Aki szülő, az már képtelen szülői állapotának a természetét lerontani; képtelen megtenni, hogy ne legyen szülő. És ha képtelen erre, akkor a szülői állapot kötelességeit teljesítenie kell és ezt annál inkább, mert mindenki szabadakaratból lép házasságra, tehát szabadakaratból kerül a szülői állapotba is. Míg a gyermek él és a nevelés nincs befejezve, a szülő köteles gondoskodni gyermeke neveléséről vagy úgy, hogy azt egészen ő maga végzi, vagy úgy, hogy segítség után néz és megbíz valakit gyermeke nevelésével (erről később lesz szó), de azután felügyel is arra, hogy a megbízott eljárása valóban nevelés legyen. Tehát **a szülő nem mondhat le gyermeke neveléséről.**²

b) A házasság célja az emberi nem fenntartása. Hogy azonban az emberi nem fennmaradjon, oda mindenekelőtt gondoskodnunk kell az egyes ember fennmaradásáról, hogy azután az egyes emberek további fenntartói lehessenek az emberi nemnek. De ide nem elégséges csupán a nemzés és a szoptatás, hanem föltétlenül szükséges a nevelés is, amint ezt már mondtuk. Aki az emberi nem fenntartására vállalkozik, annak az emberi nem fenntartásához föltétlenül szükséges nevelésre is kell vállalkoznia, mert ez a kettő együvé tartozik, amennyiben annak, aki a célt akarja, az eszközöket is akarnia kell. És mert a szülő szülői állapota révén már fenntartója az emberi nemnek, azért a szülői állapottól elválaszthatatlan nevelési jogról és nevelési kötelességről nem mondhat le. Tehát **a szülők nem mondhatnak le a nevelésről.**³

Ha a szülő lemondhatna gyermeke neveléséről, akkor a házasság célja csak a nemi ösztön kielégítése lenne. Ez pedig oly

¹ „Közeleti és anyai kötelességek egyesítése brutális túlterhelés.” (Mitrovics Gyula: A neveléstudomány alapvonalai. 1933, 14. oldal.)

² „A szülők a gyermeknek istenadta nevelői; száz más nevelő sem veszi le róluk a nevelés kötelességét, amelyet az Isten rótt rájuk. A pap, a tanító, a tanár segíti a szülőket a nevelésben, de a gyermeknek a főnevelői mindig a szülők mindaddig, míg a gyermeket talpra nem állítják.” (Szuszai Antal: Az elemi iskolások házi nevelése. 1911, 5. oldal.)

³ „A család közvetlenül a Teremtőtől nyerte a megbízatást és ennél fogva a jogot is, hogy a gyermeket nevelje; és ez elidegeníthetetlen jog.” (XI. Pius pápa: Az ifjúság keresztény neveléséről. Szent István-Társulat kiadása. 16—17. oldal.)

lealacsonyítása a házasságnak, amitől minden egészséges észjárású ember visszaborzad.

A *szocializmusnak* ama tanítása, hogy a szülők csak nem-zenek és a szocialista állam nevel, nem egyéb, mint örült álom, amely ellen elsősorban és leginkább a szülők tiltakoznak. A szocializmusnak állami nevelése örület, amelynek kivitele sohasem következik be az egész emberiségnél. Az emberiség igen nagy örjögésekre képes, de olyanra mégsem, mint a szocializmusnak állami nevelése.

c) Mindaddig, míg valamely állapotban vagyunk, amaz állapot kötelességeiről nem mondhatunk le. Mivel pedig a szülő, ha már szülő lett, mindig szülői állapotában marad, azért **a szülő a nevelés kötelességeiről nem mondhat le.** És mert a nevelés ugyanakkor jog is, amikor kötelesség, azért **a szülő a nevelés jogáról sem mondhat le.** Összefoglalva: **a szülő nem mondhat le a nevelésről.**¹

411. A mondottakból következik, hogy az ú. n. *örökbefogadás* is tulajdonképpen nem más, mint a neveléssel való megbízás, ha t. i. a gyermek nevelése még nincs befejezve, nem pedig a nevelésről való lemondás.

Szabad-e a szülőknek valakit megbízniok gyermekeik nevelésével?

412. A szülő nem mondhat le gyermeke neveléséről. Ha tehát mégis azt tapasztaljuk, hogy az ember nevelésével nemcsak szülői foglalkoznak, hanem mások is, akkor ez csak megbízás folytán lehetséges. Mivel ez a megbízás az embereknél általános és ellene senki nem emel szót, azért valószínű, hogy a szülőnek szabad mást megbízni a gyermeke nevelésével. Sőt ez nemcsak valószínű, hanem bizonyos is. Lássuk ezt bebizonyítva!

a) A szülőnek csak egyetlen kötelessége van gyermekével szemben s ez a nevelés. A szülőnek minden kötelessége gyermekével szemben e szóba foglalható: nevelés, mert mind a nevelésből származik, vagy a neveléshez szükséges előfeltételek, járulékok is külső eszközök.²

A szülő köteles gyermekét nevelni. Azonban talán a legtöbb szülő nem képes megadni gyermekének a teljes nevelést vagy a nevelés szükséges bevégeztségét a társadalom mostani fejlettségében s ezért a nevelői kötelesség üzi és hajtja őket, hogy valami

¹ „L'autorité (paternelle) n'est pas amissible, ni même abdicable, comme autorité sociale, comme les autres autorités humaines. Sous aucun doute, elle n'est pas la plus étendue, mais elle est la plus intime, la plus profonde, la plus imprescriptible de toutes les autorités.” (Dupanloup: De l'éducation.¹⁶ 1923. II. 139. oldal.) És a következő oldalon ezt mondja: „Le père n'est pas simplement revêtu de l'autorité paternelle: il la possède.”

² Huszár Győző: Neveléstan a philosophia perennis alapján. I. 1933.

úton-módon mégis eleget tegyenek kötelességeiknek.¹ És mert a nevelés mint természetes jog kizárólagosan az övéké, azért e jognál fogva másra bizzák gyermekeik nevelését. A szülőket a nevelés mint kötelesség arra kényszeríti, hogy a neveléssel mint jogukkal éljenek és gyermekeik érdekében segítség után nézzenek. Így keletkezett és így keletkezik a neveléssel való megbízás. A legtöbb szülő tényleg nem képes mindazt megtenni gyermeke nevelése érdekében, amit a társadalom mostani fejlettségében észszerűen megkíván és mert a nevelésről nem mondhat le, vagyis gyermekének a neveléséről minden körülmények között gondoskodni tartozik, azért segítség után néz és másra bizza azt. Tehát a **szülőnek szabad mást megbíznia gyermeke nevelésével.**²

b) A társadalom mostani fejlettségében annyi észszerű kíváncsival lép a család elé a nevelésnél, hogy a tapasztalat bizonyossága szerint a legtöbb szülő képtelen megadni gyermekének a megfelelő nevelést vagy a nevelés szükséges bevezettségét. A társadalom az ember természetén alapszik s a család is természetes társadalom, sőt a legtermészetesebb. Ha tehát az ember természetén alapuló társadalom észszerű fejlődése akadályozza a legtermészetesebb társadalmat, t. i. a családot, a család természetéből folyó nevelői kötelességeinek a teljesítésében és a család természete szerint nem mondhat le a nevelésről, akkor joga van neki mást megbízni a neveléssel. Tehát a **szülőnek szabad mást megbízniok a neveléssel.**

c) Ha a szülő nem bízhatna meg mást gyermeke nevelésével, akkor a társadalmat sok hasznos és kiváló tagjától fosztanók meg, mert az alacsonyabb és a legalacsonyabb osztályokból talán senki sem emelkedhetne a vezető osztályokba. Márpedig hogy mennyi az értékes elem a társadalom szempontjából a legalsó néprétegekben, azt csak az tudja, aki velük folytonosan érintkezik. Hogy a társadalom folytonosan fejlődik és idáig fejlődött műveltségben és bámulatos kultúrájában, az egyedül annak köszönhető, hogy a szülők nemcsak maguk végzik a nevelést, hanem mást is megbízhatnak gyermekeik nevelésével.

413. Amikor a szülő másra bizza gyermeke nevelését, ez nem lemondás a nevelésről. Nem lemondás, mert a megbízott csak segítség. A segítség fogalma pedig azt mondja, hogy az, amikor engem segítenek, az én kötelességem, tehát azért én vagyok

¹ „Sie (die Familie) kann nur solange die Erziehung allein besorgen, als die Bildung des Volkes noch in den Anfängen bewegt. Sobald die Kulturarbeit höhere Stufen erreicht, kann die Familie nicht mehr Schritt halten mit der nötigen Weitergabe der inneren Kulturgüter. Sie sieht sich daher genötigt, eine Hilfe zu suchen.“ (W. Rein: Pädagogik in systematischer Darstellung. II.² 1911. 9. oldal.)

² „Le père a le droit . . . de les confier à qui il lui plaît, le droit de sunir avec d'autres père de famille pour ouvrir une école et payer un instituteur.“ (P. Vigüé: Le droit naturel et le droit chrétien dans l'éducation.³ 1912, 45. oldal.)

felelős. Így a szülő felelős a megbízott munkájáért, következésképp *a neveléssel való megbízás nem lemondás a nevelésről.*

414. A szülő nemcsak megbízhat mást gyermeke nevelésével, **hanem köteles is erre**, ha azt veszi észre, hogy ő valamely oknál fogva a gyermek jövő társadalmi állásának megfelelően nem képes befejezni a nevelést, vagy azt tapasztalja, hogy már vannak olyan intézmények, amelyek teljesen kielégítően nevelnek, sőt bizonyos tekintetben tökéletesebb nevelést adnak, mint a család. Ez a családnak ama kötelességéből folyik, hogy gyermekeinek a lehető legjobb neveléséről gondoskodni föltétlenül tartozik. Ha tehát ezt valamely oknál fogva nem képes megtenni, akkor köteles segítség után nézni és másra bízni a nevelést. **A neveléssel való megbízatás a szülők természetes nevelői jogán és természetes nevelői kötelességén alapszik. A szülőket a nevelés mint kötelesség arra kényszeríti, hogy a neveléssel mint természetes jogukkal éljenek és gyermekeik nevelésével mást megbizzanak.**

Az iskola.

415. A neveléshez való jog természetes úton kizárólagosan a szülőké s a nevelés természetes kötelességük is nekik. A szülők teljesítik is ebbeli kötelességüket és a tapasztalat szerint társadalmi állásuknak megfelelően jól nevelik gyermekeiket. De nemsokára elkövetkezik az az idő, amelyben a szülő már nem képes teljesen megfelelni nevelői kötelességeinek bizonyos gátló körülmények miatt, amelyek között a főszerepet a társadalomban való elhelyezkedés megszorodott föltételei viszik. Ekkor több szülő szövetkezik egymással és gyermekeik nevelése végett idegen segítség után néz és egy másikra bízva őket. Ez a másik a gyermekeket valamely helyen összegyűjti és folytatja a nevelést ott, ahol a szülők abba hagyták, jobban mondva: segédkezik a nevelésben, mert a szülők nem hagyhatják abba a nevelést. A helyet és még inkább az idegen által végzett munkát *iskolának* nevezzük. Tehát az iskola bizonyos célért keletkezett s ezért **az iskola lényege céljában van.**

416. Amikor oly valami létesül a társadalomban akár a vezetőknek, akár a tagoknak fáradozása folytán, ami az egymásután következő nemzedékeknek hasznos és szükséges, hogy a társadalom fennállhasson, nyugodt és észszerű fejlődése biztosítsák vagy a társadalom összes tagjai, illetőleg tagjainak bizonyos csoportjai valamely célt vállalva megvalósíthassanak, vagy az emberek személyi céljaik megvalósításában társadalmi segítséget is nyerjenek, akkor azt a valamit *intézménynek* nevezzük.

Ha ezután az iskolára tekintünk, azt vesszük észre, hogy az iskola társadalmilag keletkezett, hiszen csak társadalomban lehet iskola. Ezért az iskolának társadalmi célja is van és még célja az iskolabajáróknak valami személyi célja is, amelynek el-

éréséhez azonban a társadalom fejlődése folytán társadalmi segítségre is van szükség. Ebből következik, hogy **az iskola intézmény.**

417. Tehát az iskola keletkezésének az oka a társadalom fejlődése volt. De a társadalom fejlődése nem létesítő oka az iskolának, hanem csak alkalmi oka neki, mert csak alkalmat adott a szülőknek, hogy a nevelés végett iskolákat létesítsenek. Ezután a tulajdonképeni létesítő okot fogjuk keresni. Itt tehát létesítő ok alatt nem azt az okot értjük, amely miatt a szülők nem képesek megadni a teljes nevelést vagy a nevelés szükséges bevezettségét, hanem azt az okot értjük, amely ez okok miatt feljogosítja a szülőket, sőt kötelességükké teszi, hogy iskolákat létesítsenek.

Mondottuk már, amikor a szülők nevelői megbízásáról szövelünk, hogy a megbízás alapja a szülők természetes nevelői jogában és természetes nevelői kötelességében van. Tehát **az iskola létesítő oka a szülők természetes nevelői kötelessége, amely a szülők természetes nevelői jogával életbe hívta az iskolákat.**

418. Tudjuk, hogy az iskola lényege céljában van. (415.) És mi az iskola célja? Az iskola történeti keletkezési intézmény s ezért mindenekelőtt a történelmet kérdezzük meg. Azonban a pogány ókorhoz nem fordulhatunk, mert ha voltak is iskolái, a mai iskolák nem azoknak folytatásai vagy további fejlődései, hanem teljesen új fejlődések és keletkezések folytatásai vagy további elágazásai. A mai iskola más szükségletekből keletkezett,¹ úgyhogy a mai és a pogány iskolák között alig van más kapcsolat, mint a közös név. Csak a kereszténységhez fordulhatunk.

A kereszténység föllépésével és terjedésével az iskolák, még a legmagasabbak is, t. i. az egyetemek, az Egyház szorgalmazásával, támogatásával és közreműködésével keletkeztek.² És ha voltak is iskolák, mint pl. a középkor városi iskolái, amelyek a városi hatóságok kezdeményezésére és közreműködésével létesültek, még ezek is teljesen és önként az Egyház befolyása és hatalma alá kerültek. Minden néven nevezendő iskola az Egyház befolyása és irányítása alatt keletkezett és fejlődött. Így az iskolák hangosan hirdették, hogy bár földi érdekek is játszottak szerepet keletkezésükben, a fő szempont mégis az volt, hogy az egyeseket és az összességet a vallásosság szelleme hassa át. Ezt másképpen így mondjuk: **az iskolák keletkezésében a döntő tényező az Isten dicsőítésére s az örök üdvösség megnyerésére való képesítés volt, vagyis a vallásosság.**

Mivel pedig a mai iskolák egyenes és közvetlen folytatásai, továbbfejlődései vagy elágazásai az Egyház által létesített isko-

¹ Lásd erre vonatkozólag pl. O. Willmann: Didaktik als Bildungslehre.⁴ 1909. vagy Finácz Ernő: A középkori nevelés története. 1914.

² Hogy az iskola fejlődéstörténetében szorosan összefügg az Egyházzal, arra lásd: Hans Liebrecht: Die christliche Bekenntnisschule im Urteil der modernen Pädagogik. 1929.

láknak, azért **a mai iskolák keletkezésének döntő tényezője az Isten dicsőítésére s az örök üdvösség megnyerésére való képesítés volt, vagyis a vallásosság.**

419. A mondottakat nemcsak a történelemmel, hanem a bölcsellel is bizonyíthatjuk.

Az iskola nevelés alatt álló emberekkel foglalkozik, akiket a földi boldogulás megszaporodott föltételeire is kell képesítenünk. A földi boldogulás föltételei csupán eszköz, hogy a földi életet a társadalom fejlődésének megfelelően felhasználhassuk. És mire való tekintettel? Csakis arra való tekintettel, ami a földi élet célja. Amikor iskola létesül, hogy a földi boldogulás föltételeire képesítsen, ezzel már meg van adva az iskola legfőbb célja is, mert az, ami a földi boldogulás föltételeire való képesítésnek az észszerű célja, az az iskolának is az észszerű célja. Kifejezetten a földi boldogulás föltételeire való képesítés létesítette az iskolákat; de ez a képesítés a társadalom észszerű fejlődése mellett e képesítés célját követeli, mert az eszköz minden gondolkodó embernél célját sürgeti. Amikor a társadalom fejlődése folytán a földi boldogulás föltételei megszaporodtak, e föltételek mint gátló körülmények jelentkeztek a családi nevelés előtt, de nem úgy, hogy a nevelés megvalósítását nehezítették volna meg, hanem úgy, hogy csak a szülőket gátolták meg nevelői kötelességeik teljesítésében. Nem a nevelés megvalósítását gátolták meg, hanem csak a szülők elé gördítettek nehézségeket, hogy ők egymaguk vigyék keresztül a nevelést. E föltételek gátolják ugyan a szülőket nevelői kötelességeik teljesítésében, de nem gátolják a nevelés megvalósítását segítség mellett, hiszen e föltételek benne vannak a nevelésben, mert a neveléshez általában szükséges a földi boldogulás föltételeire való képesítés. Ha tehát e föltételek benne vannak a nevelésben és a nevelésben mindent céljára való tekintettel kell végeznünk, akkor bárki is képesítsen e föltételekre, ezt a nevelés céljára való tekintettel kell végeznie, vagyis az iskolában a teljes lényegű nevelés folyik. És mert a nevelés lényege az Isten dicsőítésére s az örök üdvösség megnyerésére való képesítés,¹ azért **az iskola célja az Isten dicsőítésére s az örök üdvösség megnyerésére való képesítés.**

420. Összegezzük az eddig mondottakat: **az iskolákat létrehozta a szülők természetes nevelői joga ösztönözve természetes nevelői kötelességüktől és ebben az Isten dicsőítésére s az örök boldogság megnyerésére való képesítés volt a döntő tényező, tehát a vallásosság az ő erkölcsi befolyásával és alkalmi okgyanánt a társadalom fejlődése folytán a földi boldogulás megszaporodott föltételei szolgáltak.**

Ezek után már megadhatjuk az iskola meghatározását. **Az iskola oly intézmény, amely a földi boldogulás ismere-**

¹ Huszár Győző: Neveléstan a philosophia perennis alapján. I. 1933.

teire való képesítés által képesít az Isten dicsőítésére s az örök üdvösség megnyerésére. Rövidebben: az iskola a földi boldogulás ismereteire való képesítés által nevelési intézmény.¹

MÁSODIK FEJEZET.

Az állam.

421. A második társadalom, amellyel foglalkoznunk kell, az állam. Mindenki valamely állam területén él, valamely állam keretein belül fejt ki tevékenységét. Mindenkinek megvannak a maga kötelességei az állammal szemben, de jogai is vannak. Röviden: nincs ember, aki elvonatkozhatna az államtól. Ezért ismernünk kell az állam felépítését, szervezetét, tevékenységét. Hogy ezt következetesen tárgyalhassuk, azért e fejezetet négy részre osztjuk. Az első részben az állam eredetéről lesz szó, a második részben az állam céljáról, a harmadik részben az állam anyagáról és a negyedik részben az állam tevékenységeiről.

I.

Az állam eredete.

Szükséges-e az állam?

422. A társadalmon kívül álló ember történelmileg ismeretlen, lélektanilag pedig lehetetlenség, mert az embertől emberfölöttit kíván. „Az önmagát teljesen kielégítő, vagy egyetlen fogalommal kifejezve az *ember eszméjét* a saját erejéből megvalósító egyed nemcsak erkölcsi, hanem valóságos fizikai lehetetlenséget rejt magában.”² — „Az egyén kiegészítésre szorul és ebbeli szükséglete nem beképzelt, nem is fölösleges kívánságok kielégítésére irányul, hanem az ember természetében, testi és lelki életének szervezetében és az ezekkel szorosan összefüggő eszményi ember megvalósításának követelményében gyökerezik.”³ Az embert a fajfenntartás ösztöne és a faji tökéletesedés ellenállhatatlanul hajtja a társadalom felé.

Az embert fajfenntartási ösztöne családalapításra utalja. A

¹ Lásd ezt részletesen kifejtve: Huszár Győző: Neveléstan a philosophia perennis alapján. I. 1933.

² Horváth Sándor: Állameszme és a népek önrendelkezési joga. 1918. 9. oldal.

³ Ugyanott. 9. oldal.

család minden társadalmi alakulás összejtje. Azonban a család-alapítás nem elégíti ki az embert, mert a természettel adott, majdnem ama hiányokban szenved és oly szükségletei vannak, mint az egyes embernek. Tehát az embernek a családon túl tágabb társadalmi alakulásra van szüksége, amely az egyes embernek és a családnak a természettől adott hiányain segíthet és szükségleteinek eleget tehet. Így azután több család ú. n. *törzsszervezetet* létesített. Azonban e szervezetek sem elégítik ki az ember testi és szellemi szükségleteit. Ezért e szervezetek csak átmeneti alakok oly társadalmi alakuláshoz, amely az ember összes érdekeinek a megvalósítását és összes hiányainak a kiegészítését ígéri. Ha ilyen társadalom valósul, akkor az lényegében már nem fejlődik tovább, csak külső megjelenési formája fejlődik. E társadalmi alakulást államnak nevezzük. Tehát **az állam szükség.**

423. Az ember társadalmi lény, a társadalomalkotás az emberi természet szüksége. (370.) Az ember értelemmel és szabadakarral felruházott lény. Értelmével megismeri, hogy mi az ő célja és rendeltetése, megismeri az eszközöket, amelyekkel célja megvalósítható, akaratával pedig az eszközök között választ és ha már választott, alkalmazásba veszi azokat. Az ész azt mondja, hogy az ember célja elsősorban az Isten dicsőítése s az örök boldogság megnyerése és ehhez a földi élet minden járulékával csupán előkészület. De az ész úgy találta és így találja most is, hogy a földi életet csak akkor használjuk fel a legokosabban végső célunk elérésénél, ha földi boldogulásunk érdekében másokkal közösségbe lépünk és velük társulunk. Sőt az ész azt is mondja, hogy ez a társulás nemcsak célszerű, hanem az ember természete szerint szükséges is, mert az embernek olyanok a szükségletei, amelyeket a család sem képes kielégíteni, hanem nagyobb társadalomra van szüksége és személyiségének kifejtőzése is a családnál nagyobb társadalmat követel. Így azután az embert természete készítette arra, hogy a földi boldogulás érdekében a családnál nagyobb társadalmat is alkosson. És mert e nagyobb társadalom az állam, azért **az állam természetes társadalom, vagyis az ember természetén alapuló társadalom.**

424. *Hobbes* és *Rousseau* nem az ember természetéből vezetik le az állam keletkezését, hanem az államot valami hallgatóságos szerződés eredményének mondják. Mindkettő szerint az emberek kezdetben mint a kóbor kutyák csatangoltak és élték világukat. *Hobbes* szerint ezek az emberek örökös harcban állottak egymással és csak később, az egymástól való félelem hatása alatt egymással hallgatagon megegyeztek és kezdtek közösségben élni. *Rousseau* szerint így elkülönítetten élve roppant boldogok voltak és amikor hallgatag megegyezéssel közös életre szánták magukat, nagy boldogságuk elveszett, a közösség hatása alatt boldogtalanok lettek. Ezek az elméletek sokáig uralkodók voltak, még *Kant* is hódolt nekik. Ez elméletek megdöntésében legnagyobb érdeme

van *K. L. Hallernek*. Azóta **Hobbes és Rousseau elméletét általánosan feladták mint tarthatatlant.**

425. Az emberek a fajfenntartás végett családokba tömörülnek. Azonban a család, bár már segít az emberen, mégis majdnem olyan hiányokban szenved, mint az egyes ember. Ezért egyes családok nagyobb közösségbe tömörültek. Ezek az ú. n. *törzsszervezetek*. És mert ezek is hiányokban szenvedtek, azért több törzsszervezet a vérségi kötelékek alapján, a földrajzi befolyások hatása alatt és történelmi tényezők hatalma folytán állammá tömörült. Az államban az ember mindazt megtalálja, ami földi boldogulásához szükséges és ezért **az államnál magasabb társadalmi alakulás nincs**, bár lehetséges, hogy vele egyenrangú társadalmi alakulás van (Egyház). Tehát **az állam tökéletes társadalom.**

426. Az embert az Isten teremtette, Ő adta neki természetét s ezért az Isten mindazt akarja, amire az embernek természeténél fogva szüksége van, hogy tökéletesedjék. Az embert természete az államalkotásra utalja, mert másképen erőit és tehetségeit az ő természetének megfelelően kifejezni nem tudja. Ezért **az államalkotás az emberi természet szükséglete.** És mert az emberi természet megteremtője az Isten, azért **az állam az Isten akaratán nyugszik, vagyis az Isten akarja, hogy az emberek államokba tömörülve éljenek.**

A közhatalom.

427. A társadalom erkölcsi személy, erkölcsi egység. (374.) Tehát **az állam is erkölcsi személy, erkölcsi egység.** Ebből pedig következik, hogy **minden államban kell lennie tekintélynek, közhatalomnak.** (377.) És mert tekintélynek azt nevezzük, akinek joga van parancsolni s akiknek tekintélyük, azok kötelesek engedelmeskedni, azért **az államban a közhatalom parancsol s a többi tag engedelmeskedik.**

Az államalkotás az emberi természet szükséglete s ezért az állam az Isten akaratán nyugszik. Ebből pedig az is következik, hogy **a közhatalom az Istentől származik**, vagyis az Isten akarja, hogy valaki kormányozza az államot.

Amikor azt mondjuk, hogy a közhatalom az Istentől származik, ezt nem szabad úgy értenünk, hogy az Isten valami érzékelhető módon érintkezésbe lép egyes emberekkel és tudtukra adja nekik, hogy rájuk bízta az állam vezetését. Ó, nem! Ezt úgy kell értenünk, hogy az Isten valamely természetes jelet mint másodokot használ fel arra, hogy ennek segítségével megismerjük, kit bízott meg az Isten az állam vezetésével és kormányzásával. Ez a természetes jel mint másodok, az a jogos és a természet-törvény által megengedett út és mód, amelyen és ahogyan valaki a közhatalmat kézbe kapja.

428. E tanításnak ellene van a *liberalizmus* az ő népfőnség

elvével. A népfőnség elve azt hangoztatja, hogy minden hatalom a néptől származik, a nép bíz meg egyeseket a vezetéssel és kormányzással, a vezetőket és kormányzókat tetszés szerint leteheti, büntetheti s mindenki csak neki felelős. E tanításnak a legelső hirdetője *Poyne*t, anglikán püspök volt, akit azután mások követtek. Mégis a liberalizmus egyik alapdogmájává *Rousseau* tette, akit azután *Kant*, *Fichte* és a liberalizmus szószólói követtek. A népfőnség elve az Isten helyébe a népet teszi.

Felelet. Mi a nép? Az állam kebelében élő egyes emberek összessége. Ki lesz a népfőnség elvének a képviselője? A népfőnség elve alapján lett államfő nem, mert a felséges népnek felelős és ez le is teheti, hiszen az államfő a felséges néptől kapta hatalmát. Így csak a közakarat képviselheti a népfőnség elvét. És mi ez a közakarat? Kinek az akarata ez? Ha a népből leszámítjuk mindazokat, akiknek nincs szavazati joguk (legtöbb államban a nőket, azután a gyermekeket, a gyöngelméjűeket, a gonosztevőket stb.), akkor a felséges népnek csak nagyon kicsiny töredéke képviseli a közakaratot. Ha még meggondoljuk, hogy a nagy tömegek vezetésre szorúlnak s ezt a véresszájuk a szenvedélyek felkorbácsolásával mennyire ki tudják használni, akkor a közakaratot a véresszájuk képviselik, tehát tízmillió emberből alig néhány száz. Ékes példa erre a kommunista Oroszország. Különböző emberek nem mindig voltak a világon, hanem később lettek, következőleg a népfőnség — ha van ilyen — valakitől származik. Ez pedig csak az Isten lehet, mert Őtől van minden. Így azután az ú. n. népfőnség megnyilatkozása az a természetes jel mint másodok, amely által megtudjuk, hogy az Isten kinek a kezébe tette le a közhatalmat. Tehát **a közhatalom az Istentől származik s ezért a népfőnség elve elvetendő.** Az államhatalom a természetörvény követelménye s kötelező erejét is innen és ezen keresztül az Istentől nyeri. Ebből következik, hogy **az államfő mindig az Isten kegyelméből államfő.**

Államformák.

429. A közhatalom gyakorlásának a módját *államformának* nevezzük. Többféle államformát különböztetünk meg.

a) *Egyeduralom (monarchia).* Ebben a közhatalom vagy államhatalom egy kézben pontosul össze s az államfőt királynak vagy császárnak nevezzük. Ha az államhatalmat az államfő egyedül gyakorolja, akkor *abszolutisztikus egyeduralomnak* mondjuk; ha pedig az államfő a közhatalmat a nép által választott képviselőkkel s a belőlük választott kormánnyal megosztja, akkor *alkotmányos egyeduralmat* kapunk.

b) *Köztársaság.* A köztársaság a sokaság uralma és benne a nép által választott kormánytényezők gyakorolják a közhatalmat. E kormánytényezők még államfőt is választanak, de nem élet-

fogytiglanra, mint az egyeduralomban, hanem csak meghatározott időre.

c) *Arisztokrácia*. Ebben az államformában a kiválasztottak és a legkiválóbbak kezében van a közhatalom.

430. Ha az abszolutisztikus egyeduralomban az államfő a közhatalmat nem a közösség érdekében gyakorolja, hanem csak magánhasznát keresi, akkor kormányzata igazságtalan és gonosz. Ekkor az államfőt *kényúrnak* (*tyrannus*) nevezzük. Ha pedig az arisztokrácia fajzik el s lesz kormányzata igazságtalan és nyomasztó, akkor *oligarchia* a neve és ez a keveseknek igazságtalan uralma.¹

A kényuralom vagy *zsarnokság* a legrosszabb államforma, mert éppen ellentétje annak, amit az emberek az államalkotással elérni akarnak. A kényurat a kapzsiság vezeti. A zsarnok minden jogot lábbal tipor, mindent féktelen szenvedélyeinek áldoz fel. A zsarnok leginkább a jókra és kiválókra gyanakszik s elpusztítja őket. Innen van az, hogy a zsarnoki uralom alatt az ész és kiválóság kerül a vérpadra s a jellemek sínylődnek börtönökben. A zsarnokságban kevés az erényes ember, mert a zsarnok elpusztította őket, a többi pedig kislelkű és gyáva lesz s elaljasodik a félelemtől és a hízélgésben. Ordító oroszlán és éhes medve a gonosz fejedelem a nép fölött. Tehát **a zsarnokság elvetendő.**²

¹ „Si regimen iniustum per unum tantum fiat, qui sua commoda ex regimine quaerat, non autem bonum multitudinis sibi subjectae, talis rector tyrannus vocatur, nomine a fortitudine derivato, quia scilicet per potentiam opprimit, non per iustitiam regit . . . Si vero iniustum regimen non per unum fiat, sed per plures, siquidem per paucos, oligarchia vocatur, id est principatus paucorum, quando scilicet pauci propter divitias opprimunt plebem, sola pluralitate a tyranno differentes.” (Aquinói Szent Tamás: De regimine principum I. 1.)

² „Per hoc regimen fit iniustum, quod spreto bono communi multitudinis, quaeritur bonum privatum regentis. Quanto igitur magis receditur a bono communi, tanto est regimen magis iniustum . . . Regimen igitur tyranni est iniustissimum . . . Idem etiam maxime apparet, si quis consideret mala, quae ex tyrannis proveniunt, quia cum tyrannus, contempto communi bono, quaerit privatum, consequens est, ut subditos diversimodi gravet, secundum quod diversis passionibus subiacet ad bona aliqua affectanda. Qui enim passione cupiditatis detinetur, bona subditorum rapit . . . Si vero iracundiae passioni subiaceat, pro nihilo sanguinem fundit, . . . quia scilicet non pro iustitia, sed per potestatem occidit pro libidine voluntatis. Sic igitur nulla erit securitas, sed omnia sunt incerta . . . Nec solum in corporalibus subditos gravat, sed etiam spiritualia eorum bona impedit, quia qui plus praeesse appetit quam prodesse, omnem profectum subditorum impediunt, suspicantes omnem subditorum excellentiam suae iniquae dominationi praeiudicium esse. Tyrannis enim magis boni quam mali suspecti sunt, semperque his aliena virtus formidolosa est. Conantur igitur praedicti tyranni, ne ipsorum subditi virtuosus effectus magnanimitatis concipiant spiritum, et eorum iniquam dominationem non ferant, ne inter subditos amicitiae foedus firmetur, et pacis emolumento ad invicem gaudeant, ut sic dum unus de altero non confidit, contra eorum dominium aliquid moliri non possint. Propter quod inter ipsos discordias seminant, exortas nutriunt, et ea quae ad foederationem hominum pertinent, ut connubia et convivium, prohibent, et caetera huiusmodi, per quae inter homines solet familiaritas et fiducia generari. Conantur etiam ne potentes aut divites fiant, quia subditis secundum suae malitiae conscientiam suspicantes, sicut ipsi potentia et divitiis ad nocendum utuntur, ita timent ne potentia subditorum et divitiae eis nocivae

431. Az egyeduralomnak nagy hátránya az, hogy könnyen fajulhat zsarnoksággá még akkor is, ha a nép is résztvesz a kormányzásban a parlament által. Ezért az ország kormányzatát úgy kell megszervezni, hogy az államfőnek ne legyen alkalma zsarnokoskodni. Tehát hatalmát mérsékelni kell s a parlamentbe oly jellemes férfiakat kell küldeni, akik mernek szembeszállni az államfő minden jogtalanságával szemben.¹ **Általában a legjobb államformának az egyeduralmat kell mondanunk,** ha az államfő hatalma észszerű korlátok közé szoríttatik, hogy megakadályoztassanak visszaélései, ha még valamely formában a nép is résztvesz a kormányzásban úgy, hogy a nép fiai még a legmagasabb tisztségekre is kerülhetnek. Azért legjobb ez az államforma, mert az államfő minden tekintély fölött áll, egy kézben van az állam gyeplője, tehát nem rángatják ide-oda s a nép, mert közvetve szintén résztvesz a kormányzásban, szereti a kormányzatot és érdeklődik az iránt.² Ide azonban az is szükséges, hogy az államfő ne csak uralkodjék, hanem kormányozzon is, ő is résztvegyen a kormányzás terheiben. Tehát *a mai elv, hogy a király uralkodik, de nem kormányoz, helytelen.*

432. A köztársasági államforma könnyebben fajul zsarnoksággá, mint az egyeduralom, mert a kormányzó családok viszálykodása miatt valamelyik család könnyebben kaphatja kezébe az egész hatalmat, amelyet azután a többi családdal szemben kíméletlenül kihasznál. Ezt bizonyítja a történelem is.³ Mindazáltal a

reddantur . . . Ex hoc autem contingit, ut, dum praesidentes, qui subditos ad virtutes inducere deberent, virtuti subditorum nequiter invident, et eam pro posse impediunt, sub tyrannis pauci virtuosí inveniantur . . . Naturale etiam est, ut homines, sub timore nutriti, in servilem degenerent animum, et pusillanimes fiunt ad omne virile opus et strenuum . . . Nec est mirum, quia homo absque ratione secundum animae suae libidinem praesidens nihil differt a bestia, unde Salomon: Leo rugiens et ursus esuriens princeps impius super populum pauperem; et ideo a tyrannis se abscondunt homines, sicut a crudelibus bestiis, idemque videtur tyranno subiici, et bestiae servienti substerni." (Ugyanott. I. 3.)

¹ „Laborandum est diligenti studio, ut sic multitudini provideatur de rege, ut non incidant in tyrannum . . . Deinde sic disponenda est regni gubernatio, ut regi iam instituto tyrannidis subtrahatur occasio. Simul etiam sic eius temperetur potestas, ut in tyrannidem de facili declinora non possit." (Ugyanott. I. 6.)

² „Circa bonam ordinationem principum in aliqua civitate vel gente duo sunt attendenda: quorum unum est, ut omnes aliquam partem habeant in principatu; per hoc enim conservatur pax populi, et omnes talem ordinationem amant et custodiunt, ut dicitur. Aliud est, quod attenditur secundum speciem regiminis vel ordinationis principatuum . . . Unde optima ordinatio principum est in aliqua civitate vel regno, in quo unus praeficitur secundum virtutem, qui omnibus praesit; per hoc ipso sunt aliqui principantes secundum virtutem; et tamen talis principatus ad omnes pertinet, tum quia ex omnibus eligi possunt, tum quia etiam ab omnibus eliguntur. Talis enim est omnis politia bene commixta ex regno, inquantum unus praeest ex aristocratia, inquantum multi principantur secundum virtutem et ex democratia, id est potestate populi, inquantum ex popularibus possunt eligi principes, et ad populum pertinet electio principum." (Aquinói Szent Tamás: Summa theologica. 1^a 2^{ae}, qu. 105. a. 1.)

³ „Amplius, non minus contingit in tyrannidem verti regimen multorum quam unius, sed forte frequentius. Exorta namque dissensione per regimen

köztársasági államformának is sok jó oldala van. Mindenekelőtt a zsarnokság, ha lábra kap benne, nem annyira kíméletlen és nem is oly tartós, mint a monarchiában. Továbbá a hazafiság érzése élénk benne s a történelem tanúsága szerint a köztársaságokban sokszor szívesebben hozzák meg a nagy áldozatokat, mint az egyeduradalomban viselik a kisebb terheket. Végül pedig a nagy tömeg, mivel keveset gondolkozik, hajlandó azt gondolni, hogy áldozatai inkább a király, mint a közösség javára történnek.¹

Mindeneket mérlegre téve azt kell mondanunk, hogy **az egyeduradalom a legjobb államforma**, mert az államalkotás főcélja béke és nyugalom létesítése, a személy- és vagyonbiztonság és oly állapotok létesítése, amelyekben mindenki megtalálhatja földi boldogulását. Ez pedig az egyeduradalomban vihető keresztül a legjobban.

II.

Az állam célja.

Mi az állam közvetlen célja?

433. Az államalkotás az emberi természet szükséglete. Az emberek azért tömörülnek államokba, hogy földi életüket okosan berendezhessék, hogy földi boldogulásukat megtalálhassák. Röviden: **az állam közvetlen célja közjólét létesítése.**

És mi a *közjólét*?² Az egyesek földi boldogsága és földi boldogulása együttvéve. Ha mindenki boldogulhat és tehetségeit kifejezheti a maga, mások és a köz javára, akkor megvan a közjólét. Tehát a közjólét sok embernek egymáshoz való viszonyát fejezi ki úgy, hogy mindenegyus ember embertársaiban földi boldogulásának és földi boldogságának a segítőtársát és támaszát találja meg.

Az államnak úgy kell működnie, hogy oly állapotokat

plurium, contingit saepe unum super alios superare et sibi soli multitudinis dominium usurpare, quod quidem ex his, quae pro tempore fuerunt, manifeste inspicere potest. Nam fere omnium multorum regimen est in tyrannidem terminatum, ut in romana republica manifeste apparet. Quae cum diu per plures magistratus administrata fuisset, exortis simultatibus, dissessionis et bellis civilibus, in crudelissimos tyrannos incidit; et universaliter si quis praeterita facta et quae nunc fiunt, diligenter consideret, plures inveniet exercuisse tyrannidem in terris, quae per multos reguntur, quam in illis, quae gubernantur per unum." (Aquinói Szent Tamás: De regimine principum. I. 5.)

¹ „Experimento videtur, quod una civitas per annuos rectores administrata, plus potest interdum, quam rex aliquis, si haberet tres vel quatuor civitates: parvaeque servitiae exacta a regibus gravius ferunt, quam magna onera, si a communitate civium imponantur." (Ugyanott. I. 4.)

² Lásd: Kecskés Pál: A keresztény társadalomelmélet alapelvei. 1938. 88. és a következő oldalai.

teremtsen, amelyekben mindenki elérhesse földi boldogulását. A magánjólét nem tartozik az állam ügykörébe. Hogy az adott viszonyokat és körülményeket miképpen tudják egyesek mások erkölcsi és anyagi megkárosítása nélkül a saját javukra felhasználni, az az egyesek dolga. És ha a társadalmi viszonyok úgy alakulnának, hogy a közjólét kevesek jóléte kezdene lenni, akkor az államnak kötelessége közbelépni és rendet teremteni. Röviden: az államnak kötelessége mindent megtenni, amely célból az ész és az akarat az államot létesítette, vagyis köteles úgy rendezni az állapotokat, hogy mindenki elérhesse földi boldogulását. **Tehát az államnak a közvetlen célja közjólét létesítése.**

Mi az állam közvetett, vagyis végső célja?

434. Az emberek államokba tömörülnek, hogy minél jobban boldogulhassanak itt a földön. Amikor másokkal társaságban élünk, viszonyban vagyunk velük és e viszonyból kötelességek hármlának reánk, de jogok is megilletnek minket. E jogok és kötelességek összetettsége zsinórmértéket követel, amelyhez mindenkinek alkalmazkodnia kell cselekedeteiben. Ha nem volna ilyen zsinórmérték, lehetetlen lenne társadalmi együttélés, mert mindenki kénye-kedve szerint cselekednék, az erősebb vagy ravaszabb legyűrné a gyöngébbet s az ököljog lenne az uralkodó. Így a társadalmi együttélés örökös harc és forrongás lenne, forradalmat forradalom követne, rabszolgák és zsarnokok állanának egymással szemben. Ez pedig éppen ellenkezője annak, amit az emberiség az államok létesítésével elérni akart. Tehát kell lennie bizonyos zsinórmértéknek, amelyhez alkalmazkodnunk kell, hogy jogainkkal észszerűen élhessünk és kötelességeinknek pontosan megfelelhessünk. És ha van ilyen zsinórmérték, mert lennie kell, akkor ez egyúttal zsinórmértéke jogainknak, de zsinórmértéke kötelességeinknek is, mert az, amihez alkalmazkodnunk kell cselekedeteinkben, egyúttal szabályozója jogainknak is, kötelességeinknek is.

Ez a zsinórmérték nem lehet az állam, mert ez emberek nélkül üres fogalom; de nem lehet e zsinórmérték a társulási hajlam sem, mert ez bizonyos törvények szerint működik, amelyeket nem a társulási hajlam létesített. E zsinórmérték előbbi az államnál és előbbi a társulási hajlamnál is. Az állam és a társulási hajlam csak úgy keletkezhett, hogy van előttük valaki, aki törvényeiket meghatározta és alanyukat, t. i. az embert megteremtette. Ez a valaki, ez a zsinórmérték az Isten akarata. Igaz, hogy e zsinórmérték megismerése végett nem fordulunk egyenesen és közvetlenül az Istenhez. Ezért bennünk van annak az eszköze, aminek segítségével az Isten akaratát megismerhetjük. Ez az eszköz értelmes természetünk, mert értelmes természetünkkel ismerjük meg, hogy mi az Isten akarata és létesítjük mindazt, ami közvetve vagy közvetlenül az Isten akarata szerint való. **Tehát az állam minden működésének zsinórmértéke az Isten-**

nek eszes természetünk, vagyis a természetes ész által megismerhető szent akarata. Az Isten azt akarja, hogy mindaz, amit az ember létesít, az ember végső célját szolgálja s ezért **az állam végső célja az ember végső célja.** Más szavakkal: **az állam végső célja az Isten dicsőítése.**

435. Ezt az igazságot némiképen más úton is lehozhatjuk.

Abban mindenki megegyezik, hogy az állam közvetlen célja közjólét létesítése és fenntartása. A közjólét sok embernek egymáshoz való viszonya. De ha az emberek viszonyban vannak egymással, kell, hogy e viszonyt valami szabályozza is. E viszony szabályozója nem lehet mindenben az állam, mert az állam is csak következménye e viszonnak, tehát neki is van szabályozója, vagyis bizonyos zsinórmértékhez kell alkalmazkodnia. Az államhatalom kezelői emberek és mert emberek, azért mindenféle néven nevezendő cselekedeteiknek a zsinórmértéke utolsó elemzésben az Istennek a természetes ész által megismerhető szent akarata; tehát az államhatalom minden ténykedésének is a zsinórmértéke az Isten akarata. Amikor az emberek államokat alkotnak, megmarad értelmes természetük, következésképp értelmes természetüknek megfelelően kell kormányozni őket. És amikor valaki az államhatalom kezelője lesz, szintén megmarad értelmes természete, következésképp értelmes természetének megfelelően kell kormányoznia. Azonban az ember értelmes természete az Isten akaratának megfelelő cselekvésmódot követeli; és mert az Isten akaratának a megismerése és azután teljesítése **vallás, azért vallás nélkül nincs közjólét.** Vallás nélkül cselekedeteink zsinórmértéke hideg és rideg önzésünk, amely csak a magunk becses személyét és jólétét tekinti s ennek rendel alá mindent, még mások jólétét, egészségét, sőt életét is. A vallástalan, de már a felületes vallásos államban is felül elnyomás, erőszakoskodás és panamázás uralkodik, alul pedig elégedetlenség és forrongás, mert mind a hatalom, mind az egyesek soha ki nem elégíthető önzésükre hallgatnak. **A vallás alapja és nélkülözhetetlen föltétele az államnak.**¹ A vallás természetünknek legtermészetesebb szükséglete s ezért természetes, hogy annak is, amit az ember céljára való tekintettel akár közvetlenül, akár közvetve létesít, természetszerű szükséglete a vallás.² Mivel pedig az ember azért létesít államokat, hogy életét a legcélszerűbben használhassa fel s az életnek cél-

¹ „Ész és tapasztalat bizonyítja, hogy vallás nélkül nincs erkölcs, azért nem is hazafi, aki a vallást, a társadalom e hatalmas pillérét, aláássa. (Washington.)

² „In Wirklichkeit ist jene Erlösung ausschliesslich das Werk der Religion; und darum ist es die Religion — die tiefste Wurzel aller Dauerverpflichtung — die den Staat begründet, und der Staatergründer vermag nur insoweit Dauern des zu bauen, als er auf diesem Fundamente weiterarbeitet und sich stets bewusst bleibt, dass die zeitlichen Interessen nur in der Pflege der ewigen Interessen sichergestellt sind.“ (F. W. Foerster: Alte und neue Erziehung. 1936. 13. oldal.)

szerű és észszerű felhasználása csak akkor történhet, ha a földi élet céljára, az Isten dicsőítésére s az örök üdvösség megnyerésére való tekintettel éljük le életünket, azért az államalkotás közvetve végső célunkra való tekintettel történik, vagyis **a vallás természet-szerű szükelete az államnak is.** A mondottakból következik, hogy **az államnak közvetett, vagyis végső célja az ember végső célja.** Más szavakkal: **az állam végső célja az Isten dicsőítése.**

436. A mondottakból még a következő igazságokat kapjuk.

a) **Az állam közvetlen célja az emberek földi boldogulásának az előmozdítása, más szavakkal: közjólét teremtése és közvetett vagyis végső célja az ember végső célja, tehát az Isten dicsőítése és hogy polgárai végső céljukon dolgozhassanak.¹ Az állam végső célját úgy valósítja meg, hogy minden tevékenységében szigorúan ragaszkodik a természetes erkölcstörvényekhez,** hiszen ezek az ész és az akarat törvényei, amelyek az államot létrehozták.²

b) **Az állam az ember végső céljának van alárendelve s így vele szemben eszköz jellegével bír,** ha közvetve is, t. i. a földi boldoguláson, illetőleg a földi boldogságon át.³

c) **Az állam nem helyezkedhet szembe az ember**

¹ „Ad regis officium pertinet ea ratione vitam multitudinis bonam procurare, secundum quod congruit ad coelestem beatitudinem consequendam, ut scilicet ea praecipiat, quae ad coelestem beatitudinem ducunt et eorum contraria . . . interdicat.” (Aquinói Szent Tamás: *Deregimine principum* I. 15.) — „Sed quia homo vivendo secundum virtutem ad ulteriorem finem ordinatur, qui consistit in fruitione divina, . . . oportet eundem finem esse multitudinis humanae, qui est hominis unius.” (Ugyanott. I. 14.) — A társadalmi kötelességek és jogok meghatározása gyakorlatilag teljesen haszontalan lenne az emberre nézve, ha nem léteznék politikai hatalom, melynek hivatása tiszteletet szerezni ama jogoknak. És a közhatalom ez intézményének az ember társadalmi jogaira és kötelességeire való felügyelet nem egyedüli tárgya. Az emberi társadalom s következtésképp a politikai hatalom és intézmények egy fő-fő hivatása: növelni, a társadalom többi tagjainak erőivel hatványozni az egyed erejét s következtésképpen alkalmassá tenni azt, hogy nagyobb biztonsággal követhesse rendeltetését s leküzdhesse az akadályokat, amelyek ama rendeltetés útjában állanak.” (Gonzalez—Michalek: *Tanulmányok Aquinói Szent Tamás bölcsészetéről*. 1885, III. 361—362. oldal. — Lásd még: J. Maritain: *Primaute du Spirituel*. 17 ezer. 1927, 25. és következő oldalait.

² „Omnis lex humanitus posita intantum habet de ratione legis, inquantum a lege naturae derivatur. Si vero in aliquo a lege naturali discordet, iam non erit lex, sed legis corruptio.” (Aquinói Szent Tamás: *Summa theologica*. 1^a 2^{ae}, qu. 95, a. 2.) — Lásd még ugyanott. 1^a 2^{ae}, qu. 93, a. 3.

³ „Die Bestimmung des Menschen gibt auch dem Staate die Richtlinien, der Mensch soll durch tugendhaften Wandel zur Seeligkeit, per virtuosam vitam ad fruitionem divinam, gelangen und der Staat soll ihn darin fördern.” (O. Willmann: *Geschichte des Idealismus* 2 1907, 440. oldal.) — „Nicht der Mensch ist des Staates wegen, sondern der Staat ist des Menschen wegen da.” (V. Cathrein: *Moralphilosophie*.⁵ II. 525. és 531. oldal.) — „La société est un moyen naturel pour l'homme d'atteindre sa fin.” (B. Roland—Gosselin: *La doctrine politique de S. Th. d'A.* 1928, 164. oldal.) — Lásd még: M. Scheler: *Der Formalismus in der Ethik und die materielle Wertethik*.

természetével és azzal, amit az ember természeténél fogva elérni akar, sőt köteles is;¹ tehát nem helyezkedhet szembe az Isten dicsőítésével s az ember végső céljával, hanem rajta munkálkodnia kell, ha közvetve is, t. i. az erkölcstörvényekhez való alkalmazkodás által a földi boldoguláson át.

d) Az állam minden cselekedetének közelebbi zsinórmértéke az ember értelmes természete, mert az erkölcstörvényeknek is közelebbi zsinórmértékük az ember értelmes természete; **távolabbi zsinórmértéke pedig az ember értelmes természetén át az Istennek az ész által megismerhető szent akarata.** Amikor az állam e zsinórmértékhez alkalmazkodik, akkor közvetett célján is dolgozik.

437. Ezek után már megadhatjuk az állam meghatározását is. „*A társadalomnak az az érdekközössége, amely az általános közjót, tehát az ember földi életére és ennek minden ágára kiterjedő valódi javak és eszmények megvalósítását, vagy — amennyiben ezek egyik-másika hatalmi körén túl esnék — ezek védelmét és előmozdítását ismeri céljának, — az állam.*”² Rövidebben: *az állam a közjólétet célzó szervezett társadalom.*

Más vélemények az állam céljáról.

438. Mindenekelőtt megemlékezünk amaz irányzatról, amely az állam célját szűkre szabja. Ez a *tiszta jogállam-elmélet*. Ez elmélet szerint az államnak más feladata nincs, mint a jogok védelme. A követők három alapon állanak bizonyításaikban.

a) Az első csoport nemzetgazdasági alapon áll s azt tanítja, hogy a gazdasági téren nem szabad korlátoznunk az embert, csak jogait kell védenünk. Ez fogja meghozni a jólétet, a szabadverseny teszi naggyá az államot. Jelszava: *laissez faire, laissez passer, et le monde va de lui-même* — hagyjátok fejlődni a dolgokat a maguk rendje szerint és akkor a világ is magától fejlődik a maga rendje szerint. E csoport követői Angliában: *A. Smith, D. Ricardo* stb., Franciaországban: *J. B. Say, Fr. Bastiat* stb., Németországban különösen: a *liberalizmus*.

b) A második csoport azt mondja, hogy ő a jog alapján áll és *Kantot* vallja vezérének. Kant azt vallja, hogy az embernek szabadnak kell lennie nemcsak belső akarásában, hanem külső cselekedeteiben is. A jog a külső cselekedetekre vonatkozik és nem más, mint ama föltételek foglalatja, amelyek alatt az egyik embernek önkénye egy másik embernek önkénye mellett a szabadság általános törvénye szerint megállhat. Az államnak nincs más

¹ „Homo non ordinatur ad communitatem politicam secundum se totum et secundum omnia sua.” (Aquinói Szent Tamás: *Summa theologiae*. 1^a 2^{ae}, qu. 21, a. 4, ad 3.)

² Horváth Sándor: *Állameszme és a népek önrendelkezési joga*. 1918. 12. oldal.

feladata, csak az, hogy ezek az önkények a szabadság sérelme nélkül megvalósulhassanak. E csoport felfogását a legkövetkezetesebben *W. Humboldt* fejtette ki.

c) A harmadik csoport azt mondja, hogy ő a természet-bölcsélet alapján áll és főképviselője *Herbert Spencer*. Ő azt tanítja, hogy az emberi nemnél is meg kell lennie a küzdelemnek a létért, mert ezt tapasztaljuk mindenütt a természetben. Ezért az állam feladata csak a jogvédelem, hogy a gyöngébb egyedek elpusztuljanak. Így csak az erős és kiváló egyedek maradnak meg s ezáltal az emberiség nemesedik.

Felelet. Az embereket nemcsak a szabadság és biztonság szükséglete vezette államalkotásra, hanem más szellemi és testi szükségletek is, amelyek a földi boldoguláshoz tartoznak. Az ember kifejtőzni akar s mert erre a család a maga szűk körével nem elegendő, azért államokat is alkotott. Tehát az állam célja nemcsak a jogvédelem, hanem ennél több, t. i. mindazokat a feltételeket is megteremteni, amelyek mellett az ember kifejtőzhet. Különbön is ez az elmélet ellentmondásban van önmagával. U. i. ha az állam célja csak a jogvédelem, akkor nemcsak az erősebbnek és a ravaszabbnak a jogát kell védenie, hanem a gyöngébbnek is, hogy ne szipolyozhassák ki. A gyöngébb védelme pedig abban áll, hogy az erősebbet és ravaszabbat korlátozza önzésében és kapzsiságában s rászorítja őt a felebaráti szeretet kötelességeire. Tehát az államnak nemcsak jogvédelem a célja, hanem más is és ezért **a tiszta jogállam-elmélet elvetendő.**

439. Míg az előbbi irányzat nagyon szűkre szabta az állam célját, addig ez a másik irányzat túlságosan kitágítja és öncélnak teszi meg az államot. Ez az irányzat még pogány talajon született. A pogány ókor népei: az egyiptomiak, a babiloniak, . . . a görögök, a rómaiak az embert mint személyt nagyon félreismerték, mert benne csak társadalmi lényt láttak, aki az államnak születik, él és hal. Ez a pogány ókor közjogának oly alapvető tétele volt, amelyet minden ember, még a legértelmesebbek is magától értetődőnek tartottak annyira, hogy minél inkább civilizáltabb volt az állam, annál inkább kifejezésre juttatták az embernek társadalmi lény voltát. E tételt még *Plato* is elfogadta „Köztársaság” című művében, amelyben a családot kellemetlen intézménynek mondja, a nem szívesen látott gyermekre halált mond és hirdeti a vagyonszűkítést. És mindezt azért, mert az államot tartja az ember céljának.¹ *Aristotelesnek*, a pogány ókor legnagyobb gondolkodójának is hasonló volt a véleménye. Ő a rabszolgaságot igazságos intézménynek mondta, megengedte a magzatelhajtást, a gyermek-

¹ Godefroid—Michel: A modern civilizáció kezdetei. 1928, 14—15. oldal. — K. Praechter: Die Philosophie des Altertums.¹² 1926. (F. Überweg: Grundriss der Geschichte der Philosophie.) 339. oldal. — Nagy József: A filozófia története. 1921. 55. oldal.

gyilkosságot, és a házi tűzhely nevelő hatását az államra ruházta, mert nála is az állam volt az ember célja és istene.¹

Igaz ugyan, hogy vannak ókori írók, akik az egyént önmagában is fontosnak tekintették s az egyén rendeltetését és kiművelését a szociális szempont nélkül is nagyra értékelték. Egyes bölcséleti irányok „rejtetten élj” elve(bene qui latuit, bene vixit) az állami élettől való teljes visszavonulást és az embernek önmagával foglalkozó életét tekintette a boldogság forrásának és az ember céljának. Mindazáltal a pogány ókor felfogásának jellegzetessége, amelyet egész közléte is kidomborított: minden az állam és ennek alárendelte az embert mint egyént minden tekintetben.

Csak a kereszténység törte meg az állam öncélúságának elvét s állította helyre az ember személyi méltóságát. Azonban a *renaissance*-ban ismét felütötte fejét az állami öncélúság. *N. Machiavelli* (1469—1527) volt ennek első hangoztatója. Machiavelli azt tanította, hogy az államnak mindenben van joga, még a vallás és az erkölcs is az állam hatalma alatt van, a polgárok lelkiismerete az állam pozitív törvényei. Még jobban istenítette az államot *Schelling* és *Hegel*. Mind a ketten az államot abszolútnak, istennek vallották. Hegel gondolatait elfogadta a *szocializmus* is. A szocializmus szerint az ember a közösségért van, az egyes embernek teljesen bele kell olvadnia a közösségbe, egyéniségét, személyiségét teljesen el kell veszítenie, mert ő nem egyéb, mint a szocialista államszervezetben egy kerék, egy alkatrész, aki csak a közösségért él és hal.

Felelet. Az állam öncélúsága teljesen megsemmisíti az emberi személyiséget, pusztá eszközzé süllyeszti le, visszaállítja a rabszolgaság intézményét. Nem az ember van az államért, hanem az állam van az emberért. Ezért a gyakorlatban a szocialista állam a vezetőknek személyi érdekeiért feláldozza százazrek jólétét és boldogságát, elviselhetetlen zsarnokságot teremt. Tehát **az állam öncélúsága elvetendő.**

III.

Az állam anyaga.

Az ország.

440. Az állam egymásmellett letelepült emberek, illetőleg családok egysége. A földet, amelyen a családok letelepültek, hogy államot alkossanak, *országnak* nevezzük. Az országot a természet

¹ Godefroid—Michel: A modern civilizáció kezdetei. 1928, 15—16. oldal.
— Pauler Ákos: Aristoteles. 1922, 116, 123, 124. oldal.

adta az államnak, hogy azon a talajon megállva munkálkodjék polgárainak földi jólétén az ember végső céljára való tekintettel. Az ország a természet adománya; azonban határainak a meg rögzítése már a történelmi tényezők eredménye. A bizonyos területen lakó népet vagy népeket a közös sors, a közös szenvedés, a közös dicsőség s e közösség folytán keletkezett közös szokások és közös jogi szabályok kovácsolták össze nemzetté s ameddig e nemzet terjedt, ott rögződtek meg országának a határai.

A történelem tanúsága szerint voltak államok meghatározott ország nélkül. Pl. a népvándorlások korában egyes népek ideoda mozogtak. E népek valóságos államokat alkottak, mert valamilyen elnevezésű közös fő alatt állottak és megvolt a törvényhozó és végrehajtó hatalmuk, csak meghatározott területük nem volt. Azonban e népek hazát kerestek, céljuk volt valamely területen véglegesen megtelepedni. És tényleg ugyancsak a történelem tanúsága szerint a vándorló népek, ha az örökös harcokban nem morzsolódtak fel, végül is hazát szereztek, országot alapítottak. Tehát az ország hozzátartozik az államhoz.

441. A szocializmus és különösen az ú. n. agrárszocializmus azt tanítja, hogy az ország földje az egész népé mint közösségé, úgyhogy magánföldtulajdon nincs. A nép az ország földjét közösen dolgozza meg s a föld által nyújtott javakon közösen osztozkodik a családok szükségletei szerint.

A *szocializmusnak* ez a tanítása csak természetes következménye annak, hogy minden termelési eszközt közössé akar tenni, az állam tulajdonába akarja juttatni, mert az emberben nem lát mást, mint az állam gépezetében egy alkatrészt.

A szocializmusnak ez a tanítása teljesen hamis, az ember teljes félreismerésén alapszik, de az állam célját is nagyon rosszul magyarázza; továbbá a magántulajdon jogosultságának, sőt szükségességének a tagadásán épül föl. Mivel minderről már volt szó és bebizonyítottuk, hogy a szocializmus tanítása tarthatatlan, azért **a szocializmus elvetendő.**

A polgárság.

442. Az államhoz tartozó egyes embereket *polgároknak* nevezzük s a polgárok összessége in concreto az állam. Az államban a polgárok foglalkozása nem ugyanaz, hanem nagyon különböző. E foglalkozások különbözősége szerint az állam társadalmilag tagozódik, különböző osztályokra oszlik. Így van a földművelők osztálya, az iparosok osztálya, az ú. n. középosztály és a vezető osztály. Mindegyik osztály keretén belül ismét vannak tagozódások. Az állam fennállását éppen ez a tagozódás teszi lehetségessé, mert az egyes ember csak így tudja szükségleteit megszerezni és életét értelmes természetének megfelelően okosan berendezni, valamint észszerűen felhasználni végső céljára való tekintettel. Azonban ez a tagozódás csak akkor szolgálja mindenkinek az

érdekét, ha az állam igazságosan rendezi az osztályok egymásközi viszonyait; vigyáz arra, hogy a különböző osztályok között meglegyen a békés együttélésnek és a rendezettségnek megfelelő egyensúly, nehogy valamelyik osztály igazságtalanul túlsúlyra vergődjék s a többi osztályokat vagy csak egyes osztályokat elnyomjon. A különböző osztályok érdekeit összhangba hozni csak akkor lehet, ha az állam szigorúan alkalmazkodik az ember értelmes természetéhez. Ez az értelmes természet biztos zsinórmérték, mert zsinórmértéke nemcsak a kormányzottaknak, hanem a kormányzóknak is.

IV.

Az állam tevékenységei.

Az államhatalom tulajdonságai.

443. Az államnak a célja közjólét teremtése. E végből szüksége van mindamaz eszközökre, amelyek a közjólétet előmozdítják és amelyekkel a közjólét ellen irányuló minden cselekedetet megelőzhet vagy megtorolhat. Ez eszközökhöz joga van az államnak; de azután kötelessége úgy élni velük, hogy oly állapotokat teremtsen, amelyekben mindenki boldogulhasson. Tehát az államnak kötelessége mindent megtenni, amely célból az ember értelmes természete az államot létrehozta; kötelessége úgy rendezni a társadalmi viszonyokat, hogy földi boldogulásunkon át minél bizonyosabb legyen végső célunk elérése.

444. Hogy az állam célját elérhesse, azért a következő tulajdonságokkal kell bírnia.

a) **Az államhatalomnak egységesnek és oszthatatlannak kell lennie.** Ez azt jelenti, hogy minden államban csak egyetlen államhatalom lehetséges, mert ha több volna, a polgárok nem tudnák, hogy melyiknek engedelmeskedjenek s ez békétlenséget és rendetlenséget szülne. Mindazáltal nem szabad összetévesztenünk az államhatalom egységét a hordozó egységgel, mert nem föltétlenül szükséges, hogy ez a hordozó egyes fizikai egység, tehát csak egy meghatározott ember legyen, bár mai nap ez így van (király, császár, elnök, kormányzó, vezér, diktátor stb.).

b) A legfőbb hatalom hordozóját *szuverénnek* mondjuk. A *szuverenitásnak* két oldala van: *pozitív* és *negatív*. Pozitív oldalról tekintve azt jelenti, hogy a kormányzásban résztvevők végeredményben az államfőtől kapják megbízatásukat (kinevezésüket); negatív oldalról tekintve pedig azt jelenti, hogy más állam legfőbb hatalmának nincs alávetve. A szuverenitás még azt is magában foglalja, hogy **az államfő nem felelős:** az alattvalók nem

kérhetik számon cselekedeteit, különben nem volna a legfőbb hatalom. Mégis megjegyezzük, hogy ezt a felelőtlenséget nem szabad összetévesztenünk a mindenhatósággal, vagy azzal, mintha az államfő nem volna felelős az Istennek. Az államfő is ember, tehát mindenegybes cselekedetéért számot kell adnia az Istennek. Minden hatalom az Istentől származik, következőleg minden teremtetett lény hatalma csak korlátolt lehet. Tehát **a szuverenitás is korlátolt és súlyos kötelességekkel összekötött jog.**

Az államhatalom terjedelme.

445. Az Isten az egyedüli korlátlan úr; minden más hatalom korlátolt, tehát az államhatalom is, következőleg meghatározott terjedelme van. E terjedelemre a következő szabályok vannak.¹

a) **Az államhatalomnak megvan mindaz a joga, amely célja eléréséhez szükséges.** Ebből következik, hogy az államhatalomnak nincs joga olyasmit parancsolni, ami céljával ellentmondásban van, a közjólétet károsítja vagy akadályozza s általában nem szolgálja az állam célját.

b) **Az államnak nincs joga olyasmit parancsolni, ami az Istennek világosan megismert szent akaratával ellenkezik.** Észszerűen lehetetlen is, hogy az állam tudatosan szembehelyezkedjék hatalmának forrásával, az Istennel. Tehát az államhatalomnak és általában a világi felsőbbségnek nem szabad olyant parancsolnia, ami a természetes erkölcstörvénnyel ellenkezik. És ha ilyesmit parancsol az állam, akkor parancsa semmis, senki sem köteles az ilyen parancsnak engedelmeskedni, sőt nem is szabad. A természetes erkölcstörvények az Isten parancsai, a felsőbbség parancsai pedig emberi rendelkezések. Ha tehát az Isten akaratával összeütközésbe kerül az emberi akarat rendelkezése, akkor csak a magasabbnak szabad engedelmeskednünk: inkább kell engedelmeskednünk az Istennek, mint az embereknek.

Mai nap nagyon hangoztatják és cselekedetekkel mutatják is a politikai erkölcsnek a magánerkölcstől való elkülönítettségét, s ez alatt azt értik, hogy sokszor a politikusnak nem bűn az, ami a magánembernek bűn; pl. hazugság, becsapás, csalás, erőszakoskodás, visszaélés stb. Ez teljesen hamis felfogás, mert a természet-törvény egyenlően kötelez mindenkit, akár magánember, akár politikus. Ha tehát a magánembernek nem szabad hazudnia, csalnia, árulónak lennie stb., akkor a politikusnak sem; sőt a politikusnak még kényesebbnek kell lennie a természet-törvények megtartásában, mint más embernek, hogy jó példát adjon és ne mételeyezzen. Tehát **a magánerkölcstől elkülönített politikai erkölcs elvetendő.**

c) **Az államhatalmat korlátozza a szokásjog és a szerződés.** Ez magától értetődik. Ha valamelyik alattvaló szokás

¹ Lásd: V. Cathrein: Moralphilosophie. II. 1911, 558. és következő oldalai.

vagy szerződés folytán valami jogot szerzett az állammal szemben, akkor a hatalom ezt egyoldalúlag nem szüntetheti meg, ha nem akar jogsértő lenni, sőt védenie kell e jogot.

d) **Az állam oltalma minden jogra kiterjed.** Nincs jog, amelyet az államnak nem kellene védenie, mert minél tökéletesebb a jogbiztonság, annál erősebben áll az állam is. Tehát az állam köteles védeni az életet, a biztonságot, a tisztességet, a becsületet, a szabadságot, a tulajdont stb. s ezért az emberölést, a gyilkosságot, testi sértést, rablást, lopást, csalást, uzsorát stb. tiltja és bünteti. Továbbá védi a családot s ezért tiltja és bünteti a házasságtörést s a soknejűséget stb. Végül tiltania és büntetnie kell az Isten nyílt tagadását, a vallásosság, a házasság, a magántulajdon, az engedelmesség stb. ellen intézett támadásokat, mert ezek az államot alapjaiban ingatják meg.

e) **Végül az államhatalom köteles mindazt támogatni és előmozdítani, ami az állampolgárok ideiglenes jólétére vonatkozik.** Tehát az egyéni kezdeményezéseket nem sajátíthatja ki és nem foglalhatja le az állam, sőt segítenie kell ezeket, ha észreveszi, hogy azok a közjólétet szolgálják.

Az állam és a vallás viszonya.

446. Az eszmék birodalmában semminek sincs annyi ellensége, mint a vallásnak. Némelyik ember mintegy halálos ellensége az ő örök és végső céljának; halálos ellensége emberi méltóságának; és hogy ezt kimutassa, támadja a vallást. A vallást a legkülönbözőbb módokon támadták és támadják, hogy megsemmisíthessék. Az egyik ilyen támadási mód a vallásnak magánüggévé való nyilvánítása. Azt mondják, hogy az ellen nincs kifogásuk, ha otthon vallásosak vagyunk és templomba járunk; de a szobából a közéletbe vinni a vallást, vagy a templomból az iskolába már nem szabad, mert a vallás magánügy és nem közös ügy. Lássuk, hogy mit mond e mérges ellenvetésre a természetes ész és keressük, hogy milyen viszony van az állam és a vallás között.

447. A vallás nem magánügy, mert magában foglalja az erkölcsösséget és így szabályozza az embereknek egymáshoz való viszonyát, szabályozza a jogokat és kötelességeket. A vallás magánügy, ha az embereket külön-külön vesszük; de akkor, amikor az emberek szervezett társadalomba, vagyis államba tömörülnek, mindaz, ami az embereknek egymáshoz való viszonyát szabályozza, már közös ügy is és még inkább a vallás, mert a legalkalmasabb arra, hogy az embert a társadalmi együttélés törvényeinek megfelelően viselkedésre és cselekvésre ösztönözze. Az ember természetének megfelelően köteles dicsőíteni az Istent. De az ember, bár elsősorban zárt egység, t. i. személy, mégis lényegesen társadalmi lény is és ezért nem elégséges csupán, hogy az Istent csak otthonában dicsőítse, hanem társadalmilag is köteles dicsőíteni Őt. Tehát az embert a saját természete üzi és hajtja,

hogy otthonából a társadalomba s az állami életbe vigye bele a vallást, vagyis **a vallás közös ügy is**. Hogy egyesek miképen gyakorolják vallásukat, ahhoz mindenkinek semmi köze, ha ezáltal társadalmi és állami élet még lehetséges és ennyiben a vallás magánügy; de hogy a törvényes felsőbbség semmit sem tehet a vallás ellen, sőt éppen az ember értelmes természetére, tehát az államalkotás természetére is támaszkodva mindenben támogatni köteles és az ellene intézett támadásokat megtorolnia kell, mert — mint már mondtunk (435.) — a vallás szükséges alapja és nélkülözhetetlen föltétele az államnak, annyiban **a vallás közös ügy**. A mondottakból következik, hogy **az állam köteles a vallást védeni és a vallásosságot istápolni**.

448. Hogy a vallás közös ügy, az a következőkből is kitűnik.

Az állam csak azt parancsolhatja, ami a társadalmi együttéléshez föltétlenül szükséges és csak azt tilthatja, ami a társadalmi együttélést megnehezíti, kétségessé vagy lehetetlenné teszi. Az állam tiltja pl. az emberölést, a rablást, a gyújtogatást stb., de semmit sem törődik a parázna gondolatokkal és vágyakkal, a gonosz szándékokkal, a haraggal, a kisebb-nagyobb hazugságokkal stb., pedig e rosszak mind züllesztik és bomlasztják a társadalmat. Ha az állam parancsait és tilalmait megtartani akarjuk, akkor ezt a kisebb dolgokon kell kezdenünk, amelyek az állam hatalmi körén kívül esnek. De e kisebb dolgokban való állhatatosságot a vallásosságra támaszkodó erkölcsösség követeli s ezért az állam az arra illetékes tényezők (egyház) segítségével köteles mindent megtenni, hogy az emberek vallásosak legyenek. Ezt más szavakkal így mondjuk: **a vallás közös ügy**. Ebből pedig következik, hogy **az állam köteles a vallást védeni és köteles a vallásosságot istápolni**.

449. Észszerű alapokon lehetetlen is, hogy az állam ne istápolja a vallásosságot. U. i. a felsőbbség emberekből áll, akik személyek is, társadalmi lények is. Az ember mint személy és mint társadalmi lény köteles dicsőíteni az Istent, mert csak ekkor dicsőíti az Istent természetének megfelelően. Tehát a felsőbbség mindenegyes tagja is így köteles dicsőíteni az Istent. Azonban a felsőbbség nemcsak akkor dicsőíti az Istent társadalmilag, ha a közös istentiszteleteken résztvesz, hanem akkor is és a felsőbbség természetéből kifolyólag főképen akkor, ha a vallást védelmébe veszi és a vallásosságot segíti. Tehát **az állam éppen az ember társadalmi természeténél fogva köteles a vallást védeni és a vallásosságot elősegíteni**. Ezzel tartozik az állam a) az Istennek mint Teremtőjének, mert nemcsak a képességet, hanem az ösztönt is Ő teremtette az emberbe, hogy az ember államokat alkosson s így akarja is az államalkotást; b) magamagának, mert a vallás szükséges alapja és nélkülözhetetlen föltétele neki (435.); c) alattvalóinak, hogy a földi életük okos és célszerű berendezésén át végső céljukat elérhessék.

A mondottakból következik, hogy ez az elv: **a vallás**

csak magánügy, elvetendő; éppen így elvetendő a liberalizmusnak ez az elve is: az állam vallásnélküli.

*

450. Tehát az államnak létérdeke, hogy az emberek vallásosak legyenek. A vallásosságra való képesítés a családban kezdődik és ez a nevelés lényege. Azonban a szülők a társadalom mai fejlettségében a teljes nevelést vagy a nevelés szükséges bevégeztetését nem tudják megadni gyermekeiknek a földi boldogulás megszorodott föltételei miatt s ezért a társadalmilag keletkezett különböző rendű és rangú iskolákba küldik őket. Így az iskolákba ugyanaz a nevelés költözött, amelyet a szülőknek kellene végeztetniük a társadalom mostani fejlettségében, ha nem volnának iskolák. Tehát **az iskola oly intézmény, amely a földi boldogulás föltételeire való képesítésen át az Isten dicsőítésére s az örök üdvösség megnyerésére képesít.** (419—420.) Ebből következik, **hogy az iskola célja magasabb, mint az állam célja,** mert az állam közvetlen célja a földi boldogulás és ez az iskolánál csupán eszköz, hogy végső célját, az Isten dicsőítésére és az örök üdvösségre való képesítést megvalósíthassa.¹ Tehát **minden rendű és rangú iskolának vallásosan kell nevelnie,** mert lényege az Isten dicsőítésére való képesítés. Ha az államnak létérdeke, hogy az emberek vallásosak legyenek és mindegyik iskolának vallásosan kell nevelnie, mondhatjuk-e akkor, hogy az iskola az államé?

Van-e létjogosultsága az állami iskolának?

451. Amikor azt kérdezzük, vajon van-e létjogosultsága az állami iskolának, akkor azt keressük, hogy van-e joga az államnak az egyes iskolákba tanítókat kinevezni, őket felelősségre vonni, tantervet adni, óraszámot meghatározni, az iskolában rendezkedni és rendelkezni, az iskolai nevelést irányítani; röviden: van-e joga az államnak az iskolákat vagy csak egyes iskolákat is a magáénak mondani?

a) Az iskola célja az Isten dicsőítésére s az örök üdvösség megnyerésére való képesítés és ebben a földi boldogulásra való képesítés nem több, mint eszköz. Az állam célja pedig a közjólét, tehát kötelessége az összesség földi boldogulásán dolgozni. Ami az állam célja, az az iskolánál csupán eszköz, következésképp az iskola magasabbra tör, mint az állam. Igaz, hogy az államnak is kötelessége az Isten dicsőítésén, az emberek örök üdvösségén munkálkodni, de csak közvetve, míg közvetlen célja a közjólét előmozdítása, vagyis a földi boldogulás. Az állam csak közvetve dolgozik az Isten dicsőítésén és az emberek örök üdvösségén,

¹ Lásd mindezt részletesen kifejtve: Huszár Győző: Neveléstan a philosophia perennis alapján. I. 1933.

amennyiben a közjólétnek megfelelő állapotok előteremtésén intézkedéseinek és rendelkezéseinek a zsinórmértéke a természettörvények s ezek az Isten akaratát hirdetik. Ellenben az iskola az Isten dicsőítésén s az emberek örök üdvösségén egyenesen és közvetlenül dolgozik s a közjólétet csak azért veszi tekintetbe, hogy az egyes életformákra való képesítés által az Isten dicsőítésére s az örök üdvösségre való képesítést a társadalom fejlődésének megfelelően tökéletesíthesse. Az állam tekintettel van az ember végső céljára (legalább is így kellene lennie), amennyiben cselekedeteinek a zsinórmértéke az ember értelmes természete s ez az Isten akaratát hirdeti; de csak azért van arra tekintettel, hogy közjólétet teremthessen. Ezzel szemben az iskola csak azért van tekintettel a földi boldogulásra, hogy vele mint eszközzel az embert végső céljára képesíthesse. Tehát **az iskola célja magasabb az állam céljánál** és ezért az állam nem lehet ura az iskolának, vagyis **az állami iskolának nincs létjogosultsága.**¹

b) Az iskola célja magasabb az állam céljánál. Ha mégis az állam ura lehetne az iskolának, ez az ellentmondás elvébe ütköznék, tehát a gondolkodás törvényeivel is szemben állana. U. i. ha az állam ura az iskolának, akkor az iskola csupán eszköz lenne abban, hogy az állam vele elérhesse célját. Ebből következnek, hogy az iskola célja nem volna magasabb az állam céljánál. Így az iskolában olyan intézményünk lenne, amelynek célja magasabb az állam céljánál és ugyanakkor nem magasabb nála. Ez pedig nyilvánvaló ellentmondás. Tehát **az állami iskolának nincs létjogosultsága.**

c) Az iskolát a társadalmi állapotok fejlődése hozta létre, de nem a társadalomért vagy a közjólétért, hanem azért, hogy a nevelés a földi boldogulás egyes föltételeit a maga tökéletesítésére felhasználhassa. És mert a társadalom fejlődése tulajdonképpen csak alkalmi ok volt az iskolák keletkezésénél, hiszen a nevelés hozta mozgásba a szülőket mint hatóokot az iskolák keletkezésénél a földi boldogulás megszorodott föltételein át, azért a nevelés hozta létre az iskolákat, hogy ide költözzék. Így az iskolák nevelési intézmények. Mivel pedig **a nevelés magasabb valami, mint az állam,** azért **az állami iskolának nincs létjogosultsága.**²

¹ Mager a mondottakhoz hasonlóan így szól: „Warum soll der Staat nicht Schulherr und warum sollen die Landschulen nicht Staatssache sein? Weil die Natur des Staates und die Natur der Schulen es verbieten.“ (F. J. Knecht: Die Staatserziehung ist im Princip verwerflich. 1880, 27. oldal.)

² „Ergo auctoritatis politicae est non absorbere, sed tueri et defendere iura non tantum individuorum singillatim consideratorum, sed etiam societatis domesticae (család); societas enim domestica cum iuribus suis existit ante civilem . . . Ergo auctoritas politica nequit expoliari parentes iure educationis, sibi arragando hoc ius; potest tamen poenis animadvertere in parentes, qui educationis officium negligunt. — Ergo auctoritas civilis nequit cogere parentes, ut liberos per certum tempus scholis publicis (állami iskoláknak) tradant. Pue-

d) A közjólét a maga zsinórmértékét a nevelés által ismeri meg, következésképp nem lehet a nevelés irányítója, hanem lehet a nevelés külső eszköze s mint ilyen megteremtheti ama feltételeket, amelyeket a minél tökéletesebb nevelés megkövetel. Így a közjólét, illetőleg legfőbb öre: az állam építhet iskolákat, meghatározhatja a tudásban a minőséget és mennyiséget; de ezáltal nem az állam lesz létrehozója az iskolának. Az állam csak kötelességszerűen helyet és alkalmat ad a nevelésnek, hogy tökéletesedhessen és a földi boldogulás egyes feltételeinek a meghatározásával kívülről segíti a nevelést tökéletesedésében. Tehát **az állami iskolának nincs létjogosultsága.**

e) Az állam célja a közjólét s ezért oly társadalmi viszonyokról kell gondoskodnia, amelyekben minden ember megtalálhatja földi boldogulását. Az állam csakis az összességre van tekintettel és nincs tekintettel az egyes emberre. Az állam intézkedéseivel csak az összesség érdekeit szolgálja s ha védelmébe is veszi vagy segíti is az egyes embert, ezt mindenkor csupán az összességre való tekintettel teszi, hogy békés és rendezett társadalmi együttélés lehetséges legyen. Ezzel szemben az iskola az egyes emberért van, mindig az egyes ember érdekeit szolgálja s ha tekintettel is van az összességre, ezt csupán azért teszi, hogy az egyes embert boldogíthassa itt a földön és főképen halála után. Tehát az iskola az egyes emberért van és nem az összességért, vagyis az iskola és az állam működése lényegesen különbözik egymástól. Ezért **az állami iskolának nincs létjogosultsága.**

f) Az állam célja a közjólét. Hogy azonban az állam közjólétet teremthessen, szükséges, hogy bizonyos mértékben rendelkezék az emberekkel. A közjólét oly társadalmi állapotokban áll, amelyekben mindenki elérheti földi boldogulását. A közjólét-hez kettő szükséges: a) hogy az állam megfelelő társadalmi állapotokat teremtsen és b) hogy az ember képes legyen felhasználni a társadalmi állapotokat földi boldogulásánál. És hogy az egyes ember erre képes legyen, kell, hogy önálló is legyen, vagyis az ember nagykorú legyen. Ezért az állam csak a nagykorúakkal rendelkezhet bizonyos mértékben. A kiskorúak kiesnek az állam rendelkezései alól,¹ mert a viszonyok felhasználására még nem képesek.

rorum enim institutio scholaris ad educationem pertinet. Juvat tamen parentes, si per se solos omnia educationis munera explorare non volent, in educandis instituendisque liberis socios adhibere, quos tamen a parentibus dependere necesse est." (J. Gredt: Elementa philosophiae Aristotelico—Thomisticae. II.² 1912, 408. oldal.)

¹ Schleiermacher ezt mondja: „Staat und Erziehung sind zwei Begriffe, die an und für sich nicht zusammenfallen; denn der Staat ist ein Verhältniss der erwachsenen Menschen unter sich, und in dem Begriff liegt keine Beziehung darauf, woher die Erwachsenen kommen; und Erziehung ist ein Verhältniss der Generationen unter sich, in dem die eine erzieht und die andere erzogen wird; und die Erziehung kann sehr gut gedacht werden ohne den Staat und von ihm . . . Wie kommt der Staat rechtmässiger Weise dazu, einen thätigen Anteil

A kiskorúak nincsenek az állam rendelkezései alatt, legfőlebb néhány tilalom, de nem parancs vonatkozhat rájuk. E tilalmak oly vétségekre vonatkoznak, amelyek a társadalmi együttélést megnehezítik vagy lehetetlenné teszik (ölés, rablás, gyűjtögetés stb.). És ha az állam a közjólétre való tekintettel a kiskorúaknak is kénytelen valamit parancsolni (pl. minden gyermek iskolába járjon), ezt csak a nagykorúakon át, jogos nevelőiken keresztül teheti s e parancs áthágásáért nem a kiskorúak, hanem csupán jogos nevelők vonhatók felelősségre az állam által. Tehát a kiskorúak kiesnek az állam rendelkezései alól. Mivel pedig az iskola a kiskorúakért van, hiszen csak azok járnak iskolába, akiknél a nevelés még nem fejeződött be, azért az állam nem birtokosa az iskolának. Tehát **az állami iskolának nincs létjogosultsága.**

g) Az állami iskolának csak akkor lehetne létjogosultsága, ha azt be tudná bizonyítani, hogy csak akkor érheti el célját, ha az összes vagy egyes iskolák birtokosa lenne. De ezt még nem bizonyította be, mert nem is bizonyítható. Tehát **az állami iskolának nincs létjogosultsága.**

Ellenvetések.

452. Hogy az állami iskolának nincs létjogosultsága, ez ellen a következő ellenvetések tehetők.

a) Mondottuk, hogy a közjólét második követelménye az, hogy az ember képes legyen felhasználni a társadalmi állapotokat földi boldogulásánál. Erre támaszkodva az első ellenvetés így hangzik: ha a közjólét megköveteli, hogy az ember képes legyen felhasználni a társadalmi állapotokat földi boldogulásánál és az állam a közjólét legfőbb öre, akkor az államnak képesítenie is kell rá az embert. Ezt iskolák által végezheti s ezért az iskola az államé.

Felelet. Az embert az képesíti a társadalmi viszonyok kellő felhasználására, aki az embernek életet ad, aki által az ember a társadalomban megjelenik. Ez pedig nem az állam, hanem a szülő. A szülőnek kötelessége gondoskodni arról, hogy gyermeke a társadalomban elhelyezkedhessék; és mert ebben az iskola eszköz neki, azért az iskola a szülőé. Tehát **az állami iskolának nincs létjogosultsága.** Azonban a társadalomban való elhelyezkedésnek egyes föltételeit a szülők már nem képesek meghatározni s mert a családok azért tömörülnek államba, hogy földi életüket minél okosabban felhasználhassák, azért az állam

an der Erziehung des Volkes zu nehmen? (F. J. Knecht: Die Staatserziehung ist in Princip verwerflich. 1880, 25. oldal.) — Herbart pedig ezt mondja: „Die Idee des Staates weiss nicht einmal daran, dass die Menschen nur allmählich heranwachsen, dass sie die Erziehung bedürfen, um vernünftige Menschen zu werden; die Idee des Staates setzt vorhandene und fertige Vernunftwesen voraus.“ (Ugyanott. 26. oldal.)

segítségére siet az iskolának és ebben ellenőrzi. Ez azonban az állam felügyeleti joga (később lesz róla szó) és nem birtoklási joga.¹

b) Az iskola meghatározásában kifejezetten benne van, hogy a földi boldogulásra való képesítésen át nevel. Mivel pedig a földi boldogulás a közjólétbe tartozik és a közjólét legfőbb öre az állam, azért már az iskola meghatározása is azt mondja, hogy az iskola az államé.

Felelet. Az iskola meghatározásában kifejezetten benne lévő földi boldogulási föltételekre való képesítés csak eszköz az iskola végső céljánál s ezért az állam is, mint e boldogulási föltételek legfőbb szabályozója, csak eszköz lehet az iskolánál legfőbb céljával szemben. És mert az iskola legfőbb céljánál fogva nevelési intézmény és a meghatározásban kifejezetten benne lévő boldogulási föltételekre való képesítés csak a többi megbízott nevelőtől különbözteti meg az iskolát, végül a nevelés az állam feladatán kívül esik, mert célja magasabb az állam céljánál, azért **az állami iskolának nincs létjogosultsága.**

c) Hogy az állami iskolának nincs létjogosultsága, az már az állam természetéből is következik. Az iskola a belső ember alakításán fáradoz, míg az állam megelégszik a külső cselekedettel belső szándék nélkül. Az államnál lényegtelen az, hogy ki mit gondol; nála az a lényeges, hogy megtegye ezt vagy azt. Az államnak is érdeke, hogy mindenkit a vallásosság szelleme hasson át, hiszen ez alapja és egyetlen erőssége; mégis az állam nem azt nézi, hogy az ember micsoda indítóokokból teszi azt, amit tesz, hanem csak arra tekint, hogy megtegye. Az iskolában pedig a végrehajtott cselekedetnél sokkal nagyobb fontosságú a szándék, amely a cselekedetet szüli, mert a szándék adja meg a cselekedet értékét. Ha az állami iskolának volna létjogosultsága, vagyis az államnak volna joga a neveléshez, akkor a lehető legrosszabb nevelőnk lenne. U. i. az állam célja a közjólét és ezért az ellene irányuló cselekedeteket tiltania kell és ha lehetséges, megelőznie és megtorolnia kell. De az állam nem tilthatja mindama rossz cselekedeteket, amelyekből az erényes emberek tartózkodni szoktak. Az állam csak a súlyosabb vétéseket tilthatja, amelyek másoknak erkölcsi vagy anyagi kárával járnak, vagy amelyeknek megtiltása nélkül emberi társadalom nem állhat fenn. Tiltja az állam a csalást, lopást, rablást, rágalmazást és más hasonlókat, de nem törődik a kisebb-nagyobb hazugságokkal, parázna

¹ Ez a következtetés: ha a közjólét megköveteli, hogy az ember a társadalmi állapotokat felhasználhassa földi boldogulásánál, akkor az államnak képesítenie is kell rá az embert; és mert ezt iskolák által végezheti, azért az iskola az államé, — teljesen hamis. E következtetés szerint így is szabad okoskodnunk: a közjólét megköveteli, hogy az emberek egészségesek legyenek; és mert az egészség részint a táplálkozástól is függ, azért az államnak kell táplálnia az embereket. Tehát az állam közös konyhákat állítana fel, ahol az emberek csak azt ennék, amit az állam rájuk parancsol. Ez mókának is rossz móka.

gondolatokkal és vágyakkal, a rossz szándékkal, a vallási kötelességek elhanyagolásával stb. Innen van az, hogy az állam felügyeleti jogánál fogva (később lesz róla szó) csak azt kutatja az iskolákban, hogy mit tudnak a tanítványok; de hogy milyen a viselkedésük és milyen szándékból cselekesznek, azzal nem törődik. Az állam a belső emberre nem gondol. Az állam csak arra törekedhet, hogy tucatembereket kapjon s ezért csak azokat a vétségeket tiltja, amelyekről a tömeg legnagyobb része megóvhatja magát; ezzel szemben az iskola mindig a legnagyobb tökéletességre törekszik. Amelyik iskola csak tucatembereket nevelne, az a közjólét ellen lenne, mert a csupán tucatemberekből álló társadalom a feloszlás útján van. Ne feledjük, hogy az állam által tiltott vétségeket csak amaz esetben kerülhetjük el, ha már a kisebb vétségektől is tartózkodunk, tehát a tucateMBER fölött állunk. Ha tehát az állam lenne a nevelés és iskola ura, akkor csak tucateMBEREK kerülnének ki az iskolákból és így az állam kénytelen lenne tilalmainak és törvényeinek a mértékét mindig lejjebb és lejjebb szállítani, míg romlásba vinné a társadalmat.¹ Tehát a közjólét, vagyis az állam célja azt mondja, hogy **az állami iskolának nincs létjogosultsága.**

Ervelésünket nem gyöngíti meg az az ellenvetés sem, hogy az állam szintén tanítókat és tanárokat alkalmaz iskoláiban, akik éppen olyan finom erkölcsi érzékkel bírnak, mint a többi tanító és tanár.

Felelet. Ha az állam az iskola ura, akkor az iskolai nevelésnek az irányítója is. Tehát milyen magaslatról fogja irányítani a nevelést, ha csak tucateMBERT ismer? Vagy talán legkisebb polgárainak, jobban mondva: leendő polgárainak, a gyermekeknek és ifjaknak, szigorúbb törvényeket fog adni, mint a felnőtteknek

¹ F. J. Knecht (Die Staatserziehung ist in ihren Folgen verderblich. 1880 3—4. oldal), miután elmondja, hogy az állam mennyit áldoz iskoláira, fölteszi a kérdést, hogy mi az eredménye az állami iskolának. És így felel: „Der allgemeine Schulkrach, die Verwilderung der Jugend, die Zunahme der Vergehen und Verbrechen, die allverbreitete Unruhe, Unbehaglichkeit und Unzufriedenheit; das Wissen ist allgemeiner, die Gewissenhaftigkeit ist seltener geworden; das Kennen hat zugenommen, das Können aber hat abgenommen; Gottesfurcht und heilige Scheu sind rar geworden, Selbstüberhebung und Auflehnung gegen jede Autorität sind durch das ganze Volk hindurchgedrungen; der ideale Sinn ist mit dem Glauben gerade bei den „gebildeten“ Kreisen immer mehr geschwunden und unter dem äusseren Schliff und der Geschwätzigkeit der modernen Bildung ist eine ungeheure innere Hohlheit und Haltlosigkeit, Öde und Verrohung verborgen.“ A 7-ik oldalon pedig így nyilatkozik: „Die Staatsschule hat sich als unfähig erwiesen, das sittliche Verderben aufzuhalten; das ist ihre negative Schuld. Und sie hat teils auf der unteren, besonders aber auf der oberen Stufe (der Gymnasien, Realschulen etc.) zum moralischen Deficit einen guten Teil selbst beigetragen; das ist ihre positive Schuld.“ — „Igen nyomós ok nélkül ne államosítsunk iskolákat . . . Az állam segítsen, ahol szükség van rá, de ne foglalja le magának a köznevelést, mert ezzel elernyeszti a társadalom érdeklődését az iskola iránt s egyúttal elősegíti azt a folyamatot, amely a szintelen, semleges, egyéni karakter nélkül szükölködő műveltségben végződik. (Fináczy Ernő: Világnézet és nevelés. 1925, 49—50. oldal.)

és büntetni fogja őket (a tanítón és tanáron át) azért, amiért a nagykorúaknak még hajuk szála sem görbül meg? Ez a legnagyobb következetlenség, de igazságtalanság is lenne. Az államban két törvénykönyv lenne: egy a kiskorúaknak és egy a nagykorúaknak. Ez még tréfának is rossz tréfa. Az lehetséges, hogy az állam alkalmazottainak olyasmit parancsol, ami mást nem kötelez; de ez az illetőnek csak munkakörére vonatkozik. Márpedig az iskolabajárók nem alkalmazottai az államnak.

Kit lát az állam a tanítóban és a tanárban? Tucatember ő is? Hiszen a nevelőnek mintegy tökéletes embernek kell lennie, ha nevelni akar. A tanítónak és tanárnak pedig még tökéletesebbnek, mert a nevelést tökéletesíti. Az a finom erkölcsi érzékkel bíró és állami iskolában működő tanító vagy tanár lassan hozzávedlik az állam gondolkodásmódjához és tucatembereket fog nevelni, mert csak arra lesz tekintettel, hogy mit mondanak az állami előírások s velük lelkiismerete szavát elhallgattatja.

A tapasztalat szerint az állami iskolák nem nevelnek, hanem csak tanítanak; és ha valamelyik állami iskolában mégis találkozunk neveléssel, az más tényezőknek tulajdonítható, csak nem az állami iskolának, vagy a tanító és tanár nem az állam után indul, hanem lelkiismeretére és jobb meggyőződésére hallgatva az igazi nevelés szerint jár el. **A romboló irányzat is állami iskola után kiabál, mert tudja, hogy az állam, ha az iskola ura lesz, iskoláival megrontja a népet.** Az állam megbecsülhetetlen szolgálatokat tehet a nevelésnek és a nevelésen át a közjólétnek, de nem mint az iskola ura, hanem mint eszköze. Amint az állam megszűnik az iskola eszköze lenni és ura lesz neki, akkor a közjólét ellen cselekszik, vagyis a saját célja ellen tör.

d) Azt mondja az ellenfél, hogy az állami iskola nem lehet veszedelmes, mert az állam megengedi a vallásoktatást.

Felelet. Ez nem elég, mert így a vallástan csak tantárgy, pedig középpontnak kell lennie.¹

e) Hát akkor sem ura az állam az iskolának, ha ő építi és tartja fenn az iskolát és fizeti a tanítót?

Felelet. Akkor sem, mert nem mint az iskola célja fizet, hanem mint annak eszköze. Az pedig lehetetlen, hogy az eszköz ura legyen annak, aminek eszköze már azért is, mert az iskola célja magasabb az állam céljánál. Ez az ellenvetés a dollárből-cselet ellenvetése. Roppant alacsony felfogást árul el az, aki azt mondja, hogy az az úr, aki fizet. Az úri mivoltnak egészen más tulajdonságai vannak, mint az, hogy fizet. Első és legfőbb tulaj-

¹ Curley, baltimorei (Egyesült-Államok) püspök, kitűnően jegyzi meg: „Egyesek azt állították, hogy a katolikus oktatás nem egyéb, mint az állami, de hozzáadva a hittant s az állami oktatás nem egyéb, mint a katolikus iskoláké, levonva belőlük a hittant. Mind a két állítás hamis és aki így beszél, nem érti meg a katolikus iskolaügy célját.” (Magyar Kultúra, 1926. évi szeptemberi füzet 430. oldal 1. jegyzet.)

donsága az, hogy elismeri másnak a jogait és nem erőszakoskodik. Tehát **az állami iskolának nincs létjogosultsága.**

Tehát nincs iskola, amely állami lehetne; nincs a népiskolától az egyetemig bezárólag. Vannak még más érvek is az állami iskola jogosultsága ellen és ezeket a különleges iskolák (népiskola, középiskola stb.) nyújtják; de ezek már a neveléstudomány kerekébe tartoznak.

Van-e valami joga az államnak az iskola körül?

453. Az ember lényegesen társas lény, mert létében és tevékenységében lényegesen másokra van utalva. Ezért az ember embertársaival közösségeket, államokat alkot. Az államnak anyagi elemei a személyek és a javak. Az ember azáltal lesz a közösség eleme, hogy igényeinek kielégítése végett másokra van utalva. Ezek az igények részint mint indítékok késztetik az embert társulásra, részint mint célok sarkallják tevékenységre. Azonban a személyek és javak magukban véve és bármennyi is legyen egymás mellett, még nem alkotnak államot. Az államalkotáshoz még egy formai elem is szükséges, amely az egyedekből és javakból közösséget csinál. Ez az egységet adó közösségi tényező a közös célok (javak) és a közös normák (szokás, jog). A közösséget emberek alkotják s ezért a közösség úgy lesz emberi és nem merőben mechanikai egység, ha a sajátos emberi lét és tevékenység mozzanatai fűzik egybe; ezek pedig a célok. Tehát az emberek az által alkotnak államot, hogy többen ugyanazt a célt teszik értékelésük és tevékenységük zsinórmértékévé, ami által a közösségtudat és a közösségérzés származik.¹

Tehát sok egyes embernek a közös célokon alapuló tudata és akarata alkotja az államot. Ezért az államnak kell is arra törekednie, hogy tagjaiban ez a köztudat és közakarat meglegyen. De hogyan törekedjék erre? Másképen nem lehet, mint úgy, hogy segíti és támogatja a nevelést, mert egyedül a nevelés állíthatja az embert a társadalomba. Így azután az állam formai elemét alkotó közös célok között valamiképpen a nevelés is ott van, vagyis **a nevelés valamiképpen közös ügy is.** A nevelés a társadalom mostani fejlettségében az iskolákba is beköltözött s ezért a nevelés révén az állam formai elemét alkotó célok között valamiképpen az iskola is ott van, vagyis **az iskola valamiképpen közös ügy is.** Ebből pedig következik, hogy **az állam és az iskola között valamilyen viszony van,** ha nem is a birtokos és a birtok viszonya.

454. E tételt más úton is bebizonyíthatjuk.

Az állam célja a közjólét, vagyis olyan állapotok teremtése, amelyekben mindenki megtalálhassa földi boldogulását másnak erkölcsi és anyagi megkárosítása nélkül. Az államot a földi boldogu-

¹ Schütz Antal: A bölcsélet elemei. 1927, 204—205. oldal.

lásra való törekvés hozta létre, de ama célzattal, legalább is hallgatólagosan, hogy az ember végső célját minél biztosabban elérhesse. Ezért az államnak nem is lehet más közvetlen célja, mint sokaknak földi boldogulásán munkálkodni, vagyis közjólétet teremteni, de mindig az ember végső céljára való tekintettel. Az állam úgy van tekintettel az ember végső céljára, hogy működésében mindig az egyes ember és a család természetes jogaihoz és kötelességeihez alkalmazkodik, valamint tekintetbe veszi a társulás törvényeit és kötelességeit, röviden: zsinórmértékül a természetes erkölcstörvényeket használja.

Lássuk ezután az iskolát!

Az iskola a földi boldogulás föltételeire való képesítés által tökéletesíti a nevelést úgy, hogy a) valamely meghatározott életformára képesít (szakiskola); b) vagy csak bizonyos életformákra való képesítésre előkészít (középiskola); c) vagy mindegyik életformához a szükséges alapismereteket adja meg (népiskola). Mindez a legszorosabb viszonyban van a közjóléttel, mert a közjólét a társadalomban való boldogulás; ez pedig megköveteli, hogy a földi boldogulás megfelelő föltételeinek a birtokában legyünk. Tehát **az iskola szoros viszonyban van a közjóléttel**. Mivel pedig az állam céljánál fogva a közjólét legfőbb öre, azért **az iskola az állammal is viszonyban van**. E viszonyból bizonyos jogok illetik meg az államot az iskola körül. Tehát **az államnak vannak jogai az iskola körül**.

Ha az iskola keletkezésébe a földi boldogulás megszorodott föltételein át a közjólét is belejátszott és a közjólét legfőbb öre az állam, akkor természetes, hogy **az államnak vannak jogai az iskola körül**.

Melyek ezek a jogok? Két ilyen jogot ismerünk: a *felügyeleti jogot* és az *iskolakényszer jogát*. Lássuk ezeket egyenkint!

a) Van-e az államnak felügyeleti joga?

455. a) A közjólét elengedhetetlen követelménye, hogy az ember a megfelelő nevelésben részesüljön, mert a nevelés az, ami beleállítja az embert a társadalomba s a közjólét hasznos munkássává teszi. Minthogy pedig a mai változott viszonyok között az iskola vállalta magára, hogy egészben vagy részben ő állítja az embert a társadalomba s teszi a közjólét hasznos munkássává; továbbá a közjólét legfőbb öre az állam, azért joga van az államnak ahhoz, hogy meggyőződjék arról, vajjon jól nevel-e az iskola a közjólétre való tekintettel. Tehát az állam ellenőriz. Ezt más szavakkal így fejezzük ki: **az államnak van felügyeleti joga az iskolák fölött**.

b) A nevelés azért van, hogy végső célunkat elérhessük. Azonban ezt csak földi életünkön át és halálunk után érhetjük el, következésképpen a földi életet a megfelelő módon kell felhasználnunk. E felhasználás útját-módját a nevelés mutatja meg. És hogy az ember minél tökéletesebben használhassa fel földi életét végső

célja elérésénél, azért államokba tömörült. Tehát az államnak úgy kell intézkednie, hogy a földi élet mindenkinél szolgálhassa a végső cél elérését. Ezért az állam minden cselekedetének a zsinórmértéke az, ami az egyes ember cselekedeteinek a zsinórmértéke, t. i. értelmes természetünk s így a természetes erkölcstörvények. Az államba való tömörülés és a társadalom fejlődése folytán a földi boldogulás föltételei, tehát a közjólét föltételei is megsokasodtak és a mai változott viszonyok között az iskola vállalta magára, hogy a megsokasodott föltételek közül némelyiket a nevelés rendszerébe állítja, hogy a nevelést tökéletesítse. Tehát **az iskola s a közjólét között szoros viszony van.** Mivel pedig a közjólét legfőbb öre az állam, azért felügyelnie is kell az iskolákra, hogy a közjólét szempontjából helyesen járjanak el. Tehát **az államnak felügyeleti joga van az iskolák fölött.**

c) Az állam a közjólét legfőbb öre s az iskola, hogy a nevelést tökéletesíthesse, a közjólétéhez szükséges egyes föltételekre képesít. Így az iskola és az állam működésének bizonyos tere közös, t. i. a közjólét tere. És mert e közös területen az állam a legfőbb úr, azért e téren az iskola az állam felügyelete alá tartozik. Tehát **az államnak felügyeleti joga van az iskolák fölött.**

456. Az államnak a felügyeleti jognál fogva a következő kötelességei vannak.

a) **Az államnak a felügyeleti jognál fogva mindenekelőtt kötelessége megkövetelni, hogy az iskolák vallásosan neveljenek,** mert a közjólét alapja s a békés és rendezett társadalmi együttélésnek nélkülözhetetlen föltétele a vallásosság. Ebből következik, hogy **holmi laikus erkölcsstanokat nem szabad megtúrníe az államnak az iskolában,**¹ mert ezek a vallástalanságot terjesztik, következésképpen a közjólét ellen is vannak.

b) Az állam határozott jellegű önálló valóság, erkölcsi személy, amely önrendelkezési joggal bír ama területen, amelyért létesült. Az állam önrendelkezési joggal bíró erkölcsi személy, amelynek célja a közjó előmozdítása. Az állam mint erkölcsi személy maga határozza meg, hogy miben áll a közjó. Úgy van az állam, mint az emberi személy. Az emberi személy az egyetemes jónak a hatalma alatt áll; de az, hogy mibe helyezze végső célját, szabad elhatározásától függ. Az állam is a közjó hatalma alatt áll; de az, hogy mi ez a közjó, annak meghatározása szabad elhatározásától függ. Ezért joga van az államnak megszabni, hogy legalább is mely ismeretek és mily nagy mennyiségük alkotja valamely pályán vagy foglalkozási ágban a közjólét föltételét. Tehát **joga van az államnak megszabni azt is, hogy az egyes iskolák a közjólétre való tekintettel legalább is mit és legalább is mennyit tanítsanak.** Az államnak e joga onnan származik,

¹ Nagyon tanulságos J. Bricout: *Ce qu'on enseigne aux enfants dans nos écoles publiques* (1910) című művének az elolvasása különösen a 135. oldal-tól kezdve.

hogy ő a közjólét legfőbb őre s ezért legjobban kell tudnia, hogy az egyes pályákon és foglalkozási ágakban melyek a szükséges ismeretek.

c) **Az államnak joga van előírni azt is, hogy milyen egészségügyi követelmények kívántatnak az iskolától,** mert az egészség szintén a közjólétbe tartozik.

b) Jogos-e az állam részéről az iskolakényszer behozatala?

457. Azt, hogy törvények követelik vagy követelhetik a szülőktől, hogy gyermekeiket iskolába járassák, mégpedig büntetés terhe alatt, *iskolakényszernek* nevezzük.¹

a) A szülők kötelessége úgy nevelni gyermekeiket, hogy ideiglenes boldogságukat és ezen keresztül végső céljukat elérhessék. Ez csak vallásos nevelés mellett lehetséges. A család képes arra, hogy a gyermeket vallásossá tegye s a tisztességes és becsületes szülők meg is teszik ebbeli kötelességüket. A vallásosság egyúttal a közjólétnek is, az államnak is szükséges alapja és nélkülözhetetlen feltétele. Ezért az államnak mint államnak és mint a közjólét legfőbb őrének kötelessége arról gondoskodni, hogy a növekedő nemzedék vallásos nevelésben részesüljön. Ha tehát az állam valami úton-módon észrevenné, hogy a szülők elhanyagolják a vallásos nevelés kötelességeit, akkor törvényekkel kényszerítheti őket, hogy iskolába járassák gyermekeiket, mert ott feltétlenül vallásos nevelésben fognak részesülni. Tehát **joga van az államnak az iskolakényszer behozni.**

Az iskolakényszer behozatala joga az államnak, de nem köteles vele élni, legalább is van eset, amelyben nem köteles vele élni, míg felügyeleti jogát köteles gyakorolni, ha iskolák már vannak.

b) A legtöbb szülő azért küldi gyermekét az iskolába, hogy ott a szükséges ismereteket megszerezhesse. A tapasztalat azt mondja, hogy ha lehet is még boldogulni — bár nehezen — a legszükségesebb ismeretek nélkül, már nincs messze az az idő, amelyben lehetetlen lesz nélkülük a földi boldogulás. A szülők a társadalom mostani fejlettségében általában nem képesek gyermekeiknek megadni a szükséges ismereteket különböző okok miatt, vagyis a földi boldogulás szempontjából nem képesek egészen teljesíteni nevelői kötelességeiket. Ezért a közjólétre való tekintettel **jogosnak, sőt szükségesnek kell mondanunk az iskolakényszer.**

c) **Az iskolakényszer jogos,** mert a szülőknek kötelességük mást megbízni gyermekeik nevelésével, ha ők a nevelésnek a szükséges teljességet és bevégeztséget nem tudják megadni. (414.)

458. Az iskolakényszer nem vonatkozhat mindegyik iskolára.

¹ „Unter staatlichem Schulzwang versteht man die staatsgesetzliche Forderung, gewisse Schulen zu besuchen, oder wenigstens auf anderem Wege die entsprechende Ausbildung zu verschaffen.“ (J. B. Haring: Grundzüge des katholischen Kirchenrechtes. 1924, II.³ 358. oldal.)

Az iskolakényszer azt akarja elérni, hogy mindenki valóban vallásos nevelésben részesüljön és mindenkinek megadassék az a lehetőség, hogy a mai viszonyoknak megfelelően a társadalomban elhelyezkedni tudjon. Ha most végigtekintünk az iskolákon, azt vesszük észre, hogy a népiskola a vallásos nevelés szempontjából annyit ad, hogy ennek elvégzésével a szülő vagy más nevelő részéről csak jó példa, felügyelet és némi útbaigazítás szükséges, hogy az ember vallásos maradjon. Ami pedig a társadalomban való kellő elhelyezkedést illeti, a népiskola ennek az alapja, mert a többi iskolába csak a népiskolán át juthatunk. A többi iskola nem lehet mindenkire kötelező, mert amaz ismeretekre, amelyekre a népiskolánál magasabb iskolák tanítanak, nem mindenkinek van szüksége, de nincs is mindenkinek hajlama és kedve a magasabb tanulmányokhoz. Tehát **az iskolakényszer csak a népiskolára vonatkozhat.**

A többi iskola is kötelező; de nem mindenkinek, hanem csak azoknak, akik oly pályát vagy foglalkozási ágat választanak, amely több ismeretet igényel, mint amennyit a népiskola nyújt, vagy különös irányú ismereteket különös módon követel. Ezeknek azt az iskolát kell járniok, amely ezeket az ismereteket nyújtja.

Tehát az iskolakényszer kétféle: a) *általános* és ez azt mondja, hogy a népiskola mindenkinek kötelező; b) *részleges* és ez azt mondja, hogy a népiskolánál magasabb iskolák csak bizonyos egyéneknek kötelezők.

Az államnak joga van behozni az iskolakényszer, ha azt szükségesnek gondolja. Azonban e jogával csak akkor élhet, ha egyúttal felügyeleti jogánál fogva vallásos nevelést követel az összes iskoláktól. Ez természetes is. Ha az állam arra kényszeríti a szülőket, hogy nevelés végett iskolába küldjék gyermekeiket, akkor azt is kell követelnie az összes iskoláktól, hogy valóban neveljenek, tehát vallásosan neveljenek. Amint az állam eltekint az iskolai nevelés vallásosságától, vagy azt nem veszi komolyan, vagy még inkább megtűri, hogy az iskolák vallás nélkül működjenek, akkor az iskolakényszer behozatalának a jogát elvesztette. Elvesztette mert az egyes ember örök és ideiglenes boldogsága ellen cselekszik, tehát a közjólét ellen is dolgozik és a társadalmi együttélés lehetőségének az alapjait ássa alá. **Az iskolakényszernek csak addig van jogosultsága, míg az állam minden rendű és rangú iskolától szigorúan vallásos nevelést követel.** Vallásnélküli vagy vallásellenes iskola és iskolakényszer egyidőben nem más, mint örület.

A tanszabadság.

459. A tanszabadság alatt hármat szoktak érteni.

a) Először azt értik tanszabadság alatt, hogy bárki bármit taníthat, ami neki tetszik. Ez a *korlátlan tanszabadság*.

A korlátlan tanszabadság örület, mert senkinek sincs joga

hamis vagy erkölcstelen tanokat terjeszteni. Ezek a társadalom alapjait ássák alá.¹ Az állam a közjólét legfőbb őre és a társadalom védője; azért nem szabad megtűnne, hogy nyilvánosan társadalomellenes tévelyeket tanítsanak, vagy a társadalmi együttélés alapjait kétségbe vonják. Azért élünk most ilyen szerencsétlen társadalmi viszonyok között, mert az állam eddig tűrte és még mindig tűri, hogy a tanszékekről és sajtóban minden örületet terjeszthessenek. Tehát **a korlátlan tanszabadság elvetendő.**

b) Továbbá tanszabadság alatt azt is értik, hogy bárki állíthat iskolát és taníthatja benne azt, amit akar.

Ami az iskola felállítását illeti, ez joga bárkinek, ha az iskola szükséges. Állam és magánügyének állíthatnak iskolát; azonban az más kérdés, hogy kié az iskola kormányzásának és az iskolai nevelés irányításának a joga. Az eddigiekből tudjuk, hogy nem az államé; az államot csak a felügyeleti jog és az iskolakényszer joga illeti meg.

Ami az állítás másik felét illeti, hogy az iskolában bármi tanítható, teljesen és tökéletesen hamis, mert az nem más, mint korlátlan tanszabadság és ez örület.

c) Végül tanszabadság alatt azt is értik, hogy az állam engedélyével bárki állíthat iskolát és ekkor a tanításban az állam előírásaihoz alkalmazkodik. Erről később lesz szó.

Jogos-e az állami iskolamonopólium?

460. Az állami iskolamonopóliumnak két fajtát különböztetjük meg.

a) Az első az, hogy csakis az államnak van joga iskolákat állítani, fenntartani és bennük tanítani.

Az iskolamonopóliumnak e faja teljesen jogtalan,² mert — amint ezt már kifejtettük — nincs iskola, amely állami lehetne. Az államnak joga van iskolákat állítani és fenntartani,

¹ Hogy a korlátlan tanszabadság nem engedhető meg, erre lásd: Donát József: A tudomány szabadsága. Fordította: a budapesti növendékpapság. II. 1916. 134. és következő oldalai.

² „Küzdenünk nemcsak ellenük kell (t. i. a laikus morál hívei ellen), hanem azok ellen a vétlen tévedők ellen is, akik magyar nemzeti szempontból az állami iskola monopóliumát követelik, mert az állami iskola, sok felekezetre szakadt nemzetben, akarva, nem akarva, a laikus morál felé sodortatik, amely hogy most csak egyet mondjak, a sovén Franciaországban az iskola hazafiságát is megingatta (a tanítóképzőkhöz katonatiszteket kellett rendelni, hogy a leendő tanítókat hazafiságra oktassák, mert a tanítók a laikus morál hatása alatt semmit sem akartak tudni a hazáról) s egész irodalmat tett szükségessé (pl. J. Lacordaire: Paroles d'officier aux instituteurs), mely a hazának erkölcsi jogultságát bebizonyítja.” (Concha Győző: A laikus morál válsága. 1912. 14. oldal.) — „(Az állam) kényszerítheti a szülőket arra, hogy gyermekeiket iskoláztassák, de ahhoz semmi joga nincs, hogy az iskolaügyet mint állami monopóliumot kezelje.” (Varga László: Társadalmi etika. 1935. 57. oldal.) — „Direkt im Widerspruch mit den kirchlichen Anschauungen steht das staatliche Schulmonopol.” (J. B. Haring: Grundzüge des Kirchenrechtes. 1924. II. 3 358. oldal.)

sőt ez kötelessége is, de magáénak mondani — ahhoz nincs joga.

b) Az állami iskolamonopólium másik faja az, hogy joga van másnak is iskolát állítani, fenntartani és benne tanítani, de e jog az állam engedélyétől függ és ekkor is az állam utasításai, rendelkezései és tantervei szerint kell az iskolai nevelés munkáját végezni.

Ez kissé mérsékeltebb faja az iskolamonopóliumnak, mint az előbbi, mégis e kettő egy és ugyanaz a lényegben. Az iskolamonopóliumnak ez a faja is jogtalan, mert akkor, ha az állam engedélyétől függ az iskolák felállítása, az állam az iskolai nevelés ura; márpedig az állam sem az iskolai nevelésnek, sem a nevelésnek nem ura, következésképp **az állami iskolamonopóliumnak nincs létjogosultsága.**¹

461. Mégis két dologban van monopóliuma az államnak az iskolák fölött.

a) Az első az, hogy **a közjólétre való tekintettel egyedül az államnak van joga meghatározni a tanítandó ismeretek mennyiségének és minőségének a minimumát mindegyik iskolafajtánál**, mert ő a közjólét legfőbb őre, tehát legjobban kell tudnia, hogy az egyes pályákon vagy foglalkozási ágakban, amelyekre részben vagy egészben az iskolák is képesítettek, legalább is mit és mennyit kell tudnia az embernek.

b) A másik ez: **egyedül az államnak van joga megkövetelni, hogy minden iskola nyilvános legyen**, mert ellenőriznie kell, vajjon nem tanítanak-e és nem cselekesznek-e benne a közjólét ellen.

Az oly iskolákat, amelyek a nyilvánosságtól félnek és ezért titokban működnek, *zugiskoláknak* nevezzük. Tehát **joga van az államnak a zugiskolákat bezárni, sőt kötelessége is**, mert titkolódzásuk által azt a jogos hitet keltik föl, hogy a közjólét ellen tesznek és tanítanak.

462. Még egy joga van az államnak. Megtörténhet, hogy egyes magasabb iskolák annyira elszaporodnak, hogy az egyes értelmiségi pályákon oly túltermelés keletkezik, amely a közjólétre is veszedelmes kezd lenni. Ekkor joga van az államnak fölkérni a jogos iskolatulajdonost, hogy egyik-másik iskoláját vagy valamely vidéken működő iskoláját szüntesse meg. Nevezzük az államnak e jogát *tanácsjognak*. Az állam tanácsjogának hatalmi szóval is érvényt szerezhet, ha a túltermelés már veszedelmes a közjólétre.

Megtörténhet az is, hogy valamely állam területén bizonyos felekezet mint faj lép föl (pl. hazánkban a zsidóság) és ez mindent

¹ „Der Staat kann nie und nimmermehr berechtigt sein, sich das ausschliessliche Recht auf die Schule zu vindicieren. Das Staatsschulmonopol im Verbindung mit dem Schulzwange kann nimmermehr vereinbar werden mit den Principien der natürlichen Rechtsordnung und noch weniger mit den Principien der übernatürlichen Ordnung des Christentums.“ (A. Stöckl: Lehrbuch der Pädagogik. 1873. 93—94. oldal.)

önző faji céljainak rendel alá. Ekkor joga van az államnak a népiskolánál minden magasabb iskolától megkövetelni, hogy ama faj gyermekeit csak meghatározott számban fogadja be. Ez a *zárt szám* (*numerus clausus*). Ennek oka az, hogy ez a faj a közjólét ellen cselekszik azzal, hogy mindent önző faji céljainak áldoz fel. Sőt joga van az államnak e fajt teljesen kitiltani a magasabb iskolákból, ha nem akar megjavulni.¹

Az államhatalom alapvető tevékenységei.

463. Hogy melyek az államhatalom alapvető tevékenységei, azt célja mondja meg. Az állam célja közjólét teremtése, vagyis olyan társadalmi állapotokról kell gondoskodnia, amelyekben mindenki elérhesse földi boldogulását másnak erkölcsi és anyagi megsértése nélkül. Ezért az államnak a következő kötelességei vannak.

a) A közjólét csak békés és rendezett társadalmi együttélés mellett lehetséges s ezért az államnak a legelső kötelessége a közrendet megteremtteni és fenntartani. Ezt az állam törvényeivel éri el. Tehát az államnak az első alapvető tevékenysége a törvényhozás.

b) Ha az állam meghozza a törvényeket, akkor kötelessége a törvények megtartásáról is gondoskodni s ezért az államnak a második alapvető tevékenysége a végrehajtás.

c) Ahol többen élnek együttesen, ott megtörténhet, hogy érdekek és jogok összeütközésbe kerülnek akár jóhiszeműen, akár az akarat gonoszsága folytán. Ekkor az állam rendet teremt, igazságot oszt. Tehát az államnak a harmadik alapvető tevékenysége az igazságszolgáltatás.

d) A közjólét abban áll, hogy mindenki megtalálhassa földi boldogulását. Tehát az államnak a szociális viszonyokat is rendeznie kell s ezért az államnak a negyedik alapvető tevékenysége a szociális intézkedések.

e) Amint az egyes ember, úgy az állam is kerülhet rendkívüli helyzetekbe s ezek rendkívüli intézkedéseket követelnek. Tehát az államnak az ötödik alapvető tevékenysége a rendkívüli intézkedések.

Tehát az államnak öt alapvető tevékenysége van: törvényhozás, végrehajtás, igazságszolgáltatás, szociális intézkedések és rendkívüli intézkedések. Lássuk ezeket egyenkint!

¹ „Történelmileg sokszor igazolt tény, hogy ahol a zsidóság hatalomhoz, tekintélyhez és befolyáshoz jutott, gazdasági, politikai és szociális térfoglalásával és előtérbenyomulásával, közérdekellenes üzelveivel s a keresztény társadalomra káros faji tulajdonságainál fogva a népet, nemzetet, országot előbb-utóbb anyagi, erkölcsi s végre politikai romlásba taszította.” (Huber Lipót: Zsidóság és kereszténység Krisztustól a középkor végéig. 1936, 158. oldal)

a) A törvényhozás.

464. Az államnak első kötelessége társadalmát rendezni, vagyis általános normákat kell előírnia, amelyekhez mindenkinek alkalmazkodnia kell. Ezeket az általános normákat *állami törvényeknek* mondjuk és az államhatalomnak a törvények megalkotására való jogát *törvényhozói hatalomnak* nevezzük.

Az állami törvények csak külső cselekedetekre vonatkozhatnak, a belsőt, a szándékot érintetlenül hagyják. U. i. az államnak rendet kell teremtenie a társadalmában s ez a rend csak külső rend, tehát csak külső cselekedetekkel valósítható meg. Ez okból az állam az embernek csak külső cselekedeteit szabályozhatja. Az embernek a belső tényei (gondolatai, szándékai) kiesnek az állam hatalma alól, ezek kizárólagosan az erkölcs birodalmába tartoznak. (De internis non iudicat praetor.) Mindazonáltal az állami törvények is általánosságban erkölcsileg köteleznek, mert az államalkotás az Isten akarata, tehát az Isten akarja az állami törvényeket is.

465. Az állami törvények érvényességéhez a következő föltételek szükségesek.

a) Mindenekelőtt szükséges, hogy a törvényhozó illetékes legyen ama területen törvényeket hozni, amely területen hozza a törvényt. Ha a törvényhozó illetéktelen területre téved, akkor a törvény nem kötelező.

b) Az állami törvény fizikailag és erkölcsileg lehetséges legyen. Fizikailag lehetséges a törvény, ha az alattvalók erőt nem múlja felül; erkölcsileg pedig akkor lehetséges, ha a természettörvénnyel nincs ellentmondásban.

c) Az állami törvénynek nem szabad ellentmondásban lennie az alattvalók természetes jogaival, valamint igazságosan szerzett jogaival. Természetes és igazságosan szerzett jogot sértő törvény nem kötelező.

466. A törvénynek igazságosnak is kell lennie. Ezért az állami törvénynek a következő tulajdonságai vannak.

a) A törvénynek mindig az általános közjót kell céloznia, nem pedig az egyeseknek vagy a törvényhozónak az előnyét.

b) A törvény a terheket igazságosan ossza szét, mindenkinek teherviselő képessége szerint.

c) A törvény áthágásáért járó büntetés a vétséggel a megfelelő viszonyban legyen.

d) A törvényileg meghatározott teljesítmények és ellenszolgáltatmányok között a megfelelő összhang legyen.

467. A törvényeknél még a következőkre is kell ügyelnünk.

a) A törvény világos, értelmes és határozott legyen, kétségeskedésnek ne adjon helyet.

b) Ne legyen túlsok törvény, mert akkor az alattvalók túlságosan akadályozva vannak szabad tevékenységükben. A túl-

sok törvénynek az is következménye, hogy az alattvalók nem tudják, hogy tulajdonképpen mihez is alkalmazkodjanak.

c) A törvények ne változzanak derűre-borúra, mert ez a törvényhozó komolyságába vetett hitet megtingatja s ezzel együtt a törvényhozó tekintélyét is lejárátja.

d) A törvények írott törvények legyenek, hogy az alattvalók ne legyenek kitéve a végrehajtó hatalom önkényének.

e) Végül a törvények megfeleljenek az állam kultúrfokozatának.

468. A törvények kétfélék.

a) Az első csoportba azok a törvények tartoznak, amelyek csak közvetve szolgálják az állam célját. Ilyenek pl. az adótörvények. E törvények arra valók, hogy az állam mindannak birtokába juthasson, amivel már közvetlenül dolgozhat célja megvalósításán.

b) A második csoportba azok a törvények tartoznak, amelyek már közvetlenül szolgálják az állam célját. Ilyenek pl. a polgári törvények.

469. Az állam célját közvetve szolgáló törvények háromfélék.

a) *Alkotmányjogi törvények.* Ha az állam fenn akar állani és az államhatalom rendszeren akar működni, akkor mindenekelőtt valamilyen *alkotmányra* van szüksége az államnak. Alkotmány nélkül szervezett társadalom nem állhat fenn és szervezett tevékenység nem lehetséges. Ezt az alkotmányt meghatározott törvények alapozzák meg és e törvényeket nevezzük alkotmányjogi törvényeknek.

b) *Pénzügyi törvények.* Az alkotmányjogi törvényekkel az államhatalom megkapja szervezettségét és szervezett tevékenységéhez a feltételeket. Azonban az államhatalomnak eszközökre is van szüksége, hogy tevékenységének a szerveit kiépíthesse és azután fenntarthassa. Ez az eszköz a pénz. A szükséges pénz megszerzését célzó törvényeket pénzügyi törvényeknek nevezzük s közülük a legfontosabbak az *adótörvények*.

c) *Honvédelmi törvények.* Ha az állam már működik és tevékenykedik, azután arról is kell gondoskodnia, hogy a saját létét és polgárainak a földi boldogulását minden külső támadás ellen megvédelmezze. Az erre vonatkozó törvényeket honvédelmi törvényeknek nevezzük.

470. Az állam célját közvetlenül szolgáló törvények is háromfélék.

a) *Polgári törvények.* Ha az állam működni akar, mindekelőtt polgárainak a jogi viszonyait kell rendeznie, hogy békés és rendezett társadalni együttélés lehetséges legyen. Ez úgy történik, hogy az állam a természetes jogrendből kiindulva polgárainak a jogait tételekbe foglalja. Így bizonyos jogrend keletkezik. E jogrendnek tételekbe foglalt törvényeit polgári törvényeknek mondjuk.

b) *Büntető törvények.* Emberi társadalomnak mindig számolni

kell azzal, hogy lesznek egyesek, akik a törvényekkel szembe-helyezkednek. Ezért büntető törvények is szükségesek, amelyek a törvénynek a szentesítései és egyúttal zsinórmértékei a bírónak ítélkezésében.

c) *Rendőri törvények.* Ezek azokat a törvényeket foglalják magukban, amelyek a jogoknak és a jogos érdekeknek a védelmét szolgálják.

b) A végrehajtás.

471. Az államhatalom a törvények meghozatalával még nem tett eleget kötelességének. Ezután következik a nehezebbik lépés, t. i. a törvényeket a gyakorlati életbe átvinni, vagyis megvalósítani, végrehajtani. Ezért az államhatalmat megilleti a *végrehajtói hatalom* is.

Az államhatalom a törvények végrehajtását bizonyos szerveivel végzi. E szerveket *hivataloknak* nevezzük. A hivataloknál a következők szükségesek, hogy céljuknak megfelelhessenek.

a) A hivatalok között fölé- és alárendeltségnek kell lennie. E fölé- és alárendeltséget a *hivatalok megszervezésének* nevezzük és e megszervezés alapvonalaait a törvény határozza meg.

b) Minden egyes hivatal működési körét pontosan körül kell határolni, nehogy egymás ügyeit intézve, zavar keletkezzék.

c) Meglegyen a kellő ellenőrzés a hivatalokban és a hivatalok között, nehogy hanyagság és lelkiismeretlenség kapjon lábra a hivatalokban.

472. Minden hivatalnoknak kettős feladatot kell megoldania.

a) Amikor törvény létesül, akkor a legfelsőbb hivatali hatóság (minisztérium) a törvényt végrehajtási utasítással látja el, s az alsóbb hivatalok ez utasítás szerint hajtják végre a törvényt.

b) Ha szükséges és a körülmények úgy kívánják, az egyes hivatalok önállóan is intézkedhetnek a törvény végrehajtásánál, de mindig a törvény és a kapott utasítás szellemében. Ez önálló eljárásnak az az alapja, hogy a különböző vidékeknek különböző viszonyaik vannak, és ezeket a törvény végrehajtásánál tekintetbe kell venni.

473. Mindegyik hivatalnok joghatóságát közvetlenül vagy közvetve az államhatalom legfőbb képviselőjétől kapja s vele egyúttal szintén közvetlenül vagy közvetve szerződési viszonyba lép. E szerződési viszonyból kifolyólag a hivatalnok hűséggel tartozik kötelességét teljesíteni, működésében felelősséggel és számadással tartozik s ezért eskü is vehető ki tőle. A hivatalnoknak pedig e szerződési viszonyból kifolyólag joga van arra, hogy munkájáért fizetés alakjában ellenszolgáltatást kapjon.

c) Az igazságszolgáltatás.

474. Az államhatalomnak nemcsak az a kötelessége, hogy törvényeket hozzon és végrehajtásukról gondoskodjék, hanem az

is, hogy ha valahol a jogrend sérelmet szenved, a megzavart jogrendet helyreállítsa, vagyis az igazságot kell kimondania, mégpedig tekintélyileg, mert hatalma az Istentől rendelt hatalom. Az államnak ezt a hatalmát *igazságszolgáltatásnak, bírói hatalomnak* nevezzük.

A legfőbb bíró a szuverén, mert ő az államhatalom képviselője és hordozója. Amint a szuverén a törvények végrehajtását nem maga végzi, mert ez lehetetlen s ezért másokkal végezteti, éppen úgy az igazságszolgáltatást sem maga végzi, hanem másokkal végezteti, t. i. bírókkal, akik az ő helyettesei. Ezért a bírák mindig a szuverén nevében mondják ki az ítéletet.

475. Hogy az igazságszolgáltatás célját elérje, ahhoz három föltétel szükséges.

a) Mindenekelőtt szükséges, hogy egymás fölé rendelt bíróságok legyenek, hogy ha az egyik fél nincs megelégedve az ítélettel, föllebbezés által a magasabb bírósághoz vihesse ügyét.

b) A bírói hivatal nagyon fontos hivatal, annyira, hogy annak gyakorlásától nagy mértékben függ az általános közjólet. Ezért a bíró ítéletében független, csak lelkiismeretének és az Istennek felelős. E függetlenségből egyúttal az is következik, hogy akarata ellenére nem helyezhető el.

c) A bírói eljárás úgy legyen megszervezve, hogy biztos és igazságos ítélet kimondható legyen.

476. A fennálló jogrend kétféle módon zavarható meg s ezért kétféle bíróságot különböztetünk meg.

a) Megtörténik, hogy két fél közül egyik sem szándékozik jogot sérteni és mégis mind a ketten azt gondolják, hogy ő van a jog birtokában. Ekkor kétségesnek látszik, hogy melyik oldalon van a jog. Az ilyen ügyekben a *polgári bíróság* ítélezik. És a társadalomban, ahol annyi ezer ember él együtt és egymás mellett s ezért a jogok ezerféleképpen összeszővődnek, eléggé gyakori eset az ilyen jogösszeütközés, jobban mondva: jogcivódás.

b) Azonban az is megtörténik, hogy a jogsérelem tudatos. Ekkor büntetendő cselekedetről van szó s az ilyen ügy a *büntető bírósághoz* tartozik.

477. Amint az államhatalomnak megvan a büntető joga, éppen úgy megvan a megkegyelmezési joga is. A *kegyelmi jog* abban áll, hogy a szuverén a bíróság által kirótt büntetést részben vagy egészben elengedi.

A kegyelmi jog nem ellenkezik az igazságossággal. U. i. a szuverén az Istentől kapta hatalmát, tehát az Isten az előképe neki. Mármost az Istent nemcsak igazságossága vezeti az emberekkel szemben, hanem még inkább szeretete és könyörületessége. Ezért a szuverén szükség esetén az Istent utánozva a szigorú igazságosságtól eltekinthet és kegyelmi jogát gyakorolhatja a bűnös-sel szemben. Sőt vannak esetek, amikor a szuverénnek kell is kegyelmi jogát gyakorolnia. Ezek a következők.

a) Megtörténhet, hogy valakit a törvény betűje szerint szigo-

rúbban kell büntetni, mint amilyen büntetést a cselekedet megérdemel. Ekkor kell, hogy a szuverén a törvény betűje által kirótt büntetést enyhítse.

b) Megtörténhet, hogy alapos a kétség, vajjon nem tévedett-e ítéletében. A bíró is ember, tehát tévedhet. Ilyen esetben a szuverénnek élnie kell kegyelmi jogával.

c) Végül kell, hogy az államhatalom necsak szigorú igazságosságával éljen, hanem néha szeretetét is mutassa meg a bűnösökkel szemben, hogy az alattvalók a szuveréntől necsak féljenek, hanem szeressék is őt.

478. Itt még egy kérdés vár megoldásra: jogos-e a halálbüntetés?

A halálbüntetés a legnagyobb büntetés, mert az embernek legnagyobb javát, életét veszi el. Igaz, hogy a halálbüntetés ellenzői azt mondják, hogy az életfogytiglani börtön nagyobb büntetés. Azonban e kérdésben ők nem illetékesek. Itt a halálraítéltek az illetékesek. A halálraítéltek pedig azt mondják, hogy ők a halálbüntetésnek életfogytiglani börtönre való átváltoztatását mindig mint kegyelmet fogják fel. Tehát **a halálbüntetés a legnagyobb büntetés**. És jogos-e?

Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy minden korban és minden népnél szerepelt a halálbüntetés. Tehát az emberiség közmegegyezése szerint **a halálbüntetés jogos**. Továbbá minél nagyobb a bűn, annál nagyobb a büntetés; következésképp a legnagyobb bűnökért a legnagyobb büntetés jár. Hogyan büntessük pl. azt, aki tudva és akarva megöli apját-anyját? Hogyan büntessük azt, aki kéjelméből százakat küld a másvilágra? Amint az ember kezét-lábát levághatjuk, ha ezt szükségessé teszi az egész test fennmaradása, éppen úgy az emberi társadalom testéből kivághatjuk azt a tagot, ha ezt a társadalom fennmaradása szükségessé teszi. Tehát **a halálbüntetés jogos**.¹

d) Szociális intézkedések.

479. A kultúrnépeknél általános az elégedetlenség és békétlenség; mintha a kultúrnemzetek társadalmi csak két rétegből állának: a jóllakottak és az éhesek rétegéből. A liberalizmus túlságosan kedvezett a tőkének s ez azután elnyomott és kiszípolozott mindenkit, csak hogy pénzeszsákjait még jobban megtölthesse. A tőke és a munka került szembe egymással, mert a tőke fölözte le a hasznót s a munkásnak csak a savót hagyta. E küzdelemben a kormányok jóakarató támogatása mellett ezer meg ezer ember vesztette el önállóságát s lett a tőke rabszolgája. Pl.

¹ „Si aliquis homo sit periculusus communitati, et corruptivus ipsius propter aliquod peccatum, laudabiliter et salubriter occiditur, ut bonum commune conservetur.” (Aquinoi Szent Tamás: Summa theologica. 2^a 2^{ae}, qu. 64, a. 2.) — Lásd még ugyanott: 2^a 2^{ae}, qu. 64, a. 7; — 2^a 2^{ae} qu. 65, a. 1 és ad 2 stb. — De malo, qu. 1, a. 5, ad 12.

az egykor virágzó kisipar majdnem megsemmisült s a kisiparosok ezrei mentek tönkre. Sok százezer ember túlságosan függőségi viszonyba került a tőkével s ezáltal léte bizonytalanná vált, a tőke kénye-kedvétől függ. Nagyon sokan vannak, akiknek megvan a két egészséges karjuk, de tétlenségre vannak kárhoztatva, mert nincs munkaalkalom. Több az éhes ember, mint a jóllakott s a nyomorgók száma ijesztő. Annyi a földi jó, hogy mindenkinek jutna belőle tisztességesen; azonban a földi javak nagyon rosszul vannak elosztva, kevés helyen vannak felhalmozva. Ez áldatlan állapotokon segíteni az állam kötelessége, mert ő a közjót legfőbb öre. Ezt az állam szociális intézkedéseivel teszi meg, vagyis arra kell törekednie, hogy a földi javak mindenhová eljussanak, mindenki társadalmi állásának megfelelően tarthassa fenn magát és családját. Ez okból a tőkét erősen meg kell rendszabályoznia; a munkásság bizonytalan helyzetét meg kell szüntetnie; a kisiparban minél több önálló existenciát kell teremtenie, hogy minél kevesebb ember függjön a tőkétől; a mezőgazdaságban is az önálló birtokosok száma szaporítandó; stb., stb. De legyen erről ennyi elég, mert e könyvnek nem célja a szociális kérdés megoldására útmutatásokat adni.

e) Rendkívüli intézkedések.

480. Amint az egyes ember, úgy az állam is kerülhet rendkívüli körülmények közé. Rendkívüli körülmények rendkívüli intézkedéseket igényelnek. Ilyen rendkívüli dolog az állam életében a háború s a következőkben csak erről lesz szó.

Mi a háború? Hogy mi a háború, azt mindenki nagyon jól tudja, de pontos meghatározását megadni már nagyon nehéz. Általában mondhatjuk: *a háború két vagy több állam fizikai küzdelme.*

Megkülönböztetünk *igazságos és igazságtalan háborút*, a szerint, amint van rá igazságos ok vagy nincs. Azonkívül megkülönböztetünk *támadó és védekező háborút*. Minden igazságos háború tulajdonképpen védekező háború is; mégis rendesen csak azt a háborút nevezik védekezőnek, amelyet az állam egy fenyegető jogsérelem elhárítása végett visel.

481. A háború rossz, mert nemcsak földi javak pusztulnak el benne, hanem rengeteg emberélet is és hozzá a népesség színe-java. Mindazáltal a háború nincs minden körülmények között megtiltva. Ha a tulajdonképeni védekező háborúról van szó, tehát fenyegető jogsérelem elhárításáról, akkor igazságos a háború. Minden embernek megvan a joga igazságtalan támadással szemben életét és vagyonát védeni. Ez a jog megilleti az erkölcsi személyt is, azaz az államot is; sőt az államot még inkább megilleti ez a jog, mert az ő biztonsága szükséges föltétele sok-sok ember jogbiztonságának és földi boldogulásának. Ebből következik, hogy a védekező háború a megtámadott államnak köteles-

sége is, mert az a feladata, hogy a reá bízott közösséget oltalmazza. Vannak esetek, amelyekben az egyes ember lemondhat az önvédelemről; de az állam nem mondhat le, mert nem mondhat le ama kötelességéről, hogy alattvalóit védelmezze. Tehát **a tulajdonképeni értelemben vett védekező háború igazságos háború.**

A támadó háború is lehet igazságos háború, ha igazságtalanul elrabolt területek visszaszerzéséről van szó. Mivel az államok fölött magasabb társadalom nincs és ezért az államok vitás ügyeiket másra nem bízhatják, azért az egyik állam által a másikon elkövetett jogsérelem megtorlása nem is történhet másképen, mint háború által. Ha tehát nagy a jogsérelem, akkor jogos a támadó háború is. Itt nem ellenvetés az, hogy ebben az esetben a támadó állam egy személyben panaszos is, bíró is és az ítélet végrehajtója is. Ez az ellenvetés csak a magánjogban állja meg a helyét, de nem az államok között, mert az államok fölött magasabb bíró nincs. Tehát **vannak esetek, amelyekben a háború igazságos, még a támadó háború is.**

482. Hogy a háború igazságos legyen, ahhoz három föltétel szükséges: a) hogy a jogos szuverén üzenje meg a háborút; b) hogy erre igazságos ok legyen; c) hogy a háború az igazságosság és szeretet korlátai között folyjon le.¹

a) Hogy a háborút csak szuverén üzenheti meg, az magától értetődik, mert az ő hatalma alatt áll az állam, ő az államhatalom képviselője és hordozója.

b) Hogy a háborúhoz igazságos ok szükséges, arról föntebb volt szó.

c) A háborúban nincs minden megengedve. A természetük szerint elítélendő eszközök, mint hazugság, hamis eskü, tilos. Hamis híreknek szándékos terjesztése sincs megengedve; pl. költött győzelmek, hogy az ellenség kedve megtörjön. Azonban hadicselek, látszatos támadások és más hasonlóak meg vannak engedve,² mert ezek nem hazugságok, hanem csak a szándék palástolására szolgáló kétértelmű beszédek vagy cselekedetek, amelyek csupán alkalmat adnak a tévedésre. Továbbá a sebesültekkel emberségesen kell bánni, stb., stb.

HARMADIK FEJEZET.

Az egyház.

483. Az embereket nemcsak földi érdekek készítetik társulásra, hanem méginkább a vallás, amely az embernek a legfőbb

¹ „Ad hoc, quod aliquod bellum sit iustum, tria requiruntur. Primo quidem auctoritas principis, cuius mandato bellum est gerendum . . . Secundo requiritur causa iusta . . . Tertio requiritur, ut sit intentio bellantium recta.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 2^a 2^{ae}, qu. 40, a. 1.)

² Ugyanott. 2^a 2^{ae}, qu. 40, a. 3.

szükséglete itt a földön. Az embert sok szükséglete kényszeríti társulásra, mégis főképen a vallás, hogy az ember eszméjét megvalósítsa s ezt csak társadalomban teheti meg. **Az eszményi ember pedig a vallásos ember.** Végül az ember lényegesen társadalmi lény is, tehetségeit csak társadalomban tudja igazán kifejteni s az ember eszméjének megfelelően csak társadalomban tud igazán tökéletesedni. Ezért az Istent nemcsak egyénileg kell tisztelnie embertársaitól elkülönítve és szobájának négy fala között, hanem nyilvánosan is, társadalmilag is. Így az emberek vallás szerint is tömörülnek. Az ugyanazon vallás szerint tömörülők, hogy vallásuk gyakorlásában segílyt és támaszt nyerjenek, *egyházat* alkotnak.

Az emberek azért alkotnak egyházat, hogy benne mint szervezett társadalomban az Istent dicsőítve örök üdvösségüket minél könnyebben és minél biztosabban megnyerhessék. Amikor az emberek egyházat alkotnak, ezzel nemcsak az a céljuk, hogy egymásra támaszkodva dolgozhassanak örök üdvösségükön, hanem egyúttal megbízzák az egyházat, hogy vezesse is őket az Isten dicsőítésén át az örök üdvösség felé.

484. Az egyház természetes társadalom, mert természetünk szükséglete a vallás és természetünk követelménye minden fontosabb dologban a társulás. És van-e valami fontosabb, mint a vallás? Az egyház annyira természetes társaság, hogy nem volt és nincs nép áldozat nélkül. Márpedig ott, ahol áldozat van, szervezett egyháznak is kell lennie, mert az áldozatot bemutatók mint tekintély állottak a nép előtt; a tekintély pedig szervezett társadalmat tételez föl, ha a szervezethez nem is oly tökéletes, mint ma.

Az egyház természetes társadalom. Ez nem azt jelenti, hogy minden egyház, amely a történelem folyamán keletkezett, igaz egyház is. A vallások különbözők; és mert e különbözőséget a bennük előforduló tévedések okozzák, következik, hogy nem minden egyház igaz egyház is. Mindazáltal az egyházalkotás, vagyis az ugyanazon vallás szerint való tömörülés természetünk szükséglete s ezért az egyház természetes társadalom.

485. E fejezetet két részre osztjuk. Az elsőben nem értjük egyház alatt a mostani egyházak közül valamelyiket, hanem azt az egyházat, amelyet természetétől sarkallva alkotott volna az emberiség, ha a természetes rendben is élt volna, amint most is természetétől sarkallva a különböző vallások szerint alkotja a különböző egyházakat. Nevezzük ezt az egyházat *természetes egyháznak*. Azonban az emberiség sohasem élt a természetes rendben s ezért a második részben a természetfölötti rendet vesszük tekintetbe s a *katolikus Egyházzal* beszélünk.

I.

A természetes egyház.

A természetes egyház és az állam viszonya.

486. A természetes egyház célja az embereket az örök üdvösség felé vezetni és az örök üdvösség megnyerésében őket segíteni. Így a természetes egyház célja magasabb, mint az állam célja, mert az állam csak a földi boldogulásért van. És mert a magasabb cél nem lehet alárendelve az alacsonyabb célnak, azért **a természetes egyház teljesen független az államtól.** Ha az állam tökéletes társadalom, akkor a nála magasabb célú és tőle teljesen független **természetes egyház is tökéletes társadalom,** vagyis nincs fölötte társadalom, amelyre rá volna utalva, hogy célját megvalósíthassa.

Így két tökéletes társadalmunk van: az állam és az egyház. Bár az egyház magasabb célú társadalom, mint az állam, mindazáltal az állam is tökéletes társadalom, mert elég magának, hogy céljait megvalósíthassa. E két társadalom egymás mellett van, sőt ugyanaz az ember mindkét társadalomnak a tagja: a hívő és polgár egy személy; mégis nincs közöttük jogösszeütközés, mert mind a kettőnek a jogait a természet törvények szabályozzák s a természet törvények nem ellentmondók. Ha pedig mégis támad közöttük jogösszeütközés, akkor ez csak az egyik félnek erőszakoskodása folytán lehetséges. A tapasztalat szerint ez az erőszakoskodó fél mindig az állam.

A természetes egyház az államtól független és tökéletes természetes társadalom. Általában az egyháznak az állammal a legtöbb összeütközése az iskolakérdésben van. Ezért a következőkben az egyház és az iskola viszonyáról lesz szó, mert ha az állam az iskolakérdésben meg tud egyezni az egyházzal, akkor minden más kérdés megoldása könnyen megy.

Kit bízhatnak meg a szülők a neveléssel?

487. A nevelés joga kizárólagosan a szülőké. Azonban a társadalom mai fejlettségében a szülők nem képesek megadni gyermekeiknek a szükséges nevelést és megbízottak után néznek. E megbízatásról már volt szó és azt találtuk, hogy a szülők megbízhatnak mást gyermekeik nevelésével, sőt kötelesek is erre, ha vannak ilyenre képesek. Ezek után az a kérdés, hogy kit bízhatnak meg a szülők a neveléssel?

Mindenekelőtt természetes, hogy a megbízott nevelő csak ember lehet. Ezt nem kell külön bizonyítanunk, mert ha van megbízás a nevelésben, akkor nyilvánvaló, hogy a megbízott csak ember lehet. Azonban az embert kétféleképpen tekinthetjük: a) magában és b) embertársaival közösségben, vagyis társadalomban.

Ezek után föltett kérdésünk így alakul: megbízható-e az egyes ember közvetlenül a szülők által a neveléssel, avagy közvetve valamely társadalom által azok közül, amelyeket az emberiség alkotott?

488. Hogy valamelyik ember közvetlenül is megbízható a neveléssel a szülők által, az nagyon természetes, mert a szülők az egyedüli természetes nevelők, tehát csak tőlük indulhat ki a megbízatás. Ilyen nevelők a házitanítók, mesterek, gazdák stb.

Ha pedig a szülők előbb valamely társadalmat bízna meg a neveléssel, hogy azután ez a megfelelő alany után nézzen, aki a nevelést végrehajtja, akkor az a kérdés, hogy van-e olyan társadalom, amely a neveléssel megbízható.

Társadalom is megbízható neveléssel, ha fogalma magába zárja akár meghatározásában, akár levezetett lényeges jegyként az Isten dicsőítésére s az örök üdvösség megnyerésére való képeztést és vezetést. Sőt kell is lennie ilyen társadalomnak. Az ember természeténél fogva alkot társadalmakat. Ha tehát az ember természetén alapuló társadalom észszerű fejlődése a legtermészetesebb társaságnak, t. i. a családnak természetéből folyó nevelői kötelességeinek teljesítése elé nehézségeket gördít és a természet sohasem cselekszik természetellenesen, hanem ellenkezőleg mindig úgy, hogy alkalmasabb legyen a működésre és céljait minél tökéletesebben megvalósíthassa, akkor **a társadalomnak arról is kell gondoskodnia, hogy a szülők a nevelés helyes keresztülvitele elé tornyosuló akadályokat legyőzhessék**, mégpedig annyira, hogy így a nevelés tökéletesebb legyen. És mert erről valamely társadalom gondoskodik, azért van is olyan társadalom, amely a neveléssel megbízható és a nevelést tökéletesíti. Természetes, hogy ez a társadalom nem lehet valamely részleges társaság, hanem oly társadalomnak kell lennie, amely minden más társadalomtól függetlenül kormányozza önmagát az erkölcstörvények alapján, különben a másik társadalom lenne megbízva a neveléssel, amelynek ez alárendelve van. Tehát **van olyan független társadalom, amely a neveléssel megbízható.**

489. Tudjuk, hogy a nevelőnek meghatározott személynek kell lennie. Amikor társadalom a megbízott nevelő, akkor ez a társadalom teljesen meghatározott társadalom, meghatározott erkölcsi személy, aki azután meghatározott személyeket állít a nevelés szolgálatába.

A mondottakból egyúttal az is következik, hogy **oly társadalom, amelynek célja alacsonyabb, mint a nevelés célja, tehát meghatározásában nem bírja sem kifejezetten, sem hallgatólagosan az Isten dicsőítésére s az örök üdvösség megnyerésére való vezetést, nem bízható meg a neveléssel.** Mivel pedig pl. az iskolában a teljes lényegű nevelés folyik, azért **az állami iskolának nincs létjogosultsága.** És ha észrevesszük, hogy az állam jogot formál

az iskolához, sőt egyik-másik iskolában rendezkedik és rendelkezik is, akkor ez az állam részéről jogbitorlás, következésképp az erkölcstörvények lábbaltiprása és a józan ész kigúnyolása.

Van-e joga az egyháznak az iskola körül?

490. Még egyszer megjegyezzük, hogy itt egyház alatt azt az egyházat értjük, amelyet az emberiség alkotott volna, ha a természetes rendben is élt volna.

Az egyház célja az embereket az örök boldogság felé vezetni; az iskolának a célja pedig, hogy az Isten dicsőítésére s az örök boldogság megnyerésére képesítsen. Ebből következik, hogy az egyház valamilyen viszonyban van az iskolával. Miben áll ez a viszony?

a) Az emberek azért tömörültek egyházba, hogy az örök boldogságra való törekvésükben vezetőt, segítőt és támaszt nyerjenek. Tehát az egyház vezet és őrökdi mindabban, ami az örök üdvösség megnyerését célozza. Tehát őrökdi az iskolák fölött is, mert ezek arra törekszenek, hogy a földi boldogságra való képesítésen át az örök üdvösség megnyerésére képesítsenek. Ebből következik, hogy **az egyháznak minden iskola fölött felügyeleti joga van.**

b) **Az egyháznak az iskolakényszer joga is megvan,** bár nincsenek kényszerítő eszközei, hanem csak lelkiismeretben kötelez.

Az egyház mint az embereknek az örök üdvösségre vezetője, köteles ellenőrizni minden nevelőt, tehát a szülöket is. Ha azt tapasztalja, hogy a szülök nem teljesítik nevelői kötelességeiket, vagy azt veszi észre, hogy a körülmények miatt nem képesek teljesíteni úgy, ahogyan kellene, akkor lelkiismeretben kötelezheti a szülöket, hogy iskolába járassák gyermekeiket. De az állam is kötelezheti erre a szülöket. Ha az állam ezt megteszi, akkor az egyház jogának fenntartásával nem mondja ki az iskolakényszert, hiszen az állam már kimondotta, hanem csak felügyeleti joggal él.

Mekkora az egyház felügyeleti jogának a terjedelme?

491. a) Az egyház a fölött őrökdi, hogy az iskolák az Isten dicsőítésére s az örök boldogság megnyerésére képesítsenek. Mivel pedig ez a nevelés lényege, tehát az iskolai nevelésnek is a lényege, de ez egyúttal lényege a földi boldogságra való képesítésnek is,¹ hiszen az iskolában mindent annak rendelünk alá, hogy a földi boldogulásra való képesítésen át a földi boldogságra képesíthessünk, de csak azért, hogy az embert a végső cél megnyerésére képesíthessük, azért az egyház felügyeleti jogához

¹ Huszár Gyöző: Neveléstan a philosophia perennis alapján. 1933. I.

tartozik mindaz, ami a nevelés lényegére s a földi boldogságra való képesítés lényegére vonatkozik. Tehát az egyház felügyeleti jogához tartozik: a) a vallásos élet tárgyainak, valamint mennyiségüknek és minőségüknek a meghatározása; b) a tanítványoknak a vallás gyakorlatain való kötelező megjelenése; c) a földi boldogulást célzó ismereteknek az ellenőrzése, hogy ne ellenkezzenek a nevelés lényegével; d) az állam megszabja, hogy a földi boldogulást célzó ismeretekből legalább is mi és legalább is mennyi tanítandó az egyes iskolákban, de az egyház mondja meg, hogy ezek az ismeretek mily előismeretekkel és mennyi időn át taníttassanak. Más szavakkal: az egyház határozza meg az egyes tárgyak óraszámát és ad tanterveket. Ez természetes is. Ha az egyház az iskolai nevelés lényegére ügyel fel, akkor a lényeg megvalósítását célzó eszközöknek miként való alkalmazása szintén az egyház felügyeleti jogába tartozik. Márpedig az óraszám és tanterv azt mondja, hogy a földi boldogulás ismereteit miképpen illesszük a nevelés lényegébe.¹ e) A tanító (tanár) magaviselete szintén az egyház felügyeleti jogába tartozik, mert példájával is nevel, sőt hatásosabban, mint szóval, hiszen a nevelés képviselője a példa.

b) Az egyház felügyeleti jogához más is tartozik.

Az iskola nem lehet az államé, mert nem a nevelés lényege fölött őrökdi, hanem csak a lényegnek alárendelt elem, t. i. a földi boldogulás életformáira vonatkozó ismeretek fölött van felügyeleti joga. Az állam csak annyiban vonhatja, illetőleg vonathatja felelősségre a tanítót (tanárt), amennyiben az ismereteket nem oly minőségben és mennyiségben tanítja, amint az elő van írva s a tanítást eredménytelenség kíséri. Így a tanítót (tanárt) csak az vonhatja felelősségre, aki a nevelés lényege fölött őrökdi, tehát a tanítót (tanárt) mint nevelőt is ellenőrzi. Ezért **az állam nem vonhatja felelősségre a tanítót (tanárt), csak felelősségre vonathatja** (t. i. az egyház által). De az egyház már felelősségre vonhatja a tanítót (tanárt) mindenegyes cselekedetért, amely a nevelés lényegével a legcsekélyebb vonatkozásban is van, mert a tanítónak (tanárnak) minden szava és tette a nevelés lényegét köteles szolgálni, ha közvetve is, a nevelés lényege fölött pedig az egyház őrökdi. Tehát felelősségre vonhatja a tanítót azért is, hogy az állam által megszabott előírásokhoz nem alkalmazkodik, mert ez mind befolyásolja a nevelés lényegét. Így azután **az egyház minden tekintetben rendelkezik a tanítóval (tanárral):** a vallásos nevelésben és az ő előírásaiban teljesen, a gyakorlatias nevelésben pedig legalább is annyiban, amennyit az állam felügyeleti jogánál fogva előír.

c) **Az egyház nemcsak rendelkezik a tanítóval (tanárral), hanem az iskolában rendezkedik is.** Ez természetes, hiszen ez utóbbi az előbbinek a következménye. Az

¹ Lásd ezt részletesen ugyanott mind a három kötetben.

egyház az embereknek az örök boldogságra vezetője. A vezetéshez szükséges, hogy mindama dolgokban, amelyek egyenesen és közvetlenül az örök boldogság megnyerhetését célozzák, szabadon rendelkeznek. Mivel pedig az iskolának egyenes és közvetlen célja az örök boldogság megnyerésére való képesítés, azért **az egyház szabadon rendelkezik a tanítóval (tanárral) és szabadon rendezkedik az iskolában.**

Tehát **az egyház felügyeleti jogának terjedelme: rendelkezik a tanítóval (tanárral) és rendezkedik az iskolában.**

Van-e létjogosultsága az egyházi iskolának?

492. Még mindig nincs eldöntve, vajon van-e létjogosultsága az egyházi iskolának.

Az egyház szabadon rendelkezik a tanítóval és szabadon rendezkedik az iskolában. Ez a minden tekintetben szabad rendelkezés azt mondja, hogy **az iskolák fölött való birtoklási jog az egyházé.** Az egyháznak az iskolák fölött való felügyeleti joga oly terjedelmes, hogy összeesik a birtoklási joggal.¹

493. Hogy mindegyik iskola az egyház tulajdona, azt a felügyeleti jogtól függetlenül is bebizonyíthatjuk.

a) Az egyház társadalom s mint társadalom csak akkor felelhet meg céljának, ha intézményei is vannak, amelyekkel az örök boldogság felé vezetheti az embereket és őket törekvésükben segítheti és támogathatja. Ez intézményeket a társadalmi viszonyok hozták létre vagy alakítják és fejlesztik; de sohasem egyenesen és közvetlenül a közjólétre való tekintettel, bár azt nagyban befolyásolhatják. Az egyház intézményei egyenesen és közvetlenül az Isten dicsőítését s az örök boldogság megnyerhetését célozzák; azonban a közjólétet is emelik és irányítják.

A különböző intézményeket a társadalmi viszonyok alakulása hozta létre és fejleszté. Ha valamely intézmény csakis a földi boldogulást, vagyis a közjólétet tekinti céljának, akkor az állam birtokába kerül; és ha egyenes célja az örök boldogság megnyerhetésén dolgozni, akkor az egyház tulajdonába megy át. Amint a társadalom alakult és fejlődött, később szükségesnek bizonyult az iskola is mint intézmény. Így jött létre az iskola, amely hosszú időközön át a fejlődés mai fokára jutott és a társadalmi szükségletek szerint a boldogulási föltételek megszaporodásával mai fajtáira tagozódott. És mely célból jött létre az iskola? Ama célból, hogy az egyes ember a változott viszonyok között elhelyezkedhessék úgy, hogy végső célját elérhesse. Tehát az iskola céljai között, bárcsak mint közbeeső cél, tehát mint eszköz,

¹ „Dem Begriff nach gehört die Erziehung eigentlich zu dem Gebiet, das die Kirche als ihre Domäne betrachtet und zu betrachten nicht umhin kann, zum Gebiet der cura animarum, der Seelen- und Sittenleitung.“ (Paulsen: Das deutsche Bildungswesen in seiner geschichtlichen Entwicklung. 172. oldal.)

az is szerepel, hogy az embert a társadalomba beleállítsa. És mert ez nagyon közletről érinti a közjólétet, azért **az iskola az állam felügyeleti jogához tartozik.** Azonban a társadalomban való kellő elhelyezkedésre való képesítés nem legfőbb célja az iskolának, mert bár a társadalmi fejlődés hozta létre az iskolákat, mégis nem mint szülők, hanem csak mint alkalmi ok, hogy a földi boldogulás különböző életformáira való képesítés által a nevelés tökéletesíttessék. Nem legfőbb célja, mert az iskola e célt csak úgy és csak akkor valósíthatja meg, ha egy magasabb célnak rendeli alá, t. i. az ember végső céljára való képesítésnek. Az iskolában az előbbi cél csak közbeeső cél, azaz az utóbbi céllal szemben csak eszköz jellegével bír, következésképp az iskola legfőbb célja az Isten dicsőítésére s az örök boldogság megnyerésére való képesítés. Ezért az iskola az egyház intézményei közé tartozik, **az iskola egyházi intézmény.** Ebből következik, hogy **az iskola csak az egyház tulajdona lehet.**

b) Az iskola lényege az Isten dicsőítésére s az örök boldogság megnyerésére való képesítés és ez az egyház célja is. Az emberek egyházat alkotnak, hogy az örök boldogság felé való törekvésükben vezetőt kapjanak. Tehát az egyház vezeteti az embereket az örök boldogságra s így képesíti is őket az örök boldogságra; következésképp az egyház és az iskola célja egy és ugyanaz. Ezek után az a kérdés, hogy az egyház és az iskola párhuzamosan haladnak-e egymás mellett, avagy az egyik a másikba van foglalva?

Az emberek korábban alkottak egyházat, mint létesítettek iskolákat. A társadalmi együttélés legkezdtelegesebb formáiban is találkozunk áldozatokkal, amelyek szervezett egyházat tételnek föl, míg iskolákkal később, a társadalmi együttélés magasabb fokozatain találkozunk. Ha tehát az iskola mint intézmény későbbi keletű az egyháznál mint társadalomnál, de azonos céljuk van, akkor nem haladhatnak párhuzamosan egymás mellett, hanem az intézmény benne van a társadalomban, mert az lehetetlen, hogy az intézmény foglalja magában a társadalmat. Tehát **az iskola benne van az egyházban,** vagyis **az iskola az egyház tulajdona.**

c) Az egyház célja az embereket az örök üdvösségre vezetni. Az örök üdvösség megnyerése nemcsak a nagykorúaknál cél, hanem a kiskorúaknál is. Ezért az egyház a kiskorúakkal is rendelkezik, parancsai és tilalmai a kiskorúakra is vonatkoznak. Az iskolába kiskorúak járnak. Az egyház mindazt parancsolja, ami az örök üdvösség megnyeréséhez szükséges és mindazt tiltja, ami az örök üdvösség megnyerésénél hátrány, akadály vagy azt lehetetlenné teszi. És mert az örök üdvösségre való törekvés az ember minden cselekedetét átfogja, azért az egyház mindazt parancsolja és tiltja, amit az ember értelmes természete parancsol és tilt. Ugyanezt teszi az iskola is. De e tekintetben is van különbség az egyház és az iskola között. Az egyház keresi és

kutatja, hogy mit kell tennie és mit kell kerülnie az embernek az örök üdvösség érdekében, míg az iskola csak a már kész és megtalált igazságot tanítja és gyakoroltatja. Az iskola nem kutat, hanem a készet közli. Tehát az iskola az egyház tanítása után igazodik és hogy igazodhasson, az egyház rendelkezéseihez kell alkalmazkodnia, amely rendelkezések egyaránt vonatkoznak a kiskorúakra és a nagykorúakra. Tehát **az iskola nem egyéb, mint az egyházhoz tartozó intézmény, vagyis az iskola az egyház tulajdona.**

494. Az emberek egyházat alkotnak, hogy az örök boldogságra vezetőt kapjanak. Tehát az emberek az egyházalkotás által megbízták az egyházat, hogy őket az örök boldogságra vezesse. Később a társadalom fejlődésével iskolák keletkeztek, amelyeknek szintén az örök boldogságra vezetés a céljuk és szintén megbízás folytán, t. i. a szülők megbízása folytán. Az iskoláknak adott megbízás a kiskorúak vezetésére szól, az egyháznak adott megbízás a nagykorúakra és a kiskorúakra egyaránt vonatkozik, következésképp **az iskola az egyházban van.** Amikor az emberek az egyházalkotás terére léptek, akkor az egyházat mindamaz intézmények vezetésével megbízták, amelyek az idők folyamán keletkezni fognak, hogy az embereket az örök üdvösségre vezessék. Így az iskolák megbízás folytán lesznek az egyház tulajdonai. **Az iskolák a nevelés jogán a szülőkéi s a szülők megbízása folytán az egyházéi.**

Abban, hogy az emberek egyházat alkotnak, egyúttal benne van az egyház részére ama megbízás is, hogy akkor, ha a társadalom fejlődése szükségessé teszi, a kiskorúakat iskolákban nevelje. Tehát **az egyház a szülők megbízása folytán nevelő s e megbízatás erejénél fogva veszi birtokába az iskolákat.** Azonban e megbízást nem úgy kell értelmeznünk, mintha ez valami szerződésen vagy hallgatólagos beleegyezésen nyugodnék. Amint az emberek oly társadalmat alkotnak, amely az örök boldogság felé vezeti az embereket, tehát egyházat alkotnak, akkor a szülők megmaradnak a nevelés jogában, de a nevelés végrehajtásának egyes eszközei, amelyek mint intézmények a társadalom fejlődése folytán keletkeznek, az egyházat illetik meg a neveléssel való megbízás miatt, hogy ténylegesen is vezethessen az örök üdvösség felé. Ezt más szavakkal így mondjuk: **az iskola az egyházalkotás természeténél fogva az egyházé.** És mert az egyház természetes társadalom, azért **az iskola természetes úton az egyházé.**

A mondottakból következik, hogy **a tanító (tanár) az egyház megbízottja és alkalmazottja.**

Milyen viszony van a mai egyházak és az iskola között?

495. Eddig csak amaz egyházzal volt szó, amelyet az emberiség alkotott volna, ha a természetes rendben is élt volna. Azonban az ember sohasem élt természetes rendben és ezért

természetes egyház nem volt, hanem helyette más egyházakkal találkozunk, amelyek a történelem folyamán keletkeztek és ma vannak. Milyen viszony van a mai egyházak és az iskola között? Amikor e kérdésre felelünk, akkor egyház alatt a mostani egyházak mindegyikét értjük, csak **a katolikus Egyházat nem**, mert róla külön lesz szó, mivel isteni alapítás.

496. A mai egyházak közül egyik sem igaz egyház és ezt tanításuk, valamint a történelem fényesen bizonyítja. Tehát a mai egyházak közül egyikről sem mondhatjuk, hogy a természetes egyház folytatásai és már azért sem, mert természetes egyház nem is volt. De azt sem mondhatjuk, hogy a mai egyházak isteni alapítások. Igaz ugyan, hogy a régi zsidó egyház isteni alapítás volt, de ennek a létjogosultsága már megszűnt, amikor Jézus Krisztus megalapította a katolikus Egyházat, úgyhogy a mai zsidó egyház nem isteni alapítás. Tehát a mai egyházak közül egyik sem hivatkozhat az iskolánál a természetes egyház jogaira, de magasabb, t. i. az isteni alapításból származó jogra sem. Mindazáltal a mai egyházak közül mindegyik természetes társadalom (ha hívei jóhiszeműen vannak benne), mert az egyházalkotás természetünk szükséglete. A mai egyházak nem a természetes egyház folytatásai, mégis természetes társadalmak, mert az emberi természet ama szükségszerű hajlamában bírják alapjukat, hogy örök boldogságunk megnyerésében segítyt, támaszt és vezetőt kapjunk, bár az örök boldogság megnyerését célzó tanításokban sok hiba is van. Ezért **a mai egyházak és az iskola között valamilyen viszony van.** Milyen ez a viszony?

497. A természetes egyháznak az iskolára vonatkozó jogait nem abból vezettük le, hogy igaz egyház lett volna, ha az emberiség a természetes rendben is élt volna, hanem az egyházalkotás természetéből. Mivel pedig az egyházalkotás természete a mostani egyházaknál az, ami lett volna a természetes rendben az egyházalkotás természete, azért a mostani egyházakat az iskolákra vonatkozólag mindama jogok megilletik, amelyek megillették volna a természetes egyházat a természetes rendben. Ezért **az iskola az egyházé; az egyház szabadon rendezkedik iskoláiban és szabadon rendelkezik a tanítóval (tanárral).**

Egyház-állam.

498. Lehetséges-e az, hogy az állam és az egyház összeolvadjon, vagyis az egyház átveszi az állam céljait is, tehát az állam beleolvad az egyházba, vagy az állam veszi át az egyház céljait is, tehát az egyház olvad az államba? Az ilyen egyház-állam, illetőleg állam-egyház az ókorban általános volt és legtökéletesebb volt a zsidóknál, bár itt isteni intézkedés folytán.

Ha a természetes rendet tekintjük, akkor az ilyen összeolvadásban nincs ellentmondás, tehát lehetséges; vagyis lehetséges, hogy az egyház és az állam mint egy társadalom jelenjék meg

ugyanazon kormányzással. Más kérdés azonban az, hogy az így összeolvadt állam-egyházban, illetőleg egyház-államban melyik a vezető: az állam-e avagy az egyház?

A természetes rendben mind az állam, mind az egyház az Istentől ered az emberi természet társas jellegének megteremtése által. Az ember társas jellegénél fogva másokkal tömörül és természetes, hogy elsősorban végső célja érdekében. Azonban a végső cél elérése, illetőleg a földi élet helyes és okos felhasználása a földi javakon át történik s ezért a földi javakról való szervezett társadalmi, tehát állami gondoskodás csak eszköz végső célunkhoz viszonyítva. És mert a cél és eszköze összetartozó dolgok, azért a természetes rendben sem egyház, sem állam nem keletkezett volna, hanem oly szervezett társadalom, amely egymagában való-sította volna meg az állam és egyház céljait.¹ Nevezzük e szervezett társadalmat *egyházállamnak*. A mondottakból következik, hogy **a természetes rendben az összes iskolák birtokosa az egyházállam lett volna.**

499. Az ember nemcsak a természetes rendben lett volna társas lény, hanem most is az. Ha tehát a hívek jóhiszeműen vannak egyházukban, vagyis az Istentől alapított természetfölötti társadalmat nem ismernek, akkor most is lehetséges egyházállam. És ha van ilyen egyházállam, akkor **ez az egyházállam az összes iskolák birtokosa.**

Az állam mint állam, tehát mint földi cél megvalósítására irányuló szervezett társadalom nem lehet az iskolák birtokosa. De ha az állam (a jóhiszeműséget föltételezve) nem ismer az Istentől alapított természetfölötti társadalmat, akkor köteles az egyház céljait is megvalósítani s mint egyházállam birtokosa az iskoláknak. Az ilyen államnak az iskolák fölötti birtoklási joga onnan származik, hogy egyház is.

II.

A katolikus Egyház.

A katolikus Egyházzal általában.

500. Innen-onnan kétezer esztendeje lesz annak, hogy végbe-ment a világtörténelem legnagyobb eseménye, Jézus Krisztus

¹ „Si consideramus civitatem in statu naturae purae. in quo nulla existit societas perfecta supernaturalis seu Ecclesia, civitas est simpliciter societas suprema, cuius est curam gerere circa beatitudinem imperfectam huius vitae, qua mediante homo attingat beatitudinem perfectam (naturalem) in vita futura. Quapropter in hoc ordine ad societatem civilem etiam cura religioni et cultus divini publici spectasset. Hominis enim, ut animalis rationalis socialis, est colere Deum non tantum privatim, sed etiam publice et socialiter.” (J. Gredt: Elementa philosophiae Aristotelico Thomisticae.² II. 1912, 405. oldal.)

keresztthalála. A nagypénteki csodás események mintegy jelzik, hogy Jézus Krisztus halálával új világ kezdődik. Jézus Krisztus iszonyú testi kínok és még nagyobb lelki keserőségek árán megváltott bennünket, kiengesztelt minket Istenünkkel. Lehozta az égből az igaz tanítást és hogy az veszendőbe ne menjen, megszervezte Egyházát és reá bízta tanításának szeplőtelen megőrzését és terjesztését. És hogy minden népek tudják, hol van letéve az igaz tanítás és tévelyek ne csúszhassanak bele, azért Jézus Egyházát a hit és erkölcs dolgában a csatlakozhatatlanság jegyével ruházta fel. **A Jézus Krisztus által alapított Egyház a katolikus Egyház.**

A katolikus Egyházat Jézus Krisztus, tehát egy Isten alapította. Mi tehát a katolikus Egyház? Rendesen így szokták meghatározni: *a katolikus Egyház az egész földön élő keresztények látható társasága, akik egy közös fő alatt ugyanazt a hitet vallják és ugyanazon szentségekkel élnek.*¹

501. Mondhatja valaki, hogy a katolikus Egyházzal mint isteni alapításról tárgyalni nem az erkölcsbölcselet feladata, hanem a hittudományé. Igen, a katolikus Egyház isteni alapításának a bebizonyítása a hittudomány feladata s ezzel mi nem foglalkozunk. De akkor, ha a hittudomány már bebizonyította a katolikus Egyház alapításának az isteni voltát, amint be is bizonyította és kifejtette a következményeket (a pápaság intézményét és szuverenitását, hit és erkölcs dolgában a csatlakozhatatlanságot stb.), akkor a keresztény bölcseletnek kötelessége azzal foglalkozni, hogy milyen viszony van az iskola és a katolikus Egyház között, mert az állam és az Egyház között ez a legerősebb ütköző pont s ha ezt sikerül megoldani, minden más kérdés megoldása könnyen megy. Ezért a következőkben csak erről lesz szó. Az erkölcsbölcselet a hittudományra támaszkodva elfogadja a katolikus Egyház isteni alapítását s azután ebből levonja következtetéseit a nevelésre és az iskolára.

Nevelő-e a katolikus Egyház?

502. A katolikus Egyházat Jézus Krisztus, tehát egy Isten alapította. Senkinek sem mondotta Jézus: menjetek és tanítsatok minden népeket; senkinek másnak, csak a katolikus Egyháznak. Jézus Egyházára bízta tanításának megőrzését és terjesztését, valamint a kegyelmi eszközöket is, hogy az embereket egyenkint és összesen megszentelje és üdvözítse. Tehát **a katolikus Egyház minden embernek egyenkint és összesen nevelője, tanítója és megszentelője.**²

¹ Pl. Bellarmin így határozza meg az Egyházat: „Coetus hominum unius et eiusdem fidei christianae professione et eorundem sacramentorum communione colligatus, sub regimine legitimorum pastorum ac praecipue unius Christi in terris vicarii Romani Pontificis.” (Kérészy: Katolikus egyházi jog. 1927, I. 2. oldal.)

² Savicki Ferenc: Az élet értelme. Fordította a budapesti növendékpapság. 1920, 100. és következő oldalai.

A katolikus Egyház nevelője az embernek, de nem természetes jogon, sem megbízás folytán, hanem Jézus Krisztus, tehát egy Isten rendelkezése által. **A katolikus Egyház természetfölötti jogon nevelője az embernek.**¹

503. Az egyházalkotás az emberi természet szükséglete s ennyiben a katolikus Egyház is az egyházalkotás természetéből kifolyólag nevelőnk. Azonban Jézus Krisztus a katolikus Egyház megalapításával megmutatta az egyházalkotás igazi útját és megjelölte, hogy melyik az igazi Egyház, ami által minden más egyház létjogosultságát megszüntette (vagyis ha valaki katolikus, akkor más egyházba nem léphet halálos bűn nélkül és a másvallású köteles a katolikus Egyházba lépni, ha megismeri igazvoltát). Így az emberi természet által követelt egyház minden joga és minden kötelessége a katolikus Egyházra szállt át. De Jézus még más természetfölötti jogokkal és természetfölötti kötelességekkel is felruházta Egyházát, hogy minél jobb és biztosabb vezetőnk legyen az örök boldogságra. A katolikus Egyház a maga területén teljesen független társadalom. Jézus előtt csak egyházállam volt (még a zsidóknál is). Jézus a katolikus Egyházat a maga területén teljesen elválasztotta és függetlenítette az államtól.

A katolikus Egyház természetes társadalom, amennyiben az egyházalkotás természetünk szükséglete s ezért **a katolikus Egyház az egyházalkotás természetéből kifolyólag nevelőnk.** Azonban a katolikus Egyház természetfölötti társadalom is, mert Isten a megalapítója és szervezője, bár természetünk hajlamain és szükségletein nyugszik. Az Isten a katolikus Egyház megalapításának és szervezésének a munkáját Jézus Krisztus személyében személyesen végezte s ezért **a katolikus Egyház természetfölötti jogon is nevelője az embernek.** Fő és legjellegzetesebb vonása a katolikus Egyháznak a természetfölöttiség. A katolikus Egyháznak egyenes és közvetlen megalapítója és szervezője az Isten, aki ezt a munkát nem a természet által, hanem személyesen végezte s ezért **a katolikus Egyháznak a fő jogcíme a neveléshez a természetfölöttiség.** És mert az egyházalkotás az emberi természet szükségletein és hajlamain nyugszik; továbbá a természetfölötti rend nem rontja le a természetes rendet, hanem rajta épül föl, azért **a katolikus Egyháznak a neveléshez való természetfölötti joga magában foglalja az egyházalkotás természetéből származó szülői megbízást is, mégpedig isteni parancs folytán.**

504. A katolikus Egyház csálhatatlan hit és erkölcs dolgában és csálhatatlan az Isten dicsőítéséhez, valamint az örök boldogság megnyeréséhez szükséges eszközök megjelölésében, következőleg **a legjobb nevelő a katolikus Egyház.**²

¹ Linus Bopp is azt mondja, hogy Jézus Krisztus új nevelési szervezetet létesített, amikor a katolikus Egyházat megalapította. (Die erzieherischen Eigenwerte der kath. Kirche. 1928. 309—310. oldal.)

² Hogy a katolikus Egyház a legjobb nevelő, azt elismerik azok is, akik

Ha az ember természetfölötti célra van rendelve, akkor kell is, hogy a természettörvényeken kívül magasabb törvények is kormányozzák és e törvények megőrzője és hirdetője bennük csálthatatlan legyen.¹

Jézus Krisztus a katolikus Egyházra bízta tanításának megőrzését, terjesztését, valamint a kegyelmi eszközöket s ezért **a hivatásos nevelőknek is — a szülőknek, a tanítóknak, a tanároknak stb. — a katolikus Egyház által ajánlott, sőt parancsolt úton kell haladniok nevelésükben.**²

A katolikus Egyház a legjobb nevelő. Minden más nevelés a katolikus nevelésen kívül, a legszerencsésebb esetben az embernek csak egyes jótulajdonságait fejleszti naggyá; de oly minden oldalú és harmonikus kifejesztést, amely teljesen megfelel az Isten által kiszabott rendeltetésnek, csak a katolikus Egyház adhat. Ez természetes is. Egyedül a katolikus Egyház van birtokában a kegyelmi eszközöknek, amelyekkel a legtokéletesebb, az Isten Szíve szerint való nevelés eszközölhető. Ez eszközök közül ne említsünk meg mást, mint az Oltáriszentséget. És ezt a katolikus nevelésen kívül minden más nevelés nélkülözi. Ami szépség, nagyszerűség és hősiesség van a katolikus Egyházban, az mind az Oltáriszentség eredménye. Jézus Krisztus minden jogot és hatalmat, amely az ember megszentelésén dolgozik, a katolikus Egyházra ruházott.

A katolikus Egyház a földi boldogságot és a közjólétet tekintve is a legjobb nevelő. U. i. a földi boldogság nem más, mint a földi élet helyes és okos felhasználása végső célunkra való tekintettel. Minél tökéletesebben törekszünk végső célunk felé, annál tökéletesebb a földi boldogságunk is. Márpedig a főntebb mondottak szerint a végső célra való legtokéletesebb

tőle távol állanak. Pl. Jules Payot így nyilatkozik: „A XVII. században és a XVIII. század egy részében kétségtelenül a vallás uralkodott a lelkeken: az akarat nevelésének kérdése nem léphetett előtérbe a maga egész általánosságában: azok az erők, amelyekkel a katolikus Egyház, ez a példátlanul álló jellemnevelő, rendelkezett, elégségesek voltak arra, hogy a hívők életének célját és irányát nagy körvonalakban megadják.” (Az akarat nevelése. Fordította: Weszely Ödön. 2. kiadás. 1912. Előszó.)

¹ „Siquidem homo ordinaretur tantum ad finem qui non excederet proportionem naturalis facultatis hominis, non oporteret quod homo haberet aliquid directivum ex parte rationis supra legem naturalem et legem humanitatis positam quae ab ea derivatur. Sed quia homo ordinatur ad finem beatitudinis aeternae, quae excedit proportionem naturalis facultatis humanae, ideo necessario fuit, ut supra legem naturalem et humanam dirigeretur etiam ad sum finem lege divinitus data. Secundo quia propter incertitudinem humani iudicii, praecipue de rebus contingentibus et particularibus, contingit de actibus humanis diversorum esse diversa iudicia, ex quibus etiam diversae et contrariae leges procedunt. Ut ergo homo obsque omni dubitatione scire possit quid ei sit agendum et quid vitandum, necessarium fuit, ut in actibus propriis dirigeretur per legem divinitus datam de qua constat quod non potest errare.” (Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae. 1^a 2^{ae}, qu. 91, a. 4.)

² „Nincsen tökéletes és teljes nevelés, mint csak a keresztény nevelés.” (XI. Pius pápa körlevele. 1929 dec. 31. Szent István Társulat kiadása. 6. oldal.)

képesítést a katolikus Egyház adja, tehát ő adja a földi boldogságra való legtökéletesebb képesítést is.

Ami pedig a közjólétet illeti, ennek alapja és nélkülözhetetlen feltétele a vallás. Minél tökéletesebb a vallás és minél tökéletesebben gyakorolják, annál tökéletesebb a közjólét. Márpedig a katolikus vallás a legtökéletesebb vallás és a vallásosságra való képesítés a legtökéletesebb módon a katolikus Egyházban történik.

505. Mivel a katolikus Egyház nevelője az embernek és az iskola is nevelési intézmény, azért lássuk még, hogy milyen viszony van a katolikus Egyház és az iskola között.

A katolikus Egyház is egyház s ezért mindama jogok megilletik, amelyek az egyházalkotás természetéből az Egyházat megilletik. Tehát **a katolikus Egyháznak van birtoklási joga az iskolák fölött és ezért szabadon rendezkedik iskoláiban és szabadon rendelkezik tanítóival (tanáraival).**¹ Azonban a katolikus Egyház természetfölötti társadalom és ezért a neveléshez való fő jogcíme természetfölöttiségében van. Ezért mi is a katolikus Egyháznak az iskolához való viszonyát természetfölöttiségből fogjuk levezetni.

A katolikus Egyház felügyeleti joga.

506. A katolikus Egyház Jézus Krisztus, tehát egy Isten rendelkezéséből minden embernek együttvéve és minden embernek külön-külön nevelője, tanítója és megszentelője. Mi következik ebből? Mivel a nevelésben a leglényegesebb rész az Isten dicsőítésére s az örök üdvösség megnyerésére való képesítés és ez Jézus parancsa szerint a katolikus Egyház kötelessége; továbbá az iskola a nevelés teljes lényegét végzi, csakhogy különös feladata a földi boldogulás életformáira való képesítés is, hogy tökéletesítse a nevelést, azért **a katolikus Egyháznak mindamaz iskolák fölött van felügyeleti joga, amelyekbe katolikus gyermekek és ifjak járnak.** Ez a felügyeleti jog nemcsak arra terjed ki, hogy a katolikus gyermekek (ifjak) a megfelelő óraszámban tanulják-e a vallástant, hanem annak az iskolának egész nevelési rendszerére. Ha a katolikus Egyház, illetőleg képviselője azt venné észre, hogy valamelyik iskola nevelési rendszere ártalmas a katolikus gyermeknek (ifjúnak) végső célja elérésében, akkor a szülő az Egyház parancsára köteles kivenni gyermekét amaz iskolából és őt máshol helyezni el.²

¹ Nekünk nem szabad megengednünk az államosítást. „Előbb lemondhadtunk templomainkról, mint iskoláinkról. Mert oltárt szükségből állíthatunk az iskolában is; de ha nem lesznek iskoláink, csakhamar elfogynak híveink is, üresek lesznek templomaink.” (Mihályfi Ákos: Az ígehirdetés. 1927, 36. oldal.)

² Az 1374. kánon így szól: „Pueri catholici scholas acatholicas, neutras, mixtas, quae nempe acatholicis patent, ne frequentent. Solius autem Ordinarii loci est decernere . . . in quibus rerum adiunctis tolerari possit, ut eae scholae celebrentur.” — Az 1381. és 1382. kánon kötelességévé teszi a püspököknek,

Jézus, tehát egy Isten adta a katolikus Egyháznak a parancsot és hatalmat, hogy a lelkek üdvén munkálkodjék. Ezért ha a katolikus Egyház egyeseknek vagy mindnyájunknak valamit parancsol a lelkek érdekében, nekünk gyermeki alázattal engedelmeskednünk kell.

Az iskola rövid története.

507. A népiskola elnevezés ugyan újabb keletű, mégis az, amit népiskola alatt értünk, már nagyon hosszú ideje megvan, a kereszténységgel egyidős. Igaz, hogy Krisztus előtt is voltak iskolák (elnevezés szerint), de belőlük a nép óriási tömege ki volt zárva, azokat csak nagyon kis kör látogatta. De ez iskolák nem is mondhatók a tulajdonképeni értelemben vett iskoláknak, mert különösen a Jézushoz közelebb eső korban bennük nem neveltek, mert az Isten dicsőítésére s az örök üdvösség megnyerésére való képesítést elhanyagolták. Neveltek ugyan erényességre az ókori iskolák is; de mert az erényességnek igazi alapját nem ismerték és célját is félreismerték, hiszen az egyént az államhoz képest eszköznek tartották, azért nevelésük az egész vonalon csődöt mondott. Különbösen is általános népiskoláztatás a pogány talajon sohasem keletkezhetett volna, mert ehhez minden föltétel hiányzott.

A népiskola a kereszténységgel egyidős. Itt lényegtelen az, hogy mit tanítottak ama régebbi népiskolákban. Mindenesetre azt, amit az a kor szükségesnek tartott, amint a mai népiskolában azt tanítják, amit a mostani kor tart szükségesnek. A népiskolának a kereszténységgel való egyidős voltát bizonyítja a kereszténység elterjedése is, mert hogyan is terjedhetett volna oly rohamosan és annyi üldözés ellenére (az isteni kegyelmet nem számítva), ha nem oktatta volna a népet. És tudós férfiak — egyháziak és világiak — a középkorban és előtte is voltak. Hát ők hol szerezték elemi ismereteiket? Voltak tehát népiskolák, ha nem is ezen elnevezés alatt. A tartományi és egyetemes zsinatok hosszú sora gondoskodott arról, hogy a püspökök, káptalanok, kolostorok és plébániák iskolákat tartsanak fenn a nép számára.

A kereszténység föllépésével mindjárt népiskolákat létesített. Itt ismét lényegtelen az, hogy zárt falak között, a föld alatt vagy a szabad ég alatt tanították-e a népet arra, amit szükségesnek tartottak. Később a zsinatok is buzgólkodtak és gondoskodtak népiskolákról. Hogy a fáradozásnak megvolt a foganatja, bizo-

hogy felügyeljenek az összes iskolákra, nehogy bennük hitelleneset tanítsanak vagy ilyesmi történjék. — „Ezenkívül elidegeníthetetlen joga az Egyháznak s egyúttal fölmentést sem tűrő kötelessége, hogy fiainak, a híveknek nevelését ellenőrizze, bármilyen intézetben, nyilvános vagy magánintézetekben történjék is az, nemcsak az ott nyújtott vallástanítás, hanem minden más tudományszak vagy irányelv ügyében, amennyiben azok a vallással és erkölccsel összefüggnek.” (XI. Pius pápa körlevele 1929 dec. 31-én. Szent István Társulat kiadása. 12. oldal.)

nyítja a mai népiskola, hiszen ez hosszú idők fejlődésének az eredménye. A népiskola keletkezése és fejlődése nem Lutherrel veszi kezdetét, mert Luther is már népiskolákra támaszkodott.

A multban a népiskola mindig a katolikus Egyház közreműködésével és szorgalmazásával létesült s akár egyháziak vagy világiak, akár magánosok vagy községek létesítettek iskolát, ez mindig az Egyház rendelkezése alá került és itt fejlődött.

A katolikus Egyház az apostoli korban és még később is Krisztus példáját követte. A püspökök és papok helyről-helyre vándoroltak és így tanították a népet. Később, amikor a katolikus Egyház már terjeszkedett és mindig több és több felnőtt csatlakozott hozzá, szükségesnek mutatkozott, hogy a keresztség szentiségének a föl vételét alapos tanítás előzze meg. Így keletkezett a *katechumenek* iskolája. Amikor pedig a keresztség valamely helyen általános elterjedést nyert, akkor a katechumenek iskolája helyébe a *plébániai iskola* lépett. Ez iskolákban már az elemi ismereteket is tanították. **A plébániai iskolák a mai értelemben vett népiskolák**, amelyeknek további fejlődései a mai népiskolák. Tehát bátran mondhatjuk, hogy **a népiskola speciálisan katolikus intézmény.**¹

b) Az Egyház terjedésével képzettebb pogányok is léptek az Egyházba. Azért, hogy ők a megfelelő oktatásban részesüljenek, de meg azért is, hogy a pogány bölcseletnek mind hevesebb és hevesebb támadásai visszaveressenek, a katechumenek iskolájával egyidőben a magasabb *katechéta iskolák* keletkeztek. Később helyükbe a *püspöki* és *kolostori iskolák* léptek, amelyek lassan gimnáziumokká alakultak. A gimnáziumok — különösen a jezsuiták kezén — óriási fejlődést nyertek. A társadalom fejlődésével és tagozódásával más középiskolák is kiváltak a gimnáziumból. Így ismét azt kell mondanunk, hogy **a középiskola speciálisan katolikus intézmény.**

c) A keresztény középkor legnagyobb alkotása az iskola terén az egyetem. **Az egyetem teljesen és tökéletesen katolikus intézmény.** Ezt mindenki elismeri. Az egyetemek keletkezése nemcsak azt bizonyítja, hogy a katolikus Egyház mily nagy fontosságot tulajdonított a tudományoknak, hanem azt is, hogy az elemi és középfoktatásnak fejlettnak kellett lennie, hogy egyetemek keletkezhessenek.

Mindegyik iskola, amelyet ma bírunk, vagy folytatása vagy valamely irányban további fejlődése vagy tagozódása a katolikus Egyház által keletkezett iskoláknak. Így azután a történelem meghamisítása nélkül mondhatjuk, hogy **az iskola speciálisan katolikus intézmény.**

Mondottuk már, hogy az iskola az Egyházban van, az iskola

¹ „Die elementar- oder Volksschule ist ein produkt des christlichen Geistes.“ (Dursch—Kahl: Pädagogik oder Wissenschaft der christlichen Erziehung auf dem Standpunkte des katholischen Glaubens. 1916, 203. oldal.)

egyházi intézmény. Most pedig a történelem arra tanít bennünket, hogy az iskola speciálisan katolikus intézmény. Tehát **a katolikus Egyház nagyon jó irányban és teljesen észszerűen fejlesztette a társadalmát, amikor az iskolákat intézményei közé sorozta.**

Az állam hosszú, nagyon hosszú ideig nem is gondolt az iskolára, vele szemben még felügyeleti jogát sem gyakorolta. Más szavakkal: az állam hosszú ideig semmi módon sem tartotta ügykörébe tartozónak az iskolát. A községek, de még maga az állam is egyedül az Egyházat tartotta az iskola jogos tulajdonosának.¹ Ezt bizonyítják az ú. n. *városi iskolák* is, amelyeket többnyire a városok létesítettek és mégis mind az Egyház rendelkezése alá kerültek. De ezt bizonyítják az egyetemek keletkezése idején *az állam által létesített egyetemek is*, amelyeknek, hogy egyetemek és általánosan elismertek lehessenek, *pápai alapító bullákra* volt szükségük. Csak a XVIII. században kezdtek gondolni a fejedelmek az iskolákra, azonban ez még nem volt állami iskola. Hogy állami iskola lehessen, szükséges volt előbb a nevelés és iskola, a család és az állam fogalmának a felforgatása; és amikor ez megtörtént, megszületett az állami iskola.

Van-e létjogosultsága a katolikus iskolának?

508. A katolikus Egyház is egyház, és mert az iskola az Egyház tulajdona, azért **a katolikus iskolának van létjogosultsága.** Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy az iskola speciálisan katolikus intézmény.

De a katolikus Egyháznak a legjellegzetesebb vonása a természetfölöttiség s azért a következőkben az iskolához való jogát természetfölötti jellegéből fogjuk levezetni.

509. Amikor Jézus Krisztus megalapította a katolikus Egyházat, ezzel minden más egyház létjogosultságát megszüntette, vagyis a katolikus ember csak halálos bűn árán hagyhatja el Egyházát és a másvallású, ha megismeri a katolikus Egyház igaz voltát, köteles a katolikus Egyházba lépni s ha nem lép be, szintén halálos bünt követ el. Csak egy igaz Egyház van és ez a katolikus Egyház, amely egyúttal természetfölötti is, mert megalapítója, mégpedig közvetlen megalapítója és megszervezője maga az Isten, aki ezt a munkát személyesen végezte. Ezzel a katolikus Egyház mindama jogok birtokába lépett, amelyek az Egyházat a természetes rendben megillették volna, mégpedig természetfölötti úton és még más természetfölötti jogokat is nyert.

A katolikus Egyház természetfölötti joron nevelő és a

¹ Hogy az elmúlt kor mennyire az Egyház tulajdonának tekintette az iskolát, bizonyítja az 1648-i westfáliai békekötés, amelyben az iskolát a vallás függelékének (*annexum religionis*) nevezték.

nevelés irányítója. Mivel pedig mindegyik iskola lényegesen nevelési intézmény, amelyben az életformákra való képesítés nem több, mint eszköz, mert csak a nevelés tökéletesítése végett van, azért **a katolikus Egyháznak minden néven nevezendő iskolához van birtoklási joga.**¹

510. Lássuk ezt az általános igazságot részletezve!

a) A katolikus Egyház társadalom, mégpedig egyetemes társadalom, amelynek minden embert magában kell foglalnia. Azonban míg az „egy akol, egy pásztor” állapota bekövetkezik, addig a katolikus Egyház joghatósága csak tagjaira terjed ki. Ebből következik, hogy **mindama iskolák, amelyekbe csak katolikusok járnak, a katolikus Egyház tulajdonát alkotják.**

b) **A katolikus Egyház tulajdonába tartoznak azok az iskolák is, amelyekben a katolikusok többségben vannak.** Ú. i. az iskolai nevelés lényege az Isten dicsőítésére s az örök üdvösség megnyerésére való képesítés és ennek irányítása az Isten parancsa szerint a katolikus Egyház kötelessége, de legtökéletesebben is ő képes megvalósítani. És mert ez az iskola a célja s benne katolikusok vannak többségben, azért az iskola nevelési rendszere a katolikusok után igazodik, következésképp az ilyen iskola a katolikus Egyház tulajdona.

c) Továbbá **minden iskola, amely a katolikus Egyházé volt, bár jelenleg kevesebb is benne a katolikus tanítvány, mint a másvallású, a katolikus Egyház tulajdona marad** azért, mert az a katolikus Egyházé volt és a katolikus Egyház az egyszer jogosan meghódított területet senkinek sem engedheti át önként; az erőszak pedig nem szentesít jogot és a katolikus Egyházból kilépni senkinek sincs jogában.

d) **Az oly iskolák, amelyeket a katolikus Egyház vagy katolikusok alapítottak, szintén a katolikus Egyház jogos tulajdonához tartoznak,** éppen azért, mert ők alapították.

e) Hát kié az iskola, amelyben a katolikusok kisebbségben vannak?

Keresztényeknél vitán kívül áll, hogy a természetfölötti jog magasabb, mint a természetes jog és ugyanazon a területen a természetfölötti joggal szemben a természetes jog nem gyakorolható. Továbbá az összes keresztény egyházak végeredményben a kato-

¹ „Mögen die Gegner darüber spotten, so viel sie wollen, es bleibt doch stetshin wahr, dass die Kirche ein göttliches und ein historisches Recht auf die Schule hat. Die Kirche hat die Schule geschaffen und das Schulwesen ausgebreitet schon zur Zeit, da der Staat der Schule apatisch und selbst hemmend gegenüberstand. Und die Kirche hat das Schulwesen vervollkommen und die ganze kunstreiche Organisation desselben in's Leben gerufen, so dass der Staat, als er Schulen zu gründen anfing, nur nachzuahmen brauchte, was die Kirche vorgemacht hatte. Das Recht der Kirche auf die Schule ist deshalb wohlbegründet, wie es nur irgend ein Recht sein kann“ (F. J. Knecht: Die Staatserziehung ist in ihren Folgen verderblich. 1880, 37. oldal.)

likus Egyháztól való elszakadás által keletkeztek, amit maguk a keresztény egyházak is elismernek. Végül soha senkinek sincs helytálló oka arra, hogy a katolikus Egyházat elhagyja s a történelem is azt bizonyítja, hogy a katolikus Egyháztól való elszakadás alacsony indokokból történt. Így azután a többi keresztény egyháznak a neveléshez való joga nem alapszik természetfölötti jogon. Csakis a katolikus Egyháznak van természetfölötti joga a neveléshez. Mivel pedig itt a többi keresztény egyház természetfölötti joggal áll szemben, azért a többi keresztény egyháznak nincs felügyeleti joga oly iskolák fölött, amelyekbe katolikusok is járnak. Tehát emez iskolák fölött csak a katolikus Egyház felügyelhet úgy, hogy irányítsa is a nevelést; vagyis emez iskoláknál is a katolikus Egyház felügyeleti joga összeesik birtoklási jogával. Ezért **mindegyik iskola, amelybe katolikusok is járnak, a katolikus Egyház tulajdona.**¹

511. Hogy a katolikusok által látogatott mindegyik iskola a katolikus Egyház tulajdona, ezt az igazságot más úton is lehozhatjuk.

A szülők nevelési jogában némi természetfölöttiség is van a mostani természetfölötti rendben. U. i. Jézus Krisztus a házasságot szentség méltóságára emelte s ezáltal a szülők nevelési jogát is magasabbra emelte, mint volt. Így azután **a szülők nevelési jogában bizonyos természetfölöttiség is van.**

Amikor a szülők egyházat alkotnak, az iskola az Egyház tulajdona lesz, mert az egyházalkotás természete szerint a szülők megbízzák az Egyházat, hogy az iskolákat igazgassa és kormányozza. Azonban a mostani természetfölötti rendben, mert a szülők nevelési jogában bizonyos természetfölöttiség is van, csak az az Egyház mondhatja magáénak az iskolát, amelyik a neveléshez való jogát szintén természetfölötti jogra képes visszavezetni. Mivel pedig a katolikus Egyház az egyedüli egyház, amely a neveléshez való jogát természetfölötti jogból is származtatja, sőt ez a fő jogcíme a neveléshez, azért **a katolikusok által látogatott minden iskola, ha kevesebben is vannak, mint a más keresztények, a katolikus Egyháznak jogos tulajdona.**²

¹ „Das erste und höhere Recht an die Kinder hat nicht der Staat, sondern nächst den Eltern die Kirche in der Weltordnung Gottes. Gott will, dass die Menschen, folglich auch die Kinder, vor allem angeleitet werden, Gott zu dienen und dadurch ihre ewige Bestimmung zu erreichen. Diese Anleitung ist aber gerade Aufgabe der Kirche; darum hat sie nach dem Willen Gottes auch den ersten Anspruch auf die Ausbildung und Erziehung in den Schulen.“ (Alban Stolz: Erziehungskunst.^{9, 10.} 1921, 290—291. oldal.) — „Will die Kirche nicht sich selbst aufgeben und nicht ihrer Sendung untreu werden, so muss sie an folgenden Grundsetzen festhalten: 1. Der höhere wie der niedere religiöse Unterricht kann nur durch die Kirche bzw. in ihrem Auftrage (missio canonica) erteilt werden. 2. Die Kirche verlangt jenen Einfluss und jene Aufsicht über das Schulwesen, welche durch die religiöse Erziehung der Jugend gefordert werden. 3. Die Kirche beansprucht das Recht, Schulen, niedere wie höhere, und zwar nicht bloss zur Heranbildung des Klerus, zu errichten.“ (J. B. Haring: Grundzüge des Kirchenrechtes. 1924, II.³ 359. oldal.)

² „Cum societas supernaturalis seu Ecclesia actionem habeat immediatam

512. Mind a katolikus Egyház, mind az állam az Istentől rendelt tökéletes társadalom, amelyek területükön föltétlen urak. Annak dacára, hogy a két társadalom közül mindegyiknek más és más a célja, amelyet különböző eszközökkel érnek el, mégis bizonyos viszony van közöttük. E viszonyt szükségessé teszi: a) hogy ugyanaz az ember tagja a katolikus Egyháznak is, az államnak is: a hívő és a polgár ugyanaz a személy; b) a katolikus Egyház céljának elérésére való törekvésével a közjólétet alapozza, a közjólét pedig az állam célja; c) az állam a társadalmi együttélés védelmével és a közjólét támogatásával segíti az Egyházat célja megvalósításában. Tehát a katolikus Egyház és az állam között bizonyos viszony van. E viszony szabályozója a természetes erkölcs-törvény és mert a katolikus Egyházzal van szó, azért szabályozója még a természetfölötti kinyilatkoztatás is, mégpedig következményeiben is.

Mind a katolikus Egyház, mind az állam az Isten alkotása s ezért mind a kettőnek a maga eszközeivel az Isten dicsőítésén kell dolgoznia. Tehát **az erkölcsbölcsélet utolsó szava az Isten mint a társadalomnak megalkotója.**

Mindent Isten nagyobb dicsőségére.

in individuum per baptismum regeneratum, habet etiam ius educationis spiritualis. Quapropter etiam ius ei competit circa scholam et coactionem scholarem exercere potest ita ut obliget parentes mittendi pueros in aliquam scholam ab ipsa approbatam. Ex quo derivatur, in praesenti ordine rerum etiam auctoritatem civilem, non quidem nomine proprio, sed nomine Ecclesiae, hanc coactionem exercere et parentes cogere posse, ut mittant pueros in scholas ab Ecclesia approbatas, quatenus eius est activitate sua favere actionem Ecclesiae." (J. Gredt: Elementa philosophiae Aristotelico Thomisticae. II.² 1912, 408—409. oldal.) — Az 1375. kánon így szól: „Ecclesiae est ius scholas cuiusvis disciplinae non solum elementarias, sed etiam medias et superiores condendi." Az 1379. kánon így szól: „1. Si scholae catholicae ad normam can. 1373. stve elementariae sive mediae desint, curandum, praesertim a locorum Ordinariis, ut condantur. 2. Itemque si publicae studiorum Universitates doctrina sensuque catholica imbutae non sint, optandum ut in natione vel regione Universitas catholica condatur. 3. Fideles ne amittant adiutricem operam pro viribus conferre in catholicas scholas condendas et sustentandas."

Tárgymutató.

A számok a paragrafusokat jelzik, és amelyik szám mellett zárójelben ez a szó van: oldal, az oldalszámot jelent.

- Abszolút büntetési elmélet 201 a
 Abszolútisztikus egyeduralom 429 a
 Abszolút kötelesség 124 b
 Adás-vevés 364—366
 Adóügyi törvények 469 b
 Aggályos lelkiismeret 184
 Ahrens H. 62, 342
 Ajándékozás 362 b
 Akadémikusok 40
 Akarat és „erkölcsös” jelző 36 a
 Akarati erények 94
 — tény meghatározója 2
 Akarat jósága 72, 78
 — szabadsága 79—80
 Akarási tény faji jellege 78 a
 — meghatározója 78 b
 Akarás jóságának meghatározója 55
 Alaki bűn 199
 — hazugság 286
 Alamizsna 275 b
 Alapelvek megismerésére való
 — készség 94 a
 Alattvaló 377
 Alárendelt 377
 Alázatosság 102 b
 Alkotmány 469 a
 Alkotmányjogi törvények 469 a
 Alkotmányos egyeduralom 429 a
 Altruizmus 58 c
 Antroponom erkölcsi pozitivizmus
 39
 Anyagi bűn 199
 — hazugság 286
 — kultúra 64
 Anya nem lehet kenyérkereső
 407—409
 Aquinói Szent Tamás 20, 45, 51, 53,
 113, 367
 Archelaus 40
 Aristippus 40, 59
 Arisztokrácia 429 c
 Aristoteles 53, 218, 296, 439
 Ateizmus 25
 Autonomizmus 68
 (Szent) Ágoston 45, 113, 367
 Áldozat 242—245
 Áldozat mint a szertartások kö-
 zéppontja 244
 Állam 421
 Állam-egyház 498—499
 Állam és vallás viszonya 446—450,
 458
 — felügyeleti joga 455—456
 — — jogából a kötelességek 456
 — fogalma 437
 Államformák 429—432
 Államfő nem felelős 444 b
 Államhatalom egysége 444 a
 — alapvető tevékenysége 463
 — terjedelme 445
 — tulajdonságai 443—444
 Állami igazságszolgáltatás 474—478
 — iskolakényszer jog 457—459
 — iskolának nincs létjogosultsága
 451, 452, 489
 — rendkívüli intézkedések
 480—481
 — szociális intézkedések 479
 — törvény 110 b, 464
 — — érvényességének feltételei
 465
 — törvényhozás 464—470
 — törvényhozási hatalom 464
 — törvény felosztása 468—469
 — — tulajdonságai 466
 — végrehajtás 471—473
 Állam joga az iskola körül 453—454
 — közvetlen célja 433
 — mint természetes társadalom
 423, 426
 — — erkölcsi személy 427
 — — tökéletes társadalom 425
 — nem öncélú 439
 — — szerzője a magántulajdonnak
 343
 — szükségessége 422—426
 — végső célja 434—437
 Állhatatosság 103
 Álomfejtés 255 b
 Általános erkölcsbölcselet 6 (oldal)
 1
 — — felosztása 6 (oldal)
 — iskolakényszer 458

Babona 255
 Barátság 276
 Bastiat S. 438
 Baumann Gy. 60
 Bálványozás 255 a
 Bátorítás 293 b
 Bátorság 103 b
 Bebel 40
 Belső áldozat 242 a
 — bűn 199
 — imádás 241
 — istentisztelet 234
 — javak 336 a
 Benake 60
 Bentham Jeremiás 59
 Beszámíthatóság 31
 — akadályai 32
 — lényege 32
 Birói hatalom 474
 — lelkiismeret 175
 Bíróság felosztása 476
 Birtok 328—329
 Birtokbavétel 350—353
 Biztatás 293 b
 Biztosítási büntetési elmélet 201 b
 Biztos lelkiismeret 177, 178
 — — megszerzése 180—184
 Bocsánatos bűn 198
 Boldogság fogalma 11—14
 — tulajdonságai 19
 Boszorkányokban való hit 255 b
 Botrány 274 b
 Bölcséleti bűn 200
 Bölcsesség 94 a
 Bőkezűség 98 b, 99 c
 Bűn 194—197
 Büntetés 127, 134, 190, 201
 — célja 201 b
 Büntető bíróság 476 b
 — törvény 108 a, 470 b

 Castitas 101 c
 Cél nem szentesít eszközt 78 b
 Cicero 113
 Civilizáció 63
 — rem zsinórmérték 63
 Comte Ágoston 40, 60
 Cumberland R. 60

 Család 379, 380—381
 — célja 384
 — feje 389
 Csalás 360 c
 Cselekedet 5 (oldal)
 Cselekedetbeli bűn 199
 Cselekedet meghatározója 2
 — megítélése 3
 Csere 366
 Csillagjósolás 255 b

Demokritos 59
 Depositum 362 d
 Derült lelkiismeret 176
 Dicsőítés fogalma 6
 Dicsőítő imádság 247
 Divinatio 255 b
 Dologi szolgálmány 339 a
 Donatio 362 b
 Dorner A. 62
 Döring A. 66
 Dualizmus 229

 Egészség fenntartása 268
 Egészséghez való jog 304
 Egyeduralom 429 a, 431, 432
 Egyesület 379
 Egyetemes igazságosság 98 a
 Egyéni eudémonizmus 58 a, 61
 Egyház 483—485
 Egyház-állam 498—499
 Egyház felügyeleti joga 490 a
 — — jogának terjedelme 491
 — iskolakényszer joga 490 b
 Egyházi iskola létjogosultsága
 492—494
 — törvény 110 b
 Egyház joga az iskola körül 490
 Egyházszereket 318—319
 Egyistenhívés 229
 Egyoldalú szerződés 361, 362
 Elbirtoklás 356
 Elévülés 356
 Elmebeli fenntartás 292
 Elméleti vallásközönyösség 224 a
 Elöljárók tisztelete 311
 Elrettentő büntetési elmélet 201 b
 Ember boldogsága 18—22
 — és észnélküli lények viszonya
 320
 Emberi cselekedetek fogalma 30
 — — zsinórmértéke 71
 — törvény 110 b
 Ember mint személy 294
 Embernek Istenhez való viszonya
 210
 Ember tökéletes boldogságra van
 teremtvé 15—17
 — — boldogságának a tárgya 18
 — tökéletessége 239
 — végső célja 8
 Engels F. 40
 Engesztelő imádság 247
 Epikia 123 b
 Epikureizmus 59
 Epikuros 59
 Eredeti kötelesség 124 b
 Erényesség 180, 264
 — külső megnyilatkozása 188

- Erény és akarat 82
 — — érzelem 93
 — — vallás 92
 — felosztása 94
 — fogalma 81—83
 — hordozója 84—86
 — megismerése 90
 — megszerzése 90—94
 — szükségessége 87—89
 Erkölcselelet alaki tárgya 5 (oldal)
 — anyagi tárgya 5 (oldal)
 — felosztása 6 (oldal)
 — fogalma 5 (oldal)
 — ismeretforrása 5 (oldal)
 — mint gyakorlati tudomány 6 (oldal)
 — — tudomány 5 (oldal)
 — tárgya 5 (oldal), 30
 Erkölc fogalma mint alapfogalom 34
 — hordozója 36 b, c
 Erkölcsei erények 94
 — érték 77
 — érzék 65, 67
 — ízlés 65, 67
 — jó 29, 35, 46, 54, 219
 — — alanyi oldala 74
 — — hatásaiban 170
 — — mint cél 72
 — — okaiban 104
 — kételkedés 39, 40—42
 — kötelességek 262 a, 293
 — rend 38
 — — alapja 219
 — rossz 35, 46, 219
 — pozitívizmus 39
 Erkölcösség célja 73
 — fogalma 34—39
 — lényege 220
 — zsinórmértéke 46—53, 56, 61, 71—73, 219
 Erősfogadás 181
 Erősség 34 b, 103
 Feskü 249—252
 Fesküszegés 252 b
 Eudémonizmus 58—61
 Evolucionizmus 24, 62—64
 Éber lelkiismeret 179
 Elethez való jog 303—305
 Élvezetelviség 58 a
 Erdem 189—193
 Ertelemlenlküli lények célja 7, 10
 Értelmi erények 94
 Érték 365
 Érzelmi erkölcs 65—67
 — vallás 225
 Érzékeny lelkiismeret 179
 Fajfenntartás célja 399 e
 Fechner G. 60
 Feddés 293 d
 Felajánlás 242 b
 Felebaráti szeretet 99 c, 272—275
 — — célja 277, 280
 — — alapkötelességei 283
 — — szükségessége 277—278
 — — zsinórmértéke 279—282
 Felelősség 33
 Fetisizmus 229
 Félelem 32 c, 230
 Fichte 343, 428
 Fogadalom 253
 Formális bűn 199
 Formalizmus 68—70
 Földi élet célja 25—29
 — javak nem boldogítanak 20
 Fölcserélhető javak 337 a
 Föllebbvaló 377
 Föltételes kötelesség 124 b
 Fuchs E. 66
 Független erkölcs 222
 Gorgias 40
 Grotius 344
 Gumplovicz 40
 Gyakorlati vallásközünyösség 223
 Gyilkosság 303
 Gyölölet 274 a
 Gyümölcsözö tulajdon 338
 Habitatio 339 a
 Häckel E. 40
 Halálbüntetés 478
 Halálos bűn 198
 Haller K. L. 424
 Hamis eskü 252 a
 — vallás 215 a
 Hartmann E. 62
 Haszonelviség 58 a
 Hatalom 377
 Haza 312, 314
 Hazaszeretet 99 e, 312—317
 Hazugság 285
 — tilos 289, 290
 Háború 480—482
 Hála 99 b
 Hálaadó imádság 247
 Hedonizmus 58 a
 Házasság egysége 387—389
 — felbonthatatlansága 390—393
 — fogalma 382
 — mint szerződés 387
 — — természetes intézmény 383
 Házasságtörés 387, 397
 Házastársak kötelességei 397—405
 Hegel 62, 439

Helvetius 59
 Heraklitos 113
 Herbert Spencer 40, 438
 Hírnév 270
 Hivatal 471
 — kettős feladata 472
 Hobbes T. 40, 343, 371, 424
 Honvédelmi törvények 469 c
 Humboldt W. 438
 Hűség 99 a, 397

 Ideális birtok 329
 Idegen bűn 274 c
 Idiolatria 255 a
 Igaz lelkiismeret 178
 Igazmondás 99 a, 284—290
 Igazságos háború 480
 Igazságosság 94 b, 97—99, 283 a
 Igazságszeretet 99 a
 Igazságszolgáltatás föltételei 475
 Igazságtalan háború 480
 Igaz vallás 215 a
 — vallások száma 216—217
 Igéret 362 a
 Ihering R. 60
 Illemesség 102 e
 Imádás 240—241
 Imádság 246—248
 Imádság mint a legszebb munka 267
 Imperativus categoricus 68, 125
 Ingatlan javak 336
 — tulajdon 338
 Ingó javak 336
 — tulajdon 338
 Intézmény 416
 Intuicionizmus 65
 Irott törvény 109 b
 Iskola 415—420, 450
 — célja 419
 — fogalma 420
 — lényege 415
 — létesítő oka 417, 418
 — mint egyházi intézmény 493, 494
 — — intézmény 416
 — — speciálisan katolikus intézmény 507
 Iskolamonopólium 460
 Iskola rövid története 507
 Isteni akarat erkölcsi pozitivizmusa 39, 43—45
 Isten iránt való szeretet 99 e
 Isteni törvény 110 a
 Istenkisértés 256
 Isten létének bizonyossága 3, 152
 — mint az ember boldogsága 21, 22
 — tisztelete 151
 Istentisztelet elleni bűnök 254—256
 Istentiszteleti ténykedés 233
 Istentisztelet lényege 235

Iustitia commutativa 98 b
 — distributiva 98 b
 — particularis 98 b

 Jacobi F. H. 66, 225
 Javító büntetési elmélet 201 b
 Jellem 185—188
 — tulajdonságai 186
 Jodl F. 40
 Jogbölcselet 6 (oldal)
 Jogi kötelesség 124 c
 Jó hírnév 270
 — jellem 186
 Jóslás 255 b
 Jutalom 127, 134, 190

 Kamat 367—369
 Kant 23, 69, 125, 188, 200, 224 a, 424, 428, 438
 Karneades 40
 Katolikus Egyház 485, 500—501
 — — felügyeleti joga 506
 — — mint nevelő 502—505
 — iskola létjogosultsága 508—511
 Káromkodás 256
 Kártokozó hazugság 288 c
 Kártyavetés 255 b
 Kegyelem 202—205
 Kegyelmi jog 477
 Kegyeség 102 d
 Kevert javak 336 b
 Kényszer 32 a
 Kényúr 430
 Készséges lelkiismeret 179
 Kételkedés 40
 Kétes lelkiismeret 177
 Kétértelmű beszéd 291—292
 Kétoldalú szerződés 361, 363
 Kétséges törvény nem kötelez 183
 Kiegyenlítő igazságosság 98 b
 Kikényszeríthető kötelesség 124 c
 Kisérő félelem 32 c
 — tudatlanság 32 b
 Kiskorúság 300
 Kleanthes 113
 Kollektív tulajdon 332
 Kommunizmus 24, 60, 261, 295, 346
 —348, 405
 Korlátlan tanszabadság 459 a
 Kormányzó lelkiismeret 175
 Kölcsön 362 c
 Kölcsönösségi igazságosság 98 b
 Könyörgő imádság 247
 — — szükségessége 248
 Kör 379
 Kötelesség felosztása 124
 — fogalma 121—123
 — mint erkölcsi szükségesség 122
 Kötelességek összeütközése 124 d

Kötelező lelkiismeret 175
 Követő lelkiismeret 175, 176
 Közakarat 36 c
 Közerkölcs 36 c
 Közélet 36 c
 Közhatalom 427—428
 — származása 427—428
 Közjólét 433
 Közömbös cselekedetek 47
 Közösség alkotó elemei 372
 Közös tulajdon 332, 338
 Köztársaság 429 b
 Közvetett botrány 274 b
 Közvetlen — 274 b
 Kultúra 64
 Kultúreudémonizmus 62, 64
 Kultúra nem zsinórmérték 64
 Különleges igazságosság 98 b
 Különös erkölcsbölcselet 6 (oldal),
 206—208
 Külső áldozat 242, 243
 — bűn 199
 — cselekedet fogalma 75
 — — alanyi jósága 75—77
 — imádás 241
 — istentisztelet 234
 — — lényege 244
 — javak 336 c

Laas E. 40, 60
 Laikus erkölcs 222
 Lakásjog 339 a
 Legyőzhetetlen tudatlanság 32 b
 Legyőzhető — 32 b
 Lehetetlenülés 360 a
 Lelkiismeret 171—174
 Lelkiismeretszabadság 299
 Lelkiismeret tulajdonságai 178—179
 Letét 362 d
 Levezetett kötelesség 124 b
 Lex affirmativa 108 a
 — negativa 108 b
 — permissiva 108 c
 — poenalis 108 d
 — praeceptiva 108 a
 — prohibitiva 108 b
 Liberalizmus 265, 428, 438
 Litré 40
 Locke 345
 Lotze H. 60

Machiavelli N. 439
 Magántulajdon 332, 338
 — szükségessége 333—336
 Magia 255 b
 Mandatum 362 e
 Mandeville 40
 Manicheizmus 229
 Marx K. 40

Materializmus 261, 395
 Másvilági büntetés 136
 Megelőző félelem 32 c
 — lelkiismeret 175
 — tudatlanság 32 b
 Megengedő törvény 108 c
 (la) Mettrie 59
 Méltányosság 99 d
 Mértékletesség 94 b, 100—102
 — az ételben 101 a
 — az italban 101 b
 Modestinus 382
 Monarchia 429 a
 Monotheizmus 229
 Montesquieu 343
 Moralskepticizmus 39, 41, 42
 Mulasztási bűn 199
 Munka célja 266
 — fogalma 265
 — mint kötelesség 266, 267
 — — tulajdonszerzés 354
 — tulajdonelmélete 345
 Műveltség és vallástalanság 263
 — lényege 263

Nacionalizmus 316
 Nagy bűn 198
 Nagykorúság 300
 Nagylelkűség 103 c
 Natorp 69
 Naturalizmus 25
 Negatív szuverénítás 444 b
 Nem fölcserélhető javak 337 b
 — gyümölcsöző tulajdon 338
 — írott törvény 109 b
 Nemzet 312
 Nevelés mint a szülők joga 402
 — — — kötelessége 400
 — — — természetes joga 403
 — — — — kötelessége 400

Nép 312
 Népfőnség 428
 Nietzsche 40
 Nőtlenység 394—396
 Numerus clausus 462

Nyugodt lelkiismeret 176

Oblatio 242 b
 Occupatio 350
 Okosság 94 b, 95—96
 Oligarchia 430
 Ország 440—441
 Oszító igazságosság 98 b

Önállóság 297, 300
 Önbizalom 103 a
 Önfenntartás 268
 Önfenntartáshoz való jog 306—308

Öngyilkosság 269
 Önmegbecsülés 260
 Önszeretet 257—261, 281 c
 — célja 259
 — kötelességei 262—267
 — mint előkép 281 a
 Önuralom 102 a
 Örök boldogságra való előkészület
 módja 27
 Örökmécs 357
 Örök törvény 112—116
 — — kihirdetése 116
 Összerkölcs 36 c
 Összértelem 36 c
 Öszinteség 284

Panteizmus 261
 Parancsoló kötelesség 124 a
 — törvény 108 a
 Pauler Akos 53
 Paulsen 40, 255
 Pápaság 319
 Párbaj 305
 Példa 293 c
 Pénz 366
 Pénzügyi törvények 469 b
 Piaci ár 365
 Pindarus 113
 Plato 439
 Polgári bíróság 476 a
 — házasság 392, 401
 — törvények 470 a
 Polgárság 442
 Polytheizmus 229
 Pozitívizmus 126
 Pozitív kötelesség 124 a
 — szentesítés 128
 — szuverenitás 444 b
 — törvény 109 b, 159
 — — céljai 161
 — — természettörvény viszonya
 163—165
 — — szükségessége 159—162
 — — tulajdonságai 166—167
 — — változatossága 168—169
 Poynet 428
 Probabilizmus 183
 Promissio 362 a
 Protagoras 40
 Prudhon P. J. 347
 Pufendorf 60, 344
 Pyrrho 40

Rabszolgaság 296, 324 a
 Reális birtok 329
 Renaissance 439
 Rendezett önszeretet 258, 261, 266
 279

Rendőri törvények 470 c
 Reservatio 292
 Res fungibiles 337
 — non fungibiles 337
 Restrictio mentalis 292
 Részleges igazságosság 98 b
 — iskolakényszer 458
 Részvét 65, 67
 Ricardo 345, 438
 Rossz jellem 186
 Rousseau 40, 424, 428

Sacrificium 243
 Saint-Lambert 40
 Sarkalatos erények 94 b
 Say J. B. 438
 Schamanizmus 229
 Scheking 439
 Schleiermacher 62, 225
 Schopenhauer 25, 66
 Schuppe V. 66
 Sextus Empiricus 40
 Shaftesbury 60
 Smith Ádám 66, 345, 438
 Sokistenhívés 229
 Sovinizmus 316
 Specialis erkölcsbölcselet 6 (oldal)
 Stahl 342
 Stirner M. 40
 Stoikusok 69
 Súlyos bűn 198

Szabadsághoz való jog 297—300
 Szabadszerelem 387, 388
 Szánalom 65, 67
 Szelidség 102 c
 Szellemi kultúra 64
 — munka 265
 Személyi egyenlőséghez való jog 301
 —302
 Személyiséghez való jog 294—296
 Személyiség tulajdonelmélete 342
 Személyi szabadság 267, 300
 Személyi szolgálmány 339
 Szemeremézet 339
 Szentesítés fogalma 127—129
 Szentségtörés 256
 Szeretet 237—239, 283 b
 — és erény 239
 — főfeltétele 238
 Szerénység 102 c
 Szerződés 358—361
 Szerződéselmélet 371
 Szerződési tulajdonelmélet 344
 Szerződésszegés 359
 Szociális erkölcs 36 b
 — utilitarizmus 58 c

- Szocializmus 24, 60, 261, 265, 295,
 346—348, 395, 405, 410 b, 439,
 441
 — vallásemélete 231
 Szofizmus 40
 Szokás 91, 180
 Szolgálmány 339
 Szuverenitás 444 b
 Szükséghezugság 288 b, 290
 Szükségjog 307, 324 d, 352 a
 Szülők iránt való szeretet 309—310
 — kötelessége 398
 — megbízása a neveléssel 487—489
 — megbízhatnak mást a neveléssel
 412—414
 — mint természetes nevelők 404
 — nem mondhatnak le a nevelés-
 ről 410
 Tabu 229
 Tabuizmus 229
 Taine 40
 Tanácsjog 462
 Tanítás 293 a
 Tanszabadság 459
 Tágabb értelemben vett elmebeli
 fenntartás 292 b
 Támadó háború 480
 Társadalmi erkölcs 375
 — eudémonizmus 58 c
 — tekintély 377—378
 Társadalom 370—376
 — felosztása 379
 — formai eleme 373
 — mint erkölcsi egység 374
 — — — személy 374
 — személyi jellegű 374
 — végső célja 375
 Társaság 379
 Társulat 379
 Tekintély fogalma 377
 Teljhatalmú meghatalmazás 362 e
 Teremtés másodlagossága 9—10
 Teremtmények végső célja 4, 5
 Természetes boldogság 14 a
 — egyház 485
 — — és állam viszonya 486
 — erkölcstörvény
 — szentesítés 128
 — kötelességek 124 a
 — törvény 109 a
 — tulajdonelmélet 340—341
 — vonás 215 b
 Természetfölötti boldogság 14 b
 — vonás 215 b
 Természeti törvény 107
 Természettörvény 109 a, 117—120
 — alaptörvénye 138
 — deduktív és reduktív elve 140
 Természettörvény egyetemessége
 141—143
 — egysége 138—140
 — első csoportja 144—147
 — harmadik csoportja 154—156
 — kihirdetése 143
 — második csoportja 148—153
 — negyedik csoportja 157
 — szentesítése 135—136
 — szentesítésének szükségessége
 130—134
 — változatlansága 158
 Test feltámadása 28
 Testi munka 265
 Testület 379
 Tétéles törvény 159
 Theonom moralpositivismus 39
 Tiltó kötelesség 124 a
 Tiltó törvény 108 b
 Tiszta jogállam-elmélet 438
 — lelkiismeret 176
 Tisztaság 101 c
 — megőrizhető 395, 396
 Tisztán elmebeli fenntartás 292 a
 — erkölcsi kötelesség 124 c
 Tisztelet 271
 Totenizmus 229
 Többférjűség 388
 Többnejűség 388
 Tökéletes boldogság 12
 — szentesítés 128
 — társadalom 379 a
 Tökéletlen boldogság 12
 — szentesítés 128
 — társadalom 379 b
 Történelmi nép 312
 Törvény alapeszméje 106 a
 — célja 105, 106
 Törvényes igazságosság 98 a
 Törvény fogalma 105—107
 — kihirdetése 105
 — származása 105
 Törzsszervezet 422, 425
 Trendelenburg 53
 Tréfás hazugság 288 a
 Tudatlanság 32 b
 Tudomány 94 a
 Tulajdon célja 324
 — és erkölcstörvény 323
 — fajai 338—339
 — fogalma 321—325
 Tulajdonos 330—332
 Tulajdonszerzés 349
 Tulajdon természete 326—327
 Türelem 103 d
 Tyrannus 430
 Ude 345
 Udvariasság 102 c

Usucapio 356
 Utilitarismus 58 a, 265
 Uzsora 369
 Útjog 339 b

Überweg F. 60
 Üdülés 268

Vallás 210
 — alanya 216
 Vallás-erkölcs 221
 — és erkölcs viszonya 219—222
 — felosztása 215
 — fogalma 211—212
 Vallási evolucionizmus 229
 — kötelességek 262, 293
 — nihilizmus 224 a
 — ösztön 232
 Vallás keletkezése 226—228
 Vallásközönyösség 223—225
 Vallás lényege 212
 — mint közös ügy 447, 448
 — — természetünk szükséglete 216, 226, 227
 Vallásos cselekedetek 233—236
 — ember 212
 — erkölcs 221

Vallásosság 182, 188, 212, 264, 317, 318
 — mint az ember legtermészetesebb állapota 213
 Vallásszabadság 299 b
 Vallás sokféleségének oka 218
 Vallás szükségessége 213—214
 Vallástalanság 223
 Vallás tárgya 216
 Valószínű lelkiismeret 177
 Varázslás 229, 255 c
 Vezető lelkiismeret 175
 Védekező háború 480
 Végredeleti örökség 357
 Végredeletnélküli örökség 357
 Végrendekezés 357
 Vigasztalás 293 e

Wagner A. 342
 Wirth 342
 Wundt 45, 62

Zárt szám 462
 Zeno 113
 Ziller T. 45, 66
 Zugiskola 461

Zsarnokság 430

Tartalomjegyzék

Előszó — — — — —	3
Az erkölcsbölcsélet fogalma — — — — —	5
Az erkölcsbölcsélet felosztása — — — — —	6

ELSŐ RÉSZ.

Általános erkölcsbölcsélet.

Az általános erkölcsbölcsélet fogalma — — — — —	7
---	---

ELSŐ SZAKASZ.

Az erkölcsileg jó szükséges előfeltétele.

Mi határozza meg a cselekedeteket? — — — — —	7
Mi a teremtmények végső célja? — — — — —	9
Miképpen dicsőítik a teremtmények az Istent? — — — — —	10
A teremtés másodlagos célja — — — — —	11
A boldogság fogalma — — — — —	12
Az ember tökéletes boldogságra van teremtve — — — — —	13
Mi az ember boldogsága? — — — — —	14
Ellenvetések — — — — —	18
A földi élet célja — — — — —	19

MÁSODIK SZAKASZ.

Az erkölcsi jó — — — — —	21
--------------------------	----

ELSŐ FEJEZET.

Az erkölcsi jó tárgyi oldaláról.

Melyek az emberi cselekedetek? — — — — —	21
Az erkölcsösség fogalma — — — — —	24
Ellenvetések — — — — —	26
a) Az erkölcsi kételkedés — — — — —	27
b) Az isteni akarat erkölcsi pozitivizmusa — — — — —	30
Mi az erkölcsi zsinórmérték? — — — — —	31
Következmények — — — — —	34
Más felfogások az erkölcsi zsinórmértékről — — — — —	35
a) Eudémonizmus — — — — —	35
b) Az evolucionizmus — — — — —	38
c) Az érzelmi erkölcs — — — — —	41
d) A formalizmus — — — — —	42
Mi az erkölcsösség távolabbi és végső zsinórmértéke? — — — — —	43

MÁSODIK FEJEZET.

Az erkölcsi jó alanyi oldaláról — — — — —	45
---	----

I.

Az emberi cselekedetek alanyi jósága.

A külső cselekedetek alanyi jósága — — — — —	45
Az akarat jósága — — — — —	46
Az akarat rosszassága — — — — —	48

II.

Az erények.

Az erény fogalma — — — — —	49
Mely tehetség az erények hordozója? — — — — —	51
Az erény szükségessége — — — — —	52
Az erény megszerzése — — — — —	54
Hogyan osztjuk fel az erényeket? — — — — —	56
a) Az okosság — — — — —	57
b) Az igazságosság — — — — —	58
c) A mértékletesség — — — — —	59
d) Az erősség — — — — —	60

HARMADIK SZAKASZ.

Az erkölcsi jó okaiban — — — — —	61
----------------------------------	----

ELSŐ FEJEZET.

A természetes erkölcstörvény.

A törvény fogalma — — — — —	61
Hogyan osztjuk fel a törvényeket? — — — — —	63
Az örök törvény — — — — —	64
A természettörvény — — — — —	66

MÁSODIK FEJEZET.

A kötelesség.

A kötelesség fogalma — — — — —	69
A kötelesség felosztása — — — — —	70
Ellenvetések — — — — —	71

HARMADIK FEJEZET.

A természettörvény szentesítése.

A szentesítés fogalma — — — — —	72
Szükséges-e a természettörvény szentesítése? — — — — —	73
Hol szentesítetik tökéletesen a természettörvény: a földi életben-e, avagy a másvilágban? — — — — —	75

NEGYEDIK FEJEZET.

A természettörvény tulajdonságairól — — — — —	77
a) A természettörvény egysége — — — — —	77
b) A természettörvény egyetemessége — — — — —	79
α) Első csoport — — — — —	80
β) Második csoport — — — — —	81
γ) Harmadik csoport — — — — —	83
δ) Negyedik csoport — — — — —	85
c) A természettörvény változatlansága — — — — —	85

ÖTÖDIK FEJEZET.

A pozitív törvény.

Szükséges-e a pozitív törvény? — — — — —	86
Milyen viszony van a pozitív törvény és a természettörvény között? — — — — —	89
A pozitív törvény tulajdonságai — — — — —	90
Változatlan-e a pozitív törvény? — — — — —	91

NEGYEDIK SZAKASZ.

Az erkölcsi jó hatásaiban — — — — —	92
-------------------------------------	----

ELSŐ FEJEZET.**A lelkiismeret.**

A lelkiismeretről általában	— — — — —	92
Megelőző és követő lelkiismeret	— — — — —	94
A lelkiismeret tulajdonságai	— — — — —	95
A biztos lelkiismeret megszerzése	— — — — —	96
A jellem	— — — — —	98

MASODIK FEJEZET.**Az érdem.**

Az érdemről általában	— — — — —	100
A bűn	— — — — —	102
A bűn felosztása	— — — — —	103
A büntetés	— — — — —	104
A kegyelem	— — — — —	106

MASODIK RÉSZ.**Különös erkölcsbölcselet.**

A különös erkölcsbölcselet fogalma	— — — — —	110
------------------------------------	-----------	-----

ELSŐ SZAKASZ.

Az embernek mint személynek a kötelességei	— — — — —	111
--	-----------	-----

ELSŐ FEJEZET.

Az embernek az Istenhez való viszonya	— — — — —	111
---------------------------------------	-----------	-----

I.**A vallásról általában.**

A vallás fogalma	— — — — —	111
Szükséges-e a vallás?	— — — — —	113
A vallás felosztása	— — — — —	114
Hány igaz vallás van?	— — — — —	114
Mi a viszony a vallás és az erkölcs között?	— — — — —	116
A vallásközönyösség	— — — — —	120
A vallás keletkezése	— — — — —	121
a) A vallási evolucionizmus	— — — — —	122
b) A félelem	— — — — —	123
c) A szocializmus valláselmélete	— — — — —	124
d) A vallási ösztön	— — — — —	124

II.**A vallás által előírt kötelességek.**

A vallásos cselekedetekről általában	— — — — —	125
--------------------------------------	-----------	-----

A)**Az istentisztelet kötelességei.**

A szeretet	— — — — —	127
Az imádás	— — — — —	129
Az áldozat	— — — — —	129
Az imádság	— — — — —	131
Az eskü	— — — — —	132
A fogadalom	— — — — —	134

B)

Az istentisztelet elleni bűnök	— — — — —	134
--------------------------------	-----------	-----

MASODIK FEJEZET.

Az embernek önmagához való viszonya.

Az önszeretetről általában	— — — — —	135
Az önszeretet kötelességei az értelem részéről	— — — — —	137
Az önszeretet kötelességei az akarat részéről	— — — — —	138
Kötelességek az étellel szemben	— — — — —	141
Kötelességeink a jó hírnévvel és a tisztelettel szemben	— — — — —	142

HARMADIK FEJEZET.

Az embernek embertársaihoz való viszonya, vagyis a felebaráti szeretet.

A felebaráti szeretetről általában	— — — — —	142
A barátság	— — — — —	145
A felebaráti szeretet szükségessége	— — — — —	145
A felebaráti szeretet zsínórmértéke	— — — — —	146

I.

A felebaráti szeretet kötelességeiről általában.

Az alapkötelességek	— — — — —	148
---------------------	-----------	-----

A)

A szeretet kötelességei.

Az igazmondás	— — — — —	149
Kétértelmű beszéd	— — — — —	152
A vallási és erkölcsi kötelességek	— — — — —	153

B)

Az igazságosság kötelességei.

A személyiséghez való jog	— — — — —	154
A szabadsághoz való jog	— — — — —	156
A személyi egyenlőséghez való jog	— — — — —	157
Az élethez való jog	— — — — —	158
Az önfenntartáshoz való jog	— — — — —	159

II.

A szülők iránt való szeretet	— — — — —	160
------------------------------	-----------	-----

III.

Az előljárók iránt való szeretet	— — — — —	161
----------------------------------	-----------	-----

IV.

A hazaszeretet	— — — — —	161
----------------	-----------	-----

V.

Az egyházszeretet	— — — — —	165
-------------------	-----------	-----

NEGYEDIK FEJEZET.

Az embernek az észnélküli lényekhez való viszonya	— — — — —	166
---	-----------	-----

I.

A tulajdon.

A tulajdon fogalma	— — — — —	166
A tulajdonnak a természete	— — — — —	169
A birtok	— — — — —	170
Ki lehet tulajdonos?	— — — — —	171
Mi célszerűbb: a magántulajdon-e, avagy a közös tulajdon?	— — — — —	172
Mi lehet tulajdonunk?	— — — — —	174

A tulajdon fajtái — — — — —	174
A természetes tulajdonelmélet — — — — —	175
Más tulajdonelméletek — — — — —	176
A szocializmus és kommunizmus — — — — —	178
A tulajdonszerzés — — — — —	179
a) A birtokbavétel — — — — —	179
b) A levezetett tulajdonszerzési címek — — — — —	181

II.

A szerződések.

A szerződésekről általában — — — — —	183
Egyoldalú szerződések — — — — —	185
Kétoldalú szerződések — — — — —	185
a) Adás-vevés — — — — —	185
b) A kamat — — — — —	186

MÁSODIK SZAKASZ.

Az embernek mint társadalmi lénynek a kötelességei.

A társadalomról általában — — — — —	188
A társadalmi tekintély — — — — —	192
A társadalom felosztása — — — — —	193

ELSŐ FEJEZET.

A család — — — — —	193
--------------------	-----

I.

A házasság.

A házasságról általában — — — — —	194
A házasság egysége — — — — —	196
A házasság felbonthatatlansága — — — — —	198
A nőtlenség — — — — —	200

II.

A család kötelességei.

A házastársak kötelességei egymással szemben — — — — —	203
A szülők kötelességei a gyermekekkel szemben — — — — —	203
a) Kötelesség-e a szülőknek a nevelés? — — — — —	204
b) Jog-e a szülőknek a nevelés? — — — — —	207
Ellenvetések — — — — —	209
Szabad-e az anyának kenyérkeresőnek lennie? — — — — —	210
Szabad-e a szülőknek gyermekeik neveléséről lemondaniok? — — — — —	212
Szabad-e a szülőknek valakit megbízniok gyermekeik nevelésével? — — — — —	213
Az iskola — — — — —	215

MÁSODIK FEJEZET.

Az állam — — — — —	218
--------------------	-----

I.

Az állam eredete.

Szükséges-e az állam? — — — — —	218
A közhatalom — — — — —	220
Államformák — — — — —	221

II.

Az állam célja.

Mi az állam közvetlen célja? — — — — —	224
Mi az állam közvetett, vagyis végső célja? — — — — —	225
Más vélemények az állam céljáról — — — — —	228

III.

Az állam anyaga.

Az ország	— — — — —	230
A polgárság	— — — — —	231

IV.

Az állam tevékenységei.

Az államhatalom tulajdonságai	— — — — —	232
Az államhatalom terjedelme	— — — — —	233
Az állam és a vallás viszonya	— — — — —	234
Van-e létjogosultsága az állami iskolának?	— — — — —	236
Ellenvetések	— — — — —	239
Van-e valami joga az államnak az iskola körül?	— — — — —	243
a) Van-e az államnak felügyeleti joga?	— — — — —	244
b) Jogos-e az állam részéről az iskolakényszer behozatala?	— — — — —	246
A tanszabadság	— — — — —	247
Jogos-e az állami iskolamonopólium?	— — — — —	248
Az államhatalom alapvető tevékenységei	— — — — —	250
a) A törvényhozás	— — — — —	251
b) A végrehajtás	— — — — —	253
c) Az igazságszolgáltatás	— — — — —	253
d) Szociális intézkedések	— — — — —	255
e) Rendkívüli intézkedések	— — — — —	256

HARMADIK FEJEZET.

Az egyház	— — — — —	257
-----------	-----------	-----

I.

A természetes egyház.

A természetes egyház és az állam viszonya	— — — — —	259
Kit bízhatnak meg a szülők a neveléssel?	— — — — —	259
Van-e joga az egyháznak az iskola körül?	— — — — —	261
Mekkora az egyház felügyeleti jogának a terjedelme?	— — — — —	261
Van-e létjogosultsága az egyházi iskolának?	— — — — —	263
Milyen viszony van a mai egyházak és az iskola között?	— — — — —	265
Egyház-állam	— — — — —	266

II.

A katolikus Egyház.

A katolikus Egyházzól általában	— — — — —	267
Nevelő-e a katolikus Egyház?	— — — — —	268
A katolikus Egyház felügyeleti joga	— — — — —	271
Az iskola rövid története	— — — — —	272
Van-e létjogosultsága a katolikus iskolának?	— — — — —	274

